NOU Norges offentlige utredninger 2016: 6

Grunnlaget for inntektsoppgjørene 2016

Norges offentlige utredninger
2016

Seriens redaksjon:
Departementenes sikkerhets- og serviceorganisasjon
Informasjonsforvaltning

---

1. Arbeidstidsutvalget
   Arbeids- og sosialdepartementet

2. Endringer i verdipapirhandelloven
   – flagging og periodisk rapportering
   Finansdepartementet

3. Ved et vendepunkt: Fra ressursøkonomi til kunnskapsøkonomi
   Finansdepartementet

4. Ny kommunelov
   Kommunal- og moderniseringsdepartementet

5. Omgåelsesregel i skatteretten
   Finansdepartementet

6. Grunnlaget for inntektsoppgjørene 2016
   Arbeids- og sosialdepartementet

NOU Norges offentlige utredninger 2016: 6

Grunnlaget for inntektsoppgjørene 2016

Det tekniske beregningsutvalget for inntektsoppgjørene.
Avgitt til Arbeids- og sosialdepartementet 1. april 2016.

Departementenes sikkerhets- og serviceorganisasjon
Informasjonsforvaltning

Oslo 2016

ISSN 0333-2306
ISBN 978-82-583-1269-4

07 Aurskog AS

Forord

Det tekniske beregningsutvalget for inntektsoppgjørene la 22. februar 2016 fram en foreløpig utgave av hovedrapporten foran inntektsoppgjørene i 2016. Den foreløpige rapporten utarbeides i forkant av besluttende møter i organisasjonene. Etter at rapporten ble lagt frem, har det kommet mer statistikk og annet materiale, og utvalget har foretatt en oppdatering av rapporten fra 22. februar der dette er innarbeidet. Nytt materiale er blant annet statistikk over lønnsfordeling i 2015, lønn etter utdanning og lønnsutvikling for kvinner og menn. Utvalget legger med dette fram den endelige utgaven av rapporten.

Rapporten gir oversikt over utviklingen i de senere årene i lønninger, inntekter, priser, makroøkonomi og konkurranseevne mv. Utvalget presenterer dessuten en prognose for konsumprisveksten fra 2015 til 2016. Rapporten inneholder også korte beskrivelser av utsiktene for internasjonal og norsk økonomi.

Utvalget vil som vanlig også komme med en rapport etter inntektsoppgjørene i juni som vil redegjøre for resultater av lønnsoppgjør i 2016. Dette materialet offentliggjøres som en nettversjon i juni, og blir trykket i NOU-serien i mars/april til neste år.

Beregningsutvalget ble ved kongelig resolusjon av 25. september 2015 gjenoppnevnt for en ny periode inntil 30. september 2019 med følgende mandat:

> «Utvalget skal i tilknytning til inntektsoppgjørene legge fram det best mulige tallmessige bakgrunnsmateriale og presentere det i en slik form at uenighet partene i mellom om økonomiske forhold så vidt mulig kan unngås.
>
> Utvalget skal legge fram oppsummeringsrapporter etter inntektsoppgjør.
>
> Utvalget skal, når departementet ber om det, kunne klargjøre det tallmessige grunnlagsmateriale for spesielle inntektspolitiske spørsmål.
>
> Utvalgets utredninger avgis til Arbeids- og sosialdepartementet».

I tillegg til utvalgets medlemmer og sekretariatet har følgende deltatt i arbeidet med rapporten: Nini Barth og Marius Scheele, Statistisk sentralbyrå, Ranjit Kaur, Arbeidsgiverforeningen Spekter, Oddbjørn Eidem, Næringslivets Hovedorganisasjon, Pål Skarsbak, Landsorganisasjonen i Norge, Rolf Stangeland, Unio, Eirik Solberg, KS, Ørnulf Kastet, Yrkesorganisasjonenes Sentralforbund, Svein Sjølie, Akademikerne, Bård Westbye, Virke og Ragnar Ihle Bøhn, Kommunal- og moderniseringsdepartementet.

Oslo, 1. april 2016

Ådne Cappelen
leder
Statistisk sentralbyrå

Ann Lisbet Brathaug Statistisk sentralbyrå	Stein Gjerding Arbeidsgiverforeningen Spekter	Ellen Horneland Landsorganisasjonen i Norge
Lars Haartveit Hovedorganisasjonen Virke	Grete A. Jarnæs Kommunal- og moderniseringsdepartementet	Frank Emil Jøssund Finansdepartementet
Torill Lødemel Næringslivets Hovedorganisasjon	Synnøve Nymo Arbeids- og sosialdepartementet	Erik Orskaug Unio
Stein Reegård Landsorganisasjonen i Norge	Helle Stensbak Yrkesorganisasjonenes Sentralforbund	Per Kristian Sundnes KS
Trond Teisberg Akademikerne		

Tormod Belgum,
Arbeids- og sosialdepartementet,
sekretariatsleder

Morten S. Henningsen,
Arbeids- og sosialdepartementet

Ragnhild Nersten,
Arbeids- og sosialdepartementet

Runar Aksnes,
Finansdepartementet

Brynjar Indahl,
Finansdepartementet

Alma Kajtaz,
Finansdepartementet

Torbjørn Eika,
Statistisk sentralbyrå

Harald Lunde,
Statistisk sentralbyrå

Victoria Sparrman,
Statistisk sentralbyrå

Innhold

1 Lønnsutviklingen i senere år .. 7
1.1 Innledning 8
1.1.1 Lønnsutviklingen for hovedgrupper i forhandlingsområdene .. 8
1.1.2 Lønnsutviklingen samlet og i enkelte næringer 11
1.1.3 Nærmere om sammensetningen av årslønnsveksten i forhandlingsområdene 11
1.2 Lønnsutviklingen i enkelte tariffområder 15
1.2.1 Lønnsutviklingen for industriarbeidere i LO-NHO-området 15
1.2.2 Lønnsutviklingen for andre arbeidergrupper i NHO-området .. 18
1.2.3 Lønnsutviklingen for funksjonærer i NHO-bedrifter 18
1.2.4 Lønnsutviklingen for industriarbeidere og industrifunksjonærer i NHO-bedrifter under ett (både heltid og deltid) .. 19
1.2.5 Lønnsutviklingen i andre områder i privat næringsvirksomhet 19
1.2.6 Lønnsutviklingen i offentlig sektor 20
1.2.7 Lønnsutviklingen i Spekterområdet 21
1.3 Lønnsoverhenget 21
1.4 Lønnsutviklingen for ledere 22
1.4.1 Lønnsutviklingen eksklusive opsjons- og naturalytelser for ledere i enkelte næringer 22
1.5 Lønnsutviklingen for kvinner og menn 23
1.6 Lønnsutviklingen etter utdanning 29
1.7 Lønnsutviklingen for deltidsansatte 35
1.8 Lønnsfordelingen før skatt for lønnstakere 2006–2015 36

2 Konsumprisutviklingen i Norge 41
2.1 Prisutviklingen i senere år 41
2.1.1 Hovedlinjer i prisutviklingen 41
2.1.2 Prisutviklingen for ulike konsumgrupper 44
2.2 Anslag på konsumprisutviklingen i 2016 47
2.2.1 Forutsetninger for modellberegningene 47
2.2.2 Modellresultater 48
2.2.3 Utvalgets anslag på konsumprisveksten i 2016 49

3 Makroøkonomisk utvikling 50
3.1 Internasjonal økonomi 51
3.2 Norsk økonomi 56
3.2.1 Den senere tids makroøkonomiske utvikling 56
3.2.2 Arbeidsmarkedet 59
3.2.3 Utsiktene for 2016 65

4 Utviklingen i konkurranseevnen 69
4.1 Innledning 70
4.2 Faktorinntektsfordeling i konkurranseutsatte og skjermede næringer 70
4.2.1 Frontfagsmodellen 72
4.2.2 Lønnsomheten i norsk industri 75
4.3 Indikatorer for industriens kostnadsutvikling 76
4.3.1 Vekst i timelønnskostnader 77
4.3.2 Vekst i lønnskostnader per produsert enhet 78
4.3.3 Vekst i lønnskostnader per ansatt i hele økonomien 78
4.3.4 Lønnskostnadsnivåer i industrien 79
4.3.5 Sammensetningen av lønnskostnadene i industrien 80
4.3.6 Elektrisitetspriser 81
4.4 Produktivitetsutviklingen 82
4.4.1 Utviklingen i produktiviteten målt ved bruttoprodukt per timeverk ... 82
4.4.2 Kjøpekraftsjustert BNP justert for petroleumsinntekter 84

5 Den samlede inntektsutviklingen for landet og husholdningene 86
5.1 Disponibel inntekt for Norge 86
5.2 Faktorinntekt og funksjonell inntektsfordeling 87
5.3 Disponibel realinntekt i husholdningssektoren 90

6 Inntektsutviklingen for utvalgte inntektstakergrupper 94
6.1 Vekst i reallønn etter skatt for utvalgte lønnstakerhusholdninger 94
6.1.1 Reallønn etter skatt fra 2013 til 2015 94
6.1.2 Endringer i skatteregler for lønnstakere fra 2015 til 2016 95
6.2 Inntektsutviklingen for pensjonister og trygdede 96

6.2.1 Utviklingen i pensjons- og trygdeytelser 98
6.2.2 Realvekst etter skatt 101
6.2.3 Endringer i de særskilte skatte-reglene for pensjonister fra 2013 til 2016 103
6.3 Fordeling av inntekt 103
6.3.1 Fordelingen av samlet inntekt etter skatt for yrkestilknyttede 103
6.3.2 Fordelingen av samlet inntekt etter skatt for pensjonister og trygdede 105
6.3.3 Utviklingen i inntektsfordelingen 109
6.3.4 Fordelingen av kapitalinntekter mellom kvinner og menn 111

Vedlegg

1 Lønnsoppgjør i 2015 114
2 Definisjoner av en del lønns-begreper m.m. 125
3 Kursutviklingen for norske kroner 136
4 Tabellvedlegg 139
5 Institusjonelle trekk ved lønns-dannelsen i Norge 157
6 Fastlandsbaserte konkurranse-utsatte næringer 168

Kapittel 1
Lønnsutviklingen i senere år

- I de største forhandlingsområdene anslår Beregningsutvalget årslønnsveksten fra 2014 til 2015 til 3,0 prosent i gjennomsnitt. For lønnstakere under ett legger utvalget til grunn at veksten i gjennomsnittlig årslønn fra 2014 til 2015 var 2,8 prosent.
- *Årslønnsveksten* fra 2014 til 2015 er beregnet til 2,5 prosent både for industriarbeidere og for industrifunksjonærer i NHO-bedrifter. Lønnsveksten samlet i industrien i NHO-bedrifter er også beregnet til 2,5 prosent. På bakgrunn av vurderinger gjort av NHO, i forståelse med LO, ble lønnsveksten samlet for arbeidere og funksjonærer i industrien i NHO-området anslått til 2,7 prosent ved mellomoppgjøret i 2015.
- Årslønnsveksten i Virke-bedrifter i varehandelen er beregnet til 3,3 prosent. Endret aldersammensetning med færre unge arbeidstakere trakk lønnsveksten betydelig opp i 2015. I finanstjenester, som omfatter noen flere grupper enn forhandlingsområdet bank og forsikring, er lønnsveksten beregnet til 4,2 prosent. Høyere bonusutbetalinger i 2015 enn i 2014 trakk lønnsveksten opp. For ansatte i kommunene er lønnsveksten beregnet til 3,3 prosent. Streiken blant undervisningsansatte i 2014 trakk lønnsveksten i 2015 opp for hele kommunesektoren. Årslønnsveksten både i helseforetakene og i øvrige Spekter-bedrifter er beregnet til 2,7 prosent. For ansatte i staten er lønnsveksten fra 2014 til 2015 beregnet til 2,8 prosent.
- I NHO-området er lønnsveksten for arbeidere fra 2014 til 2015 beregnet til 3,2 prosent i transportsektoren, til 2,5 prosent for ansatte i byggevirksomhet og 2,4 prosent i hotell- og restaurantvirksomhet.
- Utvalget har beregnet *lønnsoverhenget* til 2016 til 0,7 prosent i gjennomsnitt i de største forhandlingsområdene. For industriarbeidere er overhenget beregnet til 1,1 prosent, og det samme for industrifunksjonærer. For ansatte i Virke-bedrifter i varehandelen er overhenget beregnet til 0,7 prosent, og for ansatte i finanstjenester, som omfatter noen flere grupper enn forhandlingsområdet bank og forsikring, til 1,2 prosent. For ansatte i kommunene er overhenget beregnet til 0,7 prosent. For ansatte i staten er overhenget beregnet til 0,4 prosent. I Spekter-området er overhenget til 2016 beregnet til 0,4 prosent i helseforetakene og 0,6 prosent i øvrige virksomheter.
- På grunn av overgang til nytt datagrunnlag er usikkerheten i lønnsstatistikken i 2015 større enn vanlig, og da særlig for undergrupper. Utvalget presenterer likevel tall for noen slike grupper.
- Gjennomsnittslønn for administrerende direktører og for ledere i små foretak i industrien endret seg lite fra september 2014 til samme tidspunkt i 2015, mens lønnen for administrerende direktører i finanstjenester økte med 11,1 prosent.
- Det var tilnærming eller nær stabilitet mellom kvinners og menns gjennomsnittlige lønn i de store forhandlingsområdene både fra 2014 til 2015 og over tiårsperioden fra 2006, unntatt for ansatte i Virke-bedrifter i varehandel.
- Lønnsstatistikk for alle ansatte viste økt forskjell mellom gjennomsnittlig lønn for heltidsansatte kvinner og menn fra 2014 til 2015. Når deltid er inkludert var lønnsforskjellene om lag uendret. Kvinners lønn i 2015 utgjør nå i gjennomsnitt 87,7 prosent av menns for heltidsansatte og 86,1 prosent for alle ansatte (heltid og deltid). I 10-årsperioden fra 2006 til 2015 er lønnsforskjellen mellom kvinner og menn for alle ansatte redusert med 1,5 prosentpoeng.
- Lønnsforskjellene blant lønnstakere under ett målt ved Gini-koeffisienten økte fra 2014 til 2015, og har økt de siste ti årene. Andelen som går til den høyeste lønnsdesilen (desil 10) økte med 0,6 prosentpoeng til 19,8 prosent i 2015.

1.1 Innledning

Beregningsutvalget legger i dette kapitlet fram statistikk og beregninger over lønnsutviklingen fra 2014 til 2015 for hovedgrupper av lønnstakere. Det gis dessuten anslag på lønnsoverhenget til 2016 for ulike grupper. I kapitlet gis det også en oversikt over lønnstilleggene i 2015 i en del tariffområder. En mer detaljert oversikt over resultatene av lønnsoppgjør i 2015 gis i vedlegg 1.

Det er knyttet særlige utfordringer til beregning av lønnsveksten fra 2014 til 2015. Dette skyldes at det i 2015 var overgang til et nytt elektronisk system for bedrifters rapportering av lønn (A-ordningen). Datagrunnlaget fra denne innrapporteringen sammenlignes med utvalgsbasert tradisjonell lønnsstatistikk for 2014 (jf. boks 1.1).

1.1.1 Lønnsutviklingen for hovedgrupper i forhandlingsområdene

Tabell 1.1 viser at veksten i gjennomsnittlig årslønn fra 2014 til 2015 er beregnet til 2,5 prosent både for industriarbeidere og for industrifunksjonærer i NHO-bedrifter. Lønnsveksten samlet i industrien i NHO-bedrifter er også beregnet til 2,5 prosent. På bakgrunn av vurderinger gjort av NHO, i forståelse med LO, ble årslønnsveksten i industrien samlet i NHO-området anslått til 2,7 prosent ved mellomoppgjøret i 2015.

Årslønnsveksten i Virke-bedrifter i varehandelen er beregnet til 3,3 prosent. Endret alderssammensetning med færre unge arbeidstakere trakk lønnsveksten betydelig opp i 2015. I finanstjenester, som omfatter noen flere grupper enn forhandlingsområdet bank og forsikring, er lønnsveksten beregnet til 4,2 prosent. Høyere bonusutbetalinger i 2015 enn i 2014 trakk

Boks 1.1 A-meldingen – nytt datagrunnlag for lønnsstatistikk

Fra og med 2015 er datagrunnlaget til lønnsstatistikken basert på opplysninger fra A-ordningen som omfatter alle arbeidsgivere både for privat og offentlig sektor. A-ordningen er en samordnet rapportering av lønns- og ansettelsesopplysninger til Skatteetaten, NAV og Statistisk sentralbyrå regulert av a-opplysningsloven. Data blir innhentet elektronisk fra Skatteetaten ved Etatenes fellesforvaltning (EFF).

Alle arbeidsgivere som har betalt ut lønn, kontantytelser eller naturalytelser må levere a-melding. Datamaterialet omfatter dermed alle ansatte i alle foretak med rapporteringsplikt til de nevnte forvaltningsorganene. A-meldingen rapporteres månedlig og omfatter alle kontant- og naturalytelser samt utgiftsgodtgjørelser.

For å sikre god sammenheng til tidligere statistikk, er innholdet i avtalt månedslønn og månedslønn det samme som tidligere.

Det tilstrebes å utarbeide en sammenlignbar lønnsstatistikk fra 2014 til 2015. Dette gjelder blant annet med tanke på tellingstidspunkt, lønnsbegrep, arbeidstid og yrkeskoder. I tillegg tilpasses statistikken utvalgsstørrelser i 2014 innen hver næring.

For NHO-bedrifter og for Virke-bedrifter er sammenligning mellom 2014 og 2015 basert på at metoden brukt i 2014 i hovedsak er kopiert i 2015, med basis i lønnsnivå for «avtalt lønn» fra a-meldingen pr. 1. oktober (lønn i september med justeringer av eventuelle etterbetalinger) og reguleringstidspunkter innenfor de enkelte tariffområder, samt bonuser og uregelmessige tillegg over en 9 måneders periode. Som i tidligere år holdes lønnsnivå pr. 1. oktober ut året både i 2014 og 2015 i beregningene. I helseforetakene i Spekter-området er årslønnsvekstberegningen basert på lønnsnivået i oktober 2014 justert med utviklingen i den kvartalsvise lønnsindeksen fra 3. kvartal 2014 til 3. kvartal 2015. For øvrige bedrifter har Spekter gjennomført en egen datainnhenting per 1. oktober 2015.

KS samler fortsatt inn data for ansatte i kommuner, fylkeskommuner og ansatte som arbeider i virksomheter som følger tariffavtaler hvor KS/Oslo kommune er part. KS har derfor ingen nye utfordringer i datainnsamlingen. KS har også egen undersøkelse av virkningstidspunkter brukt for lønnstillegg ved lokale forhandlinger.

Statistisk sentralbyrå ser for seg en full gjennomgang av lønnsstatistikken når det er kommet inn et datagrunnlag for både 2015 og 2016. Dette for å kunne utnytte materialet fra A-ordningen fullt ut, og ikke være bundet opp av den utvalgsbaserte lønnsstatistikken. Det nye innrapporteringssystemet vil fra neste år bl.a. gi mulighet til å måle lønnsoverhenget lenger ut i året. Dette vil innebære at utvalget fra neste år må vurdere målingen av lønnsoverhenget i lys av nye muligheter innberetningene gir.

lønnsveksten opp. For ansatte i kommunene er lønnsveksten beregnet til 3,3 prosent. Streiken blant undervisningsansatte i 2014 trakk lønnsveksten i 2015 opp for hele kommunesektoren. Årslønnsveksten både i helseforetakene og i øvrige Spekter-bedrifter er beregnet til 2,7 prosent. For ansatte i staten er årslønnsveksten beregnet til 2,8 prosent.

I de største forhandlingsområdene under ett har utvalget beregnet veksten i gjennomsnittlig årslønn til 3,0 prosent fra 2014 til 2015. Beregningen omfatter gruppene i tabell 1.1, enkelte grupper i vedleggstabell 4.10 og fra avsnitt 1.2.2. Til sammen utgjør ansatte i disse gruppene om lag 60 prosent av alle lønnstakerårsverk i 2015.

Beregningene av årslønn og lønnsvekst i tabell 1.1 bygger på lønnsstatistikk for de enkelte gruppene, og på opplysninger om lønnstillegg og reguleringstidspunkter i de enkelte år, se vedlegg 2 for nærmere beskrivelse av lønnsbegreper og grunnlaget for beregningene. Fra og med 2015 er datagrunnlaget for lønnsstatistikken basert på a-meldingen, se boks 1.1.

Tabell 1.1 viser at i årene 2006 til 2008 var det jevnt over stigende lønnsvekst. I 2009 og 2010 falt samlet lønnsvekst, mens den tok seg noe opp igjen i 2011. I årene 2012 til 2015 falt den igjen. Vi må langt tilbake for å finne en like lav lønnsvekst som i 2015. Nominell lønnsvekst og reallønnsvekst siden 1970 vises i vedlegg 5.

Lønnsutviklingen for en gruppe kan være påvirket av flere forhold som f. eks. endring i kvalifikasjoner/utdanning blant arbeidstakerne, endringer i stillingsstruktur, forskyvninger i timeverkene mellom bransjer/bedrifter med ulikt lønnsnivå, endret omfang av skiftarbeid eller endringer i sammensetningen av arbeidsstyrken (f. eks. endringer i sysselsettingen etter aldersgrupper, endret omfang av arbeidsinnvandring og endringer i andelen menn/kvinner). Utvalget vil peke på at forskjeller i lønnsutviklingen mellom ulike grupper/næringer kan skyldes ulik grad av slike strukturendringer. Særlig gjelder dette over en så lang tidsperiode som i tabell 1.1.

Tabell 1.1 Årslønnsvekst fra året før i prosent for noen store forhandlingsområder. Per årsverk

	NHO-bedrifter i industrien							Kommuneansatte			Spekter-bedrifter	
	Industri i alt	Industri-arbeidere	Industrifunk-sjonærer	Virkebedrifter i varehandel[1]	Finans-tjenester[2]	Offentlig forvaltning[3]	Stats-ansatte[4]	Kommune-ansatte i alt[5]	Undervisnings-ansatte	Øvrige ansatte	Helsefore-takene[7]	Øvrige bedrifter
2006	4,3	3,6	4,6	4,2	5,6	4,0	4,5	3,9	2,6	4,5	3,7	4,8
2007	5,3	5,5	5,7	5,0	5,2	4,9	5,1	4,8	3,6	5,3	4,9	5,3
2008	6,1	5,7	6,3	4,4	9,2	6,7	6,7	6,7	5,7	7,1	6,5	6,2
2009	4,2[8]	3,9[8]	4,5[8]	1,8[8]	0,4[8]	4,6	4,4	4,6	4,4	4,7	5,1	4,0
2010	4,1	3,6	4,3	3,6	5,9	3,7	4,5	3,7	3,6	3,7	3,5	3,5
2011	4,6	4,4	4,7	3,6	4,9	4,2	4,2	4,3	4,3	4,3	4,0	4,1
2012	4,2	4,1	4,1	3,3	3,0	4,0	4,1	4,1	4,0	4,1	3,7	4,2
2013	3,9	3,5	4,3	4,0	6,7	3,7	3,5	3,7	3,2	3,9	3,8	3,6
2014	3,3	3,0	3,2	3,5	2,9	3,3	3,4	3,2[6]	2,3[6]	3,7[6]	3,4	3,3
2015	2,5	2,5	2,5	3,3	4,2	3,1	2,8	3,3[6]	3,9[6]	3,2[6]	2,7	2,7
2005–2010	26,4	24,4	28,1	20,5	29,0	26,3	27,8	26,0	21,5	28,0	26,0	26,2
Gj. sn. per år	4,8	4,5	5,1	3,8	5,2	4,8	5,0	4,7	4,0	5,1	4,7	4,8
2010–2015	19,9	18,8	20,3	19,0	23,6	19,7	19,3	20,0	19,0	20,7	18,9	19,2
Gj. sn. per år	3,7	3,5	3,8	3,5	4,3	3,7	3,6	3,7	3,5	3,8	3,5	3,6
Årslønn 2015, per årsverk	558 100	442 400	697 000	-	-	504 200	548 500	477 500	527 000	462 200	538 300	505 100
Årslønn 2015, heltidsansatte	-	-	-	472 900	686 900	-	-	-	-	-	-	-
Antall årsverk 2015	172 000	90 500	81 500	84 000[9]	30 300[9]	620 100	144 200	371 600	87 300	284 300	104 300	46 800

1 Lønnsveksttallene er for heltidsansatte.

2 Forretnings- og sparebanker og forsikringsvirksomhet som omfatter noen flere grupper enn forhandlingsområdet bank og forsikring. Lønnsveksttallene er for heltidsansatte. Bortsett fra i 2009, 2012 og 2014 trakk bonusutbetalinger opp lønnsveksten i perioden 2005–2015.

3 Et vektet gjennomsnitt av veksttallene for statsansatte, kommuneansatte og ansatte i helseforetakene. Antall årsverk i hver gruppe er brukt som vekter.

4 Eksklusiv de statlig eide helseforetakene. Fra og med 2015 er datagrunnlaget basert på A-ordningen. Med bakgrunn i dette er det foretatt korrigeringer i lønnsdataene som er innmeldt for årene 2013 og 2014 for forsvaret. Korrigeringene endrer nivåtallene for 2013 og 2014. Beregnet årslønnsvekst fra 2014 til 2015 for staten eks. forsvaret er 2,7 prosent.

5 Omfatter ansatte i kommunene, fylkeskommunene og andre virksomheter som er medlemmer i KS, herunder bedriftsmedlemmer. Tallene omfatter også stillinger med hovedsakelig lokal lønnsdannelse og undervisningsstillinger med hovedsakelig sentral lønnsdannelse.

6 For ansatte i konflikt i 2014 ble virkningstidspunkter forskjøvet. Dette trakk årslønnsvekstanslaget i 2014 ned med 0,2 prosentpoeng i hele kommunesektoren og med 0,9 prosentpoeng for undervisningsansatte. Konflikten har trukket opp årslønnsveksten i 2015 for kommuneansatte med 0,2 prosentpoeng og for undervisningsansatte med 0,9 prosentpoeng. For øvrige ansatte ble ikke årslønnsveksten påvirket.

7 Beregnet på Spekters tallmateriale fram til og med 2009, og fra 2010 beregnet på tallmateriale fra Statistisk sentralbyrå.

8 Lønnsveksten fra og med 2008 er etter ny næringsstandard, se vedlegg 2 NOU 2015: 6. Sammenlignet med veksten fra 2007 til 2008 og tidligere år, vil det være et brudd i tidsserien.

9 Heltidsansatte.

Kilder: Statistisk sentralbyrå og Beregningsutvalget.

1.1.2 Lønnsutviklingen samlet og i enkelte næringer

Tabell 1.2 viser beregnet gjennomsnittlig lønnsutvikling for alle grupper etter nasjonalregnskapet og etter lønnsstatistikken, og etter lønnsstatistikken for tre hovedsektorer:

- Ansatte i industrien[1]
- Ansatte i varehandel
- Ansatte i offentlig forvaltning

Beregningene av årslønnslønnsvekst basert på nasjonalregnskapet og i de største forhandlingsområdene har med etterbetalinger av lønnstillegg. I beregningen til Statistisk sentralbyrå på grunnlag av lønnsstatistikken er det de faktiske utbetalinger uavhengig av virkningsdato som legges til grunn.

Tabell 1.2 viser at samlet fra 2005 til 2015 var lønnsveksten i industrien i alt noe høyere enn i varehandel totalt. Lønnsveksten i industribedrifter i alt har i denne perioden vært om lag den samme som for NHO-bedrifter i industrien, jf. tabell 1.1. Imidlertid har lønnsveksten for disse to gruppene vært noe forskjellig i de enkelte år.

Beregningsutvalget legger til grunn en vekst i gjennomsnittlig årslønn fra 2014 til 2015 for lønnstakere under ett på 2,8 prosent, mot 3,1 prosent året før. Ifølge foreløpige nasjonalregnskapstall for 2015, har Statistisk sentralbyrå beregnet veksten i gjennomsnittlig årslønn fra 2014 til 2015 for lønnstakere under ett til 2,8 prosent.

1.1.3 Nærmere om sammensetningen av årslønnsveksten i forhandlingsområdene

I tabell 1.3 er årslønnsveksten i årene 2011 til 2015 for hovedgruppene i tabell 1.1 splittet opp i bidrag fra overheng, bidrag fra sentralt fastlagte tarifftillegg og bidrag fra lønnsglidning gjennom året. Normalt betyr lønnsglidningen mer for årslønnsveksten enn det som framgår av tabell 1.3 for alle forhandlingsområdene. Dette skyldes at lønnsglidningen i beregningsåret påvirker størrelsen på overhenget til neste år. Samme betraktning gjelder også for tarifftilleggene. For ansatte i staten og i kommunene har bidraget fra lønnsglidningen i perioden ligget i størrelsesorden 0,5 til 0,7 prosentpoeng i året. For ansatte i Spekter-området har lønnsglidningen vært noe lavere. For gruppene i privat sektor har den variert mellom 1 og knapt 3 prosentpoeng unntatt for ansatte i forretnings- og sparebanker og forsikring (finanstjenester) i 2013. I dette året var lønnsglidningen særlig høy i finanstjenester, noe som skyldtes store bonusutbetalinger. For store grupper industrifunksjonærer avtales ikke sentrale tillegg. For disse avtales stort sett alle tillegg lokalt, slik at lønnsveksten kan defineres som lønnsglidning.

[1] Om lag ¾ av sysselsettingen i industrien er i NHO-bedrifter.

Tabell 1.2 Årslønnsvekst[1] fra året før i prosent for alle grupper og for tre hovedsektorer i økonomien.

		Lønnsstatistikken				
	Nasjonal-regnskapet[2]	Alle grupper	Industrien	Varehandel[3]	Offentlig forvaltning[4]	
					I alt	Helse-foretakene
2006	4,1	-	3,9	3,4	-	-
2007	5,4	-	4,9	5,9	-	-
2008	6,3	-	6,6	4,3	-	-
2009	4,2	-	4,2[5]	3,0[5]	-	-
2010	3,7	3,6[6]	2,9[6]	2,9[6]	-	3,0
2011	4,2	4,1	4,6	3,6	4,5	4,3
2012	4,0	4,0	4,6	3,2	4,2	3,6
2013	3,9	3,9	3,7	3,4	3,8	3,9
2014	3,1	3,0	2,8	1,6	3,5	3,5
2015	2,8	2,8	2,5	3,2	2,9	2,7
2005–2015	50,4	-	48,9	40,3	-	-
Gj. sn. per år	4,2	-	4,1	3,4	-	-
2010–2015	19,3	19,1	19,6	15,9	20,4	19,3
Gj. sn. per år	3,6	3,6	3,6	3,0	3,8	3,6
Årslønn 2015, per årsverk	519 700	518 100	516 000	454 900	508 300	539 400
Årslønn 2015, heltidsansatte[7]	-	537 200	519 600	482 200	-	556 200

1 Lønnsveksten er per årsverk etter nasjonalregnskapet og for «alle grupper». For varehandel og for alle bedrifter i industrien er lønnsveksten for heltidsansatte fram til og med 2009, men per årsverk i årene etterpå.

2 Årslønnsveksten er beregnet med utgangspunkt i nasjonalregnskapet på grunnlag av det lønnsbegrepet som brukes i utvalgets rapporter, dvs. fast avtalt lønn, inkl. faste tillegg, uregelmessige tillegg og bonuser. Naturallønn, betaling for overtid og sluttvederlag er ikke inkludert. Utenlandske sjøfolk på norske skip, vernepliktige rekrutter og lønnstakere i primærnæringene ble holdt utenom i perioden 2005–2007.

3 Inklusive motorkjøretøytjenester.

4 Populasjonen og beregningsmetoder er forskjellig fra det som brukes i tabell 1.1. For 2013 og 2014 er det for staten ikke foretatt korrigeringer i lønnsdataene for forsvaret i forhold til publiserte lønnsdata fra Statistisk sentralbyrå, jf. note 4 i tabell 1.1.

5 Lønnsveksten fra og med 2009 er etter ny næringsstandard. Sammenlignet med veksten fra 2007 til 2008 og tidligere år, vil det være et brudd i tidsserien. Omtale av ny næringsstandard er gitt i vedlegg 2 i NOU 2015: 6.

6 Lønnsveksten er fra og med 2010 beregnet av Statistisk sentralbyrå på grunnlag av lønnsstatistikk (strukturstatistikk) og informasjon fra den kvartalsvise lønnsindeksen.

7 Beregnet på grunnlag av Statistisk sentralbyrås lønnsstatistikk for alle ansatte, som er en sammenstilling av de næringsvise lønnsstatistikkene.

Kilder: Statistisk sentralbyrå og Beregningsutvalget.

Boks 1.2 Beregning av årslønnsvekst i forhandlingsområder versus beregning av årslønnsvekst for næringsområder i privat sektor

Generelt

Med utgangspunkt i lønnsstatistikken brukes det litt forskjellige prinsipper for beregning av årslønnsvekst i forhandlingsområdene i tabell 1.1 (nærmere beskrevet i vedlegg 2) og i Statistisk sentralbyrås årslønnsberegninger for næringsområder i privat sektor (for eksempel i industrien). Innholdet i lønnsbegrepet er imidlertid det samme og begge tar utgangspunkt i flere årganger av lønnsstatistikken. I forhandlingsområdene bygger fordelingen av total lønnsøkning mellom to årganger av lønnsstatistikken på kunnskap om virkningstidspunkter for tarifftillegg (f.eks. 1. april eller 1. mai) og forutsetninger om når annen lønnsøkning (lønnsglidningen) kommer. I Statistisk sentralbyrås beregninger for næringsområder med utgangspunkt i lønnsstatistikken, er det utviklingen i den kvartalsvise lønnsindeksen for avtalt lønn som gir fordelingen av lønnsøkningen gjennom året. De faktiske utbetalinger uavhengig av virkningsdato legges til grunn.

I år med konflikter i tariffoppgjørene, kan oppgjør trekke ut i tid. Dette kan medføre at det blir større tidsavstand enn året før mellom faktisk virkningstidspunkt og tidspunktet for utbetaling av lønnstillegg. Videre kan det at flere oppgjør trekker ut i tid medføre at etterbetalingene blir høyere enn året før. For eksempel var dette tilfelle i 2010-oppgjøret og kan ha medført at etterbetalingene samlet sett var høyere i 2010 enn i 2009. Disse to forholdene trakk isolert sett ned lønnsveksten fra 2009 til 2010 i Statistisk sentralbyrås beregning for næringsområder basert på lønnsstatistikken og den kvartalsvise lønnsindeksen. Dette kan også ha gjort seg gjeldende i andre år uten at utvalget har gått nærmere inn på dette.

Nærmere om forskjeller mellom beregningen av årslønn i industrien i NHO-bedrifter og industrien i alt

Følgende forhold kan medvirke til at det blir forskjellig lønnsnivå og lønnsvekst i industrien samlet og i NHO-bedrifter i industri:

A. Populasjonsforskjeller

- Statistisk sentralbyrås lønnsstatistikker omfatter hele næringen industri iht. Standard for Næringsgruppering (nace). Endringer i offentlige næringsklassifikasjoner førte til at deler av spesielt oljebaserte industribedrifter ble tatt ut av industrien og plassert i blant annet «oljevirksomhet» i 2009/2010. Disse bedriftsenhetene er med i lønnstallene for industrifunksjonærer for NHO-bedrifter, fordi enhetene fortsatt er knyttet sammen med NHOs industribedrifter og/eller foretak.
- NHOs virksomheter/enheter er ikke i alle tilfeller sammenfallende med bedriftsinndelingen som Statistisk sentralbyrå benytter.
- Om lag ¾ av sysselsetting i industrien er i NHO-bedrifter. Organisasjonsgraden er særlig høy blant store bedrifter.
- Unge arbeidstakere (under 18 år) og lærlinger er ikke med i statistikken for NHO-bedrifter.

B. Beregningsforskjeller (se beskrivelse ovenfor)

- Forskjellige metoder for plassering av lønnsvekst i løpet av året.
- Etterbetalinger av lønnstillegg er ulikt behandlet.
- Beregningene av vekst i årslønn for industrien samlet i tabell 1.2 er for heltidsansatte i årene 2004 til 2009, men per årsverk fra og med 2010. For industriansatte i NHO-bedrifter er beregningene per årsverk i alle år, se tabell 1.1.
- Strukturelle endringer, f. eks. forskyvninger i sysselsettingen mellom bedrifter med ulikt lønnsnivå kan slå ulikt ut for de to populasjonene.
- Forskjellige metoder for vekting.

De samme forholdene vil også kunne gjelde når en sammenligner andre tariffområder med næringsområder, for eksempel årslønnsberegningene i varehandelen totalt versus beregningene for Virke-bedrifter i varehandel.

Tabell 1.3 Årslønnsvekst fra året før i prosent dekomponert[1] i overheng, tarifftillegg og lønnsglidning.

	2011	2012	2013	2014	2015	Gj.sn. 2011–15
Industriarbeidere i NHO-bedrifter:						
Årslønnsvekst	4,4	4,1	3,5	3,0	2,5	
Herav:						
– Overheng	1,2	1,3	1,2	1,2	1,0	
– Tarifftillegg	0,9	1,0	0,4	0,7	0,2	
– Lønnsglidning	2,3	1,8	1,9	1,1	1,3	1,7
Industrifunksjonærer i NHO-bedrifter:						
Årslønnsvekst	4,7	4,1	4,3	3,2	2,5	
Herav:						
– Overheng	1,9	1,8	2,1	1,4	1,3	
– Lønnsglidning	2,8	2,3	2,2	1,8	1,2	2,1
Virke-bedrifter i varehandel:						
Årslønnsvekst	3,6	3,3	4,0	3,5	3,3	
Herav:						
– Overheng	1,2	1,0	0,7	1,0	1,0	
– Tarifftillegg	0,6	1,2	1,1	0,5	0,4	
– Garantitillegg	0,4	0,3	0,2	0,6	0,4	
– Lønnsglidning	1,4	0,8	2,0	1,4	1,5	1,4
Finanstjenester:						
Årslønnsvekst	4,9	3,0	6,7	2,9	4,2	
Herav:						
– Overheng	1,2	1,3	1,4	1,0	1,2	
– Tarifftillegg	1,0	1,2	0,4	1,0	0,4	
– Lønnsglidning	2,7	0,5	4,9	0,9	2,6	2,3
Statsansatte:						
Årslønnsvekst	4,2	4,1	3,5	3,4	2,8	
Herav:						
– Overheng	2,3	1,1	2,2	0,8	2,0	
– Tarifftillegg	1,2	2,4	0,7	2,0	0,1	
– Lønnsglidning	0,7	0,6	0,6	0,5	0,7	0,6
Kommuneansatte[2]:						
Årslønnsvekst	4,3	4,1	3,7	3,2[2]	3,3[2]	
Herav:						
– Overheng	2,4	0,8	2,4	0,6	1,8	
– Tarifftillegg	1,4	2,6	0,7	2,1	0,9	
– Lønnsglidning	0,5	0,6	0,6	0,6	0,6	0,6

Tabell 1.3 Årslønnsvekst fra året før i prosent dekomponert[1] i overheng, tarifftillegg og lønnsglidning.

	2011	2012	2013	2014	2015	Gj.sn. 2011–15
Undervisningsansatte i kommunene:						
Årslønnsvekst	4,3	4,0	3,2	2,3[2]	3,9[2]	
Herav:						
– Overheng	2,4	0,7	2,5	0,3	2,6	
– Tarifftillegg	1,4	2,9	0,6	2,0	1,0	
– Lønnsglidning	0,5	0,4	0,1	0	0,3	0,3
Kommuneansatte eksklusiv undervisningsansatte:						
Årslønnsvekst	4,3	4,1	3,9	3,7[2]	3,2[2]	
Herav:						
– Overheng	2,4	0,8	2,3	0,6	1,6	
– Tarifftillegg	1,4	2,6	0,7	2,1	1,1	
– Lønnsglidning	0,5	0,7	0,9	1,0	0,5	0,7
Spekter, helseforetakene:						
Årslønnsvekst	4,0	3,7	3,8	3,4	2,7	
Herav:						
– Overheng	1,9	0,8	1,0	0,7	1,2	
– Tarifftillegg	2,1	2,9	2,3	2,5	1,4	
– Lønnsglidning	0,0	0,0	0,5	0,2	0,1	0,2
Spekter, øvrige virksomheter:						
Årslønnsvekst	4,1	4,2	3,6	3,3	2,7	
Herav:						
– Overheng	0,9	1,2	1,2	0,8	0,8	
– Tarifftillegg	2,8	2,8	2,2	2,4	1,8	
– Lønnsglidning	0,4	0,2	0,2	0,1	0,1	0,2

[1] Pga. strukturendringer eller avrunding vil ikke alltid summen av tarifftillegg, overheng og glidning summere seg til det tallet som er oppgitt som samlet årslønnsvekst.

[2] Kommuneansatte omfatter også undervisningsansatte. For ansatte i konflikt i 2014 ble virkningstidspunkter forskjøvet. Dette trakk årslønnsvekstanslaget i 2014 ned med 0,2 prosentpoeng i hele kommunesektoren og med 0,9 prosentpoeng for undervisningsansatte. Konflikten har trukket opp årslønnsveksten i 2015 for kommuneansatte med 0,2 prosentpoeng og for undervisningsansatte med 0,9 prosentpoeng. For øvrige ansatte er ikke årslønnsveksten i 2015 påvirket.

Kilder: Statistisk sentralbyrå, KS, Spekter, NHO og Kommunal- og moderniseringsdepartementet.

1.2 Lønnsutviklingen i enkelte tariffområder

1.2.1 Lønnsutviklingen for industriarbeidere i LO-NHO-området

For *industriarbeidere* steg lønn per årsverk (både heltid og deltid) med 2,5 prosent fra 2014 til 2015, mot 3,0 prosent året før, basert på foreløpig datamateriale for NHO-bedrifter. Så lav lønnsvekst for industriarbeidere har vi ikke hatt siden 1993. Fra 1. oktober 2014 til 1. oktober 2015 var det en vekst på 2,7 prosent, mot 2,8 prosent året før. For industriarbeidere er hvert tariffavtaleområde (ca. 40) vektet sammen til et gjennomsnittstall. Lønnsveksten er bygd opp av en rekke lønnselementer med ulik periodisering som kan bevege seg ulikt mellom år.

Det er noe større usikkerhet i lønnsveksten fra 2014 til 2015, knyttet til at data for 2015 på grunn av overgang til nytt, elektronisk system for bedrifters rapportering av lønn (A-ordningen) sammenlignes med utvalgsbasert tradisjonell lønnsstatistikk for 2014, jf. boks 1.1.

Tabell 1.4 Gjennomsnittlige tarifftillegg for industriarbeidere (inklusive den direkte effekten av skifttillegg og andre tillegg knyttet til arbeidets art)

Per 1. april 2001:	148 øre/time,	1,1 prosent
Våren 2002[1]:	386 øre/time	2,8 prosent
Per 1. april 2003:	80 øre/time	0,5 prosent
Våren 2004[1]:	168 øre/time	1,1 prosent
Per 1. april 2005:	106 øre/time	0,7 prosent
Våren 2006[1]:	207 øre/time	1,3 prosent
Per 1. april 2007:	273 øre/time	1,7 prosent
Per 1. april 2008:	289 øre/time	1,7 prosent
Per 1. april 2009:	112 øre/time	0,6 prosent
Våren 2010[1]:	282 øre/time	1,5 prosent
Per 1. april 2011:	219 øre/time	1,1 prosent
Våren 2012[1]:	292 øre/time	1,4 prosent
Per 1. april 2013:	114 øre/time	0,5 prosent
Våren 2014[1]:	221 øre/time	1,0 prosent
Per 1. april 2015:	45 øre/time	0,2 prosent

[1] Gjennomsnittstallet er summen av alle nivåmessige tillegg gitt i de forbundsvise områdene inklusive generelle tillegg, lavlønnstillegg, fagarbeidertillegg, ansiennitetstillegg, skifttillegg etc. De fleste forbundsvise tarifftilleggene ble gitt med ulike virkningstidspunkt mellom 1. april og 1. juli.

Kilde: NHO

En utfordring er at bedriftenes klassifisering av lønnskomponenter i 2015, ikke er helt lik den i 2014. Bonus er basert på gjennomsnittlig bonus i 9 måneder av 2015 omregnet til 12 måneder, sammenlignet med tilsvarende fra utvalgsstatistikken i 2014. I tidligere utvalgsstatistikker har man målt bonuser over 12 måneder (hvor man tok med seg bonus fra siste kvartal året før), for å justere for sesong. Bonus for 4. kvartal 2014 er ikke tilgjengelig i datamaterialet fra A-ordningen for 2015 eller fra utvalgsstatistikken i 2014. Tidligere grunnmateriale hadde likevel bonuser for 9 måneder spesifisert, slik at lønnskomponenten er sammenlignbar med 2015. Det lønnsstatistikken registrerer som utbetalt bonus for ett år, kan være opptjent året før.

Uregelmessige tillegg er knyttet til lønn etter arbeidets art slik som skifttillegg, offshoretillegg etc. I A-ordningen for 2015 er slike tillegg innberettet på en langt mere detaljert og omfangsrik måte. Elementer i «uregelmessige tillegg» for 2015 er summert og sammenholdt med 2014-materiale. Uregelmessige tillegg er basert på gjennomsnittet av de 9 første månedene av 2015 for et utvalg NHO-bedrifter, sammenlignet med tilsvarende for 2014 fra utvalgsstatistikken.

De sentrale forhandlingene mellom LO og NHO ved mellomoppgjøret 2015 resulterte i tillegg på kr 1,75 pr. time til arbeidstakere på overenskomster med et gjennomsnittlig lønnsnivå på eller lavere enn 90 prosent av gjennomsnittlig industriarbeiderlønn i 2014. Det ble ikke gitt generelle tillegg i 2015. Sammen med garantiordninger

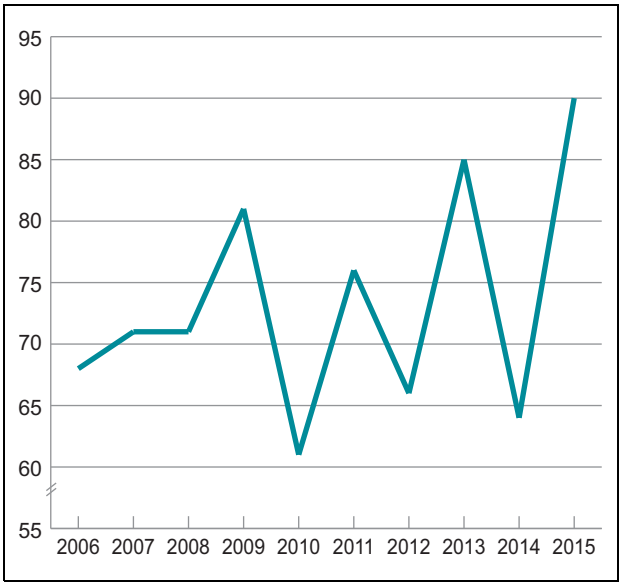

Figur 1.1 Lønnsglidningen som andel av total lønnsvekst fra 1. oktober til 1. oktober for industriarbeidere i NHO-bedrifter

Kilder: NHO og Statistisk sentralbyrå

Tabell 1.5 Tariffmessig lønnsøkning og lønnsglidning for industriarbeidere basert på timefortjenester[1], omregnet til 37,5 t/uke. Endring i prosent fra tilsvarende periode året før.

		Herav:		
	Lønnsøkning pr. time	Tarifftillegg	Lønnsglidning[2]	Lønnsglidning i prosent av total
2006	3,6	0,9	2,7	75
01. okt	4,0	1,3	2,7	68
2007	5,5	1,7	3,8	69
01. okt	5,9	1,7	4,2	71
2008	5,7	1,7	4,0	70
01. okt	5,8	1,7	4,1	71
2009	3,9	0,5	3,4	87
01. okt	3,2	0,6	2,6	81
2010	3,6	1,2	2,4	67
01. okt	3,9	1,5	2,4	61
2011	4,4	1,3	3,1	70
01. okt	4,5	1,1	3,4	76
2012	4,1	1,3	2,8	68
01. okt	4,1	1,4	2,7	66
2013	3,5	0,8	2,7	77
01. okt	3,3	0,5	2,8	85
2014	3,0	0,7	2,3	77
01. okt	2,8	1,0	1,8	64
2015[3]	2,5	0,2	2,3	90

1 Beregningsgrunnlaget: Gjennomsnittlig timefortjeneste ekskl. overtidstillegg, betaling for helligdager, feriepenger o.l. Omregning av timefortjenestene til felles ukebasis har betydning bare når det er vesentlige endringer i arbeidstiden.

2 Lønnsglidningen er basert på at hele lønnsveksten mellom tilsvarende registreringsperioder i to påfølgende år er dekomponert i tarifftillegg og lønnsglidning. Dette avviker fra dekomponeringen i tabell 1.3 hvor kalenderårslønnsveksten er dekomponert i lønnsoverheng (som består både av tarifftillegg og lønnsglidning), samt bidrag til kalenderårslønnsveksten fra henholdsvis tarifftillegg og lønnsglidning.

3 Anslag på foreløpig materiale.

Kilder: Statistisk sentralbyrå og NHO

og sentrale tilpasninger av minstelønnssatser, bidro tarifftilleggene til at gjennomsnittlig industriarbeiderlønn økte med anslagsvis 0,2 prosent pr. 1. april 2015. Sammen med lønnsoverhenget på 1,0 prosent ble lønnsveksten fra 2014 til 2015 beregnet til 1,1–1,2 prosent før lønnsglidning. Med en årslønnsvekst på 2,5 prosent, er lønnsglidningen beregnet til 1,3 prosent, mot 1,1 prosent året før. Det vises til tabell 1.3 for oversikt over historisk lønnsglidning.

Fordelingen mellom tarifftillegg og lønnsglidning er estimert på bakgrunn av summarisk tallmateriale og opplysninger om tariffoppgjør på bestemte tidspunkt. Strukturelle forhold som f.eks. redusert sysselsetting for personer med lav lønn og ev. lavere ansiennitet enn gjennomsnittet, vil isolert øke lønnsglidningen og lønnsveksten. Tilsvarende vil f.eks. redusert sysselsetting i grupper med høyere lønnsnivå trekke i motsatt retning.

Lønnsoverhenget for industriarbeidere inn i 2016 er beregnet til 1,1 prosent, mot 1,0 prosent året før. Det er imidlertid stor usikkerhet i beregning av lønnsoverheng fra A-ordningens opplysninger knyttet til september måned, hvor man har foretatt justering av etterbetalinger etc. ved bruk av oktobertall. Ved hovedoppgjøret i 2014 forhandlet først Fellesforbundet (LO) og Norsk Industri (NHO) Industrioverenskomsten (omfatter de tidligere Verksted-, Teko-, Teknologi og data- og Nexans (kabelmontører) overenskomstene). I 2015 var avtalen en del av det sentrale

oppgjøret for LO-NHO-området. Totalt sett utgjør Industrioverenskomsten om lag 40 prosent av årsverkene for industriarbeidere totalt. Verkstedsdelen utgjør over 90 prosent av Industrioverenskomsten. Oljerelatert virksomhet utgjorde frem til 2014 en stadig større andel av overenskomsten. I 2015 var det redusert sysselsetting i den oljerelaterte delen av overenskomsten. Lønnsveksten for Industrioverenskomsten var 2,4 prosent fra 2014 til 2015, mot 3,1 prosent året før. Den oljerelaterte delen av overenskomsten drar gjennomsnittstallet ned med over ¼ prosentpoeng, noe mer enn året før, mens den oljerelaterte delen dro veksten i gruppen opp fra 2012 til 2013 med nærmere ¾ prosentpoeng.

Om lag 2/3 av årsverkene for industriarbeidere utenom Industrioverenskomsten, dekkes av nesten 40 tariffområder innenfor næringsmiddelindustri, kjemisk industri, treindustri og noen mindre områder innenfor annen type industri.

1.2.2 Lønnsutviklingen for andre arbeidergrupper i NHO-området

For arbeidere i *byggevirksomhet* var årslønnsveksten 2,5 prosent fra 2014 til 2015, mot 3,4 prosent året før. Lønnsveksten fra 1. oktober 2014 til 1. oktober 2015 er 2,0 prosent. Lønnsveksten i bransjen er preget av strukturelle endringer med avgang og tilgang av arbeidskraft.

Byggevirksomhet består av to hovedgrupper, arbeidere innenfor elektrofag (om lag 1/3) og andre byggfag (om lag 2/3) som tømrere, murere, grunnarbeid innenfor stein-, jord- og sementarbeid, bygge- og tømmermestere, malermestere, rørleggerbedrifter, kobber- og blikkenslagermestere etc. En mindre gruppe innenfor byggevirksomhet er heisfirmaer og deler av verkstedoverenskomsten, offshore.

Gjennomsnittlig lønnsvekst i sektoren kan avvike betydelig fra tilleggene til den enkelte arbeider. Basert på tidligere år slår konjunkturelle forhold som berører byggevirksomheten fort ut i endret lønnsvekst i sektoren.

For bygge- og anleggsvirksomhet samlet var lønnsveksten fra 2014 til 2015 3,0 prosent.

For *hotell og restaurantvirksomhet* var det en årslønnsvekst fra 2014 til 2015 på 2,4 prosent, mot 3,1 prosent året før.

Det er store variasjoner i lønnsveksten mellom store og små bedrifter. Noe lavere gjennomsnittlige bonuser drar lønnsveksten ned, mens uregelmessige tillegg drar noe opp. Bransjen er dessuten preget av høy turnover. Vanligvis er bare om lag halvparten av de samme arbeidstakerne med i lønnsstatistikken fra et år til et annet. Dette kan påvirke gjennomsnittlig lønnsvekst. Gjennomsnittlig alder ligger om lag 10 år lavere enn gjennomsnittlig alder for alle ansatte i NHO-bedrifter, noe som vil gi lavere lønnsnivå.

Lønnsoverhenget inn i 2015 innenfor området for Riksavtalen i hotell- og restaurantvirksomhet ble beregnet til 0,8 prosent. Sammen med garantitillegg på kr 1,51 per time pr. 1. april 2015, og lavlønnstillegg på kr 1,75 per time fra samme dato, ble årslønnsveksten fra 2014 til 2015 beregnet til vel 2 prosent før bidrag fra lønnsglidning. Lønnsglidningen fra 2014 til 2015 er beregnet til om lag 0,3 prosentenheter.

For arbeidere innenfor *transportsektoren* i NHO-området samlet, var årslønnsveksten 3,2 prosent fra 2014 til 2015, mot 3,0 prosent året før.

Transportbedrifter (arbeidere) i NHO-området omfatter blant annet rutebilsektoren, spedisjonsfirmaer, innenriks sjøfart, godstransport, avisbudavtalen og i noe mindre grad grossistbedrifter, oljeselskaper mv.

Om lag 50 prosent av årsverkene i transportsektoren er avtaler med lokal forhandlingsrett. Noen områder (for eksempel innenriks sjøfart og spedisjonsfirmaer) har lokale forhandlinger, mens bussbransjen ikke har lokale forhandlinger. I denne bransjen kan det imidlertid være lønnselementer knyttet til «kompetansemoduler». Bussbransjen, som utgjør i underkant av 50 prosent av transportsektoren totalt, hadde en lønnsvekst på 2,9 prosent fra 2014 til 2015.

Gjennomsnittlig lønnsvekst for alle arbeidere innenfor oljevirksomhet, offshore på 3,5 prosent trekkes opp av betydelige strukturelle sysselsettingseffekter på over 2 prosentenheter.

1.2.3 Lønnsutviklingen for funksjonærer i NHO-bedrifter

Industrifunksjonærene i NHO-bedrifter utgjør om lag 1/3 av alle funksjonærer i NHO-bedrifter. Gjennomsnittlig årslønnsvekst for industrifunksjonærer var 2,5 prosent fra 2014 til 2015, mot 3,2 prosent året før. Fra 1. oktober 2014 til 1. oktober 2015 var lønnsveksten samlet for industrifunksjonærer 2,3 prosent, mot 3,0 prosent i tilsvarende periode året før.

Endringer i næringsfordelingen mellom gruppene næringsmiddel, treindustri, kjemisk industri, verksted- og metallindustri og annen industri drar gjennomsnittlig lønnsvekst ned med vel ¼ prosentpoeng. Dette har sammenheng med en relativ vridning fra kjemisk og verksteds- og metallindustri med lønnsnivå høyere enn gjennomsnittet for

industrifunksjonærer, mot næringsmiddelsektoren og treindustri, hvor lønnsnivået ligger lavere enn gjennomsnittet. Året før ga endringer i næringsfordelingen tilsvarende virkninger oppover i gjennomsnittlig lønnsvekst.

Klassifiseringen av NHO-bedrifter i tariffsammenheng og i utvalgets rapportering, vil avvike noe fra offentlig klassifisering. For nærmere informasjon henvises til boks 1.2. Virkningene blir også omtalt i fotnotene i tabellene.

Lønnsveksten inneholder både endring i grunnlønn, bonus og uregelmessige tillegg som skift etc. Basert på data for hvilken måned lønnsreguleringen skjer innenfor de enkelte bransjegrupper, er årslønn beregnet ved at de ulike bransjene blir vektet sammen til industrifunksjonærer totalt. Som i andre områder forutsettes ingen endringer etter registreringstidspunktet 1. oktober. Dette danner grunnlag for beregninger av årslønnsvekst.

Lønnsoverhenget for industrifunksjonærer i NHO-bedrifter inn i 2016 er beregnet til 1,1 prosent, mot 1,3 prosent året før.

Funksjonærer ellers i NHO-området er ansatte innen bergverk, jordbruk, skogbruk, fiskeoppdrett, kraftforsyning, oljevirksomhet, bygge- og anleggsvirksomhet, samferdsel, forskning og undervisning, personlig og forretningsmessig tjenesteyting, hotell og restaurant, vitenskapelig og teknisk tjenesteyting, handel, informasjonssektoren etc. Samlet utgjør funksjonærene utenfor industri om lag 2/3 av alle funksjonærer i NHO-bedrifter.

Gjennomsnittlig lønnsvekst for *alle funksjonærgrupper i NHO-området* ble 2,9 prosent fra 2014 til 2015, mot 3,3 prosent året før. Fra 1. oktober 2014 til 1. oktober 2015 var veksten 2,8 prosent mot 3,3 prosent året før. Lønnsoverhenget til 2016 for alle funksjonærer i NHO-bedrifter er beregnet til 1,2 prosent mot 1,3 prosent året før.

Tallene ovenfor inkluderer både faglige, vitenskapelige, tekniske og andre funksjonærstillinger inklusive lederstillinger. Lønn for administrerende direktører er også med og en stor andel kontorstillinger på alle nivå.

I tillegg er det grupper innen håndverk, helse, organisasjoner og bemanningsbedrifter som ikke tas med i lønnsstatistikken hverken for funksjonærer eller arbeidere fordi man ikke har skillet arbeidere/funksjonærer. Samlet utgjør disse gruppene om lag 10 prosent av alle årsverk i NHO-bedrifter.

1.2.4 Lønnsutviklingen for industriarbeidere og industrifunksjonærer i NHO-bedrifter under ett (både heltid og deltid)

Lønnsveksten for arbeidere og funksjonærer samlet er beregnet til 2,5 prosent fra 2014 til 2015, mot 3,3 prosent året før og 3,9 prosent fra 2012 til 2013.

Lønnstall samlet for alle ansatte innenfor næringsgruppene er vektet sammen (jf. vedleggstabell 4.10). Vektene mellom næringene baserer seg på de bedriftsenheter som var entydig klassifisert som industri i henholdsvis medlemsregistret i NHO og foretaks- og bedriftsregistret (FOB) i Statistisk sentralbyrå og sammenvektingen er basert på sysselsettingstall fra SSB på samme tidspunkter. I overgangen til A-ordningen i 2015, er basismaterialet for lønn basert på sammenlignbart utvalg i veksttallene fra 2014 til 2015.

1.2.5 Lønnsutviklingen i andre områder i privat næringsvirksomhet

I *finansnæringen* ble det i mellomoppgjøret for 2015 mellom Finansforbundet og Finans Norge og mellom LO/ HK og Norsk Post- og Kommunikasjonsforbund og Finans Norge gitt et tillegg på lønnsregulativets trinn på kr 3 100 per år med virkning fra 1. mai 2015. Tillegget anslås å bidra med 0,4 prosentpoeng til årslønnsveksten fra 2014 til 2015.

Ifølge Finans Norge ble det i medlemsbedriftene under ett gitt lokale tillegg per 1. januar 2015 på 0,49 prosent og per 1. juli 2015 på 1,13 prosent. Disse tilleggene gjelder regulativlønnede.

Ifølge lønnsstatistikk for 2015 økte den gjennomsnittlige månedslønnen i finanstjenester, som omfatter noen flere grupper enn forhandlingsområdet[2] bank og forsikring, med 4,1 prosent for heltidsansatte fra 1. september 2014 til 1. september 2015. Avtalt lønn steg med 4,0 prosent i det samme tidsrommet. Økte bonusutbetalinger bidro til å dra opp lønnsveksten.

For finanstjenester har utvalget, på grunnlag av lønnsstatistikk for 2015 og lønnstilleggene i 2015, beregnet årslønnsveksten fra 2014 til 2015 til 4,2 prosent.

---

[2] Forhandlingsområdet i finansnæringen omfatter ansatte som omfattes av sentralavtalen mellom Finans Norge og Finansforbundet. Noen ledende ansatte er ikke omfattet av avtalen, og ansatte med lønn over lønnsregulativets øvre grense er ikke omfattet av sentralavtalens bestemmelser om lønn. Med virkning fra 1. mai 2015 er regulativets øvre grense kr 824 738.

I *varehandelen* ble det i mellomoppgjøret i 2015 på Landsoverenskomsten mellom Hovedorganisasjonen Virke og LO/HK fra 1. april gitt tillegg på kr 1,75 per time fordi overenskomstens gjennomsnittslønn lå under 90 prosent av gjennomsnittlig industriarbeiderlønn i 2014 (388 013 kroner). Ut over dette ble de laveste minstelønnssatsene på denne overenskomsten, trinn 1–5, økt med kr 2,50 per time, og den høyeste (6) med kr 0,50 per time.

Garantiordningen på Landsoverenskomsten mellom HK og Virke resulterte i at trinn 6 fikk et tillegg fra 1. februar 2015 på kr 2,49 per time.

For tillegg på andre overenskomster i Virkeområdet samt overenskomster innen HUK-området, vises det til vedlegg 1.

Ifølge lønnsstatistikk for 2015 steg den gjennomsnittlige månedslønnen for heltidsansatte i Virke-bedrifter i varehandelen med 3,1 prosent fra 1. september 2014 til 1. september 2015.

På grunnlag av lønnsstatistikk for 2015 og lønnstilleggene i 2015, har utvalget beregnet årslønnsveksten fra 2014 til 2015 for alle heltidsansatte i Virke-bedrifter i varehandelen til 3,3 prosent. Endret alderssammensetning med færre unge arbeidstakere fra 2014 til 2015 trakk lønnsveksten betydelig opp i 2015.

1.2.6 Lønnsutviklingen i offentlig sektor

Staten

I mellomoppgjøret for 2015 ble det i det *statlige tariffområdet* mellom staten v/Kommunal- og moderniseringsdepartementet og LO Stat, YS Stat, Unio og Akademikerne gitt et generelt tillegg fra 1. mai på 0,19 prosent. Fra og med lønnstrinn 19 til og med lønnstrinn 39 var tillegget kr 700 per år. Det ble ikke avsatt penger til lokale forhandlinger. Det kunne imidlertid føres lokale forhandlinger dersom arbeidsgiver lokalt avsatte økonomiske midler fra virksomheten iht. Hovedtariffavtalens pkt. 2.3.3, første ledd pkt. b. Tilleggene bidrar til årslønnsveksten fra 2014 til 2015 med 0,1 prosentpoeng.

På grunnlag av lønnsstatistikk for 2015 og tarifftilleggene i 2015, er årslønnsveksten fra 2014 til 2015 i det statlige tariffområdet beregnet til 2,8 prosent.

Kommunesektoren/KS-området

I mellomoppgjøret i KS-området i 2015 kom KS og LO Kommune, Unio, YS Kommune og Akademikerne til enighet om at det ikke skulle gis sentrale tillegg i 2015 utover de som ble avtalt i oppgjøret i 2014.

I KS-området ble det for stillinger med hovedsakelig sentral lønnsdannelse i oppgjøret i 2014 avtalt lønnstillegg fra 1. mai 2015 på 1,4 prosent. Tilleggene varierer med ansiennitets- og kompetansekrav. Per 1. mai 2015 skulle arbeidstakere med minimum 20 års ansiennitet ikke ha lavere grunnlønn enn kr 377 400 i 100 prosent stilling. Dette utgjør en økning på 0,2 prosent per 1. mai. Det ble i 2014 avtalt å innføre et nytt lønnssystem fra 1. mai 2015, se boks 1.2 i vedlegg 1.

I *Oslo kommune* ble det avtalt et lønnstillegg fra 1. mai 2015 på 1,7 prosent eller minst kr 6 500 per år.

For en del grupper i KS-området (kapittel 3 og 5) fastsettes lønnen gjennom lokale lønnsforhandlinger i den enkelte kommune og fylkeskommune uten noen sentral ramme. Virkningsdato for lønnstillegg er 1. mai med mindre annen dato er avtalt.

Kommuneansatte i alt

På grunnlag av lønnsstatistikk for 2015 og tarifftilleggene i 2015, er årslønnsveksten fra 2014 til 2015 for hele kommunesektoren, inkl. undervisningssektoren, Oslo kommune og diverse bedriftsmedlemmer[3], beregnet til 3,3 prosent når forskyvninger i virkningstidspunkter av tarifftillegg i 2014 er medregnet. Uten slike forskyvninger ville årslønnsveksten være 0,2 prosentpoeng lavere.

Kommuneansatte eksklusive undervisningsansatte

På grunnlag av lønnsstatistikk for 2015 og tarifftilleggene i 2015, er årslønnsveksten fra 2014 til 2015 for kommuneansatte eksklusive undervisningsansatte beregnet til 3,2 prosent.

Undervisningsansatte

På grunnlag av lønnsstatistikk for 2015 og tarifftilleggene i 2015, er årslønnsveksten fra 2014 til 2015 for undervisningsansatte i hele kommunesektoren beregnet til 3,9 prosent når virkningstidspunktene for konflikten i 2014 er medregnet. Når konflikten ikke er medregnet, er årslønnsveksten 0,9 prosentpoeng lavere.

[3] Dette omfatter blant annet ansatte i e-verk, revisjon, vann- og avløp etc.

1.2.7 Lønnsutviklingen i Spekter-området

I tråd med forhandlingsmodellen i Spekter forhandles det først på nasjonalt nivå (A-nivå) om overenskomstens generelle del mellom Spekter og den enkelte hovedorganisasjon. Denne delen er felles for alle virksomheter innenfor et overenskomstområde og forplikter arbeidsgiver og den aktuelle hovedorganisasjonens medlemmer. Deretter forhandles overenskomstens spesielle del (B-delen) mellom den enkelte virksomhet og hovedorganisasjonenes forbund eller forhandlingsgrupper. Det kan avtales avvikende ordninger.

For Spekter-Helse er det for LO, YS, noen av Unios forbund og Den norske legeforening de siste årene avtalt et nasjonalt nivå II (A2) der det forhandles mellom Spekter-Helse og de enkelte foreninger/forbund i hovedorganisasjonene om særskilte lønns- og arbeidsvilkår for den enkelte forenings medlemmer.

I mellomoppgjøret 2015 ble det på A-nivå mellom Spekter og LO Stat og mellom Spekter og YS Spekter enighet om et generelt tillegg fra 1. april 2015 på kr 3 413 per år til arbeidstakere (unntatt lærlinger og unge arbeidstakere) med årslønn i 2014 på kr 388 013 eller lavere.

Det ble ført forhandlinger i de enkelte virksomheter (B-nivå) om ytterligere lønnstillegg. I disse forhandlingene ble det gitt noe varierende tillegg. For akademikergruppene i Spekter (ekskl. Legeforeningen) gis det ikke sentrale generelle tillegg. Lønnstilleggene for disse gruppene avtales lokalt.

På grunnlag av lønnsstatistikk for 2015 og de avtalte tilleggene gitt i forhandlingene i de ulike virksomhetene, har utvalget beregnet årslønnsveksten fra 2014 til 2015 i Spekter-området ekskl. helseforetakene til 2,7 prosent.

I mellomoppgjøret 2015 for *helseforetakene* kom Spekter og forbundene i LO og YS til enighet i de sentrale forbundsvise forhandlingene (A2). Det ble enighet om et generelt tillegg fra 1. august 2015 på kr 2 000 per år i stillingsgruppene 1–4 og kr 4 000 i stillingsgruppe 5 og til ledere som leder ansatte i stillingsgruppe 5. Øvrige medlemmer i LO- og YS-forbundene fikk et tillegg på kr 2 000 per år fra 1. august 2015. Minstelønnssatsene ble hevet tilsvarende fra samme dato. Avtalen innebærer også at minstelønnen i stillingsgruppe 1 for ansatte med 20 års ansiennitet (stillinger hvor det ikke kreves særskilt utdanning), økte ytterligere med kr 7 000 til kr 373 000 fra 1. januar 2016. Det ble ikke gjennomført lokale forhandlinger på B-nivå i 2015.

Spekter og forbundene i Unio med sentral forbundsvis avtaledel (Norsk Sykepleierforbund, Norsk Fysioterapeutforbund, Norsk Ergoterapeutforbund og Utdanningsforbundet) kom til enighet i de sentrale forbundsvise forhandlingene (A2). Sykepleiere, fysioterapeuter, ergoterapeuter og førskolelærere fikk et generelt tillegg på kr 2 000 per år med virkning fra 1. mai 2015, mens spesialsykepleiere, jordmødre, spesialfysioterapeuter, spesialergoterapeuter, pedagoger med spesialkompetanse og ledere fikk kr 4 000 fra samme dato. Minstelønnssatsene ble hevet tilsvarende. Det ble ikke gjennomført lokale forhandlinger på B-nivå i 2015. For medlemmer av Unio som ikke er omfattet av sentrale forbundsvise forhandlinger, ble det gjennomført lokale forhandlinger.

I oppgjøret mellom Spekter-Helse og Den norske legeforening kom partene til enighet i de sentrale forbundsvise forhandlingene (A2) for helseforetakene. I helseforetakene fikk turnusleger et tillegg på kr 12 000 per år og leger i spesialisering et tillegg fra kr 14 500 til kr 17 500. Tilleggene ble gitt med virkning fra 1. januar 2015. Det ble gjennomført lokale forhandlinger på B-nivå for medlemmer av Den norske legeforening som ikke fikk generelle tillegg i A2-forhandlingene. For øvrige forbund i Akademikerne ble det gjennomført lokale forhandlinger.

På grunnlag av lønnsstatistikk fra Statistisk sentralbyrå for 2014 og 2015 og lønnstilleggene i disse to årene, har utvalget beregnet årslønnsveksten i helseforetakene fra 2014 til 2015 til 2,7 prosent. Det kan være noen tillegg knyttet til lønnsoppgjøret i 2015 som ikke er fanget opp i lønnsstatistikken til Statistisk sentralbyrå.

1.3 Lønnsoverhenget

Lønnsoverhenget beskriver hvor mye lønnsnivået ved utløpet av ett år ligger over gjennomsnittsnivået for året. Det forteller dermed hvor stor lønnsveksten fra ett år til det neste vil bli dersom det ikke gis nye lønnstillegg eller foregår strukturendringer i det andre året.

Utvalget anslår overhenget til 2016 til 0,7 prosent i gjennomsnitt i de største forhandlingsområdene. Gjennomsnittlig overheng i de tre foregående år var på 1,3 prosent. For områdene i tabell 1.6 varierer overhenget til 2016 fra 0,4 prosent for ansatte i helseforetakene i Spekter-området, til 1,2 prosent for ansatte i finanstjenester.

I tillegg til lønnsoverhenget kan lønnsveksten til neste år i enkelte områder også bli påvirket enten av allerede avtalte tarifftillegg eller av

Tabell 1.6 Lønnsoverhenget fra året før i prosent. 2011 – 2016.

Område/gruppe:	2011	2012	2013	2014	2015	2016
NHO-bedrifter i industrien i alt[1]:	1,5	1,5	1,6	1,3	1,3	1,1
Industriarbeidere	1,2	1,3	1,2	1,2	1,0	1,1
Industrifunksjonærer	1,9	1,8	2,1	1,4	1,3	1,1
Virke-bedrifter i varehandel	1,2	1,0	0,7	1,0	1,0	0,7
Finanstjenester[2]	1,3	1,3	1,4	1,0	1,2	1,2
Staten	2,3	1,1	2,2	0,8	2,0	0,4
Kommunene i alt:	2,4	0,8	2,4	0,5	1,8[5]	0,7
Undervisningsansatte	2,4	0,7	2,5	0,3	2,6[5]	0,6
Øvrige ansatte	2,4	0,8	2,3	0,6	1,6[5]	0,7
Ansatte i Spekter-bedrifter:						
Helseforetakene[3]	1,9	0,8	1,0	0,7	1,2	0,4
Øvrige bedrifter	0,9	1,2	1,2	0,8	0,8	0,6
Veid gjennomsnitt[4]	1,9	1,0	1,8	0,8	1,4	0,7

1 Arbeidere og funksjonærer i industrien er vektet sammen med lønnssummen i hver gruppe som vekt.
2 Forretnings- og sparebanker og forsikring som omfatter noen flere grupper enn forhandlingsområdet bank og forsikring.
3 Beregnet på Spekters tallmateriale til 2010. Fra 2011 beregnet på tallmateriale fra Statistisk sentralbyrå.
4 Overhenget er et gjennomsnitt for ansatte i virksomheter som er medlemmer av arbeidsgiverorganisasjoner og ansatte i offentlig forvaltning inklusive helseforetakene. Antall årsverk i hver gruppe er brukt som vekter.
5 For ansatte i konflikt i 2014 ble virkningstidspunkter forskjøvet. Dette trakk overhenget til 2015 opp med 0,2 prosentpoeng for hele kommunesektoren og med 0,9 prosentpoeng for undervisningsansatte. For øvrige ansatte i kommunesektoren ble overhenget ikke påvirket.
Kilde: Beregningsutvalget

garantiordninger og satsreguleringsbestemmelser.

Prinsipielt står allerede avtalte lønnstillegg for neste år i en noe annen stilling enn lønnsoverhenget. Ved å avtale lønnstillegg i et tariffoppgjør for neste år, legger en føringer for årslønnsveksten året etter. På denne bakgrunn bør beregninger av lønnsoverheng til ett år suppleres med opplysninger om eventuelle allerede avtalte tillegg for det samme året.

Garantiordninger og satsreguleringsbestemmelser sikrer områder en (automatisk) lønnsvekst, gjerne i forhold til en fastlagt referansegruppes lønn. Fra 2011 er nye ordninger kommet til, blant annet for regulering av minstelønnssatser i LO – NHO- området. Virkninger av alle avtalte tillegg inklusive slike ordninger, defineres som tarifftillegg når de er kjent. En del av disse tilleggene vil ikke være klare før endelig statistikk foreligger.

1.4 Lønnsutviklingen for ledere

På grunn av omleggingen av lønnsstatistikken i 2015 (A-ordningen) har dette avsnittet et noe mindre omfang enn tidligere. Ved utgangen av mars foreligger det ennå ikke statistikk for ledergrupper i alle næringsområder.

1.4.1 Lønnsutviklingen eksklusive opsjons- og naturalytelser for ledere i enkelte næringer

I dette avsnittet presenteres lønnsveksten fra 2014 til 2015 for ledere i en del næringer basert på samme lønnsbegrep som i tabell 1.1, dvs. avtalt lønn, uregelmessige tillegg og bonus. Tallene omfatter heltidsansatte ledere i foretak i næringsvirksomhet i privat sektor inklusive offentlig eide foretak. Tallene er basert på Statistisk sentralbyrås lønnsstatistikk. Lønnsveksten er regnet som endring i månedslønn fra september det ene året til samme tidspunktet året etter.

Det presenteres tall for to grupper av ledere i næringsvirksomhet:

- Gruppen med yrkeskode 1210 «administrerende direktører» i store og mellomstore foretak, dvs. foretak med 10 eller flere ansatte. Gruppen kan omfatte flere personer med lederfunksjoner i hvert foretak.

Tabell 1.7 Gjennomsnittslønn[1] per september 2014 og 2015 for heltidsansatte administrerende direktører[2] og ledere[3] av små foretak i enkelte næringer i privat sektor inklusive offentlig eide foretak. Eksklusive opsjons- og naturalytelser. Lønnsvekst fra året før i prosent.

	Administrerende direktører				Ledere av små foretak			
	Lønnsvekst		Lønnsnivå	Antall i utvalget	Lønnsvekst		Lønnsnivå	Antall i utvalget
	2014	2015	2015	2015	2014	2015	2015	2015
Olje- og gassutvinning inkl. tjenesteyting	5,6	-	-	-	-	-	-	-
Industri	0,9	÷0,1	1 028 400	1 141	3,4	÷0,2	661 200	445
Bygg- og anleggsvirksomhet	2,3	2,1	832 800	864	4,0	2,3	645 600	607
Varehandel	÷4,4	-	-	-	0,5	-	-	-
Samferdsel	2,0	-	-	-	11,0	-	-	-
IKT	÷1,0	3,2	1 170 000	912	7,1	÷1,9	888 000	347
Finanstjenester[4]	0,9	11,1	1 870 800	577	-	-	-	-
Faglig, vitenskapelig og teknisk tjenesteyting	4,9	0,7	1 112 400	621	2,4	1,6	786 000	346
Forretningsmessig tjenesteyting	1,0	2,7	912 000	466	2,4	1,3	663 600	286

1 Månedslønn ekskl. overtid*12. Lønnsbegrepet omfatter avtalt lønn, uregelmessige tillegg og bonus.
2 Administrerende direktører og andre med lederfunksjoner i foretak med 10 eller flere ansatte.
3 Ledere av små foretak med færre enn 10 ansatte.
4 Gjennomsnittslønnen falt med 4,4 prosent fra 2013 til 2014 i Bank- og forsikringsvirksomhet, mens den økte med 10 prosent i Annen finansiell tjenesteyting. Fra 2014 til 2015 økte gjennomsnittslønnen med 15,3 prosent i Bank- og forsikringsvirksomhet og med 5,3 prosent i Annen finansiell tjenesteyting.
Kilde: Statistisk sentralbyrå

– Gruppen med yrkeskode 1300 «ledere av små foretak», dvs. foretak med færre enn 10 ansatte.

Totalt omfattet utvalget til lønnsstatistikken i 2014 om lag 23 900 heltidsansatte personer i næringsvirksomhet innen disse to ledergruppene. Antallet i 2015 er ikke klart ennå.

Tabell 1.7 viser at lønnsveksten regnet som endring i gjennomsnittslønn fra september 2014 til september 2015 for administrerende direktører varierte en del mellom næringene som er med i tabellen, fra en nedgang i gjennomsnittslønnen i industrien på 0,1 prosent til en vekst på 11,1 prosent i finanstjenester. For ledere av små foretak var lønnsveksten i 2015 negativ innen industrien og innen IKT, hvor gjennomsnittslønnen falt med 1,9 prosent.

1.5 Lønnsutviklingen for kvinner og menn

I dette avsnittet presenteres tall for utviklingen i gjennomsnittlig lønnsforskjell mellom kvinner og menn etter forhandlingsområder, næring, utdanningslengde, alder og samlet for alle lønnstakere både etter gjennomsnittslønn og medianlønn. Lønnsforskjellene måles for heltidsansatte eller per årsverk der deltidsansatte er regnet om til heltidsekvivalenter.

Forskjeller i kvinners og menns yrkesdeltakelse, bransje/sektortilknytning, utdanning, arbeidserfaring og kompetanse er fortsatt viktige faktorer bak lønnsforskjellene. Det samme er kjønnsdelingen i arbeidsmarkedet. Kvinner og menn arbeider i næringer og bransjer med ulik lønnsevne og avtaledekning, og de har ulike stillinger på arbeidsplassene. Både endret antall ansatte kvinner og menn og endring i ulikhetene mellom dem over tid, kan dermed påvirke lønnsforskjellene slik de måles her. Lønnsforskjellen mellom kvinner og menn kan også avspeile ulike former for lønnsdiskriminering. Kvantifisering av ulike bidrag til utviklingen i gjennomsnittlig lønnsforskjell krever egne analyser.

TBU har statistikk for utviklingen i *gjennomsnittslønn* mellom kvinner og menn for ulike forhandlingsområder siden 1984 og samlet for alle kvinner og menn fra 1997.

Lønnsforskjeller etter forhandlingsområder

Tabell 1.8 viser lønnsutviklingen per årsverk for kvinner og menn i en del forhandlingsområder. Tabellen tar utgangspunkt i TBUs årslønnsbegrep, jf. vedlegg 2. Tabellen viser gjennomsnittlig årslønn for kvinner i forhold til gjennomsnittlig årslønn for menn i perioden 2006–2015. Det oppgis også gjennomsnittlig årslønn for kvinner og menn i 2015.

Det var tilnærming eller nær stabilitet mellom kvinners og menns gjennomsnittlige lønn i de fleste store forhandlingsområdene fra 2014 til 2015 unntatt for ansatte i Virke-bedrifter i varehandelen. For ansatte i hotell og restaurant i NHO-bedrifter var tilnærmingen på 0,8 prosentpoeng. For industriarbeidere i NHO-bedrifter og ansatte utenom undervisning i kommunene var tilnærmingen 0,7 prosentpoeng.

Tabell 1.8 Gjennomsnittlig årslønn[1] for kvinner i forhold til gjennomsnittlig årslønn for menn i noen store forhandlingsområder. Per årsverk

											Årslønn Menn	Årslønn Kvinner	Kvinne-andel[2]
	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2015	2015	2015
Industriarbeidere i NHO-bedrifter	89,5	88,3	88,5	88,3[3]	88,4	89,2	88,8	89,2	89,5	90,2	453 700	409 400	18
Industrifunksjonærer i NHO-bedrifter	77,6	77,7	78,2	78,9[3]	79,4	79,5	80,4	81,2	81,6	81,6	730 600	596 300	30
Virke-bedrifter i varehandel[4,9]	87,4	87,8	85,6[3]	85,3	85,9	84,9	84,0	83,7	83,7	82,9	511 200	424 000	45
Ansatte i hotell og restaurant i NHO-bedrifter[11]	94,3	94,8	94,4	94,1[3]	94,4	94,6	95,6	95,7	95,7	96,5	349 600	337 200	58
Finanstjenester[4,5]	74,1	74,1	72,1[3]	73,1	73,4	73,4	74,1	73,8	74,2	74,4	786 400	584 800	49
Statsansatte[4,7,10]	90,2	90,4	90,3	89,8	89,8	90,1	90,7	90,7	90,9	90,7	577 200	523 400	51
Ansatte i kommunene[8]	90,9	90,4	91,3	91,4	91,8	91,5	92,2	92,5	92,5	92,7	505 000	467 900	74
Herav: Undervisningspersonell[8]	96,4	96,6	96,7	96,8	96,9	97,0	97,1	97,7	97,8	97,9	534 700	523 400	68
Øvrige ansatte	91,5	90,9	91,2	91,2	91,5	91,0	91,9	91,2	91,2	91,9	492 700	452 600	76
Statlige eide helseforetak i Spekter-området[6]	78,2	79,5	80,8	81,7	81,5	82,2	82,2	83,0	83,6	83,6	614 400	513 600	75
Spekter-området ekskl. statlige eide helseforetak	94,1	94,3	93,6	94,2	95,1	96,0	96,3	96,8	96,8	96,9	515 200	499 400	36

1 Årslønn eksklusive overtidstillegg, men inklusive andre tillegg.
2 Andel heltidsansatte kvinner/årsverk kvinner innenfor det enkelte området. Prosent.
3 Tallene er beregnet etter ny næringsstandard fra og med dette året. Sammenlignet med tidligere år vil det være et brudd i tidsserien.
4 Gjelder heltidsansatte
5 Omfatter heltidsansatte i bank og forsikring (Norges Bank er ikke inkludert). Statistikken omfatter noe mer enn tariffområdet for bank og forsikring.
6 Månedslønn per 1. oktober*12 (heltidsekvivalenter).
7 Månedslønn per oktober*12.
8 Månedslønn per 1. desember *12 fra og med 2008.
9 Tallet for ansatte i Virke-bedrifter i varehandelen fra og med 2008 er ikke sammenliknbart med tallene for foregående år. Lønnsstatistikken er lagt om ved at populasjonen er utvidet med nye ledergrupper fom 2008. Disse gruppene har en klar overvekt av menn. Inkludering av disse gruppene medfører et nivåskift i tabellen, dvs. at kvinners lønn som andel av menns lønn blir lavere som følge av denne omleggingen.
10 På bakgrunn av innføringen av a-ordningen og tidligere korrigeringer av tall for forsvaret er tallene for staten foreløpig eksklusive forsvaret.
11 Tallene for hotell- og restaurant gjelder for «funksjonsområder som dekkes av Riksavtalen for hotell- og restaurant»
Kilder: Statistisk sentralbyrå og Beregningsutvalget.

I den siste 10-årsperioden har det vært flere brudd i seriene for de ulike forhandlingsområdene. Tatt hensyn til disse bruddene har det over denne perioden (2006–2015) vært tilnærming eller stabilitet i kvinners og menns gjennomsnittlige lønn for de fleste forhandlingsområdene med unntak for ansatte i Virke-bedrifter. Økte lønnsforskjeller i Virke-bedrifter er påvirket av strukturelle endringer i enkelte år. Tilnærmingen var særlig markert for Spekter-områdene, for industrifunksjonærer og ansatte i hotell- og restaurantvirksomhet i NHO-bedrifter og for ansatte i kommunene.

I hovedgruppene i tabell 1.8 er det forholdsvis store variasjoner i størrelsen på lønnsforskjellene mellom kvinner og menn. Imidlertid er disse gruppene ikke sammenliknbare med hensyn til sammensetning da noen områder har mer ensartete stillingsstrukturer enn andre. For eksempel er stillingsstrukturen blant industriarbeidere relativt enhetlig, mens den er mer sammensatt blant annet i finanstjenester og i helseforetakene. Tabellen egner seg dermed mest til å følge utviklingen i de enkelte områdene over tid.

Lønnsforskjellen mellom alle sysselsatte kvinner og menn

Når en veier alle grupper sammen, får en et samletall som uttrykker de totale lønnsforskjellene mellom kvinner og menn i Norge. I tabell 1.9 presenteres tre ulike måter å beregne dette på: Gjennomsnittslønn for heltidsansatte, gjennomsnittlig lønn per årsverk og medianlønn for heltidsansatte. Medianlønn finner en ved å sortere lønnen for lønnstakere etter størrelse på lønnen og så finne lønnsnivået for den personen som blir liggende i midten. Ved en slik beregningsmetode vil de høyeste og laveste lønnsnivåene være uten betydning.

Fra 2014 til 2015 økte lønnsforskjellen mellom heltidsansatte kvinner og menn med 0,7 prosentpoeng. Kvinnene tjente i gjennomsnitt 87,7 prosent av menns lønn i 2015 mot 88,4 prosent i 2014 (tabell 1.9). Når deltid inkluderes, har lønnsforskjellen vært om lag uendret fra 2014 til 2015.

Målt ved medianlønn økte de relative lønnsforskjellene mellom kvinner og menn med 1,4 prosentpoeng fra 2014 til 2015. Ved å sammenligne medianlønn i stedet for gjennomsnittslønn, er forskjellene mellom kvinner og menn mindre. Hovedårsakene til at vi har mindre lønnsforskjeller målt på denne måten, er at menn i større grad enn kvinner er å finne blant de med høyt lønnsnivå og at flere kvinner enn menn er å finne blant de med lavt lønnsnivå. Høye enkeltlønninger blant menn betyr mer enn lave enkeltlønninger blant kvinner.

Sett over en lengre tidsperiode, var det for heltidsansatte en tilnærming i relativ lønn på 1,7 prosentpoeng fra 1997 fram til og med 2008. I 2008 var det et brudd i serien. Fra 2008 (nye tall) til 2015 ble forskjellen redusert med 1,4 prosentpoeng. Når vi inkluderer deltidsansatte, ble forskjellen fra 2008 redusert med 2,2 prosentpoeng. Ser vi på forskjellen i *medianlønn* mellom kvinner og menn, var det en tilnærming fra 1997 til 2008 på 1,4 prosentpoeng. Fra 2008 til 2015 ble lønnsforskjellene redusert med 1,7 prosentpoeng.

Tabell 1.9 Kvinners gjennomsnittslønn per dato[1] i forhold til menns for hhv. heltidsansatte, per årsverk og medianlønn[2]

												Månedslønn per dato[1]*12	
												Menn	Kvinner
	2006	2007	2008	2008[3]	2009	2010	2011	2012	2013	2014[5]	2015	2015	2015
Gjennomsnittslønn per dato[1] for heltidsansatte	86,8	86,5	87,1	86,3	86,7	87,2	87,2	88,3	87,9	88,4	87,7	566 400	496 800
Gjennomsnittslønn per dato[1] per årsverk[4]	84,6	84,3	85,0	83,9	84,7	85,0	85,3	86,5	85,8	86,2	86,1	554 400	477 600
Median lønn[2] per dato[1] for heltidsansatte	91,8	91,2	92,1	91,2	91,8	92,9	92,9	94,2	93,4	94,3	92,9	504 000	468 000

1 Månedslønn per september/oktober/desember.

2 Median lønn finner en ved å sortere lønnen for lønnstakere etter størrelse og så finne lønnsnivået for den personen som blir liggende i midten.

3 Tallene er beregnet etter ny næringsstandard.

4 Heltids- og deltidsansatte hvor deltidsansatte er omgjort til heltidsekvivalenter.

5 Fra og med 2015 er datagrunnlaget basert på A-ordningen. For å sikre sammenlignbarhet er det foretatt korrigeringer i lønnsdataene som er innmeldt for 2014 for forsvaret.

Kilder: Statistisk sentralbyrå og Beregningsutvalget

Tabell 1.10 Kvinners gjennomsnittslønn per dato[1] i forhold til menns gjennomsnittslønn etter næring. Heltidsansatte.

											Månedslønn per dato[1] *12		Andel kvinner[4]
											Menn	Kvinner	
	2006	2007	2008[3]	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2015	2015	2015
Olje- gass og bergverksdrift	89,1	90,9	89,7	91,0	92,1	93,3	93,8	94,1	92,2	95,3	808 800	770 400	19
Industri	89,9	89,0	88,5	89,0	89,6	90,1	90,6	91,7	91,2	91,6	531 600	487 200	21
Kraftforsyning	90,4	91,2	92,0	91,2	92,6	94,2	93,9	95,2	95,4	95,7	644 400	616 800	21
Bygge- og anleggsvirksomhet	99,4	98,2	99,1	98,8	101,4	102,5	102,4	103,4	102,8	103,7	486 000	504 000	7
Varehandel i alt	84,4	83,1	84,0	84,1	84,8	85,3	84,6	85,3	85,3	84,7	516 000	436 800	37
Samferdsel	89,8	89,6	89,4	89,5	89,5	90,4	91,5	89,8	91,5	91,8	525 600	482 400	20
Hotell- og restaurant	89,7	89,3	91,3	92,5	90,8	91,6	93,0	92,6	93,6	90,9	406 800	369 600	50
Informasjon og kommunikasjon			82,9	83,3	83,8	83,5	84,9	85,5	85,7	86,1	697 200	600 000	30
Finanstjenester[6]	69,5	68,6	65,3	69,1	69,0	68,1	70,4	71,3	70,8	71,1	852 000	606 000	47
Omsetning og drift av fast eiendom			81,8	82,7	81,9	86,4	84,4	87,8	83,9	84,4	675 600	570 000	
Faglig, vitenskapelig og teknisk tjenesteyting			76,9	78,2	78,4	78,1	78,3	78,4	79,4	79,5	727 200	578 400	38
Forretningsmessig tjenesteyting			90,6	89,9	91,4	91,4	93,2	91,1	93,1	93,0	463 200	430 800	35
Privat undervisning	88,0	87,2	87,4	88,5	89,5	90,2	90,1	91,5	91,0	91,9	536 400	493 200	55
Private helse- og sosialtjenester	83,8	83,5	83,4	84,1	84,8	85,0	85,9	85,2	86,8	87,5	500 400	438 000	72
Personlige tjenester			79,2	78,6	76,9	76,2	77,6	75,5	76,3	78,0	556 800	434 400	58
Ansatte i staten[5]	90,7	91,2	91,3	90,9	91,3	91,6	92,2	91,6	89,75	88,8	591 600	525 600	47
Kommune/fylkeskommune[2]	93,2	93,2	93,1	93,3	93,6	93,4	93,8	93,7	94,0	94,1	522 700	492 000	68
Herav:													
– Skoleverket[2]	96,2	96,4	96,4	96,6	96,8	96,8	97,0	97,2	97,3	97,3	539 300	525 000	65
– Øvrige ansatte[2]	92,5	92,1	92,0	92,0	92,4	92,1	92,5	92,2	92,5	92,6	511 197	473 500	70
Helseforetak	76,3	77,8	79,4	80,3	80,1	80,8	81,4	82,2	82,3	83,0	630 000	523 200	70
Gjennomsnitt heltidsansatte	86,8	86,5	86,3	86,7	87,2	87,2	88,3	87,9	88,4	87,7	566 400	496 800	38,2

1 Per september/oktober/desember.
2 Kilde: KS
3 Tallene fra og med 2008 er beregnet etter ny næringsstandard.
4 I prosent av alle heltidsansatte i næringen.
5 Det er et brudd mellom 2013 og 2014. Fra og med 2015 er datagrunnlaget for staten basert på A-ordningen. For å sikre sammenlignbarhet er det foretatt korrigeringer i lønnsdataene som er innmeldt for 2014 for forsvaret.
6 Finanstjenester omfatter her bank, forsikring og annen finansiell tjenesteyting.
Kilde: Statistisk sentralbyrå, KS og Beregningsutvalget.

Lønnsforskjeller etter næring

Tabell 1.10 viser heltidsansatte kvinners lønn som andel av menns fordelt etter næring. Det er her tatt utgangspunkt i Statistisk sentralbyrås næringsklassifisering og offisielle månedslønnsstatistikk (per september/oktober/desember). I boks 1.3 forklares forskjellene i datagrunnlaget mellom tabell 1.8 og tabell 1.10.

I tiårsperioden 2006 til 2015 ble lønnsforskjellene mellom kvinner og menn redusert for alle næringer med unntak for ansatte i personlige tjenester (2008–2015).

For utviklingen av lønnsforskjeller mellom kvinner og menn fordelt etter næring (2006–2015) og hvor deltid er inkludert, vises det til tabell 4.11 i vedlegg 4. Generelt er lønnsforskjellene større når deltid inkluderes. Dette har sammenheng med at mange deltidsansatte er å finne i lavere stillinger. Et unntak er helseforetakene og private helse- og sosialtjenester hvor lønnsforskjellene mellom kvinner og menn blir mindre når deltid inkluderes.

Lønnsforskjellen mellom kvinner og menn etter utdanning

Tabell 1.11 viser kvinners lønn som andel av menns etter utdanningslengde for *heltidsansatte*. Fra 2014 til 2015 har lønnsforskjellene mellom

Boks 1.3 Forskjeller i statistikkgrunnlag i tabell 1.8 og 1.10

Tabell 1.8 viser lønnsutviklingen for kvinner og menn etter forhandlingsområder. Tabell 1.10 tar utgangspunkt i næringer etter Statistisk sentralbyrås standard for næringsgruppering. Når vi sammenligner disse tabellene, kan utviklingen bli noe forskjellig innenfor den enkelte gruppe siden grupperingen ikke er helt den samme. Bl.a. er også uorganiserte virksomheter med i tabell 1.10 og det skilles her heller ikke mellom arbeidere og funksjonærer. I tabell 1.10 er også toppledere inkludert i statistikkgrunnlaget. Disse er i stor grad ikke med i tabell 1.8 siden topplederne for de fleste områdene ikke er en del av forhandlingsområdet. Endelig beregnes årslønnsnivået på forskjellig måte da tabell 1.8 for de fleste områdene tar utgangspunkt i en gjennomsnittlig årslønn for hele året, mens tabell 1.10 tar utgangspunkt i registrert månedslønn *12 per september/oktober/desember.

Tabell 1.11 Kvinners gjennomsnittslønn per dato[1] i forhold til menns etter lengste utdanning. Heltidsansatte

												Månedslønn per dato[1] *12		Andel kvinner[3]
												Menn	Kvinner	
	2006	2007	2008	2008[2]	2009	2010	2011	2012[4]	2013	2014	2015	2015	2015	2015
Utdanning på grunnskolenivå	90,3	90,4	90,7	90,1	89,7	90,6	90,9	90,9	90,9	90,8	90,3	430 800	388 800	30
Utdanning på videregående skolenivå	85,2	84,1	84,3	83,1	83,1	83,6	83,8	84,7	84,1	83,9	83,4	536 400	447 600	31
Universitets- eller høgskoleutdanning, tom 4 år	79,9	79,5	79,1	78,7	79,5	79,8	79,6	80,5	80,0	80,4	79,4	658 800	523 200	54
Universitets- eller høgskoleutdanning lengre enn 4 år	82,5	81,6	80,9	80,8	81,4	81,8	81,4	81,5	81,7	81,4	80,8	788 400	637 200	44
Gjennomsnitt per heltidsansatt[2]	86,8	86,5	87,1	86,3	86,7	87,2	87,2	88,3	87,9	88,4	87,7	566 400	496 800	38

1 Per september/oktober/desember.
2 Tallene er beregnet etter ny næringsstandard.
3 Gjelder heltidsansatte. Prosent.
4 Fra og med 2012 er det inkludert utdanningskoder fra spørreundersøkelsen om utdanningsnivå blant innvandrere.
Kilder: Statistisk sentralbyrå og Beregningsutvalget.

Tabell 1.12 Kvinners gjennomsnittslønn per dato[1] i forhold til menns fordelt på aldersgrupper. Heltidsansatte.

													Månedslønn per dato[1]*12		Andel Kvinner, prosent
													Menn	Kvinner	
	2005	2006	2007	2008	2008[2]	2009	2010	2011	2012	2013	2014[3]	2015	2015	2015	2015
–24 år	93,4	93,6	92,7	92,9	91,9	91,7	91,5	91,4	91,7	91,6	91,4	93,3	358 800	334 800	31
25–29 år	93,8	93,4	92,7	93,1	92,0	92,7	92,7	92,9	93,1	92,6	92,5	92,7	460 800	427 200	40
30–34 år	90,9	90,6	90,1	90,3	89,3	90,3	91,1	91,2	92,4	91,3	92,2	91,0	519 600	472 800	39
35–39 år	88,9	88,8	87,6	88,0	87,0	87,6	88,0	87,8	89,0	88,9	89,4	88,6	570 000	505 200	38
40–44 år	86,5	86,8	86,5	86,8	85,8	86,7	87,1	87,4	88,1	87,5	88,0	87,1	606 000	528 000	39
45–49 år	83,0	83,1	83,2	84,2	83,3	84,0	85,3	86,0	86,9	86,9	87,3	86,2	625 200	538 800	40
50–54 år	82,9	82,7	82,3	82,5	81,8	82,4	82,8	83,1	84,9	84,5	85,2	85,4	632 400	540 000	39
55–59 år	82,1	82,1	82,0	82,7	82,3	82,7	82,6	82,3	83,4	82,7	83,4	82,9	632 400	524 400	38
60 år og over	81,5	80,9	80,7	81,6	81,0	81,2	82,0	81,8	82,5	82,5	82,7	82,4	620 400	511 200	36
Gjennomsnitt heltidsansatte	86,8	86,8	86,5	87,1	86,3	86,7	87,2	87,2	88,3	87,9	88,4	87,7	566 400	496 800	38

1 Per september/oktober/desember.
2 Tallene er beregnet etter ny næringsstandard.
3 Fra og med 2015 er datagrunnlaget basert på A-ordningen. For å sikre sammenlignbarhet er det foretatt korrigeringer i lønnsdataene som er innmeldt for 2014 for forsvaret.
Kilder: Statistisk sentralbyrå og Beregningsutvalget.

kvinner og menn målt etter utdanningslengde økt for alle de fire utdanningslengdene. Sterkest økning i lønnsforskjellene har det vært blant ansatte med universitets- eller høyskoleutdanning til og med fire år. Ser vi på de to siste årene samlet, har det også vært en økning i lønnsforskjellene.

Det er minst lønnsforskjeller for de som har kortest utdanning, dvs. de som har grunnskoleutdanning eller videregående skoleutdanning. Størst lønnsforskjeller er det for ansatte med universitets- eller høgskoleutdanning til og med 4 år. For utviklingen av lønnsforskjeller mellom kvinner og menn fordelt etter utdanningslengde (2006–2015) og hvor deltid er inkludert, vises det til tabell 4.13 i vedlegg 4. Generelt er lønnsforskjellene større når deltid inkluderes. Dette har sammenheng med at mange deltidsansatte er å finne på lavere stillingsnivåer.

For utviklingen av lønnsforskjeller mellom heltidsansatte kvinner og menn fordelt etter utdanningsnivå og *næring* (2006–2015) vises det til tabell 4.12 i vedlegg 4.

Lønnsforskjeller mellom kvinner og menn etter alder

Tabell 1.12 viser heltidsansatte kvinners lønn som andel av menns etter alder. Lønnsforskjellen mellom kvinner og menn øker med økende alder.

Fra 2014 til 2015 har lønnsforskjellene økt for alle aldersgrupper med unntak av aldersgruppene under 30 år og 50–54 år. Ser vi på de to siste årene samlet, har det vært en tilnærming fra 2013 for enkelte aldersgrupper mens det har vært en økning for andre.

Likelønnstrekk ved oppgjørene

Følgende trekk ved lønnsoppgjørene er av sentral betydning for hvordan de relative lønnsforskjellene mellom kvinner og menn utvikler seg:

- Formen på de sentrale tilleggene, dvs. om det gis generelle prosenttillegg og/eller kronetillegg, om det gis spesielle lavlønnstillegg, tillegg til bestemte yrkesgrupper mv. Et likt kronetillegg vil gi en noe sterkere gjennomsnittlig prosentvis lønnsvekst for kvinner enn for menn, ettersom det ofte er flere kvinner enn menn i lavlønnsgruppene.

- Fordelingen av de lokale tilleggene.
- De relative lønnstilleggene i typiske kvinnesektorer og næringer til forskjell fra mannsdominerte sektorer og næringer.

Likelønnstrekk ved oppgjørene i 2015

Forhandlingsløsningen i mellomoppgjøret 2015 mellom *LO* og *NHO* innebar et lønnstillegg fra 1. april 2015 på kr 1,75 per time til arbeidstakere på overenskomster med gjennomsnittslønn fra 90 prosent av gjennomsnittlig industriarbeiderlønn i 2014 (388 013 kroner) og nedover. Dette har en likelønnsprofil siden nær halvparten av dem som fikk lavlønnstillegget er kvinner, mens kvinner utgjør en drøy femtedel av hele området.

På Landsoverenskomsten med bransjeavtaler mellom *Handel og Kontor (LO)* og *Virke* ble det utover lavlønnstillegget på kr 1,75 per time gitt en økning i minstelønnssatsene 1–5 på kr 2,50 per time, og den høyeste (trinn 6) med kr 0,50 per time. Også mellom *YS* og *Virke* ble det på *Funksjonæravtalene* og *Kontoroverenskomsten* i tillegg til lønnstillegget på kr 1,75 per time gitt en økning i minstelønnssatsene 1–5 på kr 2,50 per time og den høyeste (trinn 6) med kr 0,50 per time. Dette ga en likelønnsprofil, ettersom kvinner i større grad enn menn befinner seg på minstelønnssatsene.

I forhandlingene mellom *Finans Norge* og *Finansforbundet* og mellom *Finans Norge* og *HK/Postkom/LO* ble partene enige om å gi et lønnstillegg på kroner 3 100 per år på alle lønnstrinnene. I tillegg ble det enighet om viktigheten av at bedriftene har særlig oppmerksomhet på eventuelt ubegrunnede lønnsforskjeller mellom kvinner og menn. Det ble vist til nåværende forpliktelser i avtaleverket og man henstilte de lokale parter om å ta opp forholdene rundt likelønn i passende samarbeidsfora innen 1. januar 2016.

I det *statlige tariffområdet* ble det enighet om et generelt tillegg fra 1. mai 2015 på 0,19 prosent. Fra lønnstrinn 19 til 39 ble det gitt et tillegg på kr 700 per år.

I *KS-området* ble det for arbeidstakere med hovedsakelig sentral lønnsdannelse ikke gitt noen tillegg utover det som ble avtalt i 2014, dvs. et tillegg på 1,4 prosent fra 1. mai 2015 for alle. Arbeidstakere med minimum 20 års ansiennitet skulle ikke skal ha lavere grunnlønn per 1. mai 2015 enn kr 377 400 i 100 prosent stilling. Dette omfatter i stor grad kvinner.

I *helseforetakene* ble det enighet mellom *Norsk Sykepleierforbund, Utdanningsforbundet, Norsk Fysioterapeutforbund og Norsk Ergoterapeutforbund og Spekter- Helse* om et generelt tillegg på kr 2 000 per år med virkning fra 1. mai 2015. Minstelønnssatsene ble hevet tilsvarende. Spesialsykepleiere, spesialergoterapeuter, pedagoger med spesialkompetanse og ledere fikk kr 4 000 også fra 1. mai.

Se vedlegg 1 for nærmere omtale av lønnsoppgjørene i 2015.

1.6 Lønnsutviklingen etter utdanning

I tabell 1.13 vises lønnsutviklingen for heltidsansatte etter næring og utdanningslengde for perioden 2006–2015. Tabellen er fremkommet ved å koble lønnsstatistikken mot utdanningsregisteret.[4] Tabellen viser at fordelingen av ansatte på de ulike utdanningslengdene varierer mellom næringer.

I 2015 var det innenfor industri, bygg og anlegg og varehandel 69 prosent eller flere av de ansatte som hadde grunnskole og videregående skole (inklusive fagutdanning) som lengste utdanning. I skoleverket var tilsvarende andel 10 prosent, i kommune og fylkeskommune, eksklusive skoleverket 47 prosent, blant ansatte i helseforetakene 24 prosent og blant statsansatte 28 prosent.

I 2011 og 2012 gjennomførte Statistisk sentralbyrå en spørreundersøkelse om innvandrernes utdanningsnivå. Inkludering av disse opplysningene har påvirket lønnsstatistikken og medført et brudd i 2012. Hvordan dette bruddet er behandlet i tabell 1.13 er nærmere omtalt i NOU 2015:6.

Fra og med 2015 er datagrunnlaget til lønnsstatistikken i SSB basert på opplysninger fra A-meldingen. For å sikre god sammenheng til tidligere statistikk, har SSB laget sammenlignbar lønnsstatistikk fra 2014 til 2015. Det vil si for 2015 har man brukt samme tellingstidspunkt, lønnsbegrep, arbeidstid og yrkeskoder og utvalgsstørrelse innenfor den enkelte næring som i 2014.

For tabell 1.13 er det mellom 2013 og 2014 ett brudd for ansatte i staten. Her er det gjort korrigeringer i lønnsstatistikken for forsvaret for 2014 og 2015.

I enkelte næringer er andelen personer i noen av utdanningslengdene ganske liten. F.eks. innenfor skoleverket er det kun 3 prosent av de ansatte i utvalget som har grunnskoleutdanning. I bygg og anlegg og i varehandel er det kun 3 prosent som har universitets- eller høyskoleutdanning lenger

[4] For kommuner/fylkeskommuner og skoleverket er tallene basert på KS sitt PAI-register og definisjoner av utdanning der.

enn 4 år. I disse tilfellene bør tallene tolkes med varsomhet. Det er også viktig å poengtere at lønnstallene i tabell 1.13 viser lønn etter næring og den utdanningslengde den enkelte har. I tabellen tas det ikke hensyn til at noen f.eks. kan være i jobber som ikke krever lang utdanning selv om de er registrert med lang utdanning.

Samlet vekst fra 2010 til 2015 etter utdanningslengde

For grunnskoleutdannede har den høyeste veksten de siste fem årene vært for ansatte i staten (20,7 prosent). Man må likevel her være klar over at det kun er 4 prosent av de ansatte som har grunnskole som høyeste utdanning. For personer med videregående skole som høyeste utdanning er det ansatte i finanstjenester som har hatt høyest lønnsvekst (22,2 prosent). For fagutdannede er det ansatte i staten som har hatt høyest lønnsvekst (21,7 prosent). For universitets- og høyskoleutdannede til og med 4 år er det ansatte i bygg- og anleggsvirksomhet som har hatt høyest lønnsvekst (20,6 prosent), mens det for universitets- eller høyskoleutdannede lenger enn 4 år er ansatte i finanstjenester som har hatt størst lønnsvekst (20,4 prosent).

Tabell 1.13 Gjennomsnittslønn[1] per dato[2] for heltidsansatte etter næring[3] og utdanningslengde[4]. Vekst fra året før i prosent. (Inklusive oppdaterte opplysninger om innvandrernes utdanningslengde[10])

	Andeler[5]	Vekst i prosent fra samme tidspunkt året før										Samlet vekst fra 2010 til 2015	Månedslønn per dato[2]*12
	2015	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012[10]	2013	2014	2015		2015
Industri i alt[8]	100	4,3	6,0	6,2	4,1	3,7	4,3	3,4	4,0	2,7	2,6	18,2	523 200
Utdanning på grunnskolenivå	18	4,1	5,4	5,8	3,6	3,1	4,4	2,9	3,8	3,0	1,2	16,1	415 200
Utdanning på videregående skolenivå	51	4,5	7,3	6,2	3,0	3,5	4,5	4,1	3,9	3,0	2,2	19,0	502 800
Av dette:													
Fagutdanning[6]	29	4,7	8,0	6,4	3,0	3,2	4,7	4,3	3,6	3,2	2,6	19,9	512 400
Universitets- eller høyskoleutdanning, til og med 4 år	16	4,5	6,4	6,0	4,0	3,2	3,5	3,7	3,0	2,3	2,4	15,8	655 200
Universitets- eller høyskoleutdanning, lengre enn 4 år	9	5,8	6,1	6,6	2,2	4,2	2,9	3,7	2,7	0,9	1,7	12,5	787 200
Uoppgitt eller ingen fullført utdanning	6												
Bygge- og anleggsvirksomhet i alt[8]	100	4,1	6,0	5,9	2,7	2,6	3,1	3,0	3,2	2,9	3,0	16,3	488 400
Utdanning på grunnskolenivå	20	3,3	4,7	6,4	2,1	1,7	1,7	4,4	2,6	3,8	1,2	14,5	397 200
Utdanning på videregående skolenivå	56	4,9	7,1	6,3	2,9	3,1	3,9	4,1	3,6	3,5	2,4	18,7	507 600
Av dette:													
Fagutdanning[6]	41	4,7	7,7	6,2	2,6	3,1	3,9	4,3	3,8	3,7	2,6	19,7	517 200
Universitets- eller høyskoleutdanning, til og med 4 år	9	5,0	6,2	9,1	3,1	3,9	4,6	4,2	3,6	2,7	4,0	20,6	660 000
Universitets- eller høyskoleutdanning, lengre enn 4 år	3	7,5	2,7	8,5	0,5	6,9	5,0	8,2	-1,0	5,1	1,2	19,7	782 400
Uoppgitt eller ingen fullført utdanning	12												
Varehandel i alt[8]	100	5,0	5,1	3,6	2,1	3,5	3,1	3,3	3,5	1,6	3,3	15,7	487 200
Utdanning på grunnskolenivå	25	3,9	4,1	1,6	2,5	3,9	1,4	3,3	3,9	2,2	4,5	16,2	414 000
Utdanning på videregående skolenivå	52	4,3	6,4	4,0	2,1	3,3	3,5	4,2	3,2	2,4	3,3	17,7	484 800
Av dette:													
Fagutdanning[6]	21	3,7	7,1	5,5	2,2	2,7	4,4	4,2	3,3	4,2	2,5	20,0	488 400
Universitets- eller høyskoleutdanning, til og med 4 år	15	6,8	4,2	5,4	2,4	3,5	2,2	5,4	3,2	-0,2	2,1	13,2	595 200
Universitets- eller høyskoleutdanning, lengre enn 4 år	3	6,8	7,5	4,7	-1,1	4,1	5,9	4,6	1,4	0,7	1,0	14,3	704 400
Uoppgitt eller ingen fullført utdanning	5												

Tabell 1.13 Gjennomsnittslønn[1] per dato[2] for heltidsansatte etter næring[3] og utdanningslengde[4]. Vekst fra året før i prosent. (Inklusive oppdaterte opplysninger om innvandrernes utdanningslengde[10])

	Andeler[5]	Vekst i prosent fra samme tidspunkt året før										Samlet vekst fra 2010 til 2015	Månedslønn per dato[2]*12
	2015	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012[10]	2013	2014	2015		2015
Finanstjenester i alt[7,8]	100	7,2	6,2	10,8	-3,8	6,1	7,1	0,4	4,6	4,2	4,0	21,9	740 400
Utdanning på grunnskolenivå	5	5,4	6,0	7,5	-2,7	6,4	2,1	3,6	6,4	0,2	3,7	17,0	536 400
Utdanning på videregående skolenivå	34	5,7	5,5	7,7	-1,5	5,5	5,5	1,8	4,9	3,8	4,5	22,2	615 600
Av dette:													
Fagutdanning[6]	4	0,9	7,5	7,3	-0,5	5,0	5,8	1,2	4,7	3,4	3,7	20,1	573 600
Universitets- eller høyskoleutdanning, til og med 4 år	43	6,7	5,9	11,1	-5,5	5,4	6,7	-1,0	3,7	3,9	2,2	16,3	786 000
Universitets- eller høyskoleutdanning, lengre enn 4 år	16	6,8	4,4	13,1	-7,2	6,3	5,9	0,1	4,2	4,4	4,4	20,4	948 000
Uoppgitt eller ingen fullført utdanning	1												
Statsansatte i alt[11]	100	4,8	4,7	7,8	2,8	5,2	3,9	4,5	3,6	3,2	2,9	19,3	561 600
Utdanning på grunnskolenivå	4	4,7	4,4	7,8	2,7	5,9	4,0	4,2	3,7	3,6	3,7	20,7	475 200
Utdanning på videregående skolenivå	24	4,5	4,6	7,9	2,9	5,5	3,5	4,5	4,0	3,1	3,4	20,0	504 000
Av dette:													
Fagutdanning[6]	7	5,1	4,9	9,4	2,9	5,3	3,8	4,5	4,1	3,6	3,9	21,7	508 800
Universitets- eller høyskoleutdanning, til og med 4 år	34	4,9	4,8	7,8	2,6	6,0	3,6	4,0	3,6	3,0	2,2	17,6	553 200
Universitets- eller høyskoleutdanning, lengre enn 4 år	36	4,6	4,6	7,2	2,9	4,0	3,2	5,1	2,7	2,9	2,2	17,1	619 200
Uoppgitt eller ingen fullført utdanning	2												
Kommune og fylkeskommune[9]	100	4,9	4,6	7,2	3,6	5,2	2,8	5,9	1,8	4,7	2,3	18,7	502 900
Utdanning på grunnskolenivå	10	4,7	5,6	6,3	3,5	4,6	2,7	5,3	2,6	4,3	2,7	19,0	398 700
Utdanning på videregående skolenivå	23	6,5	4,8	8,7	2,7	6,2	2,9	6,0	1,7	4,5	2,0	18,2	447 200
Av dette:													
Fagutdanning	9	5,2	5,3	7,7	3,2	5,4	2,5	5,9	1,2	4,4	2,2	17,1	408 200
Universitets- eller høyskoleutdanning, til og med 4 år	55	3,9	4,3	6,6	3,6	4,9	2,5	5,8	1,4	4,3	2,1	17,2	521 900
Universitets- eller høyskoleutdanning, lengre enn 4 år	10	3,8	4,8	7,4	3,8	4,3	3,4	5,4	1,5	4,3	2,1	17,7	614 900

Tabell 1.13 Gjennomsnittslønn[1] per dato[2] for heltidsansatte etter næring[3] og utdanningslengde[4]. Vekst fra året før i prosent. (Inklusive oppdaterte opplysninger om innvandrernes utdanningslengde[10])

	Andeler[5]	Vekst i prosent fra samme tidspunkt året før										Samlet vekst fra 2010 til 2015	Månedslønn per dato[2]*12
	2015	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012[10]	2013	2014	2015		2015
Uoppgitt eller ingen fullført utdanning	2												
Herav:													
– Skoleverket i alt[9]	100	3,6	4,0	6,4	3,5	4,9	2,6	5,7	1,4	4,5	2,1	17,3	530 500
Utdanning på grunnskolenivå	3	5,8	6,1	7,4	4,1	4,4	2,7	5,6	2,5	4,5	2,2	18,8	397 100
Utdanning på videregående skolenivå	7	7,6	4,8	8,4	2,8	5,8	4,1	4,6	3,4	4,7	1,8	20,0	435 500
Av dette:													
Fagutdanning	4	5,1	6,1	7,5	3,8	5,5	3,0	5,8	1,7	4,3	3,1	19,2	415 100
Universitets- eller høyskoleutdanning, til og med 4 år	74	2,9	4,0	6,1	3,7	4,9	2,4	5,7	1,2	4,3	1,9	16,6	531 500
Universitets- eller høyskoleutdanning, lengre enn 4 år	15	2,7	3,9	7,3	3,5	3,8	2,3	6,0	0,8	4,8	1,8	16,6	592 300
Uoppgitt eller ingen fullført utdanning	1												
– Kommune og fylkeskommune ekskl. skoleverket[9]	100	5,9	5,1	7,8	3,7	5,6	3,0	6,2	2,0	4,8	2,5	19,9	486 300
Utdanning på grunnskolenivå	14	4,5	5,5	6,2	3,5	4,6	2,7	5,3	2,6	4,3	2,8	19,0	398 800
Utdanning på videregående skolenivå	33	6,3	4,8	8,8	2,7	6,3	2,7	6,2	1,5	4,4	2,1	18,0	448 700
Av dette:													
Fagutdanning	12	5,2	5,1	7,8	3,0	5,4	2,4	5,9	1,1	4,4	2,0	16,7	406 800
Universitets- eller høyskoleutdanning, til og med 4 år	43	5,1	5,2	7,4	3,6	5,1	2,9	6,0	1,8	4,5	2,3	18,6	511 800
Universitets- eller høyskoleutdanning, lengre enn 4 år	7	5,4	5,8	7,8	4,0	5,1	4,5	4,6	2,5	3,3	2,3	18,5	643 300
Uoppgitt eller ingen fullført utdanning	3												
Helseforetak	100	3,5	8,1	5,3	4,1	2,7	5,2	3,7	2,6	3,9	2,2	18,9	552 000
Utdanning på grunnskolenivå	5	2,4	7,0	7,2	1,5	2,2	5,8	2,8	3,0	2,6	0,3	15,3	379 200
Utdanning på videregående skolenivå	19	2,7	8,6	7,2	2,8	1,0	6,0	3,8	3,7	3,5	2,3	20,8	432 000
Av dette:													
Fagutdanning[6]	6	3,3	9,0	8,3	5,1	0,6	6,1	3,6	4,1	3,7	1,1	19,9	447 600
Universitets- eller høyskoleutdanning, til og med 4 år	47	2,8	8,9	5,6	3,0	2,9	4,5	4,0	2,6	4,0	2,9	19,3	511 200

Tabell 1.13 Gjennomsnittslønn[1] per dato[2] for heltidsansatte etter næring[3] og utdanningslengde[4]. Vekst fra året før i prosent. (Inklusive oppdaterte opplysninger om innvandrernes utdanningslengde[10])

	Andeler[5]	Vekst i prosent fra samme tidspunkt året før										Samlet vekst fra 2010 til 2015	Månedslønn per dato[2]*12
	2015	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012[10]	2013	2014	2015		2015
Universitets- eller høyskoleutdanning, lengre enn 4 år	26	3,5	2,5	1,3	2,8	3,7	4,3	4,9	1,2	3,0	0,6	14,7	753 600
Uoppgitt eller ingen fullført utdanning	2												

1 Registrert månedslønn per dato*12. Dette begrepet må ikke forveksles med årslønn for eksempel i tabell 1.1 som viser gjennomsnittlig årslønn for året. Lønnsbegrepet i denne tabellen er det samme som i tabell 1.1, dvs avtalt lønn, uregelmessige tillegg og bonus, men eksklusiv overtid.
2 Per september/oktober/desember.
3 Standard for næringsgruppering (SN2007).
4 Standard for utdanningsgruppering (NUS2000)
5 Andeler av utvalget i den enkelte næring. Prosent.
6 Som fagutdannet regnes: a) alle som har fagutdanning med godkjent fagbrev eller svenneprøve i henhold til Lov om fagopplæring i arbeidslivet som fullførte utdanning i henhold til register for befolkningens høyeste utdanning (BHU), og b) alle som har bestått teknisk fagskole som høyeste fullførte utdanning i henhold til register for BHU.
7 Omfatter bank og forsikring og annen finansiell tjenesteyting.
8 Lønnsveksten fra og med 2009 er etter ny næringsstandard. Sammenlignet med veksten fra 2007 til 2008 og tidligere år, vil det være et brudd i tidsserien.
9 Kilde: KS
10 Fra og med lønnsveksttallet for 2012 er opplysninger fra SSBs spørreundersøkelse om innvandrernes utdanningsnivå inkludert.
11 På bakgrunn av ny informasjon om utbetalte tillegg i forsvaret er det brudd i serien mellom 2013 og 2014 for staten. I lønnsveksttallet fra 2014 til 2015 er dette tatt hensyn til, mens lønnsveksttallet fra 2006 til 2014 er basert på gammel definisjon.
Kilder: Statistisk sentralbyrå og KS.

Utvikling i lønn fordelt på næring og utdanningslengde

Figur 1.2 viser lønnsnivåer (målt i faste 2015-kroner) for perioden 2006–2015 etter utdanningslengder innen næringer. Lønnsforskjellene mellom de ulike utdanningslengdene er større i privat enn i statlig og kommunal sektor. Siden 2006 er den relative lønnsforskjellen mellom høyeste og laveste utdanningsnivå redusert eller om lag uendret innen de seks næringene i figuren. Dette gjelder også forskjellene mellom universitets- og høgskoleutdanning over 4 år og universitets- og høgskoleutdanning 1–4 år, og mellom universitets- og høgskoleutdanning 1–4 år og videregående skole. Den relative lønnsforskjellen mellom ansatte med videregående skole og grunnskole har økt i noen områder.

Som vist i tabell 1.13 er det store forskjeller på hvor mange ansatte som har henholdsvis lengre/kortere utdanning i de forskjellige næringene. For eksempel i industrien er det 9 prosent av de ansatte som har universitets- eller høyskoleutdanning utover 4 år, mens det i staten er 36 prosent. Videre er andelen med universitets- eller høyskoleutdanning til og med 4 år over 50 prosent i kommune/fylkeskommune mens den er under 20 prosent i industrien.

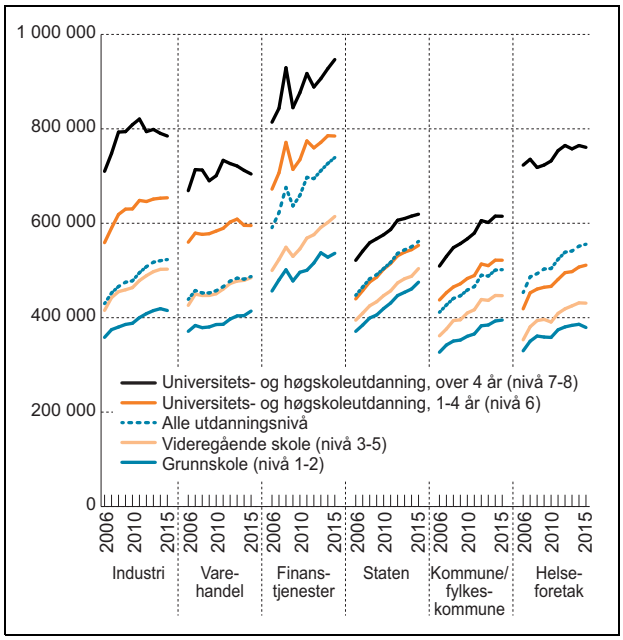

Figur 1.2 Lønnsspredning i ulike sektorer etter utdanning[1,3,4]. Lønn (månedslønn*12) for heltidsansatte i faste 2015-kroner[2]. 2006–2015.

1 Fra og med 2012 er opplysninger fra SSBs spørreundersøkelse om innvandrernes utdanningsnivå inkludert.
2 Deflatert med konsumprisindeksen.
3 Personer med fagutdanning er inkludert i gruppen videregående skole
4 For kommune/fylkeskommune er tallene fra KS.
Kilder: Statistisk sentralbyrå, KS og Beregningsutvalget.

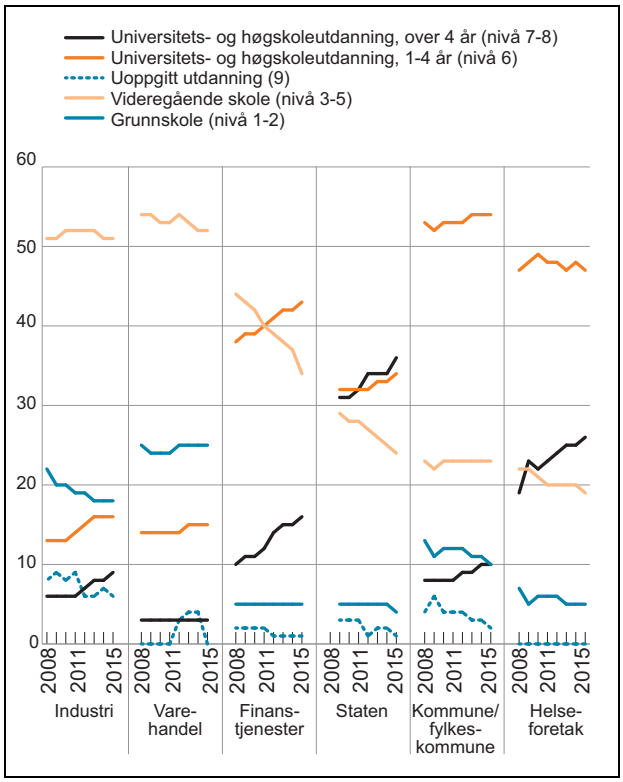

Figur 1.3 Utvikling i andel heltidsansatte etter utdanningslengde og næring. 2008–2015. Prosent.

Kilder: Statistisk sentralbyrå og KS

Ser vi på utviklingen over tid (2008–2015), er det med unntak av industri og varehandel ansatte med universitets- og høyskoleutdanning over 4 år som har økt mest som andel av de ansatte (jf. figur 1.3). Andelen med videregående skole som høyeste utdanning (inkludert fagutdannede) er redusert i samme periode i de fleste områdene. Figuren viser kun utviklingen for heltidsansatte. Hadde vi inkludert deltidsansatte ville fordelingen mellom de ulike utdanningslengdene kunne blitt noe annerledes, spesielt vil dette gjelde for varehandel, kommunal virksomhet og helseforetak.

1.7 Lønnsutviklingen for deltidsansatte

Tabell 1.14 viser lønnsutviklingen for deltidsansatte per heltidsekvivalent etter næringshovedområde fra 2014 til 2015. Tabellen viser også lønn for deltidsansatte som andel av lønn for heltidsansatte.

Deltidsansatte hadde en gjennomsnittlig årslønn (månedslønn*12) per heltidsekvivalent i 3. kvartal 2015 (september/oktober/desember) på kr 428 400, en vekst på 2,3 prosent fra 3. kvartal 2014. Lønnsveksten for deltidsansatte var 0,4 prosentpoeng lavere enn for heltidsansatte. Per 3. kvartal 2015 hadde alle heltidsansatte en gjennomsnittlig årslønn (månedslønn*12) på kr 540 000, en vekst på 2,7 prosent fra 3. kvartal 2014.

Der antallet deltidsansatte er lavt, blir lønnsnivået for disse lettere påvirket av endringer i sysselsettingen, arbeidstid og sesongvariasjoner.

Lønnen til deltidsansatte per heltidsekvivalent som andel av heltidsansattes lønn, varierte i 2015 fra om lag 69 prosent for ansatte i finanstjenester til om lag 91 prosent for ansatte i helseforetak, med et gjennomsnitt for alle på om lag 79 prosent, jf. tabell 1.14. Forskjellen i lønn mellom deltidsansatte og heltidsansatte knytter seg blant annet til faktorer som yrke, stilling, utdanning og alder. For eksempel er deltidsansatte i varehandel relativt unge og jobber i lavere stillinger enn heltidsansatte. I skoleverket derimot er deltidsansatte og heltidsansatte mer like i alder og utdanning. Også andre forhold kan virke inn, for eksempel at deltidsansatte i enkelte næringer stort sett har høyere gjennomstrømning enn heltidsansatte.

I figur 1.4 presenteres deltidsansattes lønn i prosent av heltidsansattes for årene 2006 til 2015. Tallene viser at deltidsansattes lønn som andel av heltidsansatte har gått noe ned (fra 81,7 prosent i 2006 til 79,3 i 2015).

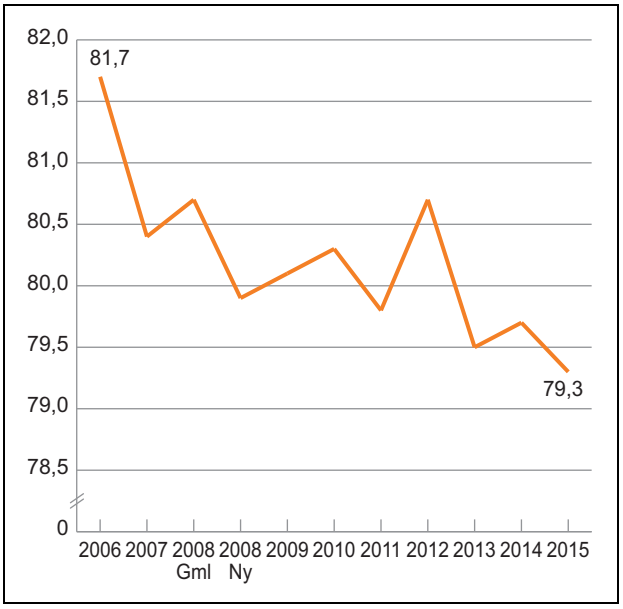

Figur 1.4 Deltidsansattes lønn (i heltidsekvivalenter), som prosentandel av heltidsansattes lønn. 2006–2015[1]

[1] På grunn av ny næringsklassifisering i 2008 er det brudd i serien.

Kilde: Statistisk sentralbyrå, lønnsstatistikk

Tabell 1.14 Månedslønn per heltidsekvivalent[1] omregnet til årslønn[2] for deltidsansatte etter næring[3], 2015. Vekst i prosent fra samme måned året før. Deltidsansattes lønn per heltidsekvivalent som andel av heltidsansattes lønn.

	Vekst 2014–2015	Månedslønn*12 per 3. kvartal	Deltidsansattes lønn regnet om til heltidsekvivalenter, som prosentandel av heltidsansattes lønn
Alle næringer	2,3	428 400	79,3
Industri	3,4	436 800	83,5
Varehandel	5,6	362 400	74,4
Samferdsel	..	..	..
Hotell- og restaurantvirksomhet	4,1	307 200	79,0
Informasjon og kommunikasjon	2,4	519 600	77,7
Finanstjenester	1,0	506 400	68,5
Faglig, teknisk og vitenskapelig tjenesteyting	2,1	520 800	77,8
Forretningsmessig tjenesteyting	0,0	358 800	79,3
Kommuner og fylkeskommuner (inkludert undervisning)[4]	1,9	448 400	89,4
herav undervisning[4]	2,2	451 100	85,1
Helseforetak	2,4	504 000	90,7
Staten	0,5	483 600	86,1

1 Omfatter heltidsansatte og deltidsansatte der deltidsansatte er regnet om til heltidsekvivalenter. Månedslønnen per heltidsekvivalent for deltidsansatte er regnet ut på grunnlag av gjennomsnittlig avtalt arbeidstid per uke for de heltidsansatte, dvs. i hovedsak alle med stillingsprosent på 100 % eller mer. Dersom gjennomsnittlig arbeidstid for heltidsansatte er 37 timer i uka, vil for eksempel en deltidsansatt som arbeider 15 timer i uka ha en vekt på 0,41 (15/37) regnet som heltidsekvivalent. Lønnen for deltidsansatte regnet per heltidsekvivalent framkommer ved å multiplisere lønnen til vedkommende deltidsansatt med 2,47 (37/15).

2 Registrert månedslønn i alt per dato*12. Må ikke forveksles med årslønn for eksempel i tabell 1.1 som viser gjennomsnittlig årslønn for året. Lønnsbegrepet i denne tabellen er det samme som i tabell 1.1, dvs. fast avtalt lønn, uregelmessige tillegg og bonus, men eksklusiv overtid.

3 Standard for næringsgruppering (SN2007).

4 Kilde: KS' PAI-register

Kilde: Statistisk sentralbyrå, lønnsstatistikken.

1.8 Lønnsfordelingen før skatt for lønnstakere 2006–2015

Tallene som presenteres i dette avsnittet omfatter en sammenveiing av lønnen for alle[5] lønnstakere basert på et materiale fra Statistisk sentralbyrå. Lønnsbegrepet er det samme som benyttes i tabell 1.1, dvs. fast avtalt lønn, uregelmessige tillegg og bonus, men eksklusiv overtid.

Tabell 1.15 viser fordelingen av samlet lønn for alle ansatte. Tabellen viser hvor stor del av samlet lønnssum de ulike lønnsgruppene (desilene) mottar. I 2015 mottok de 10 prosentene med lavest lønn (desil 1) 5,2 prosent av samlet lønnssum, mens de 10 prosentene med høyest lønn (desil 10) mottok 19,8 prosent.

5 I datamaterialet er lønnen til deltidsansatte omregnet til hva den ville vært hvis de jobbet heltid. Lønn per heltidsekvivalent for de deltidsansatte kan da slås sammen med lønnen for de heltidsansatte slik at man kan beregne gjennomsnittlig lønn per heltidsekvivalent for alle ansatte.

Tabell 1.15 Fordelingen av samlet lønn per heltidsekvivalent for alle ansatte. Per september/oktober/desember 2006, 2014 og 2015.

	2006		2014	2015		Vekst i årslønn
	Årslønn[1]	Andel[2]	Andel[2]	Årslønn[1]	Andel[2]	i prosent 2006–2015
Alle	366 500	100	100,0	520 800	100	42,1
Desil 1	217 200	5,9	5,4	269 700	5,2	24,2
Desil 2	260 200	7,1	6,8	353 200	6,8	35,7
Desil 3	280 800	7,7	7,5	389 100	7,5	38,6
Desil 4	300 900	8,2	8,1	421 500	8,1	40,1
Desil 5	320 400	8,7	8,7	454 200	8,7	41,8
Desil 6	342 300	9,3	9,4	488 500	9,4	42,7
Desil 7	368 600	10,1	10,1	529 200	10,2	43,6
Desil 8	403 800	11,0	11,2	586 100	11,3	45,1
Desil 9	467 600	12,8	13,1	687 200	13,2	47,0
Desil 10	702 800	19,2	19,6	1 029 200	19,8	46,4
Gini-koeffisient		0,186	0,201		0,207	
Desil 10 oppdelt i persentilene:						
Persentil 91	529 100	1,4	1,5	780 000	1,5	47,4
Persentil 92	546 200	1,5	1,5	804 400	1,5	47,3
Persentil 93	565 600	1,5	1,6	833 200	1,6	47,3
Persentil 94	589 800	1,6	1,6	864 800	1,7	46,6
Persentil 95	616 100	1,7	1,7	903 800	1,7	46,7
Persentil 96	651 500	1,8	1,8	951 400	1,8	46,0
Persentil 97	694 800	1,9	1,9	1 013 200	1,9	45,8
Persentil 98	753 900	2,1	2,1	1 099 800	2,1	45,9
Persentil 99	851 200	2,3	2,4	1 249 200	2,4	46,8
Persentil 100	1 229 700	3,4	3,4	1 792 500	3,4	45,8
Menn	392 100	100,0	100	554 700	100	41,5
Desil 1	220 000	5,6	5,1	269 800	4,9	22,6
Desil 2	268 400	6,9	6,5	359 500	6,5	33,9
Desil 3	292 100	7,5	7,2	398 900	7,2	36,6
Desil 4	312 900	8,0	7,9	434 400	7,8	38,8
Desil 5	335 500	8,6	8,5	472 100	8,5	40,7
Desil 6	361 200	9,2	9,2	514 200	9,3	42,4
Desil 7	393 200	10,0	10,1	566 100	10,2	44,0
Desil 8	438 900	11,2	11,4	638 800	11,5	45,5
Desil 9	517 200	13,2	13,6	756 600	13,6	46,3
Desil 10	781 000	19,9	20,4	1 137 000	20,5	45,6
Gini-koeffisient		0,203	0,220		0,225	

Tabell 1.15 Fordelingen av samlet lønn per heltidsekvivalent for alle ansatte. Per september/oktober/desember 2006, 2014 og 2015.

	2006		2014	2015		Vekst i årslønn
	Årslønn[1]	Andel[2]	Andel[2]	Årslønn[1]	Andel[2]	i prosent 2006–2015
Kvinner	331 800	100,0	100,0	477 600	100	43,9
Desil 1	214 700	6,5	5,9	270 200	5,7	25,9
Desil 2	253 200	7,6	7,3	345 900	7,2	36,6
Desil 3	269 500	8,1	8,0	380 600	8,0	41,2
Desil 4	286 700	8,6	8,6	407 400	8,5	42,1
Desil 5	304 800	9,2	9,2	437 700	9,2	43,6
Desil 6	322 400	9,7	9,8	465 700	9,8	44,4
Desil 7	342 700	10,3	10,4	496 400	10,4	44,8
Desil 8	368 500	11,1	11,2	535 100	11,2	45,2
Desil 9	404 800	12,2	12,4	597 500	12,5	47,6
Desil 10	551 000	16,6	17,3	839 700	17,6	52,4
Gini-koeffisient		0,147	0,165		0,170	

1 Gjennomsnittlig årslønn per september/oktober/desember.
2 Andel av samlet lønnssum i prosent.
Kilde: Statistisk sentralbyrå

Fra 2006 til 2015 var det en forskyvning i lønnsfordelingen mot høyere andeler av samlet lønn til gruppene (desilene) med de høyeste lønningene. De 10 prosent høyest lønnede økte sin andel av samlet lønn med 0,6 prosentpoeng, mens de 10 prosent lavest lønte (desil 1) fikk redusert sin andel av lønnsmassen med 0,7 prosentpoeng. Motsatsen til dette er at gjennomsnittslønnen har økt mindre i de lavere desilene i denne perioden enn i de øvre desilene (se siste kolonne i tabellen). Gini-koeffisienten er et summarisk mål på inntektsulikhet og antar verdier mellom 0 og 1. Verdien 0 tilsier at inntektene er helt likt fordelt, mens en Gini-koeffisient lik 1 tilsier at en person mottar all inntekt. Gini-koeffisienten økte fra 0,186 i 2006 til 0,207 i 2015. Figur 1.5 viser utviklingen i Gini-koeffisienten over tid. Figuren viser at lønnsspredningen gjennomgående har økt på 2000-tallet.

Det siste året har gjennomsnittslønnen økt mest i de øverste desilene, og andelen lønn som tilfalt lønnstakere i de fire øverste desilene økte med 0,1–0,2 prosentpoeng. Samtidig falt andelen lønn som tilfalt den laveste desilen med 0,2 prosentpoeng. Dette skyldes ikke minst at gjennomsnittslønnen i desil 1 falt med 1,9 prosent. Når vi ser på alle lønnstakere under ett økte Gini-koeffisienten noe fra 2014 til 2015. Siden personer vil kunne bevege seg mellom lønnsgrupper i perioden, kan ikke utviklingen i lønnsfordelingen si noe direkte om lønnsutviklingen for den enkelte.

Tabell 1.15 viser også en oppsplitting av desil 10 i persentiler. Persentil 100 (prosenten med høyest lønn) hadde en gjennomsnittslønn på 1 792 500 kroner og mottok 3,4 prosent av samlet lønn i 2015. Andelen av samlet lønn som persentilene i øverste desil mottar har økt svakt eller er stort sett uendret de seneste ti årene, jf. også at veksten i gjennomsnittslønn fra 2006 til 2015 varierer lite mellom persentilene. Ifølge nasjonalregnskapet var det om lag 2 600 000 lønnstakere i 2015, og en persentil utgjør da om lag 26 000 personer.

Tabell 1.15 viser også fordelingen av lønn blant kvinner og menn, og figur 1.5 viser utviklingen i Gini-koeffisienten for kvinner og menn. Spredningen i lønn målt ved Gini-koeffisienten er større blant menn enn kvinner; 0,225 for menn og 0,170 for kvinner i 2015. På den annen side har spredningen, målt som prosentvis økning i Gini-koeffisienten, økt mer blant kvinner enn for menn i perioden 1997 til 2015, også de siste 10 årene.

Tabell 1.16 viser fordelingen av lønn blant ansatte i privat og i offentlig sektor. I offentlig sektor mottok i 2015 de 10 prosentene (desil 1) med lavest lønn 6,6 prosent av samlet lønnssum, mens de 10 prosentene med høyest lønn (desil 10) mottok 16,3 prosent. I privat sektor mottok de 10 prosentene med lavest lønn 4,8 prosent av samlet lønnssum, mens de 10 prosentene med høyest lønn (desil 10) mottok 20,9 prosent. Lønnsspredningen er større i privat sektor enn i offentlig sek-

Tabell 1.16 Fordelingen av samlet lønn per heltidsekvivalent for alle ansatte, fordelt etter sektor. Per september/oktober/desember 2008, 2014 og 2015

	2008		2014	2015		Vekst i årslønn
	Årslønn[1]	Andel[2]	Andel[2]	Årslønn[1]	Andel[2]	i prosent 2008–2015
Offentlig sektor						
Alle	396 000	100	100	512 400	100	29,4
Desil 1	274 800	6,9	6,8	339 600	6,6	23,6
Desil 2	309 600	7,8	7,8	391 200	7,7	26,4
Desil 3	333 600	8,4	8,4	424 800	8,3	27,3
Desil 4	354 000	8,9	8,9	450 000	8,8	27,1
Desil 5	370 800	9,4	9,3	474 000	9,3	27,8
Desil 6	390 000	9,9	9,8	499 200	9,7	28,0
Desil 7	410 400	10,4	10,3	525 600	10,3	28,1
Desil 8	434 400	11,0	10,9	561 600	11,0	29,3
Desil 9	469 200	11,9	11,9	619 200	12,1	32,0
Desil 10	610 800	15,4	15,9	835 200	16,3	36,7
Privat sektor						
Alle	415 200	100	100	524 400	100	26,3
Desil 1	220 800	5,3	5,1	252 000	4,8	14,1
Desil 2	276 000	6,6	6,5	337 200	6,4	22,2
Desil 3	302 400	7,3	7,2	374 400	7,1	23,8
Desil 4	327 600	7,9	7,8	406 800	7,8	24,2
Desil 5	352 800	8,5	8,4	440 400	8,4	24,8
Desil 6	380 400	9,2	9,1	481 200	9,2	26,5
Desil 7	415 200	10,0	10,1	531 600	10,1	28,0
Desil 8	466 800	11,3	11,5	603 600	11,5	29,3
Desil 9	555 600	13,4	13,7	722 400	13,8	30,0
Desil 10	849 600	20,5	20,7	1 094 400	20,9	28,8

[1] Gjennomsnittlig årslønn per september/oktober/desember.
[2] Andel av samlet lønnssum i prosent.
Kilde: Statistisk sentralbyrå

tor. Lønnsspredningen har også økt siden 2008 i både privat og offentlig sektor. I offentlig sektor har andelen lønn til de øverste to desilene økt, mens andel av lønnsmassen i privat sektor har økt for de fire øverste desilene. Utviklingen det siste året har vært i samme retning.

Kvinner er i større grad enn menn i de laveste desilene av lønnsfordelingen, se tabell 1.17. I 2015 var 57,5 prosent av kvinnene og 42,9 prosent av mennene i desilene 1–5. Samtidig var 10,7 prosent av kvinnene og 27,1 prosent av mennene i de to øverste desilene. Fra 2006 til 2015 har andelen kvinner i de laveste desilene gått ned, mens andelen i de høyeste desilene er om lag uendret.

Lavlønn

I forbindelse med tariffoppgjørene har det vært benyttet ulike grenser for utmåling av lavlønnstillegg. Det har også vært brukt ulike prinsipper for omfanget av de lavlønnstillegg som er gitt. Ofte har avtaleområdets gjennomsnitt vært avgjørende, ved andre anledninger bedriftens eller den enkeltes lønnsnivå.

En mye benyttet lavlønnsgrense har vært 85 prosent av gjennomsnittlig industriarbeiderlønn i tariffområdet LO – NHO-området. En slik definisjon av lavlønnsgrensen ville tilsvare kr 376 000 for et fullt årsverk uten overtid i 2015.

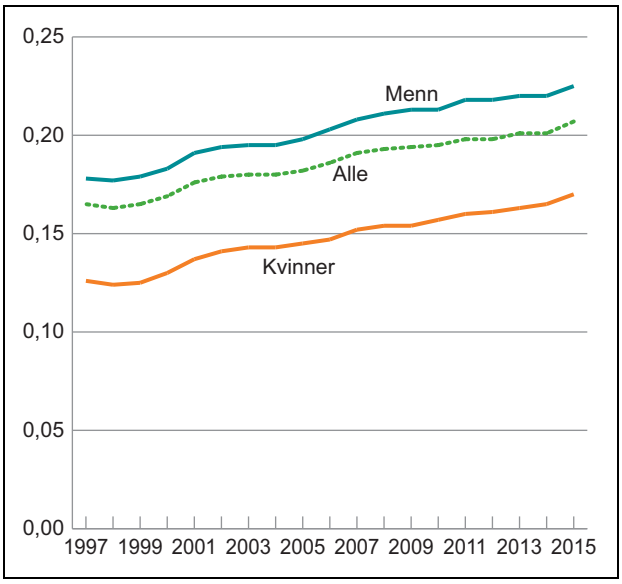

Figur 1.5 Utviklingen i Gini-koeffisienten for lønnstakere 1997–2015.

Kilde: Statistisk sentralbyrå

Tabell 1.17 Andelen av kvinner og menn i de ulike desilene. Lønnstakere. 2006 og 2015. Prosent

	Menn		Kvinner	
Desil	2006	2015	2006	2015
1	8,4	9,0	12,2	11,0
2	7,3	8,5	13,7	10,4
3	8,9	8,0	11,5	13,3
4	9,3	8,8	10,9	10,8
5	9,1	8,5	11,2	12,0
6	9,6	9,0	10,5	11,7
7	10,0	9,9	10,1	11,0
8	10,7	11,1	9,1	9,1
9	12,5	12,9	6,6	6,3
10	14,3	14,1	4,2	4,4
Alle	100	100	100	100

Kilde: Statistisk sentralbyrå

Med denne definisjonen av lavlønn var 17 prosent av alle heltidsansatte lønnstakere lavlønte i 2015, jf. tabell 1.18. For kvinner er andelen 19 prosent og for menn 16 prosent. Lavlønnsandelen for begge kjønn samlet har holdt seg om lag uendret de siste ti årene. I 2015 var andelen lavlønte kvinner lavere enn i 2006, mens andelen var høyere for menn.

Tabell 1.18 Andel lavtlønte[1], beregnet lavlønnsnivå[1], gjennomsnittlig årslønn og median årslønn[2] for alle. 2006–2015. Prosent og kroner.

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
I alt	16	17	17	18	17	17	17	17	17	17
Menn	14	15	15	16	15	15	16	16	16	16
Kvinner	21	22	21	21	21	20	19	19	20	19
Lavlønnsnivå[1]	270 100	284 600	301 200	312 300	321 800	332 900	345 400	356 800	366 400	376 000
Gjennomsnittlig årslønn, alle[3]	378 700	400 600	424 800	439 000	456 800	474 900	491 700	510 200	525 200	540 200
Median årslønn, alle	339 500	360 000	381 500	394 300	410 400	425 000	442 000	457 300	472 200	485 400

1 Definert som lønnsnivå lavere enn 85 prosent av gjennomsnittlig lønnsnivå for industriarbeidere i LO-NHO-området.
2 Median årslønn finner en ved å sortere lønnen for lønnstakerne etter størrelse og så finne lønnsnivået for den personen som blir liggende i midten.
3 Månedslønnen per september/oktober/desember*12.
Kilde: Statistisk sentralbyrå

Kapittel 2
Konsumprisutviklingen i Norge

- Beregningsutvalget anslår at konsumprisindeksen (KPI) som årsgjennomsnitt vil øke med om lag 2½ prosent i 2016. I 2015 var veksten 2,1 prosent.
- Den underliggende prisveksten, målt ved endringer i konsumprisindeksen justert for avgiftsendringer og uten energivarer (KPI-JAE), endte på 2,7 prosent i 2015 mot 2,4 prosent året før. Veksten i KPI-JAE har tatt seg jevnt opp de siste fem årene.
- Oppgangen i den underliggende prisveksten kan i stor grad føres tilbake til svekkelsen av norske kroner. Fall i prisene på elektrisitet og drivstoff bidro til at årsveksten i KPI i fjor endte lavere enn årsveksten i KPI-JAE.
- Tolvmånedersveksten i KPI-JAE steg fra 2,4 prosent i januar i fjor til 3,0 prosent i desember. I samme periode steg tolvmånedersveksten i prisene på importerte konsumvarer fra 1,3 prosent til 3,9 prosent. Utviklingen må ses i sammenheng med svekkelsen av norske kroner gjennom de siste tre årene. Valutakursutviklingen har også bidratt til å trekke opp prisveksten for norskproduserte varer og tjenester fordi det brukes importert produktinnsats i produksjonen.
- Prisveksten på importerte konsumvarer tok seg opp til 4,7 prosent i februar 2016, og 12-månedersveksten i KPI-JAE kom da opp i 3,4 prosent. Det var en betydelig økning i matprisene fra januar til februar 2016, med bakgrunn i store variasjoner i matkjedenes tilbudsaktivitet. Den relativt høye veksten i februar har også sammenheng med prisene på flyreiser og er trolig en midlertidig effekt av at prisene ble innhentet i en uke hvor det var mange skoler som hadde vinterferie.

2.1 Prisutviklingen i senere år

2.1.1 Hovedlinjer i prisutviklingen

Konsumprisindeksen (KPI) økte med 2,1 prosent fra 2014 til 2015 etter en oppgang på 2,0 prosent fra 2013 til 2014. Den underliggende prisveksten, målt ved endringer i konsumprisindeksen justert for avgiftsendringer og uten energivarer (KPI-JAE), endte på 2,7 prosent i 2015 mot 2,4 prosent året før. Årsveksten i KPI-JAE i 2015 er den høyeste årsveksten i de 15 årene den har vært publisert. Oppgangen i den underliggende prisveksten kan i stor grad føres tilbake til svekkelsen av norske kroner. Fall i prisene på elektrisitet og drivstoff bidro til at årsveksten i KPI i fjor endte lavere enn årsveksten i KPI-JAE.

Veksten i KPI-JAE har tatt seg jevnt opp de siste fem årene, fra 0,9 prosent i 2011 til 2,7 prosent i 2015. KPI-JAE tok seg ytterligere opp i februar 2016, til en tolvmånedersvekst på 3,4 prosent. Veksten i KPI har ikke hatt en like entydig utvikling ettersom utviklingen i energiprisene har vekslet mellom å bidra positivt og negativt til den samlede prisveksten. Den laveste veksten i KPI de siste fem årene var i 2012 med en vekst på 0,8 prosent, mens den høyeste var i 2013 og 2015 med en vekst på 2,1 prosent. I februar

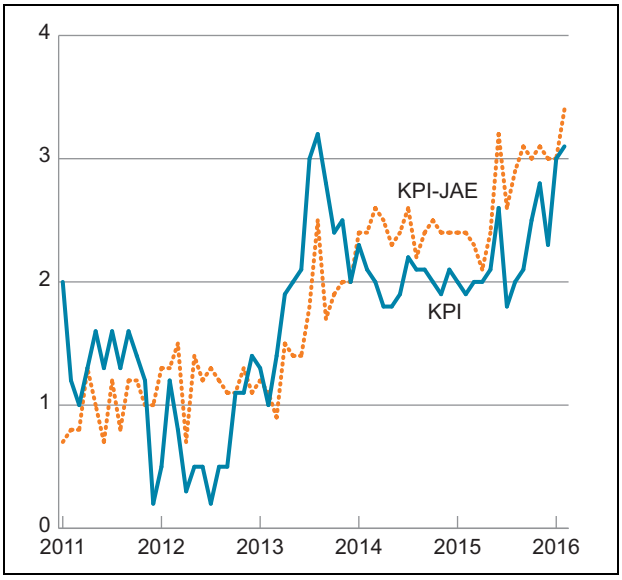

Figur 2.1 KPI og KPI-JAE. Prosentvis vekst fra samme måned året før

Kilde: Statistisk sentralbyrå

Tabell 2.1 Konsumprisindeksen

	Endring i prosent fra samme periode året før					
	2011	2012	2013	2014	2015	feb.2016
KPI	1,2	0,8	2,1	2,0	2,1	3,1
KPI-JA (KPI justert for avgiftsendringer)	1,1	0,6	2,1	2,1	2,1	3,1
KPI-JAE (KPI justert for avgiftsendringer og uten energivarer)	0,9	1,2	1,6	2,4	2,7	3,4

Kilde: Statistisk sentralbyrå

Tabell 2.2 Konsumprisindeksen justert for avgiftsendringer og utenom energivarer (KPI-JAE), etter leveringssektor[1]

	Vekt[2]	Endring i prosent fra samme periode året før					
		2011	2012	2013	2014	2015	feb.2016
Totalt	1000	0,9	1,2	1,6	2,4	2,7	3,4
Jordbruksvarer	59,9	-2,3	0,0	0,6	2,7	2,4	1,3
Fiskevarer	6,9	3,7	0,9	0,5	5,2	4,6	
Andre norskproduserte konsumvarer	104,8	2,1	1,6	3,1	3,3	3,6	4,7
Importerte konsumvarer	318,1	-0,8	-0,7	-0,2	1,4	3,0	4,7
Husleie inkl. fritidsbolig	206,5	2,1	1,8	3,0	2,8	2,4	1,7
Andre tjenester	303,7	2,0	2,7	2,3	2,8	2,4	3,1
– med arbeidslønn som dominerende prisfaktor	69,5	3,8	3,1	3,4	3,6	3,0	2,4
– også med andre viktige priskomponenter	234,2	1,4	2,5	2,0	2,6	2,2	3,4

1 Statistisk sentralbyrå publiserte i januar 2016 en ny inndeling av KPI etter leveringssektor med tall tilbake til 2015. For å kunne se prisutviklingen over flere år baserer tabellen seg på den gamle inndelingen så langt det finnes tall, som er 2015. Gruppen «fiskevarer» er i den nye inndelingen fordelt mellom gruppene «norske varer» og «importerte varer». Det er årsaken til at det ikke er noe tall for veksten i denne gruppen i januar 2016. Tallene for januar 2016 er etter den nye inndelingen, som ellers ligger tett opp til den gamle.

2 Vektene gjelder fra januar 2015 til desember 2015.

Kilder: Statistisk sentralbyrå og Beregningsutvalget.

2016 var KPI-veksten 3,1 prosent. Virkningen av avgiftsendringer ut over inflasjonsjustering kan leses av i tabell 2.1 ved å se på forskjellen mellom KPI og KPI-JA. I 2015 vokste avgiftene i takt med inflasjonen, etter å ha bidratt til å trekke KPI-veksten ned med 0,1 prosentpoeng i 2014. I februar 2016 var det ikke noe bidrag fra avgiftsendringer til prisveksten.

Tolvmånedersveksten i KPI-JAE steg fra 2,4 prosent i januar i fjor til 3,0 prosent i desember. I samme periode steg tolvmånedersveksten i prisene på importerte konsumvarer fra 1½ prosent til 4 prosent. Utviklingen må ses i sammenheng med svekkelsen av kronen de siste tre årene. Valutakursutviklingen har også bidratt til å trekke opp prisveksten for norskproduserte varer og tjenester fordi det brukes importert produktinnsats i produksjonen. Økningen i tolvmånedersveksten i KPI-JAE fra januar til februar 2016 hadde litt sammenheng med økte importpriser. Det var imidlertid en betydelig økning i matprisene fra januar til februar 2016, med bakgrunn i store variasjoner i matkjedenes tilbudsaktivitet. Den relativt høye veksten i februar har også sammenheng med prisene på flyreiser og er trolig en midlertidig effekt av at prisene ble innhentet i en uke hvor det var mange skoler som hadde vinterferie.

Oljeprisen falt markert gjennom andre halvår 2014, tok seg litt opp i begynnelsen av fjoråret for deretter å falle gjennom andre halvår og inn i 2016. Målt i kroner var prisen ved utgangen av

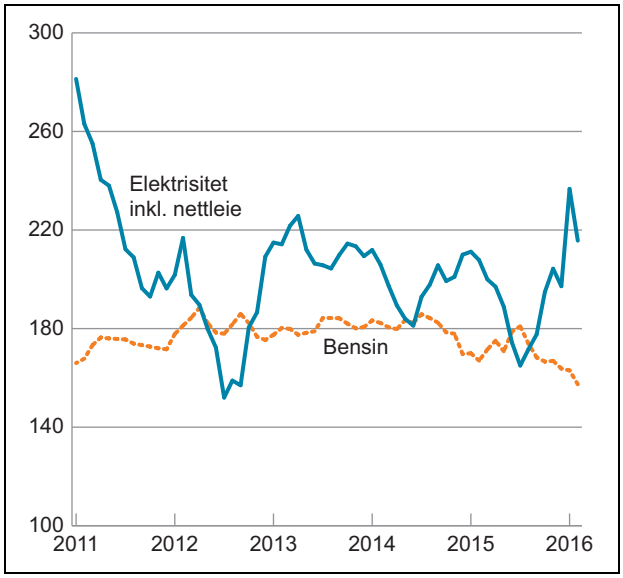

Figur 2.2 Energivarer i KPI. Indeks 1998=100

Kilde: Statistisk sentralbyrå

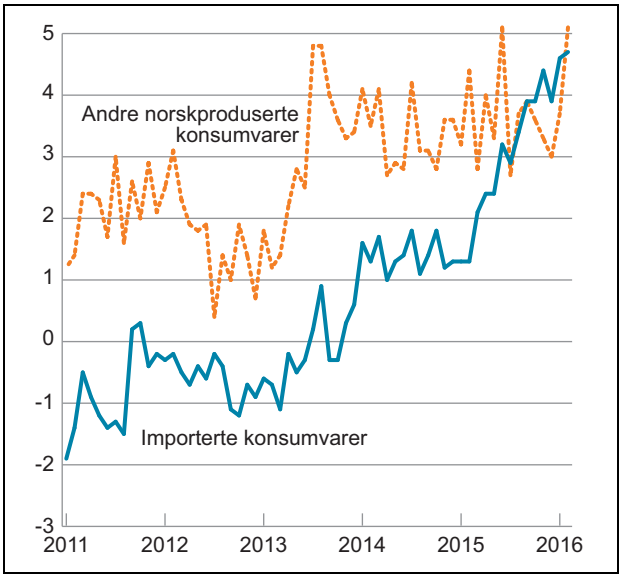

Figur 2.3 KPI-JAE etter leveringssektor[1]: Importerte konsumvarer og andre norskproduserte konsumvarer. Prosentvis vekst fra samme måned året før

[1] Se fotnote 1 i tabell 2.2.

Kilder: Statistisk sentralbyrå og Beregningsutvalget

2015 om lag 53 prosent lavere enn ved pristoppen i juni 2014. Som årsgjennomsnitt var oljeprisen 23 prosent lavere i 2015 enn i 2014, etter et fall på 36 prosent fra 2013 til 2014. Råoljeprisen er en viktig produksjonsfaktor for drivstoff, men utviklingen i prisene på bensin og diesel til husholdningene påvirkes i stor grad også av utviklingen av marginene i raffineringsnæringen, av avgiftene og av avansen til bensinstasjonene. Målt fra samme måned året før var veksten i drivstoff og smøremidler negativ gjennom hele fjoråret. Som årsgjennomsnitt var prisene på drivstoff og smøremidler 5,4 prosent lavere i 2015 enn i 2014, etter nullvekst i 2014.

Svingninger i elektrisitetsprisene inkludert nettleie og avgifter er en viktig kilde til svingningene i den samlede prisstigningen. I de fem siste årene var den høyeste månedsprisen i januar 2011 hele 85 prosent høyere enn den laveste prisen i juli 2012. Målt fra samme måned året før har prisveksten på elektrisitet beveget seg i området fra -14,5 til +4,0 prosent i 2015. Med en vekt på 3,6 prosent innebærer det en forskjell i vekstbidrag til KPI på 0,6 prosentpoeng. Årsgjennomsnittet av elektrisitetsprisene i 2015 var 3,7 prosent lavere enn i 2014.

Tabell 2.2 viser utviklingen i veksten i KPI-JAE etter leveringssektor. Moderat prisstigning internasjonalt og vridning i handelsmønsteret mot økt import fra lavkostland, har i mange år bidratt til en svak prisutvikling og stort sett prisnedgang på importerte konsumvarer, se figur 2.3. Prisene på disse varene påvirkes også av kronekursen og avansen hos detaljister og grossister i Norge. I 2015 steg prisene på importerte konsumvarer med 3,0 prosent etter en oppgang på 1,4 prosent året før. Tolvmånedersveksten var på det laveste i januar og februar med 1,3 prosent og på det høyeste i november med 4,4 prosent. Endringer i kronekursen slår normalt ut i konsumprisene etter noe tid og økningen i prisstigningen for denne kategorien varer kan nok derfor i stor grad tilbakeføres til kronesvekkelsen gjennom 2014. Kronens verdi, målt ved den importveide valutakursen, falt også betydelig gjennom siste halvdel av fjoråret. Som årsgjennomsnitt var den importveide verdien av kroner 10,5 prosent lavere i 2015 enn i 2014, etter et fall på 5,3 prosent i 2014 og 2,2 prosent i 2013.

Tolvmånedersveksten i prisene på norskproduserte konsumvarer varierte betydelig gjennom 2015 og var høyest i juni med 5,1 prosent og lavest i juli med 2,7 prosent, se figur 2.3. Som årsgjennomsnitt økte prisene på norskproduserte konsumvarer med 3,6 prosent i 2015, etter en vekst på 3,3 prosent i 2014 og 3,1 prosent i 2013, se tabell 2.2. Prisveksten var i fjor særlig høy for norskproduserte konsumvarer som påvirkes av verdensmarkedet grunnet stort importinnhold, som bl.a. består av alkoholfrie drikkevarer, godteri, vaskemidler, byggevarer og tidsskrifter.

Husleieindeksen i KPI består av betalt husleie og beregnet husleie. Betalt husleie er husleie fra leietakere, mens beregnet husleie skal uttrykke

verdien av tjenesten selveiere og andelseiere får av boligen sin. Prisen på denne tjenesten antas å følge utviklingen i leieprisen på tilsvarende boliger i leiemarkedet. Figur 2.4 viser utviklingen i husleiene inkludert fritidsbolig justert for avgiftsendringer. Fra 2014 til 2015 steg husleiene med 2,4 prosent, ned fra 2,8 prosent året før. Tolvmånedersveksten i husleiene avtok fra 2,6 prosent i januar i fjor til 2,1 prosent i desember, se figur 2.4. Prisene på andre tjenester steg med 2,4 prosent i 2015 etter en økning på 2,8 prosent i 2014. Tolvmånedersveksten varierte betydelig gjennom første halvår, fra 1,3 prosent i april til 3,2 prosent i juni, men holdt seg forholdsvis stabil omkring 2½ prosent i andre halvår.

2.1.2 Prisutviklingen for ulike konsumgrupper

I tabell 2.3 er konsumprisindeksen inndelt etter *konsumgrupper, og inkluderer energivarer og avgifter.* Prisene på hovedgruppen klær og skotøy, som er typiske importvarer, steg i 2015 etter å ha falt de foregående 19 årene. På årsbasis var oppgangen 0,4 prosent. Prisoppgangen var sterkere for skotøy enn klær. Mens prisene på skotøy økte med 2,2 prosent i 2015, var oppgangen bare 0,2 prosent for klær.

Prisene på *matvarer og alkoholfrie drikkevarer* økte i fjor med 2,9 prosent etter en økning på 3,0 prosent i 2014. Prisene på frukt steg med 8,7 prosent fra 2014 til 2015 og bidro med det særlig til oppgangen i matvareprisene i fjor. Varene i denne gruppen består i hovedsak av rene importvarer eller varer med svært høyt innslag av import. Mye av prisoppgangen kan derfor tilskrives en svakere krone. Prisene på grønnsaker steg med 5,2 prosent i 2015, den største økningen siden 2006. Også grønnsakene påvirkes av den svake kronen, men i mindre grad enn frukt ettersom mye produseres innenlands og derfor har lavere importandel. Særlig utviklingen i prisene på agurk og tomater bidro til oppgangen i prisene på grønnsaker. Det er vanlig at prisene på disse stiger i løpet av sommeren, når tollvernet for norskproduserte grønnsaker er aktivt, for så å falle på høsten. I år ble prisfallet mindre enn tidligere år. Også utviklingen i prisene på gruppen sukker, syltetøy, sjokolade og andre sukkervarer bidro til oppgangen i matvareprisene i fjor, trolig som følge av økte priser på kakaobønner på verdensmarkedet, men også en svakere krone. Tolvmånedersveksten i matprisene økte klart fra januar til februar 2016. Det hadde sin bakgrunn i svingninger i matkjedenes tilbudsaktivitet.

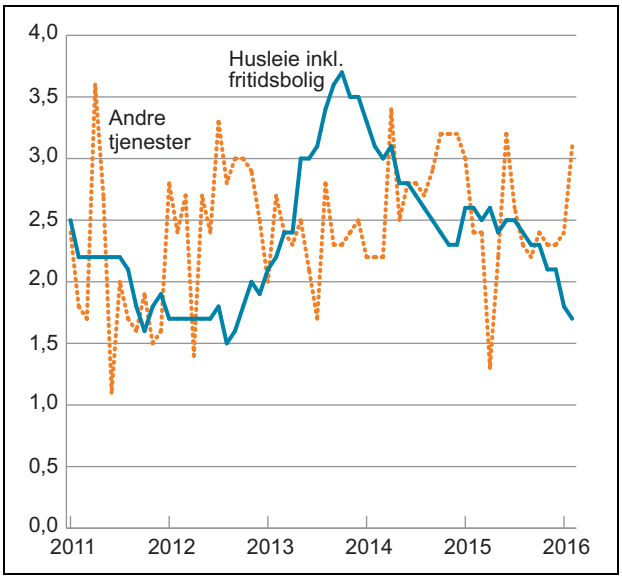

Figur 2.4 KPI-JAE etter leveringssektor: Andre tjenester og husleie inkl. fritidsbolig. Prosentvis vekst fra samme måned året før

Kilde: Statistisk sentralbyrå

Prisene på *alkohol og tobakk* steg med 3,0 prosent fra 2014 til 2015, ned fra en prisvekst på 3,4 prosent i 2014. Prisoppgangen var klart høyere for tobakk enn for alkohol. Prisveksten for denne varegruppen var høyere enn veksten i totalindeksen og bidro dermed til å trekke den samlede prisveksten opp.

Prisene på konsumgruppen *bolig, lys og brensel* steg med 1,3 prosent i 2015, etter en tilsvarende oppgang i 2014. Prisveksten for denne konsumgruppen ble i fjor særlig trukket ned av fall i elektrisitetsprisene, men lavere prisvekst for beregnet husleie trakk også ned.

Prisene på *møbler og husholdningsartikler* økte med 5,2 prosent i 2015, etter en vekst på 3,2 prosent i 2014. For andre året på rad har dermed prisveksten på denne gruppen tatt seg opp. Prisoppgangen var klart større for møbler og innrednings- og dekorasjonsartikler med en økning på 9,5 prosent enn for husholdningsapparater hvor prisene økte med 2,4 prosent. Møbler er i stor grad importert og en svakere krone har bidratt til at prisveksten på denne varegruppen har tiltatt de siste par årene.

For konsumgruppen *transport* økte prisene med 1,3 prosent i 2015 etter en vekst på 2,3 prosent i 2014. Et fall i prisene på drivstoff og smøremidler på 5,4 prosent bidro til nedgangen, mens en oppgang i prisene på passasjertransport på 5,7 prosent bidro til å trekke opp. En kraftig økning i prisene på flyreiser bidro til å trekke pri-

Tabell 2.3 Konsumprisindeksen – varer og tjenester etter konsumgruppe

	Vekt[1]	Endring i prosent fra samme periode året før					
		2011	2012	2013	2014	2015	feb. 2016
Totalt	1000	1,2	0,8	2,1	2,0	2,1	3,1
01 Matvarer og alkoholfrie drikkevarer	130,5	-0,1	1,2	1,1	3,0	2,9	3,3
02 Alkoholdrikker og tobakk	41,7	6,4	3,2	4,3	3,4	3,0	4,1
03 Klær og skotøy	51,7	-3,0	-1,3	-2,0	-0,6	0,4	5,7
04 Bolig, lys og brensel	229,8	0,9	-1,8	5,3	1,3	1,3	1,8
Herav: Betalt husleie	45,6	2,3	1,9	3,1	2,7	2,8	1,9
Beregnet husleie	133,0	2,0	1,7	2,9	2,7	2,3	1,6
Elektrisitet, fyringsoljer oa. brensel	35,3	-4,0	-17,5	14,7	-5,7	-3,4	3,3
05 Møbler og husholdningsartikler	66,6	-0,6	0,1	0,4	3,2	5,2	6,7
06 Helsepleie	31,8	2,3	3,0	2,6	2,5	1,7	1,4
07 Transport	158,9	2,4	2,5	1,4	2,3	1,3	2,2
Herav: Kjøp av egne transportmidler	59,4	0,7	-0,4	-0,3	1,4	1,4	2,4
Drift og vedlikehold av transportmidler	66,9	6,3	3,8	2,2	2,4	-0,7	-0,5
Transporttjenester	32,6	-0,8	5,3	2,7	3,2	5,3	7,8
08 Post- og teletjenester	24,9	-1,8	-5,9	-2,1	-0,8	1,1	6,1
09 Kultur og fritid	112,9	-0,1	0,3	0,9	2,1	3,4	4,6
10 Utdanning	5,6	2,9	5,4	7,5	3,3	2,1	2,4
11 Hotell- og restauranttjenester	56,6	2,9	3,2	2,9	2,5	2,4	2,8
12 Andre varer og tjenester	89,3	2,8	3,3	1,9	2,5	1,9	1,9

[1] Vektene gjelder fra januar 2016 til desember 2016.
Kilde: Statistisk sentralbyrå.

sene i den sistnevnte gruppen betydelig opp. Hvilke uker prisene på flyreiser samles inn er av stor betydning i måneder med varierende ferieaktivitet.

Prisene på *post- og teletjenester* steg med 1,1 prosent i 2015. Det er første gang siden 2006 at prisene på denne konsumgruppen stiger. Utviklingen i prisene på teleutstyr bidro sterkt til denne oppgang med en vekst på 16,2 prosent i fjor. Teleutstyr er i stor grad importert og utviklingen i kronekursen bidro til den sterke prisveksten i fjor. Prisene på teletjenester, som utgjør 85 prosent av konsumgruppen, falt med 1,7 prosent og trakk dermed i motsatt retning.

Konsumgruppen *kultur og fritid* hadde en prisvekst på 3,4 prosent i 2015 etter en vekst på 2,1 prosent året før. Prisene på bøker steg med 5 prosent etter et fall på 0,7 prosent i 2014 og bidro til å trekke endringen i prisveksten opp. I 2015 steg prisene på audiovisuelt utstyr for første gang siden 1993. Også her har den svake kronen trolig bidratt til utviklingen.

Boks 2.1 Kronesvekkelse og inflasjon

Fra januar 2013 til januar 2016 har krona importveid svekket seg med vel 28 prosent. Inflasjonen målt med KPI-JAE har i samme tidsrom gradvis økt fra 1,2 prosent til 3,0 prosent. Ettersom vekten på importerte konsumvarer i KPI er om lag 30 prosent, kan en lure på hvorfor inflasjonen ikke har økt mer. Utvalget vil peke på tre områder med momenter som kan bidra til å forklare dette; selve KPI-statistikken, tregheter i aktørenes tilpasning og utviklingen i andre forhold av betydning for inflasjonen.

KPI

Det er store innenlandske kostnadskomponenter knyttet til distribusjon av importerte varer. For noen varegrupper utgjør særavgifter en stor andel av kjøperprisen. En økning i importprisen på personbiler på 10 prosent vil således isolert sett bare slå ut med 1/3 av dette for biler med normalt drivstoff. Videre vil importert produktinnsats i norsk produksjon gjøre at prisene trekkes opp av kostnadsøkninger i norsk produksjon. Dette medfører i sin tur imidlertid at bruken av importert produktinnsats reduseres, noe som igjen demper den inflasjonsdrivende effekten.

Prisutviklingen for varer og tjenester nordmenn selv kjøper i utlandet inngår ikke i KPI (men i nasjonalregnskapets prisindeks for konsum). Prisutviklingen for slikt konsum påvirkes nærmest umiddelbart av skiftninger av kronens verdi og fraværet av dette demper følsomheten i KPI overfor valutakursendringer.

Tregheter i aktørenes tilpasning

Beregninger med Kvarts viser at det er en betydelig forsinkelse før virkningene av en endring i valutakursen er fullført, og det tar mer enn ti år. I følge Boug m.fl. (2013) vil en 10 prosents svekkelse av kronekursen etter 4 år føre til en økning i KPI på 3,8 prosent og 5,8 prosent etter ti år. Det betyr en gjennomsnittlig årlig økning i KPI-veksten i tiårsperioden på 0,6 prosentpoeng.

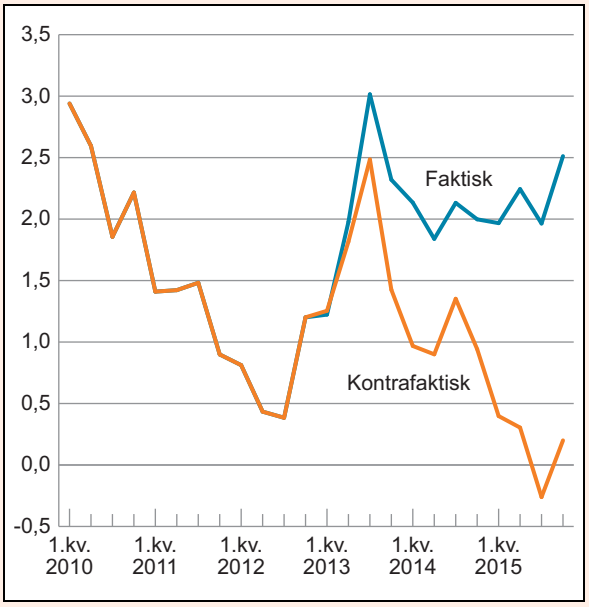

Figur 2.5 Vekst i KPI fra samme kvartal året før i prosent, faktisk og kontrafaktisk med uendret kronekurs fra og med 1. kvartal 2013

Forsinkelse i gjennomslaget fra valutakurs til KPI betyr også at inflasjonen i 2016 er påvirket av valutakursutviklingen før januar 2013. Gjennom de fire årene fra slutten av 2008 styrket krona seg med 13 prosent. Samtidig med inflasjonsdrivende impulser fra den mer umiddelbare valutakursutviklingen var det altså motvirkende tidsforsinkede effekter av tidligere styrking.

En kontrafaktisk beregning med Kvarts hvor kronekursen er holdt på det sterke nivået 4. kvartal 2012 ut 2015 viser at KPI-veksten da gradvis hadde blitt mindre enn den faktiske. I 2015 ville KPI-veksten ifølge beregningen vært 0,2 prosent, altså 2 prosentpoeng lavere enn det den faktisk var. En så lav inflasjon er på linje med hva vi kan observere i land rundt oss.
En så lav kontrafaktisk vekst i KPI i 2015 henger også sammen med fallet i olje- og elektrisitetspris. Med en prisutvikling på energivarer mer i tråd med den generelle prisstigningen ville KPI-veksten vært anslagvis 0,6 prosentpoeng høyere i 2015.

Boks 2.1 forts.

Andre forhold

Den internasjonale lavkonjunkturen har bidratt til lav lønns- og kostnadsvekst i mange land. I de senere årene har det også vært et klart fall i mange råvarepriser i tillegg til råolje. Dette kommer på toppen av den såkalte Kina-effekten: En stadig flytting av produksjon av ferdigvarer til land med lavt kostnadsnivå, og demper prisveksten.

Også norsk økonomi er inne i en lavkonjunktur og det kan nok også trekke i retning av at marginene i mange bransjer av betydning for konsumprisindeksen krymper. I tråd med konjunktursituasjonen er lønnsveksten i Norge klart redusert. Selv om våre analyser viser at det på kort sikt er et begrenset gjennomslag fra lønninger til priser, er det av betydning og særlig på litt lengre sikt. Lønnsveksten har kommet betydelig ned sammenliknet med situasjonen før finanskrisen og heller ikke da var KPI-veksten særlig høy.

Elektrisitetsprisene har etter svært høye nivåer vinteren 2011, gjennomgående falt. Dette bidrar i seg selv til lavere prisvekst, men også gjennom å være en kostnadskomponent i produksjonen av de fleste varer og tjenester.

Referanse:

Boug, P., Å. Cappelen and T. Eika (2013): *Exchange rate pass-through in a small open economy: the importance of the distribution sector*, Open Economies Review, Vol. 24, No. 5, 853–879.

2.2 Anslag på konsumprisutviklingen i 2016

For å anslå prisutviklingen framover har Beregningsutvalget som vanlig gjennomført beregninger med Statistisk sentralbyrås makroøkonomiske modell Kvarts. Resultatene er vist i tabell 2.5 og er de samme beregningene som ble gjort til den foreløpige rapporten i februar.

2.2.1 Forutsetninger for modellberegningene

De viktigste størrelsene som anslås utenfor modellen og som anslaget for KPI bygger på, er summert opp i tabell 2.4. Utviklingen i *importprisene* er viktig for prisutviklingen i Norge. Konsumprisindeksen definerer rundt 30 prosent av produktene som importerte konsumvarer. Prisene på disse varene inneholder imidlertid også betydelige hjemmekostnadselementer i form av varehandelsavanser og avgifter. Samtidig er det direkte og indirekte import knyttet til produktinnsatsen i produksjonen av varer og tjenester som leveres fra norske næringer, slik at priser på importert produktinnsats også har betydning for norske konsumpriser.

Importprisforløpet påvirkes blant annet av utviklingen i kronekursen, verdensmarkedsprisene på råvarer, prisstigningen hos handelspartnere, vridninger i importen i retning lavkostland og trendmessig nedgang i prisene på enkelte varegrupper (audiovisuelt utstyr).

Usikkerheten om utviklingen i valutakursen er stor. Målt ved den importveide kursindeksen svekket kronen seg betydelig gjennom andre halvdel av 2015. Ved siste årsskiftet var kronen 6,5 prosent svakere enn gjennomsnittet for 2015. Kronen har styrket seg litt så langt i 2016 og var 15. mars 4,2 prosent svakere enn gjennomsnittet for 2015. I beregningene, som ble gjort i forkant av den foreløpige rapporten i februar, er det teknisk lagt til grunn at kronen, målt ved den importveide kronekursen, på årsbasis vil svekke seg med 5 prosent fra 2015 til 2016. Det innebærer en noe svakere kronekurs enn gjennomsnittsnivået frem til midten av mars. I modellberegningene er gjennomsnittlig oppgang i importprisene på konsumrelaterte varer (regnet i norske kroner) 4,7 prosent fra 2015 til 2016. Dersom den importveide kronekursen blir 4 prosent sterkere eller svakere i hvert kvartal enn det som er lagt til grunn, vil det bidra til å endre samlet prisvekst med 0,5 prosentpoeng i 2016 jf. tabell 2.5.

Anslag samlet inn av Consensus Forecasts viser en moderat styrking av krona i tiden framover slik at krona målt mot euro er 5 prosent sterkere i slutten av mars 2017 enn midt i mars 2016. En modellberegning med KVARTS viser at en gradvis kronestyrking i tråd med dette vil føre til

Tabell 2.4 Viktige forutsetninger for Kvarts-beregningen av konsumprisvekst fra 2014 til 2015. Prosentvis vekst fra året før

	2015	2016
Importveid valutakurs[1]	10,5	5,0
Importpriser, tradisjonelle varer	5,5	2,6
Konsumrelaterte varer[2]	7,2	4,7
Øvrige varer	-2,5	-7,1
Råolje i NOK	-30,8	-30,3
Elektrisitetspris[3]	-3,7	4,0

1 Positiv endring betyr depresiering av norske kroner.
2 Foredlede jordbruks- og fiskeprodukter, drikkevarer og tobakk, tekstil- og bekledningsprodukter, diverse industriprodukter, verkstedprodukter, biler mv. og matvarer og råvarer.
3 Prisen på elektrisk kraft som husholdningene betaler ifølge KPI.
Kilde: Beregningsutvalget

at KPI-veksten blir knappe 0,3 prosentpoeng lavere enn med den forutsetningen som ligger til grunn for utvalgets hovedberegning. Forskjellen øker over tid og i 4. kvartal vil en slik forutsetning trekke KPI-veksten ned med vel 0,4 prosentpoeng.

Spotprisen på råolje (Brent Blend) har falt markert siden toppen sommeren 2014 og som årsgjennomsnitt endte oljeprisen på 332 kroner per fat i 2015. Oljeprisen har tatt seg opp fra om lag 33 USD (294 kroner) per fat i midten av februar til 39 USD (330 kroner) per fat i midten av mars. Markedet for fremtidspriser indikerer at oljeprisen skal ta seg noe opp framover. Utvalget har i modellberegningene lagt til grunn en gjennomsnittlig oljepris i 2016 på 300 kroner per fat, noe som innebærer en nedgang på 8 prosent fra 2015. Oljeprisforutsetningen er forenelig med en oljepris på 35 USD per fat og en dollarkurs på 8,6 kroner som gjennomsnitt for 2016. Endringer i oljeprisen slår ut i konsumprisene først og fremst gjennom bensinprisene, andre transportkostnader og prisene på fyringsolje. Reduserte bensinpriser reduserer også produksjonskostnadene i annen norsk vare- og tjenesteproduksjon, noe som bidrar til lavere priser generelt. Dersom oljeprisen per fat blir 100 kroner høyere eller lavere enn lagt til grunn viser beregninger at det vil endre den samlede prisstigningen med 0,2 prosentpoeng, jf. tabell 2.5.

Som årsgjennomsnitt falt *elektrisitetsprisene* med 3,7 prosent fra 2014 til 2015. To tredjedeler av husholdningene har kraftpriskontrakter knyttet til spotpris, mens de resterende er fordelt på fastpriskontrakter og såkalte variabelpriskontrakter som endres langsommere enn spotprisen. Systempriseene hittil i år fram til 9. februar sammen med terminprisene for elektrisitet i 2016 per 10. februar gir en gjennomsnittlig systempris på rundt 17 øre per KWh i år, mot en gjennomsnittlig systempris på 18,8 øre per KWh i fjor. Gjennomsnittlig nettleie inkludert avgifter økte med 6,0 prosent ved inngangen av 2016. Det legges til grunn at nettleien ikke endres gjennom året. På denne bakgrunn legger utvalget til grunn en økning i elektrisitetsprisene inkludert nettleie på 4 prosent fra 2015 til 2016. Usikkerheten knyttet til utviklingen framover er imidlertid betydelig. I tabell 2.5 er det gjengitt modellberegninger som viser at 10 prosentpoeng høyere eller lavere vekst i elektrisitetsprisene vil endre prisveksten med 0,4 prosentpoeng i forhold til referansebanen.

Prisene på varer til konsum påvirkes av *avgiftsopplegget* som Stortinget vedtar. Avgiftsopplegget for 2016 er isolert sett ventet å bidra til å trekke prisveksten i 2016 opp med 0,1 prosentpoeng.

2.2.2 Modellresultater

Beregningene som er blitt gjennomført med Kvarts gir en økning i KPI på 2,5 prosent fra 2015 til 2016. Dette innebærer noe høyere prisstigning enn i fjor. Den underliggende prisveksten, målt ved KPI-JAE, er i modellberegningen 2,7 prosent, det samme som i fjor.

Målt som vekst over fire kvartaler indikerer modellberegningen at den underliggende prisveksten, målt ved KPI-JAE, vil avta gjennom året, fra 3,0 prosent i 1. kvartal til 2,4 prosent i 4. kvartal. Også prisveksten målt ved KPI antas å avta gjennom året, fra 2,8 prosent i 1. kvartal til 2,3 prosent i 4. kvartal.

Tabell 2.5 Modellresultater. Beregnet vekst i KPI og KPI-JAE i 2016 og virkninger av enkelte endringer i noen sentrale forutsetninger. Vekst i prosent fra samme periode året før og virkninger i prosent av prognosebanen.

	1. kv	2. kv	3. kv	4. kv	Året
KPI	2,8	2,3	2,6	2,3	2,5
KPI-JAE	3,0	2,6	2,6	2,4	2,7
Virkninger på KPI av:					
10 prosentpoeng høyere/lavere elektrisitetsprisvekst	+/-0,3	+/-0,4	+/-0,4	+/-0,4	+/-0,4
4 prosent svakere/sterkere krone	+/-0,4	+/-0,6	+/-0,5	+/-0,6	+/-0,5
100 kroner høyere/lavere oljepris	+/-0,2	+/-0,2	+/-0,3	+/-0,3	+/-0,2

Etter at modellberegningen ble gjennomført kom KPI-tallene for februar 2016. De viste en noe høyere vekst enn hva som er forenlig med Kvarts-beregningens tall for 1. kvartal. Mye av den høye prisstigningen er trolig av midlertidig karakter. Av de viktige forutsetningene kan det se ut til at oljepris og elektrisitetsprisene kan bli litt høyere enn lagt til grunn for modellberegningen, mens valutakursen kan bli sterkere.

Et anslag på KPI-veksten på 2,5 prosent er likt med Finansdepartementets anslag fra oktober i fjor, litt høyere enn Statistisk sentralbyrås siste anslag fra 10. mars på 2,4 prosent, men klart lavere enn Norges Banks anslag fra 17. mars på 3,1 prosent, jf. tabell 3.6 i kapittel 3.

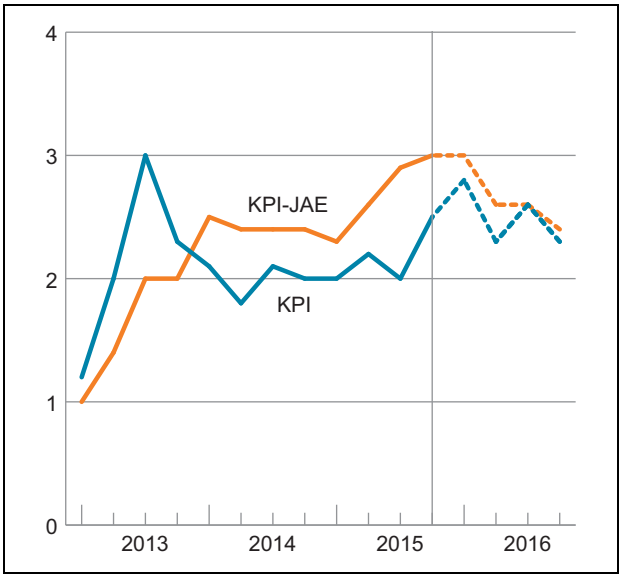

Figur 2.6 KPI og KPI-JAE. Prosentvis vekst fra samme kvartal året før[1]

[1] Den heltrukne linjen illustrerer faktisk utvikling, mens stiplet linje er prognose.

Kilder: Statistisk sentralbyrå og Beregningsutvalget

2.2.3 Utvalgets anslag på konsumprisveksten i 2016

Basert på forutsetningene omtalt ovenfor, gir beregningen på Kvarts-modellen en vekst i KPI på 2,5 prosent fra 2015 til 2016. Slike modellbaserte beregninger vil alltid være usikre. Usikkerheten i prisvekstanslaget for 2016 er spesielt knyttet til utviklingen i kronekursen og energiprisene fremover. Tabell 2.5 gjengir modellberegninger som viser hvordan endrede forutsetninger for disse størrelsene påvirker den samlede prisveksten i forhold til referansebanen. Disse viser hvordan usikkerheten i sentrale forutsetninger kan påvirke utviklingen. Forskjellene i anslagene mellom de ulike institusjoner kan blant annet føres tilbake til forutsetningene om oljepris, elektrisitetspris og valutakurs.

Med bakgrunn i de beregningene som er foretatt og ovennevnte vurderinger, anslår Beregningsutvalget, som i den foreløpige rapporten fra februar, en gjennomsnittlig vekst i KPI på om lag 2½ prosent fra 2015 til 2016.

Kapittel 3
Makroøkonomisk utvikling

Internasjonal økonomi

- Lavere vekst i framvoksende økonomier trakk veksten i verdensøkonomien ned i 2015. Det skyldtes både økonomiske tilbakeslag hos råvareprodusenter som Russland og Brasil, og lavere vekst i Kina. Oppgangen i USA og Storbritannia fortsatte, og veksten i euroområdet tiltok moderat. Økt vekst i Sverige og flere andre europeiske land som Norge handler mye med, gjorde at veksten for våre handelspartnere samlet gikk opp fra 2,2 prosent i 2014 til 2,4 prosent i fjor.
- IMF anslo i januar 2016 at veksten i verdensøkonomien vil bli 3,4 prosent i 2016, opp fra 3,1 prosent i 2015. Det ventes økt vekst både i framvoksende økonomier og i industrilandene. Anslaget for 2016 er justert litt ned siden IMFs anslag i oktober 2015.
- Arbeidsledigheten synker, men er fortsatt høy i mange land. I USA falt arbeidsledigheten fra 5,5 prosent i februar 2015 til 4,9 prosent i februar i år. Andelen av befolkningen som er i jobb er likevel klart lavere enn før finanskrisen. I euroområdet var arbeidsledigheten 10,3 prosent i januar, mot 11,2 prosent ett år tidligere.
- Oljeprisen falt videre i 2015. Det må bl.a. ses i sammenheng med økt produksjon i OPEC, og særlig i land som Saudi Arabia og Irak. Lavere oljepris øker kjøpekraften i oljeimporterende land og kan støtte opp under veksten i verdensøkonomien framover. Forverringen av bytteforholdet og lavere investeringer i petroleumssektoren vil trolig bidra til lavere vekst hos nettoeksportører av olje.
- Usikkerheten om utviklingen framover er betydelig og bidrar til ustabilitet i finansmarkedene. Særlig har usikkerhet om kinesisk økonomi fått mye oppmerksomhet. Et økonomisk tilbakeslag i Kina vil redusere veksten i verdensøkonomien og kan gi ytterligere fall i råvarepriser og uro i finansmarkedene. Også den spente geopolitiske situasjonen gir usikkerhet.

Norsk økonomi

- Kraftig fall i oljeprisen høsten 2014 og gjennom 2015 har forsterket fallet i etterspørselen fra petroleumsnæringen som startet i andre halvdel av 2013. Dette har bidratt til svak aktivitetsutvikling etter sommeren 2014, og veksten falt nærmest helt bort i andre halvår 2015. BNP Fastlands-Norge økte med 1,0 prosent i 2015, den laveste veksten siden finanskrisen i 2009 og 1 prosentpoeng under trendvekst.
- Virkningen av lavere etterspørsel fra petroleumsnæringen på norsk økonomi har blitt motvirket av svakere krone, lavere rente og ekspansiv finanspolitikk. Litt høyere vekst hos Norges viktigste handelspartnere har sammen med konkurranseevneforbedringen bidratt til at tradisjonell vareeksport økte med 5,5 prosent i 2015. Investeringene i petroleumsnæringen falt med nær 15 prosent, mens næringsinvesteringene på fastlandet gikk ned med knappe 3 prosent. Konsumet i husholdningene økte med 2,0 prosent og boliginvesteringene økte med 1,6 prosent i 2015.
- Arbeidsledigheten har økt gjennom fjoråret og inn i 2016, mer ifølge arbeidskraftsundersøkelsen enn hva den registrerte arbeidsledigheten viser. Den registrerte arbeidsledigheten viser store regionale forskjeller. Arbeidsledigheten har økt mye i fylker som har nær tilknytning til petroleumsnæringen.
- Fortsatt lavere oljepriser i 1. kvartal 2016 bidrar til at etterspørselen fra petroleumsnæringen vil fortsette å falle en stund framover. Prognosene for norsk økonomi peker mot en fortsatt konjunkturnedgang ut 2016. Ekspansiv finans- og pengepolitikk, tidsforsinkede effekter av svak krone og redusert fall i petroleumsinvesteringene kan bidra til en svak økning av veksten gjennom 2016. De fleste anslagene for veksten i BNP Fastlands-Norge i 2016 ligger i området 0,8–1,4 prosent. Sysselsettingen er ventet å øke beskjedent i 2016, som i 2015. De store regionale variasjonene i arbeidsledighet

ventes å fortsette også i 2016 og arbeidsledigheten målt med AKU vil øke noe i 2016 sammenliknet med årsgjennomsnittet for 2015.

3.1 Internasjonal økonomi

Veksten i verdensøkonomien i 2015 var den laveste siden finanskrisen

Veksten i verdensøkonomien falt i 2015. Verdens BNP økte med 3,1 prosent, etter tre år med vekst på rundt 3,4 prosent. Framvoksende økonomier stod for 70 prosent av veksten, selv om veksttakten i disse landene avtok for femte år på rad. Lavere råvarepriser har bidratt til økonomiske tilbakeslag i land som Brasil og Russland. Veksten i Kina har samtidig avtatt og drives i større grad enn før av konsum med lavere import- og råvareintensitet enn investering. Denne dreiningen har bidratt til lavere vekst i handel mellom land, og spesielt i Sørøst-Asia. I de tradisjonelle industrilandene økte veksten i fjor, fra 1,8 prosent til 1,9 prosent. Oppgangen i industrilandene er moderat og ujevn. Høyere vekst i euroområdet og Japan trakk veksten opp, mens lavere vekst i Storbritannia og Canada trakk ned. Veksten i USA holdt seg om lag uendret. Økt vekst i Sverige og flere andre europeiske land førte til at veksten hos Norges handelspartnere økte, fra 2,2 prosent i 2014 til 2,4 prosent i 2015.

Verden var preget av krig og uro også i fjor. Konfliktene i Syria og andre deler av Midtøsten og Afrika har vedvart. Flere mennesker har søkt om asyl i Europa, og det er innført grensekontroller innenfor EU for å få kontroll med menneskestrømmer. Det har vist seg krevende å fordele kostnader mellom land. Beregninger fra Europakommisjonen og OECD indikerer at konsekvensene av tilstrømmingen for økonomisk aktivitet og offentlige budsjetter er begrenset, men det er forskjeller mellom land. Utslagene avhenger bl.a. av antall flyktninger, størrelsen på velferdsordninger og hvor lett det er å integrere de som kommer i arbeidsmarkedet. Konflikten i Ukraina fortsetter. Også i 2015 var det mange terroranslag. Konflikter og uro fører til usikkerhet og påvirker den økonomiske aktiviteten negativt.

Det har vært store fall i prisene på råvarer siden sommeren 2014. Oljeprisen startet å falle sommeren 2014, og avtok videre i fjor. Veksten i konsumet av olje økte i 2015, men økningen i produksjonen var større. Det har dels slått ut i lavere priser, dels i økte lagerbeholdninger. Det er særlig i OPEC-land som Saudi-Arabia og Irak at produksjonen har økt den siste tiden. Etter hvert er også mer olje fra Iran blitt tilgjengelig på markedet. Hos flere av Norges viktigste handelspartnere har oljeprisfallet trolig stimulert veksten det siste året. Samtidig har prisfallet trukket aktiviteten i oljeindustrien ned.

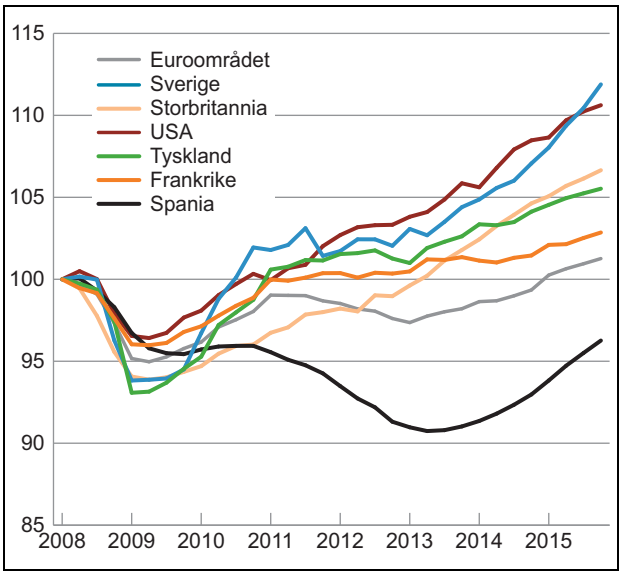

Figur 3.1 BNP, sesongjusterte volumindekser, 1. kvartal 2008 = 100

Kilde: Macrobond

I euroområdet økte BNP-veksten i fjor, men oppgangen er fortsatt moderat. Privat konsum var den viktigste drivkraften. Veksten i investeringene tok seg litt opp, fra et svært lavt nivå. Eksporten økte også, men bidraget fra nettoeksporten var begrenset. Tilgjengelig korttidsstatistikk tyder på at den moderate veksten har fortsatt. Det er store forskjeller mellom landene. Flere steder dempes oppgangen av høy privat og offentlig gjeld, og i noen land er tilgangen på kreditt for bedrifter og husholdninger fortsatt svak.

Pengepolitikken er svært ekspansiv i de tradisjonelle industrilandene. Signalrentene er nær null, og sentralbankene i Japan, euroområdet og Sverige har trappet opp kjøp av obligasjoner (kvantitative lettelser). Renter på finansinstitusjoners innskudd i disse sentralbankene er negative. I USA har sentralbanken sluttet å kjøpe obligasjoner og økte i desember i fjor signalrenten med ¼ prosentenhet. Det var den amerikanske sentralbankens første renteendring siden desember 2008, og første renteøkning siden sommeren 2006.

Det er nå vekst i de fleste tradisjonelle industrilandene, men utviklingen etter finanskrisen har vært svært ulik. Mens aktivitetsnivået i euroområdet bare er litt høyere enn før finanskrisen, har

verdiskapingen i USA, Sverige og Storbritannia økt til klart høyere nivåer. Også innenfor euroområdet er det store forskjeller. Mens verdiskapingen i land som Spania og Hellas har avtatt, har veksten i Tyskland vært god, jf. figur 3.1.

Store fall i råvarepriser har bidratt til at valutaene til land som Russland og Brasil har svekket seg kraftig siden sommeren 2014. Samtidig har den økonomiske veksten i USA vært sterkere enn i andre land. Det har bidratt til at valutaene til de fleste tradisjonelle industriland har svekket seg mot amerikanske dollar. Denne utviklingen er blitt forsterket av at Federal Reserve har tatt de første skrittene mot en normalisering av pengepolitikken samtidig som bl.a. Den europeiske sentralbanken, Bank of Japan og Riksbanken i Sverige fører en enda mer ekspansiv pengepolitikk. Utviklingen har bidratt til å bedre den kostnadsmessige konkurranseevnen i råvareproduserende land, i euroområdet og Japan, mens eksportrettet næringsliv i USA har fått det tøffere, jf. figur 3.2.

Det er forsiktig bedring i arbeidsmarkedene i flere OECD-land. I USA har sysselsettingen fortsatt å øke, og arbeidsledigheten er kommet ned på nivåer vi så før finanskrisen. Andre mål på utnyttelsen av arbeidskraften modererer bildet. Sysselsettingsraten er langt lavere enn før finanskrisen, og både antall langtidsledige og undersysselsatte er høyere. I euroområdet er arbeidsledigheten fortsatt høy, men den går ned. Det er store forskjeller internt i valutaområdet. Mens arbeidsledigheten i

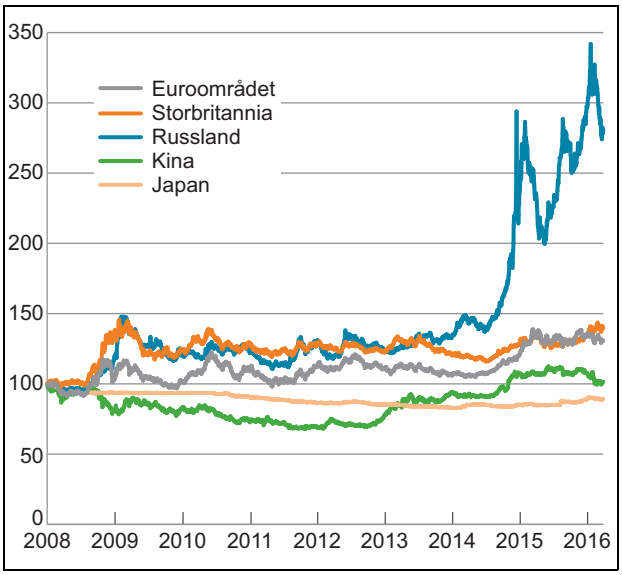

Figur 3.2 Nasjonal valuta mot USD i utvalgte land. Indeks, januar 2008 = 100. Stigende kurve betyr svekket valuta

Kilde: Macrobond

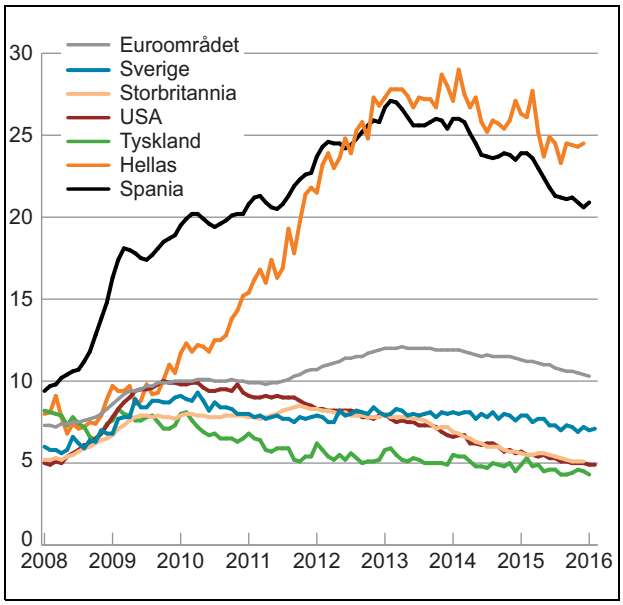

Figur 3.3 Arbeidsledighet i prosent av arbeidsstyrken

Kilde: Macrobond

Tyskland var nede i 4,3 prosent i januar, utgjorde antall ledige personer over 20 prosent av arbeidsstyrken i Spania, jf. figur 3.3. Lønnsveksten har holdt seg lav både i USA og Europa. Det demper den private etterspørselen, men bidrar isolert sett til å bedre konkurranseevnen.

Veksten kan ta seg gradvis opp framover

IMF anslår i sin World Economic Outlook Update fra januar 2016 at veksten i verdensøkonomien vil ta seg opp til 3,4 prosent i 2016. For de tradisjonelle industrilandene anslås veksten å øke fra 1,9 prosent i 2015 til 2,1 prosent i 2016, mens veksttakten i framvoksende økonomier og utviklingsland anslås å øke fra 4,0 til 4,3 prosent. IMF venter at utviklingen vil bedre seg i flere land som er rammet av lavere råvarepriser. Det gjelder særlig Russland, men også land i Midtøsten og Afrika. Veksten i Kina ventes å avta videre, fra 6,9 prosent i 2015 til 6,3 prosent i 2016. OECD kom med oppdaterte anslag for verdensøkonomien 18. februar. Der anslås veksten i verdensøkonomien til 3 prosent i 2016, jf. tabell 3.1.

Lavere oljepris ventes å støtte opp under veksten i verdensøkonomien framover. I oljeimporterende land gir lavere oljepris økt kjøpekraft og høyere privat etterspørsel. På den annen side har fallet i oljeprisen gitt store utslag i investeringene i energisektoren, bl.a. i USA. Det gjør at effekten på veksten i verdensøkonomien på kort sikt kan bli mindre enn det vi har sett historisk. I framvok-

sende økonomier og utviklingsland tilfaller gevinsten av lavere oljepris i større grad det offentlige, for eksempel i form av reduserte subsidier. Forverringen av bytteforholdet og lavere investeringer i petroleumssektoren vil trolig bidra til lavere vekst hos nettoeksportører av olje framover.

Veksten globalt blir også støttet av en fortsatt ekspansiv pengepolitikk. Prisingen i markedet tyder på at den forventede renteoppgangen i USA og Storbritannia er skjøvet noe ut i tid. I Japan og euroområdet ventes det at pengepolitikken holdes ekspansiv i en lang periode framover. Med unntak av Japan har konsolideringen av offentlige finanser avtatt i de tradisjonelle industrilandene. Finanspolitikken er om lag nøytral i USA og euroområdet, mens den er lagt om i mer ekspansiv retning i Kina.

Lavere energipriser trekker prisveksten ned i industrilandene. I de siste månedene har inflasjonen i flere land vært nær null. Samtidig har veksten i inflasjonen utenom energi- og matvarer tatt seg noe opp det siste året. I USA var tolvmånedersveksten 2,3 prosent i februar i år, mot 1,7 prosent på samme tidspunkt for ett år siden. I euroområdet var tolvmånedersveksten i KPI utenom mat- og energivarer 0,8 prosent i februar i år, mot 0,7 prosent i februar 2015. I Kina økte inflasjonen fra 1,4 prosent i februar 2015 til 2,3 prosent i februar 2016. I samme periode økte den fra 5,2 til 5,7 prosent i India. Store valutakurssvekkelser har dratt opp prisveksten i Brasil, fra 7,7 prosent i februar i fjor til 10,4 prosent i februar i år. IMF anslår en vekst i konsumprisene i industrilandene på 1,1 prosent i 2016, mot 0,3 prosent i 2015. I framvoksende økonomier anslås inflasjonen å bli 5,6 prosent i 2016, opp fra 5,5 prosent i 2015.

I løpet av vinteren har oljeprisen gått videre ned. Målt i dollar er oljeprisen nå rundt 65 prosent lavere enn før den begynte å falle sommeren 2014. Mens lavere vekst i etterspørselen var viktig for nedgangen i oljeprisen i 2014, kom forbruksveksten i fjor opp på det høyeste nivået på 5 år. Veksten i produksjonen var likevel større, og lagerbeholdningene økte videre. Det er i OPEC, og særlig i Saudi Arabia og Irak og etter hvert også Iran etter opphevelsen av økonomiske sanksjoner mot landet at produksjonen har økt den siste tiden. I USA faller produksjonen av skiferolje, etter flere år med sterk vekst. IEA anslår en viss nedgang i tilbudet av olje fra land utenfor OPEC i 2016. Samtidig peker de i sin siste markedsrapport fra februar på at produksjonen i store OPEC-land økte videre i januar. Etterspørselsveksten ventes å bli ganske høy også i år, men litt lavere enn i fjor. Usikkerheten om utviklingen

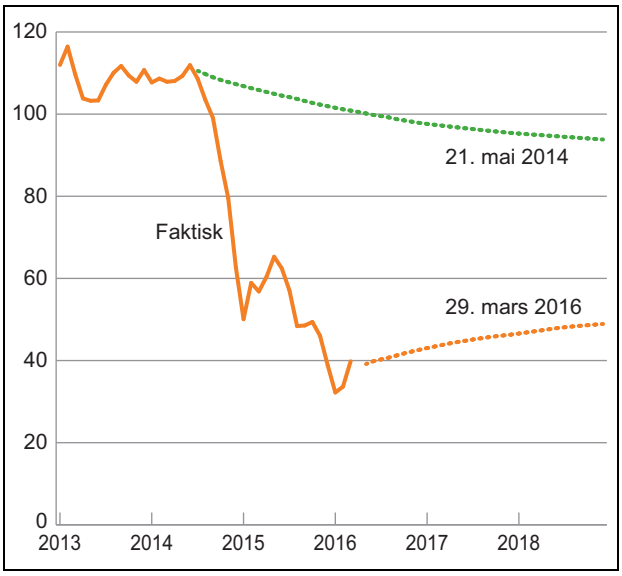

Figur 3.4 Utviklingen i oljepris og terminpriser framover. Brent Blend, USD/fat

Kilder: Macrobond og ICE

videre er stor både på tilbuds- og etterspørselssiden.

Internasjonale priser på matvarer har falt kraftig gjennom de to siste årene. FAOs prisindeks for matvarer var 19 prosent lavere i 2015 enn i 2014. Alle varetypene i indeksen falt i fjor. Prisen på meieriprodukter falt mest, med nesten 30 prosent. Ifølge FAO skyldes prisnedgangen bl.a. gode avlinger, lavere etterspørsel i framvoksende økonomier og sterkere amerikanske dollar. Prisene på matvarer falt videre i januar i år, og er nå på sitt laveste nivå siden 2009.

Fortsatt fare for svakere utvikling i verdensøkonomien

Det er usikkerhet om det videre forløpet for internasjonal økonomi. Nedsiderisikoen er særlig knyttet til utviklingen i framvoksende økonomier.

Usikkerhet om utsiktene for kinesisk økonomi har bidratt til ustabilitet i finansmarkedene det siste året. Økonomien er inne i en omstilling fra eksport- og investeringsdrevet vekst, til konsumledet vekst. Det er samtidig uro knyttet til den høye gjelden i privat sektor og svakheter i eiendomsmarkedene. Et økonomisk tilbakeslag i Kina vil redusere veksten i verdensøkonomien og kan gi ytterligere fall i råvarepriser og uro i finansmarkedene.

Finansmarkedene har vist seg skjøre de senere årene. Om den økonomiske veksten uteblir eller faller, kan det slå ut i økt mistillit og store svingninger i finansmarkedene. Finansiell ustabilitet kan igjen bremse produksjon og sysselsetting.

Tabell 3.1 Internasjonale hovedtall. Prosentvis endring fra året før

	Bruttonasjonalprodukt					Konsumprisindeksen				Arbeidsledighet (nivå)			
	2014	2015	2016			2014	2015	2016		2014	2015	2016	
			OECD[1]	IMF[2]	CF[3]			EU[4]	CF			EU	CF
Euroområdet	0,9	1,6	1,4	1,7	1,5	0,4	0,0	0,5	0,3	11,6	10,9	10,5	10,3
Tyskland	1,6	1,5	1,3	1,7	1,6	0,8	0,1	0,5	0,5	5,0	4,6	4,9	–
Frankrike	0,2	1,1	1,2	1,3	1,3	0,6	0,1	0,6	0,4	9,9	10,4	10,5	10,0
Italia	-0,4	0,8	1,0	1,3	1,1	0,2	0,1	0,3	0,2	12,7	11,9	11,4	11,3
Spania	1,4	3,2	–	2,7	2,7	-0,2	-0,6	0,1	-0,1	24,4	22,1	20,4	–
Sverige	2,4	3,8	–	–	3,4	0,5	0,9	–	–	7,9	7,4	6,9	–
Storbritannia	2,9	2,2	2,1	2,2	2,0	1,5	0,0	0,8	0,7	6,2	5,4	5,0	5,0
USA	2,4	2,4	2,0	2,6	2,1	1,6	0,1	1,2	1,3	6,2	5,3	4,8	4,8
Japan	-0,1	0,5	0,8	1,0	0,7	2,7	0,8	0,8	0,0	3,6	3,4	3,3	3,2
Kina	7,3	6,9	6,5	6,3	6,4	2,1	1,4	–	1,5	4,1	4,1	–	–
Norges Handelspartnere	2,2	2,4	–	–	2,3*	1,2	0,8	–	1,1*	7,4	6,9	6,5*	–

* Consensus Forecasts gir ikke anslag for alle handelspartnerne. Der det mangler anslag er det brukt siste anslag fra OECD. For prisveksten i Sverige er det seneste anslaget for vekst i KPIF fra Sveriges Riksbank lagt til grunn.

1 OECD Interim Economic Assessment, februar 2016

2 IMF World Economic Outlook Update, januar 2016

3 Consensus Forecasts, mars 2016

4 Europakommisjonens vinterprognoser, februar 2016

Kilder: IMF, OECD, Consensus Forecasts og Finansdepartementet

Pengepolitikken er svært ekspansiv flere steder i verden. Det er usikkerhet knyttet til hvordan det over tid påvirker verdensøkonomien, og om det kan gi grobunn for finansiell ustabilitet. Det er også usikkert hvordan finansmarkedet vil reagere etter hvert som pengepolitikken i OECD-området normaliseres.

Den geopolitiske situasjonen er spent flere steder og kan gi opphav til økt usikkerhet også andre steder i verden.

Den økonomiske utviklingen i noen land og regioner

I USA økte BNP med 2,4 prosent i 2015, det samme som året før. Økt privat konsum var den viktigste driveren på etterspørselssiden. Oppgangen må ses i sammenheng med økt realdisponibel inntekt, både som følge av vekst i lønningene og lavere energipriser. Høyere boligpriser kan også ha trukket opp forbruket. Investeringene i oljesektoren falt, men i andre sektorer var det oppgang. Sterkere dollar trakk ned nettoeksporten. IMF venter at vekstbildet vil være nokså likt i 2016 som i 2015, og anslår en vekst i BNP på 2,6 prosent. I lys av bedringen i økonomien økte den amerikanske sentralbanken renten i desember 2015.

I arbeidsmarkedet gikk sysselsettingen videre opp i fjor. Arbeidsledigheten falt fra 5,5 prosent av arbeidsstyrken i februar 2015 til 4,9 prosent i februar i år. Sysselsettingsraten er svært lav sammenliknet med før finanskrisen.

Det moderate oppsvinget i euroområdet fortsatte i fjor. BNP økte med 1,6 prosent i 2015, etter en vekst på 0,9 prosent i 2014. Veksten understøttes av lave renter og lave energipriser. Privat konsum var den viktigste driveren. Samtidig bidro en svak euro til høyere eksport. Fall i kredittgivingen snudde til vekst mot slutten av fjoråret. Det må ses i sammenheng med tiltak fra Den europeiske sentralbanken (ESB). I flere land bidrar fortsatt stram tilgang på kreditt for bedrifter og husholdninger til lavere vekst. Utviklingen i bedriftsinvesteringene er svak.

I arbeidsmarkedet har ledigheten falt videre, fra 11,2 prosent av arbeidsstyrken i februar 2015 til 10,3 prosent i januar i år. Sysselsettingen var 1,2 prosent høyere i 4. kvartal i fjor enn ett år tidligere. Sysselsettingsraten i euroområdet er nå nær nivåene fra før finanskrisen. Igjennom fjoråret gikk arbeidsledigheten opp i Finland og Østerrike, mens den falt i de andre landene i valutaområdet. Pengepolitikken i euroområdet er svært

ekspansiv. Det må ses i sammenheng med lav inflasjon og frykt for at forventningene til framtidig prisvekst skal bite seg fast på lave nivåer. Inflasjonen i februar i år er estimert til -0,2 prosent, opp fra -0,3 prosent i februar i fjor. En viktig grunn for den lave prisveksten er lave energipriser, men også lønnsveksten er lav. Mål for underliggende inflasjon ligger likevel høyere enn den samlede inflasjonen.

Den europeiske sentralbanken (ESB) satte i mars ned styringsrenten fra 0,05 prosent til 0 prosent Samtidig ble renten på finansinstitusjonenes innskudd i sentralbanken redusert med 0,10 prosentenheter, til -0,40 prosent. ESB har også videreført sine ekstraordinære likviditetstiltak der finansinstitusjonene i euroområdet gjennom auksjoner kan låne ubegrenset til styringsrenten. På rentemøtet i mars i år lanserte ESB en ny runde med såkalte målrettede langsiktige utlån til finansinstitusjonene (TLTRO II). Dette er gunstige lån der bankene får låne basert på gitte forutsetninger knyttet til deres utlån til ikke-finansielle foretak. Tiltaket har til hensikt å bedre lånetilgangen til bedrifter i euroområdet. ESB har siden høsten 2014 kjøpt obligasjoner med fortrinnsrett og obligasjoner med pant fra privat sektor. I mars i fjor utvidet ESB kjøpene til også å inkludere statsobligasjoner. I mars i år valgte ESB å øke størrelsen på de månedlige verdipapirkjøpene fra 60 til 80 mrd. euro. ESB besluttet videre å utvide investeringsuniverset til også å inkludere foretaksobligasjoner med høy kredittverdighet. ESB har varslet at de vil holde fram med kjøpene til og med 1. kvartal 2017, eller lengre dersom det er nødvendig.

I Tyskland gikk veksten i BNP ned fra 1,6 prosent i 2014 til 1,5 prosent i 2015. Arbeidsledigheten falt, fra 5,0 prosent i 2014 til 4,6 prosent av arbeidsstyrken i 2015. Det er det klart laveste nivået siden gjenforeningen. Bedringen i arbeidsmarkedet har, sammen med lav inflasjon og økt lønnsvekst, bidratt til høy vekst i privat konsum. Også høyere offentlig konsum trakk veksten opp i fjor. Bidraget fra nettoeksporten var svakt som følge av lavere etterspørsel fra framvoksende økonomier. Utviklingen i investeringene trakk BNP-veksten ned i fjor. IMF anslår en vekst på 1,7 prosent i Tyskland neste år.

Veksten i *Storbritannia* avtok fra 2,9 prosent i 2014 til 2,2 prosent i 2015. BNP-veksten var med det likevel høyere enn gjennomsnittet for de foregående årene. Økt lønnsvekst og vekst i sysselsettingen bidro til høyere privat konsum. Det var også vekst i investeringene i næringslivet. Eksportveksten økte i fjor til tross for sterkere pund og lavere vekst i framvoksende økonomier. Økt import gjorde at bidraget fra nettoeksporten var negativt. Oppgangen i Storbritannia har vært hjulpet av en ekspansiv pengepolitikk, mens finanspolitikken har vært kontraktiv de siste årene. Veksten i sysselsettingen har fortsatt, og arbeidsledigheten var 5,1 prosent i desember i fjor. IMF anslår at veksten i BNP vil bli 2,2 prosent i 2016.

Veksten i Sverige er høy. BNP økte med 3,8 prosent i fjor. Til sammenlikning økte BNP med 2,4 prosent i 2014. Det var særlig økte investeringer og høyere konsum som trakk opp veksten. Tilstrømmingen av asylsøkere til Sverige har vært stor, og underskuddet på offentlige finanser har økt. Arbeidsledigheten har falt videre, og var 7 prosent i februar i år. Riksbanken har redusert styringsrenten til -0,5 prosent som følge av lav inflasjon. I tillegg har sentralbanken trappet opp sine kjøp av statsobligasjoner (kvantitative lettelser). Riksbanken har dessuten uttalt at den er rede til å intervenere i valutamarkedet dersom kronen blir for sterk.

BNP i *Japan* økte med 0,5 prosent i fjor, etter at BNP holdt seg uendret fra 2013 til 2014. Økt eksport og høyere investeringer i privat sektor trakk veksten opp. Arbeidsledigheten falt fra 3,5 prosent i januar i fjor til 3,3 prosent i februar i år. Etter å ha svekket seg betydelig mot slutten av 2014, holdt valutakursen seg nokså stabil i 2015. I begynnelsen av 2016 har det vært en styrking av yen mot andre valutaer. Etter at inflasjonen tok seg opp i 2013 og 2014, har prisstigningen igjen kommet ned og var i februar på 0,3 prosent. Bank of Japan fører en svært ekspansiv pengepolitikk, og offentliggjorde i slutten av januar at de vil sette ned renten på nye innskudd i sentralbanken til -0,1 prosent. Banken vil fortsette med å kjøpe verdipapirer i markedet. I tillegg til den ekspansive pengepolitikken vil trolig lav oljepris bidra til økt vekst framover. IMF anslår en vekst i Japan på 1,0 prosent i 2016.

I *framvoksende økonomier* gikk veksten ned fra 4,6 prosent i 2014 til 4,0 prosent i fjor. Det var særlig råvareproduserende økonomier som trakk veksten ned. Russland og Brasil er begge gått inn i dype økonomiske tilbakeslag. Veksten i Russland trekkes ned av lavere priser på olje og gass og økonomiske sanksjoner mot landet. Rubelen har svekket seg kraftig. Det har redusert fallet i eksportinntekter målt i innenlandsk valuta, og trukket prisene på utenlandske varer og tjenester opp. Økonomien i landet preges også av konfliktene i Ukraina og Syria. IMF venter at falltakten i russisk økonomi vil avta fra -3,7 prosent i 2015 til -

1,0 prosent i 2016. Lavere priser på olje og metaller, og lavere etterspørsel fra Kina har bidratt til å trekke ned den økonomiske aktiviteten i Brasil. Kontraktiv finanspolitikk har dratt i samme retning. I tillegg har korrupsjonsskandaler bidratt til utsettelser av investeringsprosjekter i petroleumssektoren. IMF venter at falltakten i økonomien vil avta litt, fra -3,8 prosent i 2015 til -3,5 prosent i 2016.

Veksten i Asia var fortsatt høy i 2015, med 6,9 prosent i Kina og 7,3 prosent i India. Mens veksten i Kina avtar, er den på veg opp i India. Det er hovedsakelig svakere investeringstall som har trukket ned veksten i Kina. Omstillingen mot en vekstmodell som baserer seg mer på innenlandsk konsum har trolig bidratt til å redusere Kinas handel med andre land. Det har trukket ned veksten i andre land i regionen. Lav rente og fallende råvarepriser bidrar til høyere vekst i India. Veksten i fjor var den høyeste siden 2011. Inflasjonen er kommet ned fra høye nivåer, og lå rundt 5 prosent i fjor. Sentralbanken har redusert signalrenten flere ganger det siste året. I afrikanske land sør for Sahara anslås veksten å falle til 3,5 prosent i 2015, ned fra 5,0 prosent i 2014. Det må trolig ses i sammenheng med lavere etterspørselsvekst fra Kina og fall i råvarepriser. I Sør-Amerika anslås det et fall i BNP på 0,3 prosent i år, etter et tilsvarende fall i fjor.

3.2 Norsk økonomi

Impulser fra utlandet får effekter på utviklingen i norsk økonomi gjennom en rekke kanaler. Aktivitetsutviklingen ute påvirker sammen med norske kostnadsforhold og valutakursen norsk eksport. Verdensmarkedsprisene på en rekke råvarer, aller viktigst råolje, har konsekvenser for lønnsomhet og investeringer. Valutakurs og renter bestemmes i et samspill mellom norske og utenlandske faktorer. Arbeidsmarkedet i EØS-området påvirker det norske arbeidsmarkedet gjennom å påvirke arbeidsinnvandring og utvandring.

3.2.1 Den senere tids makroøkonomiske utvikling

Etterspørselen fra petroleumsnæringen, som lenge hadde stimulert aktivitetsutviklingen i Norge, slo i midten av 2013 om til nedgang. Fra sommeren 2014 har denne utviklingen blitt forsterket av et kraftig fall i oljeprisen. Dette har bidratt til at veksten i BNP Fastlands-Norge deretter har vært lavere enn SSBs anslåtte trendvekst på 2 prosent. Spesielt kraftig nedgang i petroleumsinvesteringene i 3. kvartal 2015 bidro til at veksten i BNP Fastlands-Norge falt ytterligere i andre halvår i fjor. Som årsgjennomsnitt økte BNP Fastlands-Norge i 2015 med bare 1,0 prosent etter nær nullvekst gjennom andre halvår. Figur 3.5 viser utviklingen i BNP Fastlands-Norge og noen andre nasjonalregnskapsstørrelser i de fire siste årene.

Ekspansiv finanspolitikk, lavere rente og svakere krone har dempet konjunkturnedgangen. Etterspørselen fra Fastlands-Norge har utviklet seg ganske moderat, med en nedgang i næringsinvesteringene på fastlandet og med vekst i konsumet i husholdningene og i offentlig forvaltning samt boliginvesteringene litt under trendveksten for BNP Fastlands-Norge. Investeringene i offentlig forvaltning økte litt mer enn denne trendveksten. Aktivitetsveksten hos Norges viktigste handelspartnere økte litt i 2015. Den kraftige svekkelsen av krona som startet tidlig i 2013 og fortsatte i 2015 har bidratt til en kraftig bedring av den kostnadsmessige konkurranseevnen og til at veksten i tradisjonell vareeksport kom opp i 5,5 prosent i 2015. Kronesvekkelsen har også stimulert norsk produksjon gjennom å dempe importen.

Det er betydelige ringvirkninger av petroleumsnæringen slik at fallet i etterspørselen derfra innebærer negative impulser mot de fleste næringer. Industrien merker oljenedturen klart kraftigst og der falt bruttoproduktet med 3,3 prosent i 2015. Utviklingen var imidlertid svak også i andre industrinæringer enn de oljerelaterte. To markerte unntak var næringene oljeraffinering, kjemisk og farmasøytisk industri samt trelast- og trevareindustri unntatt møbler, hvor bruttoproduktet har økt i 2015. I annen vareproduksjon økte bruttoproduktet med 2,6 prosent, og det var særlig god vekst i bygg og anlegg, mens fiske og akvakultur samt kraftforsyning vokste litt mindre enn trendvekst i 2015. I offentlig forvaltning var veksten med 1,7 prosent litt høyere enn veksten i BNP Fastlands-Norge. Bruttoproduktet i øvrig fastlandsbasert tjenesteyting økte i takt med BNP Fastlands-Norge. Innen denne gruppen er det imidlertid svært store forskjeller i utvikling. I tjenester i tilknytning til utvinning falt bruttoproduktet med hele 12,5 prosent, og det var også klar nedgang i post og distribusjon samt faglig, vitenskapelig og teknisk tjenesteyting. På den annen side økte bruttoproduktet i overnatting og serveringsvirksomhet med hele 7,5 prosent i 2015, og det var relativt høy vekst i informasjon og kommu-

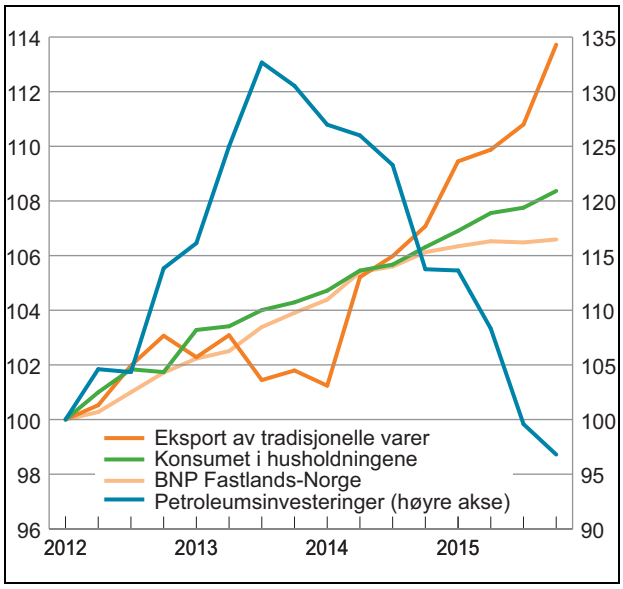

Figur 3.5 Sesongjusterte nasjonalregnskapstall i faste priser, 1. kvartal 2012 = 100

Kilde: Statistisk sentralbyrå

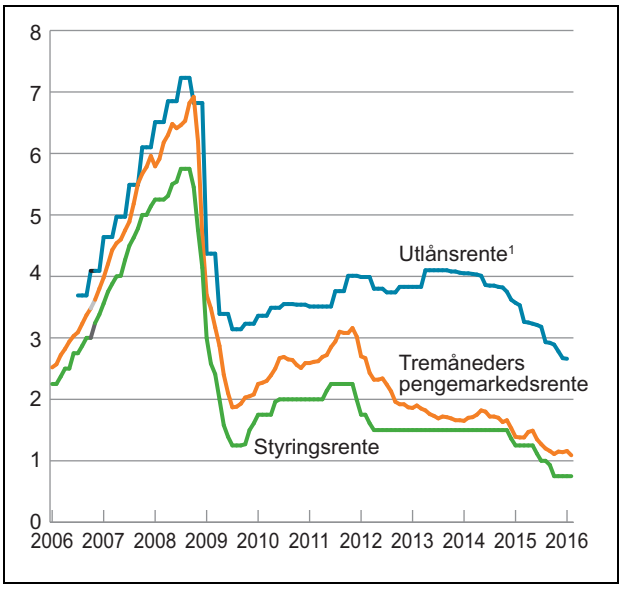

Figur 3.6 Norske renter

[1] Rammelån med pant i bolig

Kilder: Norges Bank og Statistisk sentralbyrå

nikasjon samt finansierings- og forsikringsvirksomhet.

Det føres for tiden en ekspansiv finanspolitikk. I nysalderingen av statsbudsjettet ble det strukturelle oljekorrigerte budsjettunderskuddet (SOBU) anslått til vel 168 milliarder kroner i 2015 som tilsvarer 6,4 prosent av BNP Fastlands-Norge og 2,6 prosent av pensjonsfondet ved inngangen til budsjettåret. Budsjettimpulsen, økningen i SOBU som andel av trenden til BNP Fastlands-Norge, er beregnet til ½ prosentpoeng i 2015, og 0,7 prosentpoeng året før. I 2015 økte konsumet i offentlig forvaltning med 1,8 prosent og investeringene med 3,2 prosent. Veksten i stønadene til husholdningene kan anslås til reelt å ha økt med om lag 2 prosent når det tas hensyn til endringen av beskatningen av uførepensjonister. Reelle lettelser i beskatningen på om lag 5 milliarder kroner tilsvarer om lag 0,2 prosentpoeng av BNP Fastlands-Norge.

Inflasjonen har siden omleggingen av pengepolitikken i 2001 stort sett ligget noe under inflasjonsmålet på 2,5 prosent, men var nær målet gjennom 2014 og 2015. Etter å ha vært holdt uforandret siden mars 2012 har utsiktene til en svak utvikling i norsk økonomi bidratt til at Norges Bank har satt ned styringsrenta med ¼ prosentpoeng fire ganger. Første rentenedsettelse kom i desember 2014 og neste i juni 2015 og så i september 2015. 16. mars 2016 ble den satt ned for foreløpig siste gang til rekordlave 0,5 prosent. Ved framleggelsen av Norges Banks siste prognoser, ble det ble signalisert at styringsrenta vil bli satt ytterligere ned i løpet av 2016 og at den ikke vil komme over 1 prosent før etter 2019.

Pengemarkedsrenta har kommet ned fra 1,6 prosent før rentemøtet i desember 2014 til 1,0 prosent i midten av mars 2016, se utvikling over norske renter i figur 3.6. Disse markedsrentene har således gått noe mindre ned enn styringsrenta. Utlånsrentene i bankene følger normalt bevegelsene i pengemarkedsrenta med et tidsetterslep. Gjennomsnittlig rammelånsrente med pant i bolig, en typisk boliglånsrente, lå i 2014 rundt 4 prosent med en nedadgående tendens. Fra utgangen av desember 2014 til desember 2015 har renta gått ned med 1,0 prosentpoeng og er med det kommet ned i 2,7 prosent. Rentesatsen for nye utlån var da kommet ned i 2,5 prosent, noe som peker i retning av et ytterligere fall i gjennomsnittsrentene.

Figur 3.7 viser at kronekursen har svingt betydelig de siste 10 årene, og svekket seg kraftig siste tre år. Målt med den importveide kronekursen svekket den seg med vel 28 prosent fra januar 2013 til januar 2016, men har deretter styrket seg noe. Bevegelsene i oljeprisen er en viktig faktor bak utviklingen ved at krona gjerne svekkes når oljeprisen går ned og vise versa. Noe av svingningene i de siste 10 årene kan også forklares av at kronemarkedet er relativt lite likvid sammenlignet med andre valutamarkeder, og det kan føre til kraftig kronesvekkelse i perioder med finansiell uro. Som årsgjennomsnitt falt den importveide

verdien av norske kroner med 10,4 prosent fra 2014 til 2015. De kortsiktige svingningene er imidlertid store. Bare i januar 2016 har kronesvekkelsen regnet i forhold til gjennomsnittet for 2015, vært i området 3,6–6,7 prosent målt med den importveide kronekursen. I vedlegg 3 er det redegjort nærmere for valutakursutviklingen.

Svak kronekurs innebærer en stimulans til den delen av næringslivet som er utsatt for konkurranse fra utlandet, men bidrar til økt inflasjon og trekker dermed isolert sett den realdisponible inntekten i husholdningene ned. Dermed dempes også husholdningenes konsum. Modellberegninger viser at BNP Fastlands-Norge øker og arbeidsledigheten faller som følge av en kronesvekkelse.

Disponibel realinntekt i husholdningene steg med 2,3 prosent i 2015. Inntektsutviklingen i husholdningene er nærmere beskrevet i avsnitt 5.3. Lønn utgjør den største delen av husholdningenes inntekter og reallønnsveksten gikk ned til 0,7 prosent i 2015, fra 1,1 prosent året før.

Utviklingen i konsumet følger i stor grad med utviklingen i husholdningenes inntekter og formue. Erfaringsmessig skulle imidlertid utviklingen i disse faktorene gitt høyere konsum i de senere årene enn man har observert. I 2015 økte konsumet i husholdningene med 2,0 prosent, mens sparingen som andel av disponibel inntekt (spareraten) er anslått å ha økt med 1 prosentpoeng. Dette kan i noen grad skyldes stor usikkerhet omkring norsk og internasjonal økonomi og en forsiktighetsmotivert sparing hos husholdningene. I tillegg kan endringer i pensjonssystemet og demografiske endringer i retning av flere personer i aldersgrupper som normalt sparer mye, trekke konsumveksten ned.

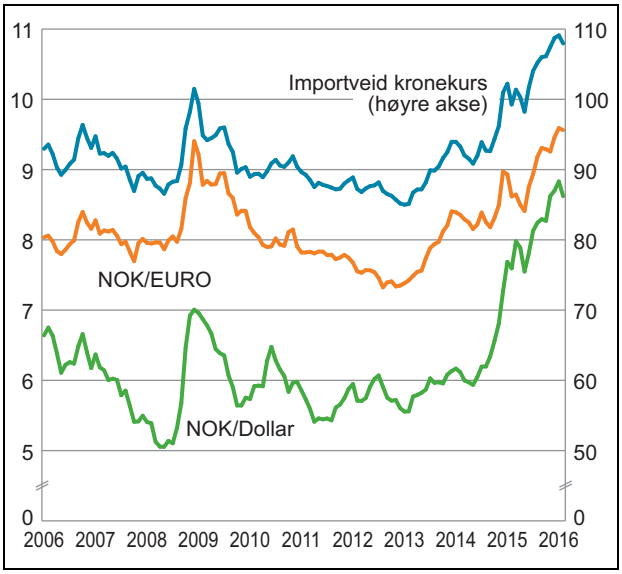

Figur 3.7 Kronekurser

Kilde: Norges Bank

De samlede investeringene i realkapital gikk ned 4 prosent fra 2014 til 2015. Investeringene i utvinning og rørtransport falt med nær 15 prosent. Høy kostnadsvekst og relativt svak lønnsomhet bidro til at nedgangen alt startet i andre halvår 2013, og denne utviklingen er blitt forsterket av det kraftige fallet i oljeprisene. I fastlandsnæringene (bedriftene) falt investeringene i 2015 med knappe 3 prosent, etter en liten nedgang året før. Mens investeringer i industri og bergverk gikk ned med om lag 9 prosent i 2015, økte de i annen vareproduksjon med 1,5 prosent. I tjenestenæringene på fastlandet, som står for nær 2/3 av bedriftenes investeringer på fastlandet, viser de foreløpige nasjonalregnskapstallene en nedgang på 2,7 prosent. Boliginvesteringene økte med 1,6 prosent i fjor, men det var en markert vekst gjennom året. Denne utviklingen gjenspeiler den kraftige prisøkningen på bruktboliger man har sett en tid som igjen i stor grad kan føres tilbake til lave renter. Investeringene i offentlig forvaltning økte i fjor med 3,2 prosent, etter svært høy vekst i investeringer i de to foregående årene.

Den internasjonale konjunkturnedgangen og svekket konkurranseevne bidro til at tradisjonell vareeksport i flere år utviklet seg svakt. Litt høyere aktivitetsvekst hos våre handelspartnere og bedret kostnadsmessig konkurranseevne har bidratt til at veksten i den tradisjonelle vareeksporten gradvis har tatt seg opp gjennom de tre siste årene og økte med 5,5 prosent i 2015. Eksporten av verkstedprodukter og kjemikaler, kjemiske og mineralske produkter økte klart. Eksporten av raffinerte oljeprodukter økte imidlertid spesielt mye, og tradisjonell eksport uten raffinerte oljeprodukter økte 3,5 prosent. Eksportvolumet av råolje og naturgass gikk opp med 0,9 prosent. Samlet sett økte eksporten i 2015 med 2,3 prosent. På grunn av globalisering og spesialisering øker eksport og import normalt mer enn BNP. Importen økte imidlertid bare med 0,6 prosent i 2015. Dette er en følge av bedret kostnadsmessig konkurranseevne, men reflekterer blant annet også den kraftige nedgangen i petroleumsinvesteringene hvor normalt mye importeres.

Overskuddet på driftsbalansen overfor utlandet endres i stor grad i takt med oljeprisen. Oljeprisfallet har bidratt til at overskuddet på driftsbalansen gradvis har gått ned fra 314 milliarder kroner i 2013 til 282,6 milliarder kroner i 2015.

3.2.2 Arbeidsmarkedet

Den svake produksjonsutviklingen har bidratt til sysselsettingsvekst på 0,6 prosent i 2015. Sysselsettingsveksten var lavere enn den årlige gjennomsnittlige veksten på vel én prosent i 2013 og 2014. Gjennom året økte sysselsettingen moderat de tre første kvartalene, mens den falt noe i 4. kvartal. Arbeidsstyrken har økt mer slik at arbeidsledigheten har gått opp. Ifølge Arbeidskraftsundersøkelsen (AKU) har antall arbeidsledige som andel av arbeidsstyrken økt fra 3,2 prosent i 2. kvartal 2014 til 4,6 prosent i 4. kvartal 2015. Så langt i år har AKU-ledigheten økt ytterligere, og var i perioden desember til februar 4,8 prosent. Samlet har den registrerte arbeidsledigheten økt mindre i denne perioden, men viser store regionale forskjeller. Forskjellene i de to måtene å måle arbeidsledighet på er nærmere omtalt i Økonomiske analyser 5/2012.

De siste årene har det vært betydelige forskjeller i *sysselsettingsutviklingen mellom næringene*, se tabell 3.2 og figur 3.8. Sysselsettingsmønsteret det siste året står i kontrast til utviklingen de senere årene. Det var lenge en særlig sterk sysselsettingsvekst i tjenester tilknyttet utvinning av råolje og naturgass. I løpet av det siste året har sysselsettingen i denne næringen falt betydelig med vel 6 prosent. Sysselsettingen i industri som primært leverer til petroleumsnæringen, som verfts- og transportmiddelindustri samt reparasjon og installasjon av maskiner og utstyr, har også falt det siste året. Samlet er sysselsettingen i industrien redusert med vel 2 prosent fra 2014 til 2015. Sysselsettingen i bygg og anlegg økte med 2,6 prosent fra 2014 til 2015. Gjennom de siste tre-fire årene har det vært stabil vekst i bygg og anlegg. I stats- og kommuneforvaltningen økte sysselsettingen med henholdsvis 1,2 og 0,7 prosent.

Veksten i utførte timeverk var om lag på nivå med sysselsettingsveksten i fjor. Normalt øker utførte timeverk mer enn sysselsettingen i en konjunkturoppgang og faller tilsvarende i en konjunkturnedgang. Også utviklingen i timeverk kan knyttes til lav aktivitet i petroleumsrelaterte næringer. Timeverkene falt klart mer enn sysselsettingen i industrien samlet og innen verftsindustri, reparasjon og installasjon av maskiner og utstyr samt innen produksjon av metallvarer, elektrisk utstyr og maskiner.

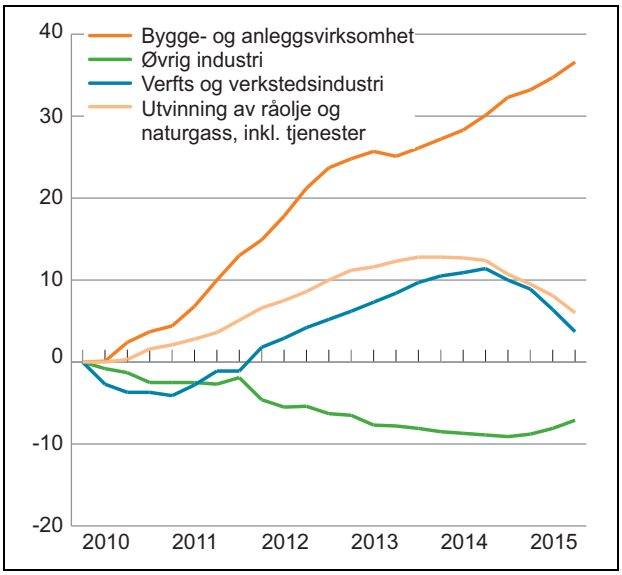

Figur 3.8 Sysselsatte etter næring. Sesongjustert endring fra 1. kvartal 2010. 1000 personer.

Kilder: Finansdepartementet og Statistisk sentralbyrå

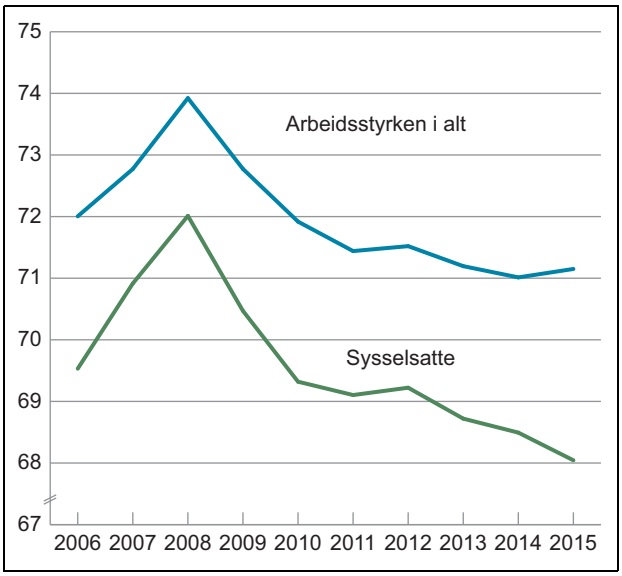

Figur 3.9 Sysselsetting og arbeidsstyrke fra AKU som andel av antall personer i alderen 15 til 74 år.

Kilde: Statistisk sentralbyrå

Befolkningsutvikling og innvandring

Befolkningens størrelse og sammensetning endres på to måter: Ved at folk fødes og dør og ved at de flytter inn og ut av landet. Den beregnede folketilveksten var 0,95 prosent i 2015. AKU viser imidlertid en sterkere økning i antallet personer i arbeidsfør alder i 2015. Veksten i antallet personer i aldersgruppen 15–74 år var 1,2 pro-

sent, mens veksten i arbeidsstyrken var 1,4 prosent. Utviklingen i arbeidsstyrken er vist i figur 3.9.

Utvidelsen av EU med nye medlemsland fra Øst-Europa 1. mai 2004 har ført til økt arbeidsinnvandring til Norge. Over 2/3 av sysselsettingsveksten siden 2004 har kommet blant innvandrere, jf. figur 3.10. Dette har hatt stor virkning for arbeidsmarkedet, men avspeiles i varierende og noe usikker grad i offisiell statistikk. Se boks 3.1 for en oversikt over hvordan arbeidsinnvandringen fanges opp i ulike statistikker. Nettoinnvandringen i 2015 var imidlertid mer moderat sammenlignet med de seneste årene. I 3. kvartal i 2015 var det en lavere innvandring og en høyere utvandring enn i 3. kvartal 2014 (asylsøkere uten oppholdstillatelse er ikke med i denne statistikken). Det må ses i sammenheng med at jobbutsiktene var noe dårligere sammenlignet med tidligere år. Fallet i kronekursen har også redusert lønnsforskjellene til andre land.

Arbeidsinnvandrere som kommer til Norge, er gjerne i de mest yrkesaktive aldersgruppene. Imidlertid er sysselsettingsandelene blant bosatte innvandrere fra EØS-landene i Sentral- og Øst-Europa[1] lavere enn for samme aldersgrupper i resten av befolkningen.

Arbeidsmarkedet påvirkes også av hvor mange flyktninger som får opphold i Norge og deretter hvor raskt de integreres i arbeidsmarke-

[1] Bulgaria, Estland, Latvia, Litauen, Polen, Romania, Slovakia, Slovenia, Tsjekkia og Ungarn.

Tabell 3.2 Sysselsatte og timeverk ifølge nasjonalregnskapet[1]

	Nivå	Endring fra året før i prosent					
	2015*	2010	2011	2012	2013	2014*	2015*
Timeverk Fastlands-Norge i alt. Mill. timer	3811,5	0,2	1,7	1,8	0,3	1,6	0,7
Sysselsetting i alt	2759,4	-0,5	1,5	2,1	1,1	1,1	0,6
Olje og utenriks sjøfart	65,5	-1,7	4,2	6,4	2,1	-0,3	-2,7
Fastlands-Norge	2693,9	-0,5	1,4	2,0	1,0	1,2	0,7
Industri og bergverksdrift	251,9	-4,2	-0,4	1,2	0,9	0,5	-2,1
Annen vareproduksjon	304,6	-0,9	2,7	3,8	1,7	1,6	2,3
– Primærnæringer	70,8	0,6	0,6	-0,8	-1,6	0,6	1,9
– Elektrisitetsforsyning	13,0	-0,8	0,8	2,4	0,0	0,8	0,8
– Bygge- og anleggsvirksomhet	220,8	-1,5	3,7	5,6	2,9	1,9	2,6
Tjenesteytende næringer ekskl. off. forvaltning	1309,4	-0,7	1,2	1,9	0,7	1,1	0,7
– Tjenester tilknyttet utvinning av råolje og naturgass	30,7	3,2	3,8	10,7	8,4	0,9	-6,1
– Varehandel	371,8	-1,8	-0,7	1,3	-0,2	0,0	0,4
– Samferdsel (eks. utenriks sjøfart)	120,9	0,6	-0,5	0,3	1,0	0,7	1,1
– Annen tjenesteyting	816,7	-0,3	2,4	2,5	1,1	1,6	0,7
Offentlig forvaltning	828,0	1,3	1,9	1,6	1,3	1,4	0,9
– Statsforvaltningen (inklusiv helseforetakene)	306,4	1,1	1,6	1,5	1,2	2,1	1,2
– Kommuneforvaltningen	521,5	1,4	2,1	1,6	1,4	1,0	0,7

* Foreløpige tall

[1] Nasjonalregnskapstallene (NR) avviker noe fra AKU, bl.a. ved at NR inkluderer utenlandske sjøfolk på norske skip og arbeidsinnvandrere på korttidsopphold (ikke-bosatte).

Kilde: Statistisk sentralbyrå

det. Tilstrømningen av flyktninger tiltok sterkt utover høsten i fjor. I tilleggsproposisjonen la regjeringen til grunn at det skulle komme om lag 33 000 personer til Norge i hvert av årene 2015 og 2016. I perioden januar til november 2015 fikk om lag 7 300 tredjelandsborgere (personer med statsborgerskap utenfor EU/EØS området) innvilget arbeidstillatelser. Det er 1 100 færre personer enn i 2014. Flyktningene som kom i 2015 og som kommer i 2016, vil trolig i begrenset omfang bli integrert i det norske arbeidsmarkedet i løpet av 2016, men i større grad påvirke arbeidstilbudet i 2017.

Sysselsettingsrate

Sysselsettingsraten kan si noe om strukturelle endringer i arbeidsmarkedet. Sysselsettingsraten påvirkes av demografiske forhold, som endringer i befolkningens størrelse og sammensetning (inkludert innvandring), men også av atferdsendringer. Konjunktursituasjonen vil også påvirke sysselsettingsraten fordi etterspørselen etter arbeidskraft endres.

Utviklingen i sysselsettingsraten (sysselsatte som andel av befolkningen mellom 15 og 74 år) er vist sammen med tilsvarende rate for arbeidsstyrken (ifølge AKU) i figur 3.9. Sysselsettingsraten kan måles ved AKU som baserer seg på registrerte bosatte eller ved NR som også inkluderer sysselsatte på korttidsopphold i Norge og personer som er i uformelle arbeidsforhold. Dersom en skal benytte sistnevnte som indikator for utviklingen i sysselsettingsraten bør en imidlertid justere befolkningen tilsvarende.

Nivået på sysselsettingsraten ifølge AKU er klart lavere enn før finanskrisen. Sysselsettingsraten er redusert fra 72 prosent i 2008 til 68 prosent i 2015. Det var imidlertid høykonjunktur i 2008 slik at dersom en sammenligner med årene før

Boks 3.1 Hvordan fanger statistikken opp arbeidsinnvandringen?

Sysselsettingsstatistikk fanger opp innvandringen på ulike måter:

– *Ordinær registerbasert befolkningsstatistikk*: Dette registeret viser alle personer som er bosatt i Norge ifølge Det sentrale folkeregisteret. De bosatte er personer som forventes å oppholde seg mer enn seks måneder i Norge.

– *Arbeidskraftsundersøkelsen (AKU):* Denne statistikken er basert på et utvalg av personer som er bosatt i Norge ifølge Det sentrale folkeregisteret.

– *Sysselsetting i nasjonalregnskapet*: Nasjonalregnskapet viser sysselsettingen i norske bedrifter, uavhengig av om den sysselsatte er bosatt i Norge eller ikke. I nasjonalregnskapet regnes personer på korttidsopphold (ikke-bosatte) med dersom de tar arbeid i en innenlandsk bedrift, det vil si at bedriften forventes å drive produksjon i Norge i minst 12 måneder. Denne gruppen dekker personer bosatt i våre naboland og som pendler daglig eller ukentlig over grensen for å arbeide i Norge, utenlandske bosatte med arbeid på kontinentalsokkelen eller norske skip i utenriksfart og personer på asylmottak i Norge som ikke har fått oppholdstillatelse. Personer som er ansatt i en utenlandsk bedrift på oppdrag i Norge som varer under 12 måneder omtales som tjenesteytere, og inngår ikke i sysselsettingstallene i nasjonalregnskapet. Dette gjelder uavhengig av om personen regnes som bosatt eller ikke-bosatt. Produksjonen som disse bedriftene utfører i Norge regnes som import av tjenester.

– *Registerbasert sysselsettingsstatistikk for innvandrere:* Statistikken gjelder kun dem som er registrert bosatt, det vil si at de ifølge folkeregisteret som hovedregel forventes å oppholde seg her i landet i minst seks måneder.

– *Annen registerbasert sysselsettingsstatistikk*: Statistisk sentralbyrå har laget en spesialstatistikk hvor man forsøker å fange opp alle sysselsatte på korttidsopphold (ikke-bosatte), også tjenesteytere som ikke omfattes av nasjonalregnskapet. Foreløpig omfatter ikke tallene selvstendig næringsdrivende eller sjøfolk fra land utenfor EØS-området.

– *Oppholdstillatelser/registreringer fra Utlendingsdirektoratet*: Alle borgere fra land utenfor Norden og EØS/EFTA-området (heretter kalt EØS-borgere) som ønsker å ta arbeid i Norge, må søke om oppholdstillatelse. Personer med statsborgerskap utenfor EØS/EFTA-området som er familiemedlem til en EØS-borger, plikter å søke om oppholdskort ved opphold utover tre måneder. EØS-borgere som oppholder seg i Norge i mer enn tre måneder skal registrere seg hos utlendingsmyndighetene. Generelt må alle som kommer hit for å jobbe registrere seg hos norske skattemyndigheter.

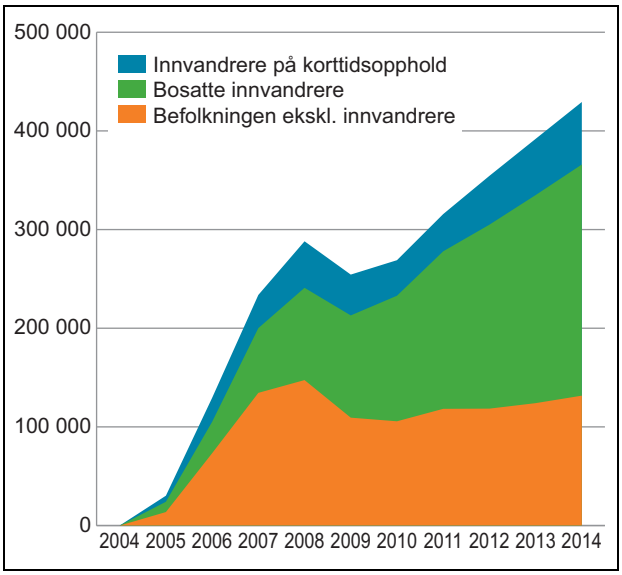

Figur 3.10 Sysselsatte personer etter bostatus. Akkumulert vekst fra 2004 (4. kvartal hvert år).

[1] Innvandrere på korttidsopphold inkluderer nordmenn bosatt i utlandet men som jobber i Norge på korttidsopphold.

Kilder: Finansdepartementet og Statistisk sentralbyrå

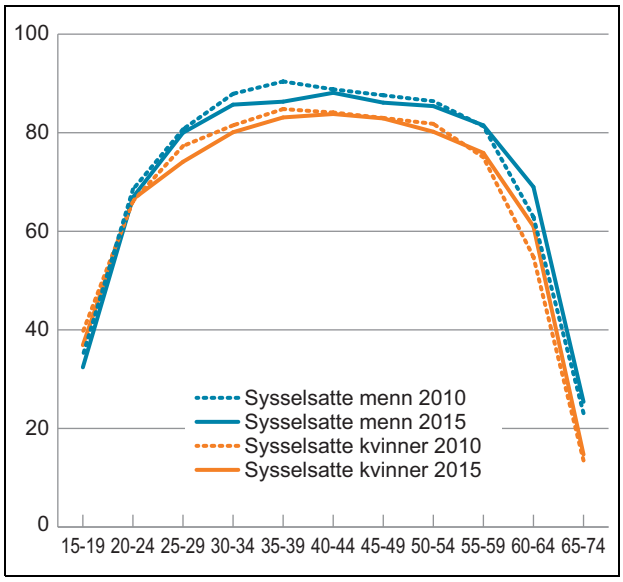

Figur 3.11 Sysselsettingsraten i 2010 og 2015, fordelt på aldersgrupper samlet og fordelt på kvinner og menn.

Kilde: Statistisk sentralbyrå

2008 er nedgangen mindre. Forskjellen i sysselsettingsrate fra 2008 til 2015 påvirkes også av at alderssammensetningen har endret seg. De relativt sett flere eldre i arbeidsstyrken bidrar til å trekke ned sysselsettingsraten i denne perioden.

I figur 3.11 og i figur 3.12 er sysselsettingsraten basert på AKU fordelt på kjønn og aldersgrupper. Figur 3.11 viser at sysselsettingsraten er noe høyere for menn enn for kvinner, og at sysselsettingsraten i alle aldersgrupper mellom 30 og 54 år har gått ned fra 2010. Figur 3.12 viser imidlertid en økende yrkesdeltakelse blant kvinner fra 2006, mens nedgangen i sysselsettingsraten blant menn 25–54 år synes å være strukturell. I 2015 fortsatte nedgangen i sysselsettingsratene i aldersgruppene 25 til 54 år og 55–59 år for både menn og kvinner. Derimot øker sysselsettingsratene i de eldste aldersgruppene. Det er en fortsettelse av en lengre tids underliggende tendens til økning. Dette reflekterer trolig et økt utdanningsnivå og bedre helse blant eldre, virkninger av pensjonsreformen, og arbeidet for et inkluderende arbeidsliv. For disse gruppene har de strukturelle effektene altså vært sterkere enn de konjunkturelle. Det er også tilfellet for kvinner fra 30 år og over sett i forhold til 2010. Blant de yngre aldersgruppene, med unntak av kvinner i aldergruppen 15–19 år, ser det ut som om fallet i sysselsettingsraten har stoppet opp i 2015. Det kan blant annet ha sammenheng med at det var i disse gruppene at fallet i sysselsettingsraten i etterkant av finanskrisen var størst. Flere studier viser at flere unge velger utdanning når konjunktursituasjonen tilsier at det blir færre jobber å velge mellom.

Arbeidsledighet

Arbeidsledigheten har ifølge AKU økt etter 2. kvartal 2014, se figur 3.13. Arbeidsledighetsraten i

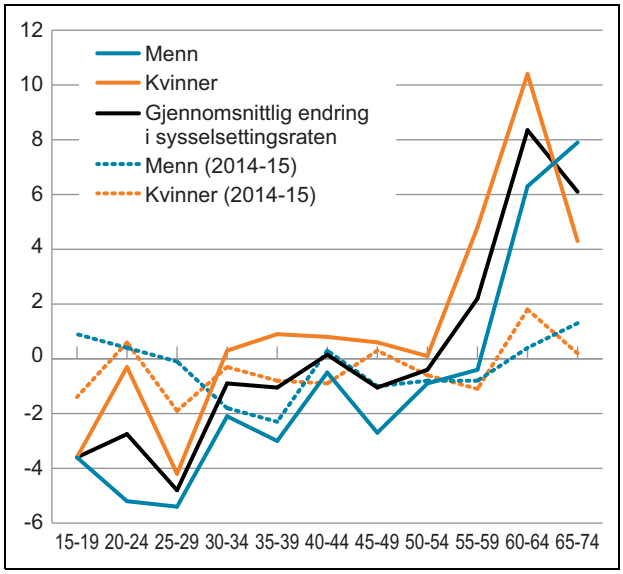

Figur 3.12 Endring i sysselsettingsraten fra 2006 til 2015, fordelt på aldersgrupper samlet og fordelt på kvinner og menn.

Kilde: Statistisk sentralbyrå

Tabell 3.3 Arbeidsledige, deltidssysselsatte og midlertidig ansatte, ifølge arbeidskraftsundersøkelsen (AKU)

	Nivå	Endring fra året før i tusen personer				
	2015	2011	2012	2013	2014	2015
Arbeidsledige i alt, 1000 personer	121	-8	0	9	1	25
Kvinner	53	1	-3	7	0	11
Menn	68	-9	3	2	1	14
Deltidssysselsatte, 1000 personer	673	4	12	1	-23	12
Undersysselsatte[1]	71	3	-3	-1	-4	9
Midlertidig ansatte, 1000 personer	196	-5	15	-1	-10	5

[1] Undersysselsatte er definert som deltidssysselsatte personer som har forsøkt å få lengre arbeidstid ved å kontakte NAV, annonsere selv, spørre nåværende arbeidsgiver e.l. De må kunne starte med økt arbeidstid innen en måned.

Kilde: Statistisk sentralbyrå

4. kvartal i 2015 var 4,6 prosent og gjennomsnittet for året var 4,4. Det er en oppgang fra 3,5 prosent året før. Det var i gjennomsnitt 53 000 arbeidsledige kvinner og 68 000 arbeidsledige menn i 2015. I perioden desember til februar gikk arbeidsledigheten ifølge AKU ytterligere opp til 4,8 prosent.

I gjennomsnitt var det 71 000 undersysselsatte personer i 2015. Det er en økning på 9 000 personer sammenlignet med årsgjennomsnittet for 2014. Denne endringen er så stor at den er utenfor feilmarginen. Om lag halvparten av økningen var fra personer med videregående- eller grunnskoleutdanning, mens den andre halvparten hadde universitets- eller høyskoleutdanning. Siden andelen med videregående- eller grunnutdanning utgjør om lag 60 prosent av samlet sysselsetting, ble relativt sett flere med universitets- eller høyskoleutdanning undersysselsatte i fjor. I denne perioden var det 2 000 flere undersysselsatte kvinner og menn med universitets- eller høyskoleutdannelse, mens det var 4 000 flere undersysselsatte menn med kortere utdannelse. Endringene fordelt på ulike undergrupper øker imidlertid usikkerheten. Antall undersysselsatte kvinner med kortere utdannelse var uendret i denne perioden. Summen av alle urealiserte arbeidstimer som arbeidsledige og undersysselsatte ønsket å arbeide i 2015 svarer til 131 000 heltidsjobber, noe som er vel 22 prosent høyere enn i 2014.

NAVs statistikk for *registrerte helt ledige og summen av registrerte helt ledige og personer på tiltak* viser en økning i arbeidsledigheten gjennom 2015. Gjennomsnittlig antall helt ledige økte med 5 300 personer fra 2014 til 2015, se tabell 3.4. Økningen i registrerte arbeidsledige i prosentpoeng er imidlertid mindre enn økningen i AKU. Ved utgangen av mars 2016 var vel 107 300 personer enten på tiltak eller registrerte helt ledige. I tillegg var det 37 400 delvis ledige.

Det er en oppgang i arbeidsledigheten for flere yrkesgrupper, men det er ingeniør- og ikt-fag som hadde den klart største prosentvise økningen i arbeidsledighet. Det har også vært en økning i arbeidsledigheten innen industriarbeid. NAVs tall viste en liten økning i antall permitterte i 2015.

AKU viser at det i 4. kvartal i fjor var mange flere personer med svært lange arbeidsledighetsperioder. I dette kvartalet hadde 15 000 vært sammenhengende arbeidsledig over 1 år. I perioden desember til februar gikk arbeidsledigheten sesongjustert noe opp til 4,8 prosent. I NAV reg-

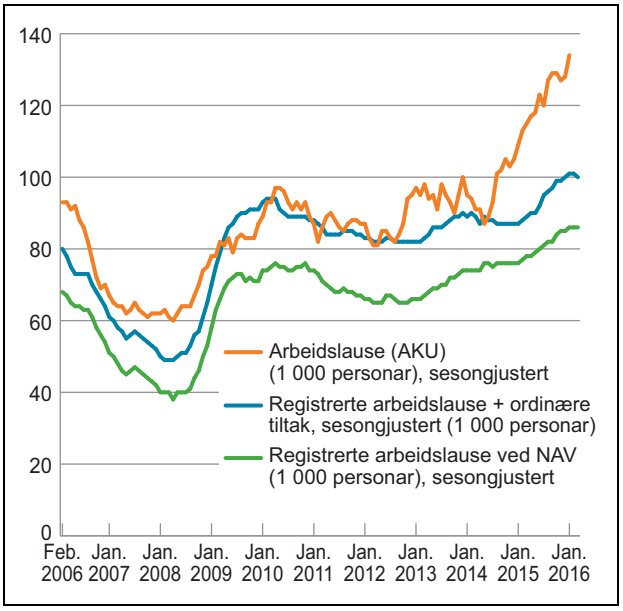

Figur 3.13 Antall arbeidsledige i 1000. Sesongjustert.

Kilder: Statistisk sentralbyrå og Arbeids- og velferdsetaten

Tabell 3.4 Arbeidsmarkedstall fra Arbeids- og velferdsetaten, gjennomsnittlige månedstall i 1000 enheter.

	Nivå	Endring fra året før						
	2015	2010	2011	2012	2013	2014	2015	mars 2016[1]
Gjennomsnittlig registrert helt ledige	80,6	5,4	-5,2	-3,7	4,0	5,5	5,3	8,7
Langtidsledige[2]	32,5							
Helt permitterte gjennomsnitt	3,1	-0,9	-2,4	-1,6	-0,7	-0,4	1.3	
Ordinære tiltaksdeltakere, gjennomsnitt	12,9	0,2	-0,5	1,2	-0,5	-3,6	0,2	
Delvis ledige, gjennomsnitt	30,3	1,3	-6,9	-2,6	0,4	1,4	2,9	
Tilgang ledige stillinger[3]	202,2	-24,1	10,9	-11,4	-22,3	-15,5	4,2	

1 Sesongjusterte tall ved utgangen av mars 2016 i forhold til årsgjennomsnittet for 2015.
2 Alle arbeidsledige over 26 uker inklusive personer som har deltatt på arbeidsmarkedstiltak, men som fortsatt er arbeidsledige.
3 Total tilgang gjennom året, ikke gjennomsnitt per måned.
Kilde: Arbeids- og velferdsetaten

nes arbeidsledige som ikke har vært i jobb eller på arbeidsmarkedstiltak på 26 uker eller lengre som *langtidsledige*. Denne definisjonen inkluderer ikke personer som i en periode har vært på arbeidsmarkedstiltak og som fortsatt er arbeidsledige etter at arbeidsmarkedstiltaket er over. Det kan dermed være vanskeligere å finne seg arbeid enn det langtidslediheten i henhold til NAV sin definisjon kan tyde på. Alle arbeidsledige over 26 uker, inklusive personer som har deltatt på arbeidsmarkedstiltak, men som fortsatt er arbeidsledige, utgjorde om lag 43 prosent av de arbeidsledige i mars 2016, ifølge statistikken fra NAV. Det er høyere enn på samme tid i fjor. Det er en liten nedgang for de som har vært lengst arbeidsledig (dvs. 104 uker eller mer), men årsaken til nedgangen kan være at noen av disse har trukket seg ut av arbeidsmarkedet eller har sluttet å registrere seg som arbeidssøkere hos NAV.

Arbeidsledighetsutviklingen er svært forskjellig i ulike fylker, se tabell 3.5. I tabellen er fylkene rangert ut i fra størrelsen på endringen i arbeidsledighet i prosentpoeng fra 2014 til 2015. Arbeidsledigheten har gått opp i 10 fylker og gått ned eller vært uendret i 9 fylker. Rogaland og Hordaland som er svært tett knyttet til petroleumsvirksomheten har hatt spesielt stor økning i arbeidsledigheten i fjor og så langt i år. Svikten i etterspørselen fra petroleumsnæringen rammer alle regioner, men altså i ulik grad. De positive impulsene fra blant annet svakere kronekurs, ekspansiv finanspolitikk og lav rente stimulerer isolert sett sysselsettingen i alle regioner. Mens ledigheten dermed øker i «petroleumsnære» fylker, kan den falle litt i fylker med liten direkte tilknytning til petroleumsnæringen. Samlet sett har arbeidsledigheten økt. Tabellen viser også at selv om antallet utlyste stillinger er redusert i fylker som Rogaland og Hordaland, så er det er flere utlyste stillinger i mange fylker. Det kan tyde på at mange personer bytter jobber.

I 2014 var det svært mange som både skiftet bosted innenfor hver kommune, men det var også svært mange som flyttet mellom kommunene.

Ledige stillinger

Statistisk sentralbyrå har siden 2010 publisert tall for ledige stillinger.[2] Det slakkere arbeidsmarkedet gjenspeiles i at det er betydelig færre utlyste stillinger enn tidligere, og nedgangen i ledige stillinger var spesielt stor i 4. kvartal 2015. Når denne andelen faller, kan det betraktes som at jobbutsiktene til de arbeidsledige har forverret seg det siste året. Det er nedgang i nesten alle næringer,

2 Statistikken baserer seg på en utvalgsundersøkelse som gjennomføres hvert kvartal. Statistikken viser nivået og utviklingen på etterspørselen etter arbeidskraft totalt og fordelt på næring. Statistikken er sammenlignbar med tilsvarende statistikk i europeiske land. Nivået fra Statistisk sentralbyrås statistikk for ledige stillinger er høyere sammenlignet med NAVs månedlige statistikk, da Statistisk sentralbyrås statistikk bl.a. også inneholder ledige stillinger som utelukkende er utlyst på bedrifters egne hjemmesider.

men nedgangen er stor i olje- og gassvirksomhet samt forretningsmessig tjenesteyting. Forretningsmessig tjenesteyting leier også ut mye arbeidskraft til andre næringer. Antallet ledige stillinger økte noe i varehandelen i 4. kvartal. Antallet ledige stillinger utgjør imidlertid bare 1,6 prosent av summen av alle arbeidstakerforhold og ledige stillinger.

3.2.3 Utsiktene for 2016

Analysene av norsk økonomi framover er nokså samstemte om at veksten blir svak i 2016. Anslagene for veksten i BNP Fastlands-Norge i 2016 ligger gjennomgående i området 0,8–1,4 prosent, mens Finansdepartementets anslag fra oktober i fjor var 1,8 prosent, jf. tabell 3.6.

Det er stor enighet om hovedbildet for drivkreftene til utviklingen i norsk økonomi framover. Alle prognosene legger til grunn at nedgangen i petroleumsinvesteringene fortsetter i nesten like stort omfang i 2016 som året før. Dette gir fortsatt en kraftig negativ impuls mot økonomien som treffer noen næringer og regioner særlig kraftig, men ettersom nesten alle næringer har direkte eller indirekte leveranser til petroleumsnæringen berøres de aller fleste norske næringer som i hvert fall delvis er rettet mot hjemmemarkedet. I motsatt retning bidrar finans- og pengepolititikken inkludert en svak valutakurs. Norsk tremåne-

Tabell 3.5 Utvikling i registrert arbeidsledighet (helt ledige) og registrerte ledige stillinger fordelt på fylke i antall der ikke annet er oppgitt.

	Arbeidsledige (i prosent av arbeidsstyrken)	Endring i arbeidsledige (prosentpoeng)		Arbeidsledige	Endring i arbeidsledige	Ledige stillinger	Endring i ledige stillinger
	2015	2014–15	Mars.15-Mars 16	2015	2014–15	2015	2014–15
Hele landet	3,0	0,2	0,3	80 561	5 307	202 170	4 228
1. Rogaland	3,4	1,2	1,7	8 793	3 284	15 556	-2 024
2. Hordaland	2,8	0,5	0,8	7 659	1 392	18 818	-1 956
3. Aust-Agder	3,8	0,4	0,6	2 167	194	4 701	239
4. Vest-Agder	3,4	0,4	0,6	3 148	423	6 505	-21
5. Møre og Romsdal	2,6	0,4	0,9	3 625	625	10 740	-820
6. Akershus	2,6	0,1	0,0	7 990	272	16 535	657
7. Telemark	3,5	0,1	-0,1	3 063	73	6 546	611
8. Sogn og Fjordane	2,0	0,1	0,1	1 127	44	4 818	236
9. Sør-Trøndelag	2,6	0,1	0,1	4 365	268	12 745	-263
10. Nord-Trøndelag	2,8	0,1	-0,2	1 896	46	4 554	505
Sum endring (1–10)					6 621		-2 836
11. Buskerud	2,9	0,0	0,0	4 180	11	8 844	1 057
12. Nordland	2,7	-0,1	0,0	3 354	-92	11 063	852
13. Troms	2,2	-0,1	0,0	1 902	-19	9 401	1 435
14. Oslo	3,5	-0,1	-0,2	12 656	-183	33 390	196
15. Oppland	2,1	-0,1	-0,2	2 044	-122	8 273	963
16. Finnmark	3,4	-0,1	-0,1	1 332	-31	4 471	563
17. Vestfold	3,0	-0,2	0,0	3 702	-195	8 088	262
18. Østfold	3,5	-0,2	-0,2	4 983	-301	8 313	1 118
19. Hedmark	2,6	-0,3	-0,2	2 472	-356	6 869	352
Sum endring (11–19)					-1 288		6 798

Kilde: Arbeids- og velferdsetaten

Tabell 3.6 Utviklingen i noen makroøkonomiske hovedstørrelser. Prosentvis endring fra året før der ikke annet fremgår.

	2014*	2015*	2016			
	Regnskap	Regnskap	SSB[1]	NB[2]	FIN[3]	CF[4]
Konsum i husholdninger og ideelle organisasjoner	1,7	2,0	1,2	1,6	1,9	1,7
Konsum i offentlig forvaltning	2,9	1,8	2,7	..	2,7	..
Bruttoinvesteringer fast kapital i alt	0,0	-4,0	-1,0	..	0,2	-0,8
Utvinning og rørtransport	-2,9	-14,7	-13,5	-12,0	-8,1	..
Fastlandsnæringer	-0,4	-2,8	1,0	-1,4	4,5	..
Offentlig forvaltning	7,3	3,2	3,9	..	3,0	..
Boliger	-1,5	1,6	5,5	5,9	1,4	..
Eksport	2,2	2,3	1,8	..	1,3	..
– Tradisjonelle varer	2,5	5,5	2,8	2,3[5]	4,0	..
Import	1,5	0,6	1,6	1,1	2,7	..
– Tradisjonelle varer	1,0	1,7	1,5	..	3,3	..
Bruttonasjonalprodukt	2,2	1,6	1,1	-0,1	1,2	..
– Fastlands-Norge	2,3	1,0	1,4	0,8	1,8	1,3
Sysselsatte personer	1,1	0,6	0,2	0,1	0,5	..
Utførte timeverk, Fastlands-Norge	1,6	0,6	0,5	..	..	..
Arbeidsledighetsrate – AKU (nivå)	3,5	4,4	4,7	4,6	4,5	..
Årslønn	3,1	2,8	2,5	2,6	2,7	2,4
Konsumprisindeksen	2,0	2,1	2,4	3,1	2,5	2,5
Driftsbalansen, mrd. kroner	376,7	282,6	146,9	..	..	189
Husholdningenes disponible realinntekt	2,9	2,3	1,3	..	..	..
Pengemarkedsrente (nivå)	1,7	1,3	0,7	0,8	0,8	..
Importveid kronekurs[6]	5,3	10,5	2,4	4,7	1,5	..
Utlånsrente, rammelån (nivå)[7]	3,9	3,2	2,4	..	..	..
Råoljepris[8] i kroner (nivå)	621	430	329	..	440	..

* Foreløpige tall
1 Anslag ifølge Statistisk sentralbyrå, Økonomiske analyser 1/2016, mars 2016
2 Anslag ifølge Norges Bank. Pengepolitisk rapport 1/2016, mars 2016
3 Anslag ifølge Finansdepartementet, Meld.St.1 (2015–2016), oktober 2015
4 Gjennomsnitt av flere prognoseaktører ifølge Consensus Forecasts per mars 2016
5 Inkludert reisetrafikk og andre tjenester
6 Positivt tall innebærer svekket krone
7 Gjennomsnitt for året. Rammelån med pant i bolig
8 Brent Blend
Kilder: Statistisk sentralbyrå, Norges bank, Finansdepartementet og Consensus Forecasts

ders pengemarkedsrente var i midten av mars 2016 nede i 1,0 prosent og ventes å falle ytterligere noe. Enda viktigere for utviklingen i norsk økonomi er den kraftige svekkelsen av kronekursen som i liten grad ventes å bli reversert i 2016. Prognosene legger også til grunn at lønnsveksten holder seg på fjorårets lave nivå selv om inflasjonen forbigående kan bli høyere. Dermed opprettholdes den kraftige forbedringen av den kostnadsmessige konkurranseevnen. Norsk eksport og importkonkurrerende næringer stimuleres som følge av dette. En konsekvens av dette sammen med mye ledig kapasitet er at norskandelene i petroleumsinvesteringene ser ut til å øke.

Finanspolitikken har vært klart ekspansiv de to siste årene og er lagt om i ytterligere ekspansiv retning i 2016. Norsk økonomi mottar altså store impulser fra forskjellige hold, noe som trekker aktivitetsutviklingen i forskjellige retninger og bidrar til at usikkerheten blir stor.

Oljeprisen, som falt kraftig gjennom høsten 2014, har mot slutten av 2015 og inn i 2016 falt ytterligere til under 30 dollar per fat. Noe av den siste nedgangen ble reversert fram til midten av mars 2016 hvor prisen på Brent blend igjen var kommet i overkant av 40 dollar per fat. Etter at nedgangen i petroleumsnæringen satte inn, ser det ut til at man har lyktes i å redusere utbyggingskostnadene kraftig. En oljepris på et så lavt nivå vil likevel trolig innebære at få potensielle utbyggingsprosjekter i Norge er lønnsomme. De fleste analytikere samt framtidspriser på olje peker riktignok i retning av at oljeprisen skal opp, men den nåværende lave oljeprisen innebærer uansett et forsterket press nedover på etterspørselen fra petroleumsvirksomheten. Med lave oljepriser vil Statens pensjonsfond utland i løpet av noen år ikke lenger bli tilført oljeinntekter av betydning. Så langt har dette imidlertid ikke lagt noen demper på oljepengebruken. Fokus i finanspolitikken har vært på å bekjempe konjunkturnedgangen. Den store tilstrømmingen av asylsøkere i andre halvdel av 2015 har bidratt til at finanspolitikken er lagt om ytterligere i ekspansiv retning.

Lav oljepris har ikke bare negative følger for norsk økonomi. Kronekursen har en tendens til å svekkes som følge av lavere oljepris. Dermed stimuleres aktiviteten og lønnsomheten i virksomheter som er utsatt for internasjonal konkurranse. Lavere oljepris trekker energiprisene ned og demper dermed de negative impulsene på husholdningenes økonomi fra høyere priser på importerte varer. Isolert sett er det også grunn til å tro at lav oljepris som følge av forhold på tilbudssiden vil virke stimulerende på verdensøkonomien sett under ett slik at eksporten blir høyere enn den ellers hadde vært.

Selv etter tre år med kraftig økning i det strukturelle oljekorrigerte budsjettunderskuddet, ligger det an til at underskuddet i 2016 blir tilsvarende om lag halvannen prosent av fondet lavere enn det 4-prosentbanen gir rom for. Den sterke tilstrømmingen av asylsøkere høsten 2015 har ført til omdisponeringer i statsbudsjettet for 2016 og det har blant annet bidratt til å øke veksten i offentlig konsum til 2,7 prosent ifølge SSBs siste prognoser. Offentlige investeringer ventes å øke med 3–4 prosent. I tillegg ble det gitt lettelser i beskatningen, primært selskapsskatter, mens avgiftene er satt litt mer opp enn den generelle prisveksten. Samlet er reduksjoner i skatter og avgifter anslått til i underkant av 6 milliarder kroner.

I prognosene til Finansdepartementet, Norges Bank og SSB er det lagt til grunn at krona som årsgjennomsnitt vil være svakere i 2016 enn i 2015. I TBUs anslag for veksten i KPI har vi lagt til grunn at krona, importveid, vil svekkes med 5 prosent, jf. kapittel 2. Dersom krona blir enda svakere, vil det isolert sett øke nettoeksport, produksjon og sysselsetting, men redusere husholdningenes inntekt og forbruk og visa versa. Valutakursen betyr mye for inflasjonen jf. kapittel 2.2. Prisprognosene referert til i tabell 3.6 gir en vekst i KPI i området 2,4–3,1 prosent. Anslagene for årslønnsveksten ligger nær inflasjonsanslagene slik at reallønna endrer seg lite fra 2015 til 2016 ifølge prognosene.

Anslagene for veksten i husholdningenes forbruk er ganske like og ligger rundt 1,5 prosent. Dette er litt lavere enn i 2015, men langt lavere enn gjennomsnittet for de siste 20 årene. Husholdningenes forbruk påvirkes i stor grad av utviklingen i husholdningenes inntekter. Lav vekst i reallønn og sysselsetting ventes å føre til en beskjeden realinntektsvekst i 2015, til tross for rentenedgang og skattelette.

Det er mye større volatilitet i investeringene enn i konsumet og investeringsutviklingen er viktig for konjunkturutviklingen. Også for investeringene i alt er det stor grad av enighet blant prognosemakerne om en om lag nullvekst i 2016. Lavere rente og forventninger om at de skal fortsette å være lave i lang tid samt høye bruktboligpriser er forhold som stimulerer boliginvesteringene. Renteutviklingen kan også stimulere investeringsutviklingen i næringslivet. Den svake krona og utsikter til en bedret utvikling internasjonalt er andre forhold, men usikkerheten er stor når det gjelder disse investeringene.

Bedringen i kostnadsmessig konkurranseevne og moderat internasjonal vekst bidrar til en underliggende tendens til økt vekst i tradisjonell eksport i 2016. Virkningene av den økte internasjonale veksten på eksporten svekkes imidlertid av at etterspørselen i utlandet etter varer og tjenester som produseres av norsk petroleumsleverandørvirksomheter også faller som følge av den lave oljeprisen. Norges Banks anslag for importutviklingen er noe lavere enn andres slik at den relativt lave prognosen for vekst i BNP Fastlands-Norge på 0,8 prosent vanskelig kan forstås på annen måte enn at Norges Bank ser for seg at mer av etterspørselsøkningen dekkes opp fra redusert lager.

Sysselsettingen ventes å øke relativt beskjedent i 2016 og forskjellen mellom prognosene er små. De seneste prognosene fra Norges Bank og SSB anslår at arbeidsledigheten samlet blir 4,6–4,7 prosent i 2016. Det innebærer at man ikke forventer noen vesentlig økning fra det ledighetsnivået vi nå kan observere. Den regionale utviklingen med høyere ledighet i områder med sterk tilknytning til petroleumsnæringen eller leverandørindustrien og uendret eller lavere i andre, kan komme til å fortsette.

Kapittel 4
Utviklingen i konkurranseevnen

- En markert svekkelse av kronen de tre siste årene samtidig med lavere lønnsvekst i Norge har bidratt til å bedre den kostnadsmessige konkurranseevnen til norsk industri. Bedringen skjer etter at forskjellen i timelønnskostnadsnivå mellom industrien i Norge og industrien hos handelspartnerne gjennomgående økte fram til 2012. At timelønnskostnadene i norsk industri målt i felles valuta lenge økte mer enn hos handelspartnerne må bl.a. ses i sammenheng med høy vekst i prisene på norske eksportprodukter og bedring av bytteforholdet mot utlandet. Nedgangen i oljeprisen siden juni 2014 og svekkelsen av bytteforholdet har imidlertid endret situasjonen. Bedringen i kostnadsmessig konkurranseevne de siste årene har derfor inntruffet i en periode med lavere vekst og stigende arbeidsledighet.
- Det er en nær sammenheng mellom utviklingen i konkurranseevnen og lønnsomheten i næringslivet. Frontfagsmodellen innebærer at driftsresultatandelen er en sentral indikator for utviklingen i lønnsomheten og for fordelingen av verdiskapingen. Lønnskostnadene som andel av faktorinntektene til norsk industri har historisk svingt med konjunkturene rundt et nokså stabilt nivå. De to siste årene har lønnskostnadsandelen falt markert, etter å ha steget i perioden 2011–2013. Målt ved nettotall var lønnskostnadsandelen i norsk industri i 2015 på 78 prosent, 4 prosentpoeng lavere enn i 2014 og 3 prosentpoeng lavere enn i perioden 2006–2015. Utviklingen i samlet driftsresultat i industrien det siste året er sterkt påvirket av utviklingen i råvarebasert industri. Det vises til kapittel 5.2 for en nærmere beskrivelse av faktorinntekt og funksjonell inntektsfordeling.
- Den kostnadsmessige konkurranseevnen målt ved relative timelønnskostnader i industrien i felles valuta har bedret seg de tre siste årene, etter å ha svekket seg i årene fram til og med 2012. Samlet sett over den siste tiårsperioden har den kostnadsmessige konkurranseevnen svekket seg med i gjennomsnitt 0,2 prosent per år. Mens veksten i timelønnskostnader i norsk industri har vært høyere enn hos et vektet gjennomsnitt av handelspartnerne, har en svekkelse av kronen bidratt i motsatt retning. I 2015 bidro en markert svekkelse av kronen, til at de relative timelønnskostnadene i felles valuta gikk ned med 9,1 prosent.
- Gjennomsnittlige timelønnskostnader i norsk industri var i 2015 anslagsvis 37 prosent høyere enn et handelsvektet gjennomsnitt av våre handelspartnere i EU, 10 prosentpoeng mindre enn i året før. Nedgangen må ses i sammenheng med at kronen svekket seg markert fra 2014 til 2015. At timelønnskostnadene er høyere i norsk industri enn i industrien hos våre handelspartnere reflekterer norsk økonomis høye produktivitet og inntektsnivå, samt jevnere fordeling av inntektene, men også en høyere lønnsvekst enn i utlandet.
- Ifølge foreløpige nasjonalregnskapstall falt produktiviteten i norsk industri, målt ved bruttoprodukt per timeverk, med 0,6 prosent i fjor, etter å ha økt med i gjennomsnitt 3 prosent de to foregående årene. Produktivitetsveksten i norsk industri i perioden 2005–2014 var på 1,5 prosent, 0,7 prosentpoeng lavere enn hos handelspartnerne. Dersom en ser på utviklingen målt ved bruttoprodukt i løpende priser per timeverk, er imidlertid bildet for norsk industri mer positivt. Dette gjenspeiler at norsk industri har hatt sterkere prisvekst på sine produkter enn industrien hos handelspartnerne.
- I perioden 2005–2014 økte produktiviteten i Fastlands-Norge med 1 prosent per år. Dette er litt høyere enn hos et vektet snitt av våre handelspartnere.
- I 2015 var Norges BNP, unntatt petroleumsrenten og regnet per innbygger, 53 prosent høyere enn OECD-snittet. Nivået i Norge er blant de høyeste i OECD-området, selv når petroleumsrenten holdes utenfor.

4.1 Innledning

Omfattende deltakelse i internasjonal handel med varer og tjenester har gjort det mulig for Norge å oppnå en høyere materiell levestandard enn hva som ville vært mulig dersom norsk økonomi hadde vært mer skjermet mot utenlandsk konkurranse. Fordelene vil imidlertid bli redusert hvis Norge ikke klarer å sørge for en effektiv ressursutnyttelse, herunder full sysselsetting og en akseptabel inntektsfordeling. For å høste gevinstene ved internasjonalt varebytte, må man klare å omstille ressurser som blir ledige som følge av endringer i markedsforholdene. Land som deltar i det internasjonale vare- og tjenestebyttet må også over tid ha en rimelig balanse i utenriksøkonomien. Et lands konkurranseevne uttrykker evnen til å opprettholde en rimelig balanse i utenriksøkonomien over tid, samtidig som en har full og effektiv ressursutnyttelse og en akseptabel inntektsfordeling. Et land har ikke god konkurranseevne selv om det har balanse i utenriksøkonomien, mens for eksempel store deler av landets arbeidsstyrke er arbeidsløs. Men full sysselsetting og lav arbeidsledighet sammen med store underskudd i utenriksøkonomien, tilsier også at et land har svakere konkurranseevne enn hva som kan være bærekraftig over tid.

Det er viktig å skille mellom konkurranseevnen for enkeltnæringer og for Norge som helhet. Konkurranseevnen for en næring beror på næringens lønnsomhet og dens evne til å avlønne innsatsfaktorene. En lønnsom næring må både kunne hevde seg i konkurranse med utenlandske bedrifter på produktmarkedene, og med andre norske næringer i faktormarkedene, herunder arbeidsmarkedet. En økonomi i vekst og med en høy omstillingsgrad vil være kjennetegnet av ulik utvikling i konkurranseevnen for de enkelte næringene. I konkurransen om knappe faktorer må noen næringer trappe ned sin virksomhet, mens andre kan ekspandere i takt med økt lønnsomhet. Dersom en næring mottar subsidier i tilknytning til sin virksomhet, kan dette bedre næringens konkurranseevne, men det fører normalt til en dårligere utnyttelse av ressursene samlet sett, og dermed ikke bedre konkurranseevne i samfunnsøkonomisk forstand.

I dette kapittelet ser vi på noen utvalgte indikatorer for utviklingen i industriens konkurranseevne. Avsnitt 4.2 gir en vurdering av hva som menes med konkurranseutsatte næringer og hvordan lønnsdannelsen skal sikre disse næringenes konkurranseevne gjennom den såkalte frontfagsmodellen. I tillegg presenteres tall for lønnskostnadsandeler, som en indikasjon på utviklingen i lønnsomheten i norsk industri. Videre i avsnitt 4.3 diskuteres utviklingen i lønnskostnader. I dette avsnittet ser vi også på forskjell i lønnskostnadsnivåene i industrien i Norge og andre land. Endelig i avsnitt 4.4 gir vi en beskrivelse av utviklingen i produktiviteten. For alle indikatorene som presenteres i kapittelet sammenlikner vi Norge med et aggregat av våre viktigste handelspartnere, jf. boks 4.1.

En markert svekkelse av kronen de tre siste årene samtidig med lavere lønnsvekst i Norge har bidratt til å bedre den kostnadsmessige konkurranseevnen til norsk industri. Bedringen skjer etter at forskjellen i timelønnskostnadsnivå mellom industrien i Norge og industrien hos handelspartnerne gjennomgående økte fram til 2012. At timelønnskostnadene i norsk industri målt i felles valuta lenge økte mer enn hos handelspartnerne må bl.a. ses i sammenheng med høy vekst i prisene på norske eksportprodukter og bedring av bytteforholdet mot utlandet. Nedgangen i oljeprisen siden juni 2014 og svekkelsen av bytteforholdet har imidlertid endret situasjonen. Bedringen i kostnadsmessig konkurranseevne de siste årene har derfor inntruffet i en periode med lavere vekst og stigende arbeidsledighet.

4.2 Faktorinntektsfordeling i konkurranseutsatte og skjermede næringer

Tradisjonelt har konkurranseutsatte næringer blitt assosiert med industrien, mens skjermede næringer som regel har blitt assosiert med tjenesteproduserende næringer (varehandel, transporttjenester, offentlig sektor, finansiell tjenesteyting, annen privat tjenesteyting etc.). Økt globalisering, sterkere internasjonal konkurranse og lavere transportkostnader har imidlertid bidratt til at stadig større deler av norsk næringsliv utsettes for konkurranse fra utlandet.

Begrepene konkurranseutsatte og skjermede næringer er nærmere drøftet i Holden III-utvalgets rapport NOU 2013:13. Konkurranseutsatt sektor (k-sektor) består i prinsippet av bedrifter som produserer produkter som kan eksporteres/importeres, og som derfor konkurrerer mot utenlandske virksomheter. Bedrifter og virksomheter som ikke konkurrerer mot utenlandske virksomheter betegnes gjerne som skjermede, uavhengig av konkurransesituasjonen mellom slike bedrifter på det innenlandske markedet. Produktene fra skjermet sektor (s-sektor) kan det i teorien ikke

Boks 4.1 Norges handelspartnere

For å vurdere utviklingen i konkurranseevnen til norsk næringsliv, sammenliknes gjerne ulike indikatorer i Norge med tilsvarende størrelser hos våre handelspartnere. Ved beregning av handelspartneraggregat, legger utvalget til grunn beregninger av OECD for Norges handelspartnere. Beregningsutvalget har i denne rapporten benyttet oppdaterte vekter fra OECD for Norges handelspartnere for perioden 1997–2013.

Vektene til OECD gjenspeiler handelsstrømmene med de enkelte landene i hvert av årene i perioden, og er derfor forskjellige for hvert år i perioden 1997–2013. Utvalget har lagt de 25 landene med størst vekter i 2013 til grunn som landsammensetning for handelspartneraggregatet. Denne landsammensetningen er benyttet for alle år, selv om det i perioder har vært variasjoner mht. hvilke 25 land som har hatt størst vekter. Basert på landsammensetningen og OECDs vekter for de ulike årene, er det beregnet et vektet handelspartneraggregat for hvert år i perioden 1997–2013. Vektene i 2013 er videreført for 2014 og 2015.

Tabell 4.1 viser landsammensetningen og vektene for 2013–2015 som er benyttet i denne rapporten. I tillegg viser tabellen landsammensetningen og vektene for perioden 2011–2014 som ble benyttet i utvalgets forrige rapport. De største endringene i det nye handelspartneraggregatet inntreffer for Kina, som får markert lavere vekt, og for Nederland, Polen og Belgia som får større vekter. Endringen for Kina får imidlertid ikke betydning for beregningene i kapittelet, ettersom det ikke foreligger tilgjengelig statistikk for Kina på indikatorene som omtales.

Nærmere om grunnlaget for beregningen av konkurransevektene

OECD har basert sine beregninger av landvektene på omfanget av import og eksport mellom Norge og andre land av alle varer unntatt gruppe 3 i det internasjonale klassifiseringssystemet for handelsstatistikk (SITC[1]). Denne gruppen består av råolje, naturgass, raffinerte oljeprodukter og strøm.

OECD har gjort en del forenklinger i sine beregninger. For det første har OECD ikke inkludert handel med tjenester. I 2015 utgjorde tjenester 28 prosent av Norges eksport, og 36 prosent av Norges import. Videre har OECD ikke brutt handelsstrømmene ned til hver enkelt varetype for å kunne gi et grunnlag for å vurdere i hvilken grad det faktisk er direkte konkurranse mellom norske og utenlandske bedrifter, eller om det i stedet handles med varer det ikke er konkurranse om[2].

Tabell 4.1 Sammensetning av handelspartneraggregatet. Prosent.

Nr.	Land	Vekter for 2013–2015 i denne rapporten	Vekter for 2011–2014	Differanse
1	Tyskland	14,8	13,7	1,1
2	Sverige	12,4	13,1	-0,7
3	Storbritannia	11,0	12,2	-1,2
4	Nederland	7,7	5,4	2,2
5	USA	6,8	6,3	0,5
6	Kina	5,6	9,0	-3,4
7	Danmark	5,6	5,2	0,4
8	Frankrike	4,8	4,8	0,0
9	Belgia	3,8	2,4	1,4
10	Polen	3,5	1,9	1,7
11	Italia	3,4	2,8	0,5
12	Russland	2,6	3,0	-0,4
13	Spania	2,3	2,1	0,2
14	Sør Korea	1,9	1,2	0,7
15	Finland	1,8	1,6	0,2
16	Japan	1,8	2,9	-1,2
17	Canada	1,6	0,8	0,8
18	Sveits	1,3	1,9	-0,5
19	Tsjekkia	1,2	1,7	-0,5
20	Singapore	1,2	1,8	-0,6
21	Brasil	1,1	1,7	-0,7
22	Østerrike	1,0	1,3	-0,2
23	Irland	1,0	1,0	0,0
24	Tyrkia	0,9	0,0	0,9
25	Taiwan	0,8	0,8	0,0
26	India	0,0	1,1	-1,1
	SUM	100,0	100,0	0,0

Kilder: OECD og Beregningsutvalget

1 SITC = Standard International Trade Classification

2 En enkel illustrasjon av dette kan være en hypotetisk situasjon der Norge er alene i verden om å eksportere en bestemt industrivare. Eksport av denne industrivaren vil trekke opp konkurransevekten til de landene som importerer denne varen, til tross for at dette er en vare det ikke eksisterer konkurranse om.

handles med over landegrensene, de er lokale og må konsumeres i samme land som de produseres. Hindringen mot handel kan være politisk, men også praktisk/teknisk. Den teknologiske utviklingen har kontinuerlig økt mulighetene for handel. Skillet mellom k- og s-sektor i hovedkursteorien er stilisert. Det er nå svært få varer og tjenester som det teknisk sett ikke kan handles med, og det er lite av norsk markedsrettet virksomhet som ikke på en eller annen måte er utsatt for konkurranse fra utlandet. Størrelsen på transportkostnader kan imidlertid i praksis være et hinder.

I en utredning for Holden III utvalget har Eika m.fl. (2013) foretatt en klassifisering av norsk næringsliv etter hvor utsatt de ulike næringer er for internasjonal konkurranse. Inndelingen er basert på andelen av næringenes verdiskaping som går til eksport eller i hvilken grad de konkurrerer mot import. Selv om det er store forskjeller mellom bedrifter i samme næring, og det er mange bedrifter som er internasjonalt konkurranseutsatte også i andre næringer, er en slik inndeling nyttig, fordi den gir kunnskap om hvilke aktører som i hovedsak er internasjonalt konkurranseutsatte. Ifølge utredningen stod de fastlandsbaserte konkurranseutsatte næringene for nær 15 prosent av verdiskapingen i Norge i 2012, og 11 prosent av sysselsettingen. De konkurranseutsatte næringene i fastlandsøkonomien kan deles i tre: Leverandørvirksomhet til petroleumsvirksomheten, næringer basert på andre former for naturressurser, og såkalte ikke-stedbundne næringer, dvs. konkurranseutsatte næringer som ikke er avhengig av norske naturressurser, og dermed i større grad kan flyttes til andre land. Metallindustrien er eksempel på en næring basert på naturressurser, mens produksjon av metallvarer, elektrisk utstyr og maskiner er en ikke-stedbunden næring. I 2012 stod leverandørvirksomheten for 3 prosent av samlet sysselsetting, mens de to andre gruppene stod for rundt 4 prosent hver.

Mange konkurranseutsatte bedrifter har vridd sin produksjon mot leveranser til petroleumssektoren de senere årene og produksjonen i leverandørnæringene har økt vesentlig sterkere enn i andre næringer. Samtidig er det ikke så mange næringer der slike leveranser utgjør hoveddelen av produksjonen. Holden III-utvalget peker på at for at konkurranseutsatt sektor skal bli stor nok samlet sett, vil man ha behov for et visst omfang av ikke-stedbundne næringer. I dag er det betydelig aktivitet i slike næringer, men for at den skal være stor nok også i fremtiden, er det vanskelig å se for seg at kostnadsnivået korrigert for produktivitetsforskjeller i vid forstand kan være mye høyere i Norge enn hos våre handelspartnere.

Stadig flere deler av næringslivet møter internasjonal konkurranse. Det er dels et resultat av at teknologisk utvikling gjør det mulig, for eksempel innen regnskap og IKT, men også at virksomheter i økende grad konkurrerer i andre land, som innen transport, bygg og anlegg, og matindustrien. I flere tjenesteytende næringer ser vi økende konkurranse fra utlandet og en klar økning i importen. Holden III-utvalget peker på at denne økningen i noen grad kan henge sammen med høyere kostnader i Norge enn hos nære handelspartnere. Selv om importandelen i disse næringene samlet sett er relativt liten, er andelen betydelig høyere i deler av næringene. Samtidig er dette næringer som vokser mer enn BNP samlet sett, slik at økte importandeler her vil gi stadig større utslag i samlet import. Økende import på nye områder innebærer isolert sett at vi trenger en ytterligere økning i aktiviteten i ikke-stedbundne næringer for å sikre langsiktig balanse i utenrikshandelen, eller at eksporten fra andre næringer øker.

4.2.1 Frontfagsmodellen

Industrien har i mesteparten av etterkrigstiden vært retningsgivende for øvrige tariffområder i lønnsforhandlingene i Norge. Opplegget for forhandlingene bygger på at lønnsveksten må tilpasses det konkurranseutsatt sektor over tid kan leve med. Dette ivaretas ved at avtaleområder med stort innslag av konkurranseutsatt virksomhet både forhandler først (det såkalte frontfaget), og at resultatet fra disse danner en norm for andre avtaleområder. Frontfaget har tradisjonelt vært verkstedoverenskomsten/industrioverenskomsten ved forbundsvise oppgjør og bredere LO-NHO-områder, som industriarbeidere, ved sentrale oppgjør.

Frontfagsmodellen ble formalisert som en økonomisk modell, ofte omtalt som hovedkursteorien, da Utredningsutvalget for inntektsoppgjørene i 1966 la fram sin andre rapport høsten 1966. Hovedkursteorien beskriver de makroøkonomiske trender som vil gjelde for lønns- og prisutviklingen i Norge på lang sikt. Over tid stiller et ønske om full sysselsetting og balanse i utenriksøkonomien krav til størrelsen på konkurranseutsatt sektor som bare kan oppfylles dersom lønnsomheten i slik virksomhet ikke er dårligere i Norge enn i utlandet. Forventet avkastning på investeringer i Norge (kapitalavkastningen) må da på lang sikt være på nivå med forventet kapital-

avkastning hos våre handelspartnere. Lavere forventet kapitalavkastning i Norge enn i utlandet vil føre til at investorer vil foretrekke å investere i utlandet fremfor i Norge. Dette medfører at produktreallønnskostnaden i industrien i Norge ikke kan være høyere enn det produktivitetsnivået i konkurranseutsatt sektor gir grunnlag for. Dersom reallønnen vokser raskere enn produktiviteten, vil kapitalavkastningen reduseres, og investeringene svekkes. Over tid vil lave investeringer i Norge føre til en gradvis nedbygging av konkurranseutsatt sektor. Med «hovedkurs» i Utredningsutvalgets rapport refereres det i tråd med dette til et «normalnivå på lønnskostnadsandelen i konkurranseutsatt sektor, dvs. hvor mye av faktorinntekten som normalt går til lønnstakerne og hvor mye som går til kapitaleierne. En stabil utvikling i lønnskostnadsandelen kan indikere en stabil lønnsevne og konkurransekraft i sektoren.

Når produktivitetsveksten bestemmer utviklingen i produktreallønn over tid, må nominell lønnsvekst være lik summen av produktivitets- og prisveksten. Hvis den nominelle lønnsveksten blir høyere enn dette, slik at reallønnen vokser mer enn det produktivitetsveksten gir rom for, vil konkurranseevnen svekkes og arbeidsledigheten stige. En blanding av markedsforhold og institusjonelle mekanismer bidrar til at lønnsveksten i konkurranseutsatt sektor er normen også for lønnsveksten i resten av økonomien.

Frontfagsmodellen og hovedkursteorien reflekterer således en forståelse for at det over tid er en forbindelse mellom det som er bedriftsøkonomisk lønnsomt og det som er gunstig ut fra makroøkonomiske hensyn. Modellen hviler blant annet på erkjennelsen av at lønnsdannelsen over tid har avgjørende betydning for nivået på arbeidsledigheten, mens reallønnsutviklingen først og fremst er knyttet til produktivitetsutviklingen. Erfaringene fra Norge og andre land tilsier at høy nominell lønnsvekst uten bakgrunn i tilsvarende produktivitetsvekst i all hovedsak slår ut i høyere inflasjon og økt arbeidsledighet på lengre sikt, og ikke i høyere reallønnsvekst. Ettersom konkurranseutsatte næringer konkurrerer med skjermede næringer om arbeidskraften, må de samme betingelsene for lønnsvekst gjelde også for skjermede næringer.

Den norske lønnsforhandlingsmodellen innebærer videre stor grad av koordinering, der hovedorganisasjonene i arbeidslivet spiller en avgjørende rolle. Institusjoner som Kontaktutvalget og Det tekniske beregningsutvalget for inntektsoppgjørene støtter opp under koordineringen. Organisasjonsgraden på arbeidstakersiden i Norge var knapt 52 prosent i 2014, jf. vedlegg 5. Tariffavtaledekningen for alle arbeidstakere er anslått til 67 prosent, om lag 50 prosent i privat sektor og tilnærmet 100 prosent i offentlig sektor. Tariffavtalene benyttes imidlertid også som rettesnor i bedrifter som ikke formelt er bundet av avtalene.

Samtidig som flertallet av arbeidstakerne i Norge dermed er dekket av de sentrale forhandlingene, er det et betydelig antall som ikke er dekket av kollektive avtaler. Blant annet ledere og en stor andel av funksjonærene i industrien får sin lønn bestemt gjennom lokale lønnsforhandlinger. Dette var en viktig bakgrunn for at Kontaktutvalget den 22. januar 2003 la fram en felles erklæring om situasjonen foran mellomoppgjøret 2003. I denne erklæringen het det blant annet:

> *«(…) På denne bakgrunn er regjeringen og organisasjonene i arbeidslivet enige om følgende: At den samlede lønnskostnadsveksten i 2003 må tilpasses utfordringene i konkurranseutsatt næringsliv og arbeidet for full sysselsetting. I arbeidet for å nå dette målet er det avgjørende at alle grupper omfattes. Når det gjelder en nærmere vurdering av utfordringene for konkurranseutsatt sektor i årene framover vises det til det nedsatte ekspertutvalget.*
>
> *Partene i arbeidslivet vil i forbindelse med mellomoppgjøret 2003: Arbeide for å få lønnsveksten i Norge mer på linje med utviklingen hos våre handelspartnere. Oppgjøret i 2003 må derfor ta utgangspunkt i den delen av næringslivet som er utsatt for konkurranse fra utlandet. Den samlede lønnsveksten som avtales sentralt og lokalt for disse sektorene må være normgivende for de rammer som forhandles i de øvrige oppgjørene.*
>
> *Samtidig er det viktig at det innenfor disse rammene gis rom for endringer i relative lønninger som sikrer et velfungerende arbeidsmarked og en rettferdig lønnsutvikling. Arbeidsgiversiden i privat og offentlig sektor vil aktivt arbeide for en lønnsvekst hos lederne i virksomhetene som ligger innenfor rammene for det øvrige arbeidslivet. I kraft av sine eierposisjoner i næringslivet vil en også fra statens side arbeide for en slik utvikling.»*

Regjeringen Stoltenberg II satte i 2012 ned et offentlig utvalg for å vurdere erfaringene med lønnsdannelsen gjennom de 12 årene som hadde gått siden handlingsregelen og inflasjonsmålet for pengepolitikken ble innført. Utvalget skulle også drøfte makroøkonomiske utviklingstrekk som

Boks 4.2 Noen av hovedkonklusjonene til Holden III utvalget

- *Utvalget slutter opp om frontfagsmodellen, som er en viktig bærebjelke i lønnsdannelsen i Norge.* Selv om nye utviklingstrekk i økonomien og endrede retningslinjer i den økonomiske politikken har brakt inn nye mekanismer i måten økonomien virker på, gjelder de grunnleggende sammenhengene som frontfagsmodellen og hovedkursteorien bygger på også i dag. Det betyr at lønnsveksten i den sektoren som er utsatt for internasjonal konkurranse, må avspeile pris- og produktivitetsveksten i denne sektoren. Lønnsveksten i konkurranseutsatt sektor må så gjelde som en norm for lønnsveksten ellers i økonomien.
- *Et vesentlig høyere kostnadsnivå enn i andre land reflekterer høy produktivitet og store bytteforholdsgevinster, men innebærer samtidig en utfordring for konkurranseutsatte virksomheter.* Økte priser på olje og andre viktige eksportprodukter og fallende priser på varer vi importerer, har gitt norsk økonomi store bytteforholdsgevinster på 2000-tallet. Høy og økende aktivitet i petroleumsvirksomheten og økt bruk av oljepenger over statsbudsjettet har trukket opp kostnadsnivået i Norge sammenlignet med andre land, både gjennom høyere lønnsvekst enn hos handelspartnerne og gjennom en styrking av kronen. Det høye lønnskostnadsnivået innebærer samtidig at mange har fått glede av bytteforholdsgevinsten og det høye produktivitetsnivået.
- *Et tilstrekkelig omfang av internasjonalt konkurranseutsatte virksomheter er nødvendig for en balansert økonomisk utvikling.* For at konkurranseutsatt sektor skal være tilstrekkelig stor samlet sett, vil vi ha behov for et visst omfang av ikke-stedbundne næringer, dvs. konkurranseutsatte næringer som ikke er avhengig av norske naturressurser og dermed i større grad kan flyttes til andre land. Dette krever at det over tid er balanse mellom kostnadsnivå og produktivitetsnivå målt mot relevante handelspartnere. Også virksomheter på andre områder i økonomien blir utsatt for økende konkurranse fra utlandet, og en sterk avskalling av slike virksomheter kan svekke den underliggende balansen i utenriksøkonomien. Hvis dette oppdages for sent, kan kostnadene knyttet til en nødvendig kursendring bli store. Et høyt kostnadsnivå kan gjøre det mer krevende å starte og drive virksomheter som skal konkurrere i et internasjonalt marked.
- *For å redusere risikoen for en sterk nedbygging av konkurranseutsatt sektor, bør den kostnadsmessige konkurranseevnen ikke svekkes.* På lengre sikt er det trolig nødvendig med en forbedring, særlig dersom oljeprisen skulle falle markert. En moderat lønnsvekst vil bidra til bedre konkurranseevne både direkte, og indirekte gjennom lavere rente og svakere kronekurs. Det vil gi tryggere grunnlag for høy sysselsetting og lav arbeidsledighet framover.
- *Konsekvensene for norsk økonomi vil bli vesentlig kraftigere om betydelig svakere vekst i verdensøkonomien skulle føre til et kraftig fall i oljeprisen.* Det vil kunne gi en brå nedgang i oljevirksomheten både i Norge og internasjonalt, og annen norsk eksport vil også bli rammet. Arbeidsledigheten vil da stige markert. En slik utvikling vil kreve vesentlige tilpasninger både i den økonomiske politikken og i lønnsdannelsen. Norges Bank vil trolig redusere styringsrenten, kronekursen vil trolig svekkes betydelig, finanspolitikken må etter hvert strammes inn som følge av lavere vekst i fondskapitalen, og lønnstakerne må trolig godta en vesentlig svakere utvikling i kjøpekraften. Over tid vil svekkelsen av kronekursen og en lavere lønnsvekst bidra til ny vekst i tradisjonelle konkurranseutsatte næringer, og til at arbeidsledigheten etter hvert går ned igjen. Frontfagsmodellen er etter utvalgets mening godt egnet til å bidra til en tilpasning til et lavere kostnadsnivå for å bedre konkurranseevnen.

Boks 4.2 forts.

– *Lønnsveksten i industrien for arbeidere og funksjonærer samlet bør være normgivende for resten av økonomien.* Dette er i tråd med Kontaktutvalgets uttalelse i mars 2003. Ved forbundsvise oppgjør er det Industrioverenskomsten som er frontfaget, og dermed forhandles først. Dette oppgjøret har i stor grad direkte gjennomslag i en rekke andre oppgjør. Siden utfallet av de lokale forhandlingene ikke er avklart, bør NHO, i forståelse med LO, angi en troverdig ramme for den samlede årslønnsveksten i industrien. En troverdig ramme skal verken være gulv eller tak for lønnsveksten, men en norm som andre forhandlingsområder skal forholde seg til. Ved utarbeidelsen av anslaget må det tas tilstrekkelig hensyn til de økonomiske utsiktene. Drøfting av de økonomiske utsiktene i Det tekniske beregningsutvalget for inntektsoppgjørene (TBU) i forkant av lønnsoppgjørene vil gi grunnlag for en felles virkelighetsoppfatning blant alle parter i lønnsoppgjørene.

– *Utvalget ser ikke behov for å endre sammensetningen av frontfaget nå.* Høy aktivitet og god lønnsomhet i oljerelatert virksomhet har ført til høy lønnsvekst i denne typen virksomheter, og for å unngå at lønnsveksten blir høyere enn det konkurranseutsatte virksomheter tåler, kan det argumenteres for at oljerelaterte virksomheter ikke bør inngå i frontfaget. Men i en vurdering av hvilke bedrifter som bør inngå i frontfaget, må det tas hensyn til hva som vil fungere som en troverdig norm for lønnsdannelsen i Norge. Frontfagets sammensetning gjenspeiler også i betydelig grad sammensetningen av konkurranseutsatt sektor. I tillegg kan økende internasjonal konkurranse innen leverandørnæringene og forventet svakere utvikling i oljeaktiviteten innebære lavere lønnsvekst i oljerelatert virksomhet i årene framover. Organisasjonsmessige forhold og tradisjon taler også for å videreføre det nåværende frontfaget.

kan skape utfordringer for norsk økonomi og lønnsdannelsen framover. Mandatet pekte på det høye og økende kostnadsnivået, petroleumsvirksomhetens økende betydning i norsk økonomi, at arbeidsinnvandringen fra EU/EØS-området hadde økt markert, og at veksten i produktiviteten hadde falt tilbake de senere årene. Utvalget leverte sin innstilling til Finansdepartementet den 3. desember 2013. Noen av hovedkonklusjonene til utvalget er gjengitt i boks 4.2.

4.2.2 Lønnsomheten i norsk industri

Det er en nær sammenheng mellom utviklingen i *konkurranseevnen* og *lønnsomheten i næringslivet*, jf. over. Hovedkursteorien peker på lønnskostnadsandelen som en sentral indikator for utviklingen i lønnsomheten. Høyere lønnskostnader, lavere produsentpriser og svakere produktivitetsutvikling er faktorer som isolert sett bidrar til svekket konkurranseevne og lavere lønnsomhet. En slik utvikling vil innebære at en større andel av bedriftenes overskudd tilfaller lønnstakerne og mindre kapitaleierne. Lønnskostnadsandelen vil da gå opp, mens driftsresultatandelen vil gå ned. Motsatt bidrar lavere lønnskostnader, høyere produsentpriser og sterkere produktivitetsutvikling isolert til bedret konkurranseevne og lønnsom-

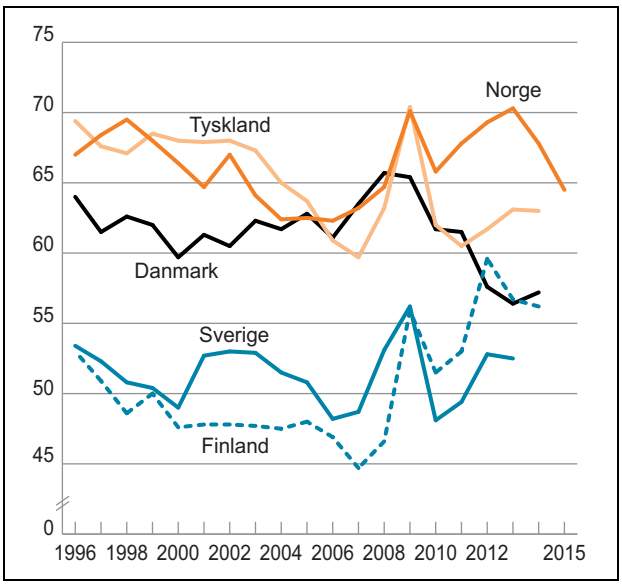

Figur 4.1 Lønnskostnadsandeler i industrien[1]

[1] Lønnskostnadsandelene er beregnet ved lønnskostnader dividert på brutto faktorinntekter, dvs. at driftsresultatet ikke er justert for kapitalslit.

Kilder: Statistisk sentralbyrå, OECD, Eurostat og Beregningsutvalget

het. En slik utvikling vises ved en lavere lønnskostnadsandel og tilsvarende høyere driftsresultatandel.

Figur 4.1. viser utviklingen i lønnskostnadene som andel av brutto faktorinntekter i industrien i Norge og våre handelspartnere siden midten av 1990-tallet. Lønnkostnadsandelen i Norge har historisk svingt med konjunkturene rundt et nokså stabilt nivå.

Nedgangen i lønnskostnadsandelen på første halvdel av 2000-tallet må trolig bl.a. ses i sammenheng med den markerte bedringen i Norges bytteforhold i handelen med utlandet etter at Kina begynte å spille en større rolle i det internasjonale varebyttet. Sterk vekst i etterspørselen fra Kina og andre framvoksende økonomier har gitt betydelig oppgang i prisene på flere viktige norske eksportprodukter. Samtidig har økt import fra lavkostland bidratt til nedgang i prisene på importerte konsumvarer, noe som har bidratt til merkbar bedring i lønnstakernes kjøpekraft. Når produktivitetsveksten i tillegg har vært høy, har dette gitt grunnlag for sterk vekst både i bedriftenes overskudd og i reallønnene.

I forbindelse med finanskrisen steg lønnskostnadsandelen i norsk industri markert i 2009. Lønnskostnadsandelen falt tilbake igjen i 2010, men steg deretter de tre neste årene. De to siste årene har lønnskostnadsandelen i industrien falt markert fra over 70 prosent i 2013, til vel 64 prosent i 2015. Til sammenlikning har gjennomsnittet de siste ti årene vært 67 prosent, mens

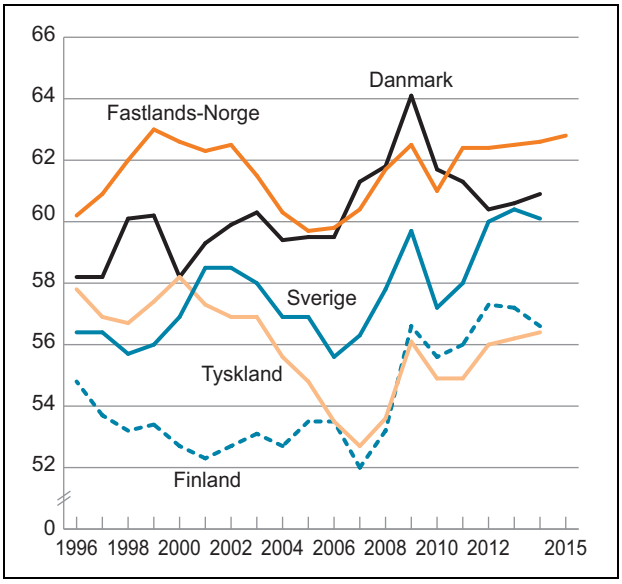

Figur 4.2 Lønnskostnadsandeler i hele økonomien

Kilder: Statistisk sentralbyrå, OECD, Eurostat og Beregningsutvalget

gjennomsnittet siden 1996 har vært på 66 prosent, jf. figur 4.1.

Figuren viser også utviklingen i Sverige, Tyskland, Finland og Danmark. Når man sammenlikner lønnskostnadsandelen med andre land, er det viktig å være oppmerksom på at ulik næringsstruktur i ulike land vil kunne gi nivåforskjeller i lønnskostnadsandelene mellom landene. I vedleggstabell 4.5 presenteres tall for brutto driftsresultatandel for Norge og utvalgte land.

Bildet for utviklingen i lønnskostnadsandeler er i hovedsak det samme når vi ser på utviklingen i lønnskostnadsandelene for hele økonomien, jf. figur 4.2. De årlige svingningene i lønnsomheten er imidlertid noe mindre enn for industrien.

4.3 Indikatorer for industriens kostnadsutvikling

Lønnskostnadene er den enkeltfaktoren som betyr mest for kostnadene i næringslivet. Lønnskostnadene kan bl.a. måles ved timelønnskostnader og lønnskostnader per produsert enhet. Svakere krone kan bedre eksportbedriftenes inntekter og bedre bedriftenes konkurransesituasjon relativt til utlandet. Foruten lønnskostnadene vil andre kostnadskomponenter som energikostnader, kapitalkostnader, transportkostnader og andre kostnader til innenlandsk produsert produktinnsats ha betydning for norske bedrifters muligheter til å kunne hevde seg i den internasjonale konkurransen. Videre vil også produktivitetsutviklingen og offentlige avgifter og subsidier være av betydning for konkurranseevnen.

Utviklingen i industriens internasjonale konkurranseevne avhenger også av produktivitets- og kostnadsutviklingen i øvrige deler av norsk næringsliv. Disse næringene leverer produktinnsats, energi og kapitalvarer til industrien. Jo billigere disse leveransene er, desto bedre blir industriens internasjonale konkurranseevne. Videre konkurrerer industrien med øvrige næringer om innsatsfaktorer som bl.a. arbeidskraft. Lavere lønninger i andre næringer kan bidra til en bedring i industriens konkurranseevne ved at det blir lettere og billigere for industrien å skaffe arbeidskraft og kapitalvarer. Kostnadsutviklingen i industrien kan derfor ikke ses uavhengig av kostnadsutviklingen i norsk økonomi for øvrig. Svakere krone trekker i retning av dyrere produktinnsats på importerte varer og tjenester. Dette svekker isolert sett lønnsomheten, men gir også insentiver til å erstatte importerte produkter med norskpro-

Tabell 4.2 Timelønnskostnader i industrien. prosent endring fra året før

	Gj.snitt 2006–2015	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Vekst i lønnskostnader per time											
Norge[1]	4,1	6,2	3,8	5,1	4,1	2,2	4,5	4,9	5,1	2,8	2,6
Handelspartnerne[2]	2,7	2,7	4,2	3,2	3,2	1,2	2,5	3,2	2,2	2,3	2,0
Relativ timelønnskostnadsvekst i nasjonal valuta	1,4	3,4	-0,4	1,8	0,9	1,0	2,0	1,6	2,8	0,5	0,6
Relativ timelønnskostnadsvekst i felles valuta	0,2	2,9	1,3	2,4	-2,0	5,4	3,9	3,3	-0,2	-5,3	-9,1
Memo: Valutakurs[3]	1,2	0,5	-1,7	-0,5	2,9	-4,2	-1,9	-1,6	3,0	6,1	10,7

1 Lønnskostnad per utførte timeverk i industrien, jf. nasjonalregnskapet.

2 Tallene for årene 2006–2013 er fra Conference Board. For 2014 og 2015 benyttes tall for vekst i arbeidskraftkostnadsindekser fra Eurostat. Tall for handelspartnerne er beregnet som veide geometriske gjennomsnitt, jf. boks 4.1.

3 Industriens effektive valutakurs. Et positivt endringstall innebærer en svekkelse av norske kroner målt ved industriens effektive valutakurs. Utviklingen i industriens effektive valutakurs kan avvike betydelig fra kronens verdi mot enkeltvalutaer. Dette innebærer bl.a. at et veid gjennomsnitt ikke gir et fullstendig uttrykk for den endringen i konkurransesituasjonen de enkelte bedriftene eller bransjene står overfor.

Kilder: Conference Board, Eurostat, Statistisk sentralbyrå og Beregningsutvalget.

duserte varer og tjenester som så vil dempe effekten på lønnsomheten igjen.

Forutsigbare og stabile rammebetingelser kan også bidra til å styrke næringslivets konkurranseposisjon.

4.3.1 Vekst i timelønnskostnader

Tabell 4.2 og figur 4.3 viser utviklingen i lønnskostnader per time for ansatte i industrien i Norge og i industrien hos våre handelspartnere målt i felles valuta.

Den kostnadsmessige konkurranseevnen målt ved relative timelønnskostnader i industrien i felles valuta har bedret seg de tre siste årene, etter å ha svekket seg i årene fram til og med 2012. Samlet sett over den siste tiårsperioden har den kostnadsmessige konkurranseevnen svekket seg med i gjennomsnitt 0,2 prosent per år. Mens veksten i timelønnskostnader i norsk industri har vært høyere enn hos et vektet gjennomsnitt av handelspartnerne, har en svekkelse av kronen bidratt i motsatt retning.

Ifølge foreløpige nasjonalregnskapstall var veksten i timelønnskostnadene i norsk industri i 2015 på 2,6 prosent, dvs. 0,6 prosentpoeng høyere enn timelønnskostnadsveksten hos handelspartnerne. En markert svekkelse av kronen fra 2014 til 2015 gjorde at de relative timelønnskostnadene anslås å ha falt med 9,1 prosent dette året.

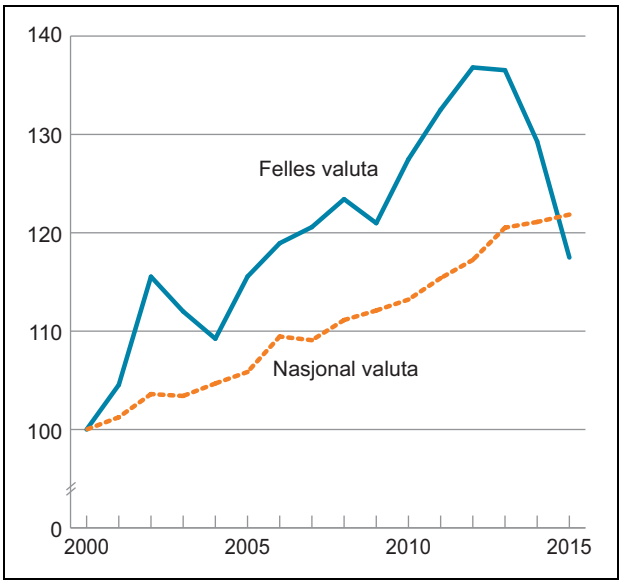

Figur 4.3 Relative timelønnskostnader i industrien. Indeks 2000 = 100

Kilder: Conference Board, Eurostat, Statistisk sentralbyrå og Beregningsutvalget.

Dersom en ser utviklingen i et litt lengre perspektiv har veksten i timelønnskostnader i norsk industri vært høyere enn i industrien hos handelspartnerne, jf. figur 4.3. Utviklingen i valutakursen har variert mye fra år til år, og bidratt til at det har vært langt større svingninger i den rela-

Tabell 4.3 Arbeidskraftkostnader i næringsvirksomhet[1]. prosent endring fra året før

	Gj.snitt 2006–2015	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Vekst i lønnskostnader per time											
Fastlands-Norge[1]	4,5	6,4	6,3	5,9	4,5	2,2	4,7	4,7	5,5	2,7	2,5
Handelspartnerne[2]	2,5	2,8	3,4	3,7	2,6	1,9	2,6	2,7	1,4	1,8	2,2
Relativ timelønnskostnadsvekst i nasjonal valuta	2,0	3,5	2,8	2,1	1,9	0,3	2,0	1,9	4,0	0,9	0,3
Relativ timelønnskostnadsvekst i felles valuta	0,7	3,0	4,6	2,6	-1,0	4,7	4,0	3,6	1,0	-4,9	-9,4
Memo: Valutakurs[3]	1,2	0,5	-1,7	-0,5	2,9	-4,2	-1,9	-1,6	3,0	6,1	10,7

1 Unntatt offentlig virksomhet. Tallene for Fastlands-Norge er fra SSB, mens tallene for handelspartnerne er fra Eurostat. For handelspartnerne er tallene for 2015 anslått ved veksten fra 1–3. kvartal 2014 til 1–3. kvartal 2015.
2 Tall for handelspartnerne er beregnet som veide geometriske gjennomsnitt, jf. boks 4.1.
3 Industriens effektive valutakurs.
Kilder: Eurostat, Statistisk sentralbyrå og Beregningsutvalget

tive timelønnskostnadsveksten målt i felles valuta enn i nasjonal valuta.

Dersom vi går ut over industrien og ser på næringsvirksomhet i bredere forstand har den kostnadsmessige konkurranseevnen svekket seg litt de siste ti årene. I gjennomsnitt har den årlige veksten i arbeidskraftkostnader i norsk næringsvirksomhet vært 0,7 prosent høyere enn hos våre handelspartnere, jf. tabell 4.3. Av dette kan 2,0 prosentenheter tilskrives høyere arbeidskraftkostnadsvekst i Norge enn hos handelspartnerne, mens en svekkelse av kronen i perioden har bidratt i motsatt retning.

4.3.2 Vekst i lønnskostnader per produsert enhet

Figur 4.4 viser utviklingen i lønnskostnader per produsert enhet i industrien i Norge relativt til industrien hos våre handelspartnere.

Høyere lønnsvekst i Norge enn hos handelspartnerne bidro til at lønnskostnadene per produsert enhet i norsk industri relativt til industrien hos handelspartnerne økte med 23 prosent fra 2004 til 2014, målt i nasjonal valuta. Utviklingen i valutakursen har variert mye fra år til år, og bidratt til at det har vært større svingninger i utviklingen i det relative forholdet for lønnskostnader per produsert enhet målt i felles valuta enn i nasjonal valuta. En styrking av kronen over perioden 2005–2014 bidro til at lønnskostnadene per produsert enhet i norsk industri økte relativt til industrien hos handelspartnerne med 26 prosent. Det foreligger ennå ikke tall for 2015, men en markert svekkelse av kronen fra 2014 til 2015 vil isolert sett bidra til å trekke ned nivået på lønnskostnadene per produsert enhet i norsk industri relativt til handelspartnerne.

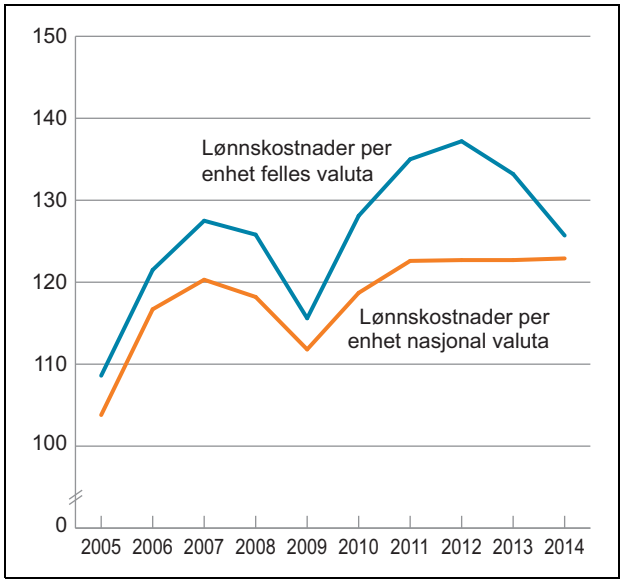

Figur 4.4 Lønnskostnader per produsert enhet i industrien i Norge relativt til handelspartnerne. Indeks 2004 = 100.

Kilde: OECD og Beregningsutvalget

4.3.3 Vekst i lønnskostnader per ansatt i hele økonomien

Ifølge tall fra OECD var veksten i lønnskostnader per ansatt i hele økonomien 1,5 prosentpoeng høyere i Norge enn i OECD-området i 2014 og 1,7 prosentpoeng høyere sammenliknet med et vektet snitt av våre handelspartnere, jf. vedleggstabell

4.4. For 2015 anslår OECD veksten i lønnskostnadene per ansatt i OECD-området til 1,7 prosent og hos et vektet snitt av våre handelspartnere til 2,0 prosent. OECD anslår videre veksten i lønnskostnadene per ansatt i 2016 til 2,4 prosent i OECD-området og til 2,6 prosent hos våre handelspartnere.

4.3.4 Lønnskostnadsnivåer i industrien

Forholdet mellom timelønnskostnadene i industrien i Norge og i industrien hos handelspartnerne i EU viste en oppadgående trend fram til 2012, jf. figur 4.5. Både høyere lønnskostnadsvekst i Norge enn hos handelspartnerne i EU og en styrking av kronen bidro. En markert svekkelse av kronen de siste årene har bidratt til at differansen mellom timelønnskostnadene i norsk industri og i industrien hos handelspartnerne i EU falt fra 57 prosent i 2012 til 37 prosent i 2015.

Figur 4.6 illustrerer forholdet mellom lønnskostnadene per timeverk i industrien i Norge og i industrien hos handelspartnerne i EU framskrevet til 2015. Selv om forholdet mellom timelønnskostnadene i industrien i Norge og i industrien hos handelspartnerne har falt markert de to siste årene, var nivået i Norge i fjor fortsatt høyere enn

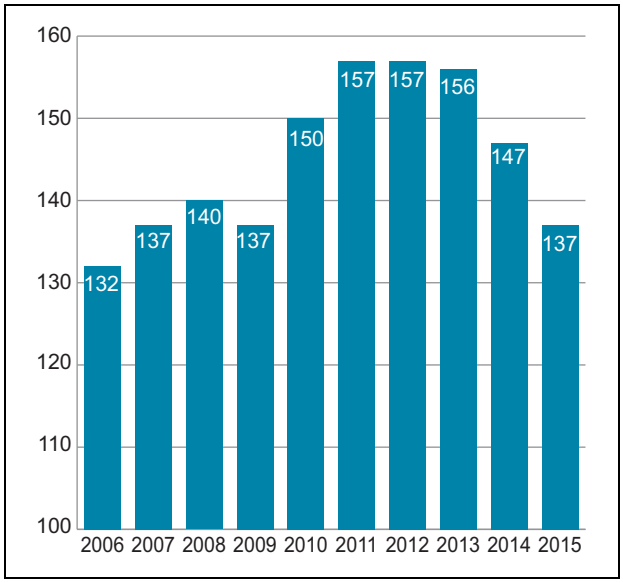

Figur 4.5 Timelønnskostnader i industrien i Norge i forhold til industrien hos handelspartnerne i EU i felles valuta1. Handelspartnerne i figuren = 100.

[1] Tallene fra 2005 til 2013 er fra Conference Board. Nivået i 2014 og 2015 er framskrevet ved å benytte Nasjonalregnskapet for Norge og arbeidskraftkostnadsindekser fra Eurostat for handelspartnerne.

Kilder: Conference Board, Eurostat, Statistisk sentralbyrå og Beregningsutvalget

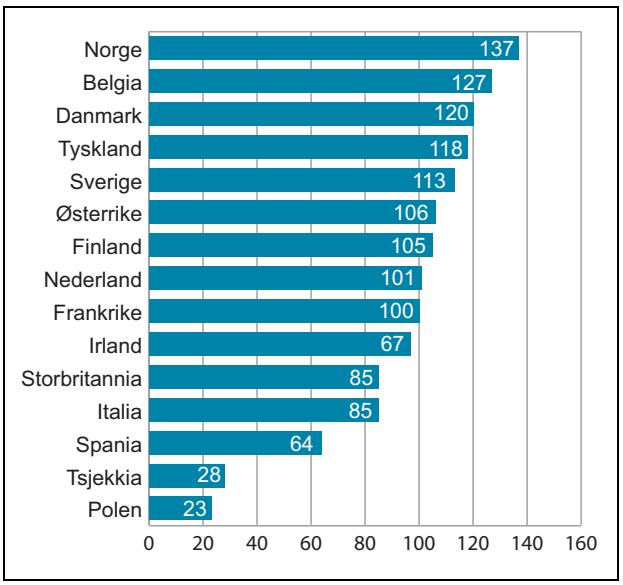

Figur 4.6 Timelønnskostnader i industrien i Norge i forhold til industrien hos handelspartnerne i EU[1] i felles valuta i 2015 Handelspartnerne i figuren = 100.

[1] Figuren omfatter alle EU-landene i handelspartneraggregatet, jf. boks 4.1. Det vektede gjennomsnittet er beregnet ut fra Norges konkurransevekter.

Kilder: Conference Board, Eurostat, Statistisk sentralbyrå og Beregningsutvalget

hos alle de andre landene i sammenlikningen. Dette reflekterer norsk økonomis høye produktivitet og inntektsnivå, samt jevnere fordeling av inntektene, men også at lønnskostnadsveksten i norsk industri i nasjonal valuta har vært høyere enn hos handelspartnerne de siste ti årene. Av handelspartnerne er det Belgia, Danmark, Tyskland og Sverige som har det høyeste lønnskostnadsnivået. Landene med lavest lønnskostnadsnivå i 2015 var Tsjekkia og Polen.

Holden III-utvalget (NOU 2013:13) påpekte i sin innstilling som ble lagt fram i desember 2013, at høy og økende aktivitet i petroleumsvirksomheten og økt bruk av oljepenger over statsbudsjetter hadde trukket opp kostnadsnivået i Norge sammenlignet med andre land, både gjennom høyere lønnsvekst enn hos handelspartnerne og gjennom en styrking av kronen. Det høye lønnskostnadsnivået innebærer samtidig at mange har fått glede av bytteforholdsgevinsten og det høye produktivitetsnivået. Utvalget pekte samtidig på at nedtrappingen av petroleumsvirksomheten som før eller senere ville komme, ville kunne utfordre stabiliteten i norsk økonomi, og at utfordringene ville øke dersom nedgangen kom brått, f.eks. som følge av en nedgang i oljeprisen, jf. boks 4.2. Utvalget

skrev bl.a. at «*En slik utvikling vil kreve vesentlige tilpasninger både i den økonomiske politikken og i lønnsdannelsen. Norges Bank vil trolig redusere styringsrenten, kronekursen vil trolig svekkes betydelig, finanspolitikken må etter hvert strammes inn som følge av lavere vekst i fondskapitalen, og lønnstakerne må trolig godta en vesentlig svakere utvikling i kjøpekraften. Over tid vil svekkelsen av kronekursen og en lavere lønnsvekst bidra til ny vekst i tradisjonelle konkurranseutsatte næringer, og til at arbeidsledigheten etter hvert går ned igjen. Frontfagsmodellen er etter utvalgets mening godt egnet til å bidra til en tilpasning til et lavere kostnadsnivå for å bedre konkurranseevnen.*» Siden juni 2014 har oljeprisen falt kraftig. Effekten av oljeprisfallet på norsk økonomi har så langt vært forholdsvis godt i tråd med vurderingene til utvalget.

4.3.5 Sammensetningen av lønnskostnadene i industrien

Tabell 4.4 viser en summarisk oversikt over lønnskostnadenes sammensetning for industriansatte i 2013, basert på en oppsplitting på lønn for arbeidet tid, lønn for ikke-arbeidet tid og andre indirekte personalkostnader omregnet til lønnskostnader pr. time i norske kroner i 2013. Det finnes foreløpig ikke oppdatert tallmateriale fra Conference Board etter 2013. I tabell 4.4 er det beregnet et estimert nivå for 2015 for 14 europeiske konkurrentland, basert på veksttall fra OECD og endrede valutakurser. Grunnen til framskrivningen er at spesielt valutakursene i forhold til norske kroner er kraftig svekket i perioden og ulike land har nærmet seg lønnskostnadsnivået for nor-

Tabell 4.4 Lønnskostnader pr. time for 2013, omregnet til norske kroner[1] for industriansatte og fordeling i prosent[2] på hhv. lønn per arbeidet time, lønn for ikke-arbeidet tid, samt andre indirekte lønnskostnader Fremskrevet estimat for totale lønnskostnader 2015

	Gjennomsnittlig lønnskostnader i kroner pr. arbeidet time		Fordeling på lønnskostnadene[3] på ulike komponenter				
			Arbeidet tid	Ikke-arbeidet tid	Arbeidet og ikke-arbeidet tid	Andre sosiale kostnader	Totalt
	2013[5]	2015[6]	Prosent	Prosent	Prosent	Prosent	Prosent
Norge	387	408	66,34	12,34	78,64	21,4[4]	100
Belgia	323	375	47,6	20,2	67,8	32,2	100
Danmark	300	356	74,1	14,9	89,0	10,9	100
Sverige	300	335	58,8	10,8	69,6	30,4	100
Tyskland	288	349	56,9	21,4	78,3	21,7	100
Finland	262	311	58,9	20,7	79,6	20,4	100
Østerrike	261	315	52,5	21,5	74,0	26,0	100
Frankrike	252	296	56,4	13,2	69,6	30,4	100
Nederland	249	298	57,7	20,1	77,8	22,2	100
Irland	247	286	62,7	20,6	83,3	16,7	100
Italia	217	251	52,6	18,4	71,0	29,0	100
Storbritannia	182	256	71,9	13,6	85,5	14,5	100
Spania	165	189	54,1	20,0	74,1	25,8	100
Tsjekkia	72	82	60,5	13,0	73,5	26,6	100
Polen	54	68	59,9	23,5	83,4	16,6	100

1 Omregning til norske kroner ved gjennomsnittlige valutakurser.
2 Fordeling i prosent på ulike lønnselementer for hvert enkelt land.
3 Fordeling av 2013-nivå.
4 SSB. Fordelingen for Norge er basert på Arbeidskraftskostnadsundersøkelsen for 2012, da Norge mangler i materialet fra Conference Board.
5 Kildematerialet fra Conference Board omregnet til norske kroner.
6 Estimat for 2015 er basert på framskriving av 2013 med veksttall fra Eurostat brukt ellers i kapitlet og valutakurser fra Norges Bank.

Kilder: Conference Board, SSB og Norges Bank

Tabell 4.5 Industriens elektrisitetspriser. Øre per kWh

	Gj.snitt perioden	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Norge	29,0	21,3	25,0	25,1	29,1	29,4	32,3	33,9	30,6	32,2	31,2
Handelspartnerne	70,2	52,7	61,1	62,0	71,3	76,4	72,2	73,1	73,2	77,9	84,7
Relative elektrisitetspriser, prosent[1]	41,2	40,4	40,9	40,5	40,8	38,5	44,7	46,4	41,8	41,3	36,8

[1] Nivået på prisen i Norge i prosent av nivået hos handelspartnerne.
Kilder: IEA og Statistisk sentralbyrå.

Tabell 4.6 Industrien. Produktivitet (målt ved bruttoprodukt per timeverk) og sysselsetting. Prosentvis vekst

	Gj.snitt 2005–2014	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Produktivitet												
Norsk industri	1,5	1,3	-3,7	0,3	1,6	0,5	6,1	2,0	0,8	3,6	2,4	-0,6
Handelspartnerne	2,2	3,8	6,2	3,0	-1,3	-4,7	10,4	3,4	-0,6	0,5	1,6	
Relativ produktivitet	-0,7	-2,4	-9,3	-2,6	2,9	5,5	-3,9	-1,4	1,4	3,1	0,8	
Sysselsetting												
Norsk industri	0,4	1,5	6,0	2,2	1,7	-4,4	-4,3	-0,4	1,1	0,9	0,6	-2,1
Handelspartnerne	-1,2	-1,7	-0,7	0,2	-0,3	-6,7	-2,6	0,5	-0,3	-0,9	0,7	

Kilder: Statistisk sentralbyrå, OECD og Beregningsutvalget.

ske industriansatte målt i felles valuta. Veksttall for norsk industri fra 2014 til 2015 er basert på nasjonalregnskapet for Norge og lønnskostnadsindekser for de 3 første kvartaler av 2014 og 2015 for konkurrentlandene.

Lønn for ikke-arbeidet tid består av sykefravær, ferie og annet betalt fravær. Dette er fordelt på antall timer. For resten av de indirekte personalkostnadene er arbeidsgiveravgifter, pensjons- og forsikringsordninger de klart største bidragsyterne.

I tråd med globaliseringen kan variasjonen i innslaget av ulike kategorier av ansatte mellom land, ha stor betydning i sammenligninger av gjennomsnittlige lønnskostnader mellom land.

Endringer i internasjonale standarder for næringsklassifisering og oppsplitting av industrienheter, har ført til at enheter som tidligere ble klassifisert som industri, er blitt flyttet til næringsgrupper utenfor industri. Årsaken til dette kan også ha sammenheng med nye og reviderte internasjonale yrkesstandarder (ISCO) som er blitt innført mer spesifikt knyttet til arbeidets innhold, og som i praksis kan være klassifisert som egne enheter, knyttet til nye næringsgrupper.

Sammenstillingen for alle landene er knyttet til kildematerialet fra Conference Board i USA. For Norge er bare totale lønnskostnader tatt med, ikke oppsplittingen. Man har derfor estimert fordelingen for Norge på bakgrunn av Arbeidskraftskostnadsundersøkelsen i Statistisk sentralbyrå for året 2012, med tilnærmet samme spesifisering av lønnskostnadene i industrien som for de øvrige landene.

Flere av lønnskomponentene kan være anslått på usikkert grunnlag fordi kvaliteten på datamaterialet kan variere mellom land.

4.3.6 Elektrisitetspriser

I tillegg til lønnskostnadene er kostnadene ved bruk av andre innsatsfaktorer og kapital viktige for industrien. Tabell 4.5 gir en oversikt over industriens priser på elektrisk kraft, som er av stor betydning for konkurranseevnen for deler av norsk industri. Kostnadene for elektrisitet er vesentlig lavere i Norge enn hos handelspart-

Boks 4.3 Lønnsbegreper og lønnskomponenter i sammenlikningene

Lønnsbegrepene som brukes av Conference Board faller ikke helt sammen med ILOs definisjon av totale lønnskostnader (se for øvrig boks 4.4). Basis for beregningene i tabell 4.4 er arbeidet tid, i dette tilfelle arbeidet time i ulike land. Lønn for ikke-arbeidet tid (feriepenger, sykefravær etc. betalt av bedriften) vil komme som påslag i forhold til arbeidet tid.

Av andre indirekte lønnskostnader vil bedriftens pensjonskostnader, enten gjennom arbeidsgiveravgifter og/eller egne spesielle ordninger utgjøre en vesentlig del. En rekke andre ordninger knyttet til arbeidsgivers bruk av arbeidskraft vil også inngå. Noen elementer av indirekte lønnskostnader er ikke med. Blant annet er rekrutteringskostnader, opplæringskostnader, arbeidsklær og bedriftsfasiliteter som f.eks. kafeteria og helsetjenestekostnader ikke med i sammenligningen. Grunnen til dette er at det ikke finnes data over slike kostnader i alle landene, og at det derfor gir en bedre sammenlikning når man ser bort fra disse kostnadene. I de land hvor slike kostnader er tilgjengelig utgjør de utelatte kostnadene mindre enn 4 prosent av de totale lønnskostnadene. I noen land, særlig i Norden, kan de utelatte kostnadene være påbudt ved lov eller avtale (f.eks. bedriftshelsetjenesten i Norge) og påløper automatisk ved ansettelse. Slike kostnader kan i andre land være frivillige og/eller driftskostnader, ikke knyttet til lønn.

De indirekte lønnskostnadene skal i prinsippet (i tabellene) også inkludere arbeidsgivers bidrag til pensjon, uførhet og andre ordninger som innebærer innbetaling til «fond» som kommer til utbetaling nå eller senere. Dette betyr at en del av kostnadene for bedriften er relatert til et lønnsbegrep som inneholder påløpte, men ikke realiserte lønnskostnadselementer («utsatt inntekt»).

For de fleste konkurrentlandene i tabellen har tyngdepunktet i aldersfordelingen beveget seg oppover. Dette innebærer sannsynligvis en økt kostnadsmessig belastning på lønnskostnadene pr. time fra pensjonsordninger. Det finnes en rekke ordninger som er svært ulike mellom land. For eksempel i Italia og Storbritannia fungerer slike ordninger vanligvis som forsikringsordninger. I slike land vil slike kostnader være lettere å plassere regnskapsmessig og innrapporteres som lønnskostnad. For andre land kan fordelingene være noe mer usikre mellom lønn og andre kostnadskomponenter. I land med ordninger som mer er baserte på arbeidstakers innbetalinger, vil sannsynlig dette reflekteres i lønnsnivået i de respektive land.

Flere forhold taler for at nåværende pensjonskostnader bare delvis er med i tallene foran. Kildematerialet for slike kostnader er basert på undersøkelser noe tilbake i tid, samtidig som det har vært en betydelig økning i slike kostnader de siste årene (i alle fall etter årtusenskiftet) i flere land. Sannsynligvis er lønnskostnadene som følge av dette undervurdert noe i de fleste landene. Samtidig kan det være store forskjeller mellom land som ennå ikke er kommet tilsyne i de statistiske sammenlikningstallene. Utvalget vil på bakgrunn av en standardisering av lønnskostnader, særlig innenfor EØS-området, ta slike forhold med ved sammenlikning av lønnsnivå mellom land når slike opplysninger foreligger.

Et annet viktig element er bonusutbetalinger. Dette skaper stadig større usikkerhet i sammenlikningen mellom land.

nerne. I 2014 var gjennomsnittlig pris til industrien i Norge 37 prosent av gjennomsnittsprisen hos våre viktigste handelspartnere.

4.4 Produktivitetsutviklingen

Høy produktivitetsvekst innenlands, sammen med eventuell bedring i forholdet mellom prisene på produktene til norsk industri og produktene til industrien hos handelspartnerne, kan legge grunnlag for god konkurranseevne. Produktivitetsvekst kan følge av økt kapital per arbeidstaker, teknologiske framskritt og organisatoriske forbedringer som gjør at man får mer varer og tjenester ut av samme innsats av arbeidskraft.

4.4.1 Utviklingen i produktiviteten målt ved bruttoprodukt per timeverk

Ifølge foreløpige nasjonalregnskapstall falt produktiviteten i norsk industri, målt ved bruttopro-

dukt per timeverk, med 0,6 prosent i fjor, etter å ha økt med i gjennomsnitt 3 prosent de to foregående årene. Til sammenlikning var gjennomsnittlig produktivitetsvekst i perioden 2005–2014 på 1,5 prosent. Figur 4.7 viser utviklingen i relativ produktivitet mellom Norge og handelspartnerne for perioden 2005–2014. Den relative produktiviteten mellom Norge og handelspartnerne økte kraftig i 2009. Denne økningen må trolig i noen grad ses i sammenheng med ulik næringsstruktur, og at Norge ble mindre rammet av finanskrisen enn de fleste av våre handelspartnere. I 2010 og 2011 falt den relative produktiviteten tilbake igjen, noe som i stor grad må ses i sammenheng med kraftig vekst i bruttoproduktet i Sverige og

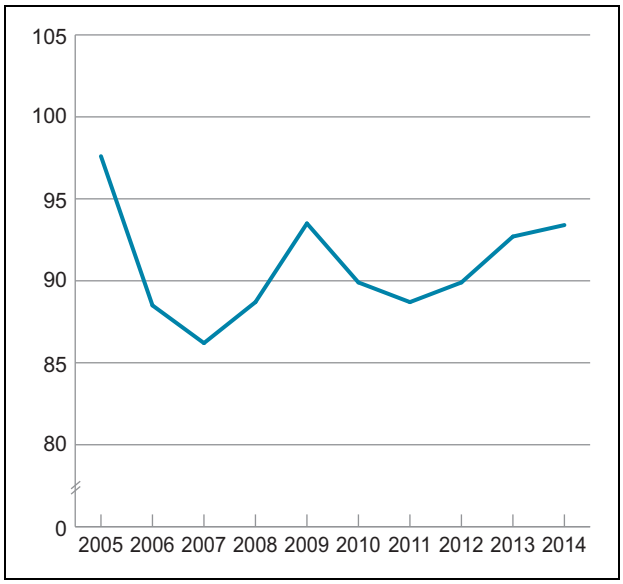

Figur 4.7 Relativ produktivitet i industrien målt ved bruttoprodukt per timeverk i faste priser. Indeks 2004 = 100.

Kilder: OECD og Statistisk sentralbyrå.

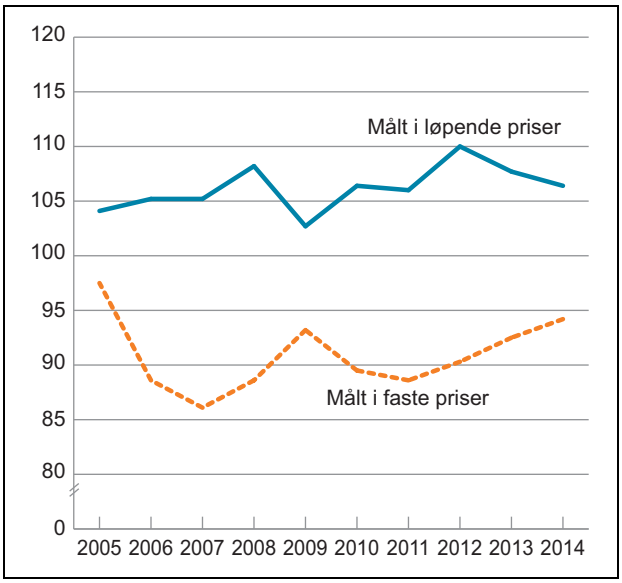

Figur 4.8 Bruttoprodukt per timeverk i norsk industri i forhold til bruttoprodukt per sysselsatt i industrien hos handelspartnerne. Faste priser og løpende priser i felles valuta. Indeks 2004 = 100.

Kilder: OECD og Statistisk sentralbyrå

Tyskland. Siden 2012 har den relative produktiviteten tatt seg opp. Produktivitetsveksten i norsk industri i perioden 2005–2014 var på 1,5 prosent, 0,7 prosentpoeng lavere enn et vektet snitt av handelspartnerne.

Dersom en ser på utviklingen i bruttoprodukt per timeverk i løpende priser regnet i felles valuta, har utviklingen for norsk industri vært gunstigere enn når man ser på utviklingen i faste priser, jf. figur 4.8. Dette gjenspeiler sterkere prisvekst på norske industriprodukter enn på produktene til handelspartnerne i denne perioden. Det knytter

Boks 4.4 Sammenlikning av lønnskostnader

Noen sentrale forhold knyttet til sammenlikninger av lønnskostnader mellom land, jf. bl.a. NOU 2000: 26, vedlegg 6:

For kostnadssammenlikninger av arbeidskraft mellom land vil kostnader per arbeidet tid være det mest relevante begrepet. I kildematerialet fra Conference Board for lønnskostnadsnivå og -vekst for ansatte i industrien hos handelspartnerne er kostnadene i prinsippet målt i forhold til arbeidet tid. For noen land kan imidlertid kostnadene være målt i forhold til betalt tid. Som eksempel på betydningen av dette forhold viste summariske oppstillinger (NOU 2000: 26) og beregninger basert på forskjellig arbeidstid pr. fulltidsårsverk i 1999 i ulike land i forhold til Norge at for eksempel Japan kunne ligge ca. 10 prosentpoeng høyere i kostnader pr. årsverk (jf. betalt tid) enn per arbeidet time. Motsatt ytterlighet var Tyskland med kort effektiv tid, hvor kostnadene per årsverk ble 10 prosent lavere enn per arbeidet time. Gjennomsnittlig vektede kostnader for alle landene var om lag de samme for betalt tid som for arbeidet tid.

Tabell 4.7 Hele økonomien. Produktivitet målt ved bruttoprodukt per timeverk. Prosentvis vekst

	Gj.snitt 2005–2014	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Fastlands-Norge	1,0	3,1	1,3	0,6	-1,4	0,2	1,4	0,0	2,0	2,0	0,8	0,2
Handelspartnerne	0,8	1,4	1,8	1,1	-0,1	-1,2	2,5	1,3	0,2	0,7	0,4	
Relativ produktivitet	0,2	1,7	-0,5	-0,5	-1,3	1,4	-1,1	-1,3	1,8	1,3	0,4	

Kilder: Statistisk sentralbyrå, OECD og Beregningsutvalget.

seg imidlertid generelt usikkerhet rundt dekomponeringen av verditall på volum og pris.

Figur 4.9 viser utviklingen i bytteforholdet for Norge. Etter å ha styrket seg mye i perioden 2003–2006 gikk bytteforholdet for tradisjonelle varer noe tilbake igjen i perioden 2007–2009. Bytteforholdet bedret seg igjen i 2010 og 2011, men har de siste årene samlet sett gått litt tilbake igjen. I fjor svekket bytteforholdet for tradisjonelle varer seg med 2 prosent.

Man skal være oppmerksom på at ulik produktivitetsutvikling kan ha sammenheng med ulik industristruktur mellom land. Analyser av produktivitetsutviklingen i industrien i Norge og Sverige på et mer disaggregert nivå tyder på at dette kan være en viktig forklaringsfaktor for den relative utviklingen mellom enkeltland, jf. vedlegg 6 i Beregningsutvalgets rapport NOU 2001:17.

Ifølge foreløpige nasjonalregnskapstall falt sysselsettingen i norsk industri med 2,1 prosent i fjor, etter å ha økt i perioden 2012–2014 med rundt 0,9 prosent i gjennomsnitt per år. I perioden 2005–2014 økte sysselsettingen i norsk industri med i gjennomsnitt 0,4 prosent per år, mens sysselsettingen i industrien hos et vektet snitt av våre handelspartnere falt med 1,2 prosent per år.

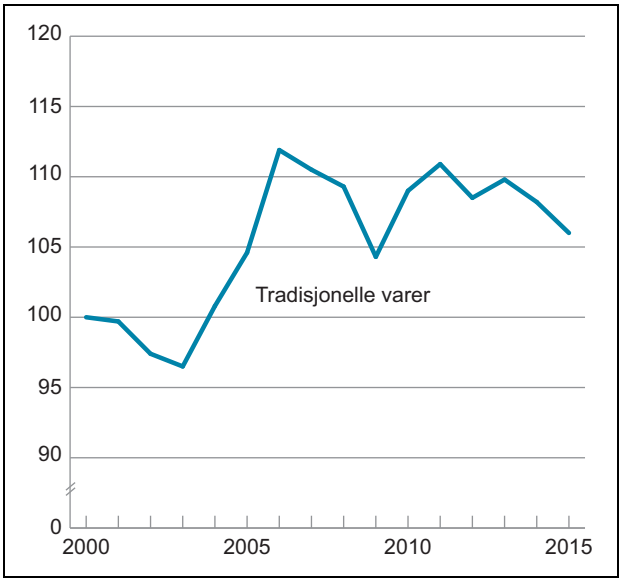

Figur 4.9 Bytteforhold for Norge. Indeks 2000 = 100

Kilde: Statistisk sentralbyrå

Dersom en ser på hele økonomien var produktivitetsveksten i Norge i perioden 2005–2014 på 1 prosent, dvs. noe høyere enn et vektet gjennomsnitt av våre handelspartnere, jf. tabell 4.7. Ifølge foreløpige nasjonalregnskapstall økte produktiviteten med 0,2 prosent i fjor.

4.4.2 Kjøpekraftsjustert BNP justert for petroleumsinntekter

En annen metode for å sammenlikne inntekter i Norge med utviklingen i andre land er å se på tall for bruttonasjonalproduktet (BNP) per innbygger. I slike sammenlikninger er det hensiktsmessig å regne om BNP-tallene i de enkelte landene til et felles prissett ved å bruke såkalte kjøpekraftspariteter (KKP). Prisene på varer og tjenester i Norge er normalt høye når vi bruker offisielle valutakurser og sammenlikner med prisene på tilsvarende varer og tjenester i andre OECD-land. Sammenliknes landenes BNP per innbygger i felles valuta uten å ta hensyn til forskjeller i kjøpekraft, blir BNP i Norge svært høyt. Ved å bruke kjøpekraftsjusterte priser regnes verdiskapingen i Norge til internasjonale priser og ikke i norske priser slik Statistisk sentralbyrå gjør når nasjonalregnskapstallene lages. Da vil for eksempel prisen på en hamburger ikke bli verdsatt til det den koster i Norge, men hva en hamburger gjennomgående koster internasjonalt[1].

Før oljealderen tok til var Norges BNP per innbygger regnet i kjøpekraftsjusterte priser og i felles valuta (USD) litt lavere enn OECD-snittet, jf. figur 4.10. Beregningene til OECD viser at Norges inntektsnivå per innbygger var 64 prosent høyere enn OECD-snittet i 2015. De norske BNP-tallene

[1] Den svake kronekursen i 2015 gjør imidlertid at forskjellene mellom kjøpekraftsjusterte priser og norske priser i internasjonal valuta er små.

er imidlertid sterkt påvirket av petroleumsinntektene. Mye av svingningene i Norges relative inntekter målt på denne måten kan forklares med variasjoner i oljeprisen. Fallet i relativ inntekt fra et nivå på 179 i 2008 til 166 i 2009 skyldes for eksempel i stor grad fallet i norske eksportpriser under finanskrisen.

For å få et bedre grep om utviklingen i inntektsnivået i norsk økonomi relativt til i andre land, bør derfor de norske BNP-tallene justeres for den ekstraordinære avkastningen ressursinnsatsen i petroleumsvirksomheten gir. Denne ekstraordinære avkastningen kalles ofte for ressursrenten. Ved å deflatere petroleumsrenten med KKP-indeksen for Norge og trekke denne fra samlet BNP regnet i KKP-verdi, får man et BNP-tall eksklusive petroleumsrenten. Deretter divideres det med antall innbyggere for å beregne BNP per innbygger eksklusive petroleumsrente. Man kan så sammenlikne dette med gjennomsnittet for OECD slik det er gjort i figur 4.10.

Petroleumsrenten er her satt til null før 1975 og på figuren er derfor relativ BNP per innbygger den samme fra 1970 til 1974. Fra 1978 begynner kurvene å sprike. Det justerte norske inntektsnivået økte relativt sett særlig mye gjennom 1990-tallet og første del av 2000-tallet. I perioden 2008 til 2011 var relativ inntekt i Norge om lag uendret i forhold til OECD-snittet. De siste årene har Norges BNP ekskl. petroleumsrenten og regnet per innbygger økt og var i 2015 på 53 prosent, opp fra 47 prosent i 2011. Samlet sett har inntektsveksten regnet som inntekt per innbygger vært meget sterk i Norge sammenliknet med andre land selv når vi holder petroleumsinntektene utenom.

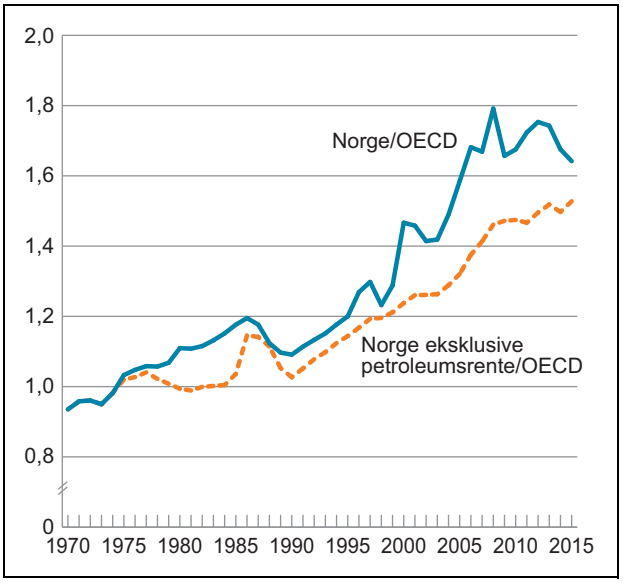

Figur 4.10 BNP per innbygger i Norge (i KKP) relativt til OECD-snittet og BNP i Norge eksklusive petroleumsrente (i KKP) relativt til OECD-snittet

Kilder: OECD og Statistisk sentralbyrå

Kapittel 5
Den samlede inntektsutviklingen for landet og husholdningene

- Disponibel realinntekt for Norge falt med 3,1 prosent fra 2014 til 2015. Produksjonsvekst og endringer i rente- og stønadsbalansen bidro positivt, mens endringer i bytteforholdet, og særlig lavere oljepris, trakk veksten ned.
- Lønnskostnadsandelen (lønnskostnader i prosent av faktorinntekt) var 78 prosent i industrien og 68 prosent for markedsrettet virksomhet i Fastlands-Norge i 2015. For industrien var dette under gjennomsnittet de siste ti årene og 4 prosentpoeng under andelen i 2014. Nedgangen fra 2014 til 2015 forklares av en kraftig reduksjon i lønnskostandsandelen for råvarebasert industri som for oljeraffinering, kjemisk og farmasøytisk industri. For markedsrettet virksomhet i Fastlands-Norge var lønnskostnadsandelen i 2015 om lag som gjennomsnittet de siste ti årene.
- Husholdningenes disponible realinntekt økte ifølge foreløpige nasjonalregnskapstall med 2,3 prosent i 2015. Regnet per innbygger var økningen 1,3 prosent.

5.1 Disponibel inntekt for Norge

Foreløpige nasjonalregnskapstall viser at *disponibel inntekt for Norge* var om lag på samme nivå i 2014 og 2015. Disponibel inntekt for Norge anslås til 2697 milliarder kroner i 2015, noe som utgjør 520 000 kroner per innbygger.

Disponibel realinntekt for Norge falt med 3,1 prosent fra 2014 til 2015, mot en vekst på 3,5 prosent i 2014. *Produksjonsvekst og endring i rente- og stønadsbalansen* bidro positivt, mens endring i *bytteforholdet* bidro klart negativt, jf. tabell 5.2. *Produksjonsvekst utenom petroleumsvirksomheten* bidro til å trekke opp realinntekten med 0,7 prosentpoeng. *Produksjonen i petroleumsvirksomheten* bidro positivt med 0,8 prosentpoeng, mot et negativt bidrag til veksten i disponibel realinntekt de ni foregående årene. Utviklingen i bytteforholdet bidro negativt med hele 5 prosentpoeng, etter negativt bidrag også i 2014 og 2013. I 2014 og 2015 førte nedgang i prisene på olje og gass samt en sterkere prisvekst på import enn eksport av for eksempel tradisjonelle varer, til bytteforholdstapet. *Endringen i rente- og stønadsbalansen* trakk disponibel realinntekt opp med

Tabell 5.1 Inntektsutviklingen for Norge. Milliarder kroner[1]

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014*	2015*
Bruttonasjonalprodukt	2215	2350	2605	2430	2590	2792	2965	3071	3154	3141
- Kapitalslit	298	331	367	396	413	436	459	482	514	545
= Nettonasjonalprodukt	1917	2019	2239	2034	2177	2356	2506	2589	2640	2596
+ Formuesinntekt mv., netto	2	-7	-12	13	28	26	24	33	136	158
= Nasjonalinntekt	1919	2011	2227	2047	2205	2383	2531	2622	2776	2753
+ Stønader mv., netto	-19	-21	-22	-30	-36	-40	-39	-47	-49	-56
= Disponibel inntekt for Norge	1900	1991	2205	2018	2169	2343	2491	2575	2727	2697

* Foreløpige tall.
[1] Uoverensstemmelser i tabellen skyldes avrunding.
Kilde: Statistisk sentralbyrå

0,5 prosentpoeng i 2015, mot et bidrag på 3,8 prosentpoeng i 2014.

Den gjennomsnittlige veksten i disponibel realinntekt har vært 1,4 prosent de siste ti årene. I gjennomsnitt har det største bidraget kommet fra produksjonsveksten i Fastlands-Norge. Bedring i bytteforholdet overfor utlandet og endring i rente- og stønadsbalansen har også bidratt positivt i gjennomsnitt de siste ti årene. Produksjonsutviklingen i petroleumsvirksomheten har i gjennomsnitt dratt ned veksten i disponibel realinntekt i løpet av perioden. I tiårsperioden 2006–2015 økte disponibel realinntekt med til sammen 15 prosent.

5.2 Faktorinntekt og funksjonell inntektsfordeling

Faktorinntekten er den inntekten som tilfaller produksjonsfaktorene arbeidskraft og kapital. Faktorinntekten for økonomien som helhet falt med 2,3 prosent i 2015, mot en økning på 1,7 prosent året før, ifølge foreløpige nasjonalregnskapstall.

Driftsresultatet påvirkes av den generelle konjunktursituasjonen i norsk og internasjonal økonomi, og kan derfor vise betydelige svingninger fra år til år. Prisene på en del norske eksportprodukter er spesielt konjunkturfølsomme, noe som

Tabell 5.2 Vekst i disponibel realinntekt for Norge[1]. Prosent

	Gj.snitt 2006–2015	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014*	2015*
Disponibel realinntekt for Norge	1,4	6,8	0,9	5,9	-11,1	3,3	4,9	3,8	0,6	3,5	-3,1
Vekstbidrag fra[2]:											
Produksjonsvekst i oljevirksomhet[3]	-0,8	-1,7	-1,5	-0,9	-0,5	-1,2	-0,9	-0,4	-1,2	-0,0	0,8
Produksjonsvekst ellers	1,7	3,9	4,2	0,6	-2,2	1,3	1,7	3,3	1,9	1,9	0,7
Endring i bytteforholdet	0,2	5,9	-1,2	6,4	-9,1	2,7	4,4	1,0	-0,1	-2,3	-5,0
Herav prisutvikling petroleum	0,2	4,7	-1,3	6,0	-8,2	2,0	4,8	1,0	-0,4	-2,1	-4,1
Endring i rente- og stønadsbalansen	0,3	-1,3	-0,5	-0,2	0,8	0,4	-0,2	0,0	0,0	3,8	0,5

* Foreløpige tall.
1 Inntektstallene er deflatert med nasjonalregnskapets prisindeks for netto innenlandsk sluttanvendelse, dvs. innenlandske sluttleveringer inklusive lagerendring, men eksklusive kapitalslit.
2 Uoverensstemmelser i tabellen skyldes avrunding.
3 Produksjonsvekst målt ved nettoproduktet regnet i faste priser.
Kilde: Statistisk sentralbyrå

Tabell 5.3 Faktorinntektsutviklingen. Vekst fra året før i prosent

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014*	2015*
Nettonasjonalprodukt	11,9	5,3	10,9	-9,2	7,0	8,2	6,4	3,3	2,0	-1,7
Faktorinntekt	11,7	4,7	12,7	-10,0	7,0	8,7	6,6	3,1	1,7	-2,3
– Lønnskostnader	9,3	11,1	10,0	3,0	2,8	6,4	6,8	5,8	4,6	3,5
= Driftsresultat	14,6	-2,5	16,2	-25,5	13,8	12,2	6,4	-0,8	-2,5	-11,7
– Driftsresultat i olje- og gassutvinning inkl. rørtransport	20,2	-9,6	31,0	-39,0	13,0	29,8	5,2	-7,1	-12,0	-28,1
Driftsresultat i øvrige næringer	8,4	6,3	0,8	-7,4	14,5	-3,2	7,7	6,5	7,0	1,7

* Foreløpige tall
Kilde: Statistisk sentralbyrå

Tabell 5.4 Driftsresultat for noen hovedgrupper av næringer. Milliarder kroner.

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014*	2015*
Alle næringer	802,4	782,8	909,4	677,4	770,9	865,0	920,3	913,4	890,4	785,8
Boligtjenester, eget bruk, lønnet arbeid priv.hus	34,6	32,1	30,1	23,2	24,1	22,5	15,2	12,1	14,1	16,6
Markedsrettet virksomhet[1]	767,9	750,7	879,2	654,2	746,8	842,5	905,1	901,3	876,3	769,3
Olje- og gassutvinning inkl. rørtransport	440,6	398,3	521,9	318,5	359,9	467,1	491,6	456,7	401,9	288,9
Markedsrettet virksomhet[1] Fastlands-Norge	326,6	350,8	353,1	332,6	381,5	369,7	407,1	435,2	451,2	452,9
Industri	42,1	42,3	38,7	18,2	28,5	25,0	23,9	22,9	32,8	43,0
Verkstedindustri og skipsbyggingsindustri mv.	12,6	13,9	15,7	15,3	15,7	16,0	16,8	16,0	19,0	18,7
Råvarebasert industri	14,0	16,0	15,6	-0,9	4,4	0,9	0,4	-0,3	3,8	13,5
Øvrige industrinæringer	15,5	12,3	7,5	3,8	8,5	8,1	6,7	7,2	10,0	10,9

* Foreløpige tall. Residuale størrelser i nasjonalregnskapet som driftsresultatet kan bli gjenstand for store revisjoner når endelig årsregnskap foreligger. Dette gjelder særlig når man ser på enkelte næringer. For markedsrettet virksomhet for perioden 2009–2013 varierte revisjonene mellom foreløpige og endelige tall mellom -57 milliarder i 2009 og +54 milliarder i 2011.

1 Markedsrettet virksomhet omfatter produksjonsenheter som har mer enn 50 prosent av sine inntekter fra salg i markedet

Kilde: Statistisk sentralbyrå

Figur 5.1 Disponibel realinntekt for Norge. Prosentvis vekst fra året før.

* Foreløpige tall

Kilde: Statistisk sentralbyrå

fører til store fluktuasjoner i driftsresultatet for enkelte næringsgrupper. Bevegelsene i olje- og gasspriser er av særlig betydning ettersom driftsresultatet i petroleumsvirksomheten utgjør en betydelig del av samlet driftsresultat i Norge.

Driftsresultatet for økonomien som helhet falt med 12 prosent fra 890 milliarder i 2014 til 786 milliarder i 2015. Forløpet i denne størrelsen er sterkt påvirket av utviklingen i petroleumsvirksomheten og prisendringer på olje og gass. Driftsresultatet i petroleumsutvinning og rørtransport sank med 28 prosent fra 2014 til 2015, etter å ha falt med 12 prosent året før. Petroleumsvirksomhetens andel av det samlede driftsresultatet sank fra om lag 45 prosent i 2014 til om lag 37 prosent i 2015 ifølge foreløpige tall.

Driftsresultatet i *markedsrettet virksomhet i Fastlands-Norge* var, ifølge de foreløpige tallene, om lag uendret fra 2014 til 2015. Fra 2013 til 2014 økte driftsresultatet med nesten 4 prosent.

Industriens driftsresultat økte med 31 prosent fra 33 milliarder i 2014 til 43 milliarder i 2015. Råvarebasert industri, hovedsakelig oljeraffinering, kjemisk og farmasøytisk industri, hadde en stor økning i driftsresultat fra 2014 til 2015. I verkstedsindustri og skipsbyggingsindustri var bildet mer sammensatt. Produksjon av metallvarer, elektrisk utstyr og maskiner hadde en økning i driftsresultatet fra 2014 til 2015, mens verftsindustri og annen transportmiddelindustri hadde en negativ utvikling. *Industriens andel* av det samlede driftsresultatet i markedsrettet virksomhet i Fastlands-Norge økte fra nærmere 4 prosent til om lag

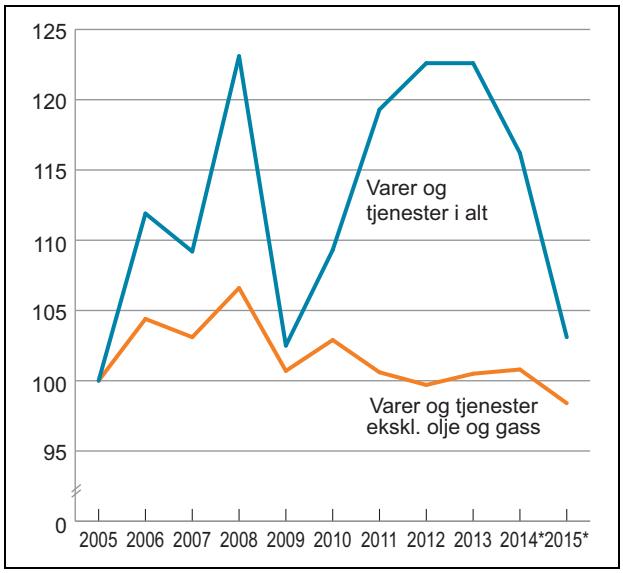

Figur 5.2 Bytteforholdet overfor utlandet[1]. 2005=100

* Foreløpige tall

[1] Kurvene i figuren er beregnet ved å ta forholdet mellom indeksen for eksport- og importpriser.

Kilde: Statistisk sentralbyrå

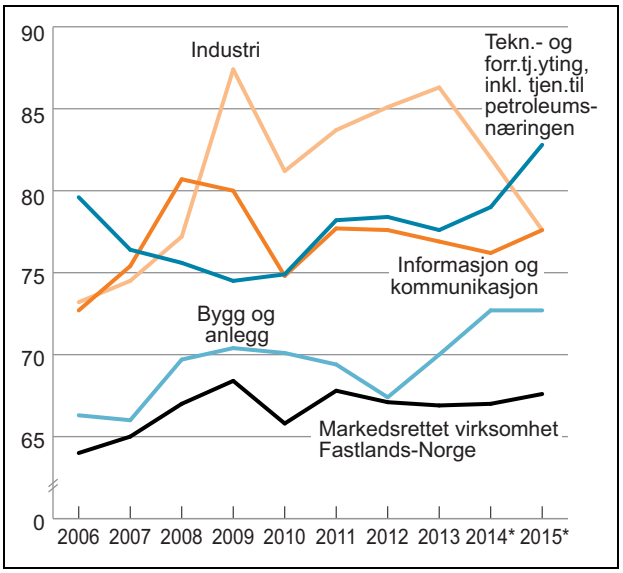

Figur 5.3 Lønnskostnader i prosent av faktorinntekt i noen hovedgrupper av næringer[1]

* Foreløpige tall

[1] Teknisk og forretningsmessig tjenesteyting, inkludert tjenester til petroleumsnæringen omfatter tjenester tilknyttet utvinning av råolje- og naturgass, teknisk konsulentvirksomhet og forretningsmessig tjenesteyting.

Kilde: Statistisk sentralbyrå

5 prosent fra 2014 til 2015. Se vedlegg 6 for en nærmere omtale av driftsresultatet i industrien og andre næringer. I vedlegget er næringene gruppert annerledes enn i kapittel 5.

De foreløpige tallene for 2015 viser at de *samlede lønnskostnadene* var 1498 milliarder kroner, en økning på 3,5 prosent fra 2014. *Markedsrettet virksomhet* hadde en lønnskostnadsvekst på 2,6 prosent fra 2014 til 2015, og lønnskostnadene var om lag 996 milliarder kroner i 2015. Forskjellen mellom totale lønnskostnader og lønnskostnader i markedsrettet virksomhet utgjøres av lønnskostnadene i offentlig forvaltning og ideelle organisasjoner som hadde en vekst på henholdsvis 5,2 og 4,8 prosent. Se vedleggstabell 4.9 for en oversikt over lønnskostnader for noen hovedgrupper av næringer.

Figur 5.3 viser utviklingen i lønnskostnader som andel av faktorinntekten for noen næringsgrupper innenfor markedsrettet virksomhet. Tjenestenæringer som har et stort innslag av selvstendig næringsdrivende samt finansiell tjenesteyting, er ikke inkludert som egne aggregater, men inngår i totalen for markedsrettet virksomhet Fastlands-Norge. Lønnskostnadsandelen for *markedsrettet virksomhet i Fastlands-Norge* var 68 prosent i 2015, som er om lag som gjennomsnittet de fem siste årene.

Lønnskostnadsandelen i *industrien* er beregnet til 78 prosent i 2015, mot 82 prosent i 2014. Forklaringen bak den reduserte lønnskostandsandelen var den sterke økningen i driftsresultatet for store deler av råvarebasert industri, noe som førte til en stor redusjon i lønnskostandsandelen for gruppen. Fra 2014 til 2015 ble andelen redusert med rundt 20 prosentpoeng til 68 prosent. Gjennomsnittlig lønnskostnadsandel for industrien for perioden 2011–2015 var 83 prosent, og nærmere 79 prosent i perioden 2006–2010. I tiårsperioden 2006–2015 var gjennomsnittlig lønnskostnadsandel 81 prosent, dette er to prosentpoeng over gjennomsnittet i den foregående ti-årsperioden 1996–2005. Se vedlegg 6 for en nærmere omtale av lønnskostnadsandelen i industrien og andre næringer.

For næringer i teknisk og forretningsmessig tjenesteyting, inkludert tjenester til petroleumsnæringen, lå lønnskostnadsandelen på 83 prosent i 2015, dette var en økning fra 79 prosent i 2014. Gjennomsnittet i perioden 2011–2015 var 79 prosent. Lønnskostnadsandelen varierte mellom 75 og 83 prosent i ti-års-perioden 2006–2015. Lønnskostnadsandelen innenfor *informasjon og kommunikasjon* var 78 prosent i 2015, dette var om lag som gjennomsnittet for perioden 2011–2015. Lønnskostnadsandelen lå mellom 73 og 81 prosent mellom 2006 og 2015 i denne næringsgruppen. Lønnskostnadsandelen i *bygg og anlegg* var 73 prosent i 2015, dette var over gjennomsnittet på 70 prosent i perioden 2011–2015.

Boks 5.1 Inntektsbegreper i nasjonalregnskapet

Bruttonasjonalproduktet gir uttrykk for den samlede verdiskapingen i landet, utført av innenlandske produsenter i markedsrettet og ikkemarkedsrettet virksomhet. Etter fradrag for kapitalslit, som er den beregnede verdireduksjonen av produksjonskapitalen i landet som følge av slitasje og elde, framkommer *nettonasjonalproduktet.*

Uten økonomisk samkvem med andre land ville nettonasjonalprodukt også vært landets disponible inntekt. Som deltaker i det internasjonale økonomiske samkvem, vil imidlertid Norge ha finansinntekter av fordringer på utlandet og utlendinger ha tilsvarende inntekter på fordringer på oss, og vi kan motta og gi inntektsoverføringer. *Nasjonalinntekten* er den samlede inntekt som tilfaller nordmenn, og framkommer ved å legge netto renter, aksjeutbytte og andre inntekter fra utlandet til nettonasjonalproduktet. Ved i tillegg å legge netto stønader og andre løpende overføringer fra utlandet til nasjonalinntekten, får en fram *disponibel inntekt for Norge*. Ved å deflatere disponibel inntekt for Norge med nasjonalregnskapets prisindeks for netto innenlandsk sluttanvendelse, kommer en fram til begrepet *disponibel realinntekt for Norge*.

Bytteforholdet overfor utlandet er en betegnelse på forholdet mellom gjennomsnittlig eksportpris og gjennomsnittlig importpris. Hvis prisene på norsk eksport over en periode stiger mindre enn prisene på de produkter Norge importerer, betyr dette at landet kan importere mindre for hver enhet eksportvare enn tidligere. En slik forverring i bytteforholdet trekker isolert sett disponibel realinntekt ned.

Faktorinntekten gir uttrykk for den inntekt som tilfaller produksjonsfaktorene arbeidskraft og kapital. *Faktorinntekt for Norge*, eller for en enkelt næring, er således lik summen av lønnskostnader og driftsresultat. Faktorinntekt for Norge er videre lik nettonasjonalprodukt fratrukket netto produksjonsskatter. *Lønnskostnadene* omfatter kontant- og naturallønn utbetalt til arbeidstakerne og arbeidsgivers trygde- og pensjonspremier. *Driftsresultatet* utgjør det beregnede overskuddet og kan tolkes som godtgjøring til produksjonsfaktorene kapital og eiernes egen arbeidsinnsats. Som følge av at driftsresultatet beregnes som restpost, må en regne med til dels store feilmarginer i disse tallene.

5.3 Disponibel realinntekt i husholdningssektoren

Nasjonalregnskapets inntektsregnskap gir en samlet oversikt over husholdningssektorens inntekter og utgifter, det vil si etter at en har summert alle økonomiske enheter hjemmehørende i husholdningssektoren. (For en nærmere redegjørelse av hva som inngår i husholdningssektoren, se boks 5.1).

Figur 5.4 viser husholdningenes disponible inntekt i prosent av disponibel inntekt for Norge, og i prosent av disponibel inntekt for Norge eksklusive driftsresultatet i petroleumsnæringene.

Husholdningenes andel av samlet disponibel inntekt for Norge påvirkes mye av hvordan driftsresultatet i petroleumsnæringene utvikler seg. Andelen av total disponibel inntekt for Norge var på 49 prosent i 2015, mens andelen av disponibel inntekt utenom petroleumsnæringene var på 55 prosent. I 2014 var andelene på henholdsvis 46 og 54 prosent.

Husholdningenes disponible inntekt økte nominelt med 4,5 prosent i 2015. Prisveksten i husholdningenes konsum, målt med nasjonalregnskapets konsumdeflator, var på 2,2 prosent i 2015. Dette førte til en vekst i disponibel realinntekt på 2,3 prosent, ned fra 3,0 prosent i 2014.

Tabell 5.5 viser hvordan de ulike inntekts- og utgiftskomponentene bidro til veksten i husholdningenes disponible realinntekter i perioden 2006–2015.

Lønn, som er den største inntektskomponenten i husholdningssektoren, bidro med 0,8 prosentpoeng til veksten i disponibel realinntekt i 2015. Sammen med bidraget i 2009 er dette det laveste bidraget siste 10 år. Bidraget fra lønn var på 1,9 prosentpoeng i 2014.

Bidraget fra *skatt av inntekt og formue* til utviklingen i disponibel inntekt vil, med denne type dekomponering, være negativt så lenge realinntektene øker og det ikke er store reduksjoner i beskatningen. Til tross for skatteletter bidro skatt av inntekt og formue til å redusere veksten i husholdningenes disponible realinntekt med

Tabell 5.5 Bidrag til vekst i disponibel realinntekt. Prosentpoeng.

	2013[3]	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014*	2015*	gj.snitt 06–15
Vekst i disponibel realinntekt i prosent	3,8	-6,8	6,5	3,0	3,2	2,5	4,1	4,4	3,8	3,0	2,3	2,6
Vekst i disp. realinntekt ekskl. aksjeutbytte	3,7	4,6	5,4	2,3	3,4	2,0	4,1	4,4	3,7	2,9	2,3	3,5
Bidrag fra:												
Inntekter												
- Lønn	1097,5	5,5	8,3	5,3	0,8	1,2	4,8	4,6	3,0	1,9	0,8	3,6
- Blandet inntekt[1]/ driftsresultat	106,0	0,4	0,4	-0,2	-2,5	1,1	0,3	-0,4	-0,1	0,5	0,4	0,0
- Formuesinntekter	109,3	-10,4	3,4	2,4	-2,6	0,8	0,7	0,7	0,1	0,2	-0,3	-0,6
herav: mottatt aksjeutbytte	38,1	-10,9	1,2	0,8	-0,1	0,5	0,1	0,2	0,3	0,2	0,1	-0,8
- Offentlige stønader	397,6	0,4	1,1	1,2	2,0	1,1	1,4	1,6	0,8	1,3	1,6	1,3
- Andre inntekter, netto	154,0	0,7	1,5	-0,6	1,5	-0,7	0,4	0,6	1,3	0,1	-0,1	0,5
Utgifter												
- Skatt av inntekt og formue	619,2	-2,1	-4,6	-1,9	-0,8	-1,6	-2,6	-2,8	-1,8	-1,1	-1,2	-2,1
- Formuesutgifter	113,8	-1,1	-3,5	-3,6	4,1	0,7	-0,8	-1,0	-0,2	0,0	1,3	-0,4
Korreksjon for indirekte målte banktjenester[2]	63,1	-0,3	-0,1	0,3	0,8	-0,1	-0,2	1,0	0,7	-0,1	-0,2	0,2

* Foreløpige tall.
1 Blandet inntekt er den delen av driftsresultatet som tilfaller husholdningssektoren. Dette inkluderer også beregnet avkastning av boligkapitalen.
2 Se boks 5.1 for begrepsforklaring.
3 Størrelsene i milliarder kroner.
Kilde: Statistisk sentralbyrå

1,2 prosentpoeng i 2015. Bidraget har i gjennomsnitt redusert veksten i disponibel realinntekt med 2,1 prosentpoeng i perioden 2006 til 2015.

Offentlige stønader, som er den viktigste inntektskilden for pensjonister og trygdede, har i hele perioden 2006–2015 gitt positive bidrag til veksten i husholdningenes disponible realinntekt. Bidraget i 2015 var på hele 1,6 prosentpoeng, en oppgang fra 1,3 prosentpoeng året før. Mye av økningen skyldes nye regler med beskatning av uføretrygd fra folketrygden, som motsvares av tilsvarende økning i utbetalingene. I tillegg bidro økte alderspensjoner, samt stønader tilknyttet arbeidsledighet til utviklingen.

Husholdningenes *formuesinntekter* består i hovedsak av renter på bankinnskudd og aksjeutbytte samt beregnet avkastning på forsikringskrav, mens *formuesutgiftene* stort sett omfatter gjeldsrenter. Husholdningene har langt høyere rentebærende gjeld enn rentebærende fordringer, når vi holder husholdningenes forsikringskrav utenom (se boks 5.2). I 2015 trakk formuesinntektene disponibel realinntekt ned med 0,3 prosentpoeng. Reduserte formuesutgifter (renteutgifter) bidro derimot til å trekke opp disponibel realinntekt med 1,3 prosentpoeng.

Tall fra inntektsregnskapet for husholdningssektoren er summariske i den forstand at de ikke gjenspeiler endringer i husholdningenes antall og sammensetning. *Disponibel inntekt regnet per innbygger* kan for 2015 anslås til om lag 253 000 kroner mot 244 000 i 2014.

Tabell 5.6 viser vekst i disponibel realinntekt per innbygger fra 2006 til 2015, både med og uten aksjeutbytte. I denne 10-årsperioden var den gjennomsnittlige årlige veksten per person 1,4 prosent, mens veksten utenom aksjeutbytte var 2,3 prosent. I 2015 økte disponibel realinntekt per person med 1,3 prosent, mot 1,9 prosent året før.

Tabell 5.6 Vekst i disponibel realinntekt per innbygger. Vekst fra året før i prosent

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014*	2015*	Gj.snitt 06–15
Disponibel realinntekt per innbygger	-7,5	5,4	1,7	1,9	1,2	2,8	3,1	2,6	1,9	1,3	1,4
Disponibel realinntekt utenom aksjeutbytte per innbygger	3,8	4,3	1,0	2,1	0,8	2,8	3,0	2,4	1,8	1,3	2,3

* Foreløpige tall
Kilder: Statistisk sentralbyrå og Beregningsutvalget.

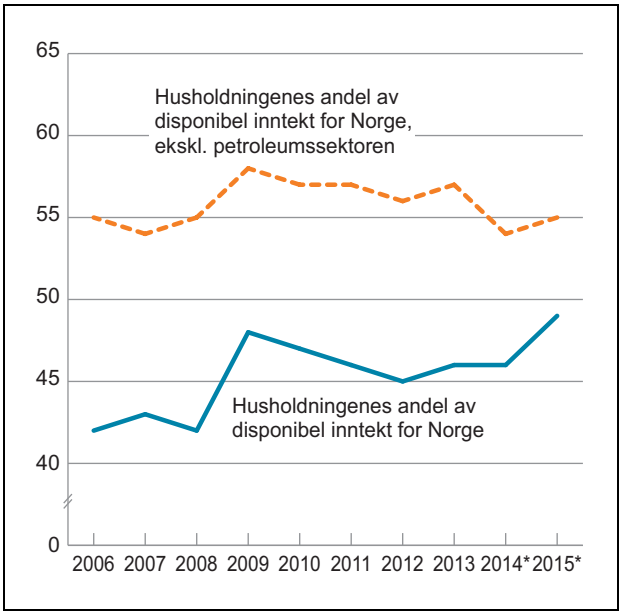

Figur 5.4 Disponibel inntekt for husholdninger. Andel av disponibel inntekt for Norge i prosent

* Foreløpige tall for 2014 og 2015
Kilde: Statistisk sentralbyrå

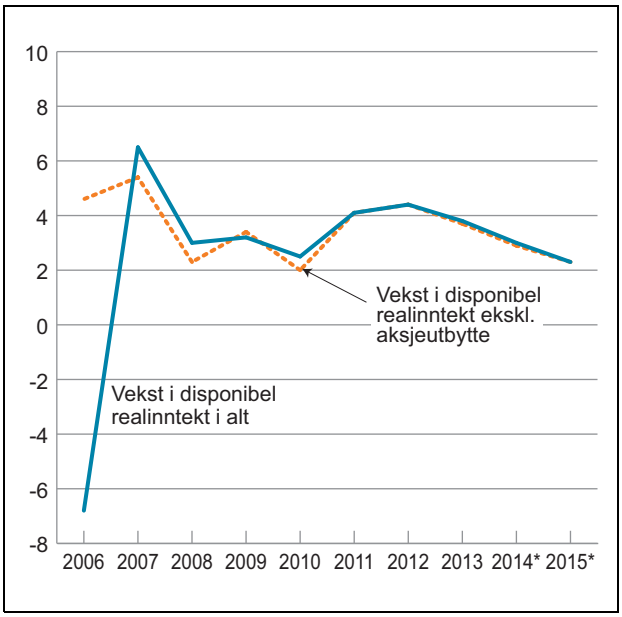

Figur 5.5 Vekst i disponibel realinntekt for husholdninger. prosentvis endring fra året før

* Foreløpige tall for 2014 og 2015
Kilde: Statistisk sentralbyrå

Boks 5.2 Noen begreper knyttet til husholdningenes inntekter

En personhusholdning kan ha *inntekt* fra flere kilder, utenom lønnsinntekt. *Blandet inntekt* er driftsresultatet fra næringsvirksomhet som tilfaller husholdningssektoren. Den inkluderer avlønning for arbeid utført av eierne eller deres familie. Denne størrelsen inkluderer også en beregnet avkastning av boligkapitalen (ofte omtalt som driftsresultatet fra egen bolig). Husholdningene kan ha formuesinntekter som består av renteinntekter på bankinnskudd, utbytte på aksjer, avkastning på forsikringskrav og leieinntekter fra landeiendom. Husholdningen kan også ha inntekter fra pensjoner og trygder.

Det er grunn til å merke seg at varige konsumgoder utenom bolig ifølge konvensjonene i nasjonalregnskapet regnes som konsumert i sin helhet det året de anskaffes. I tråd med dette inngår derfor ikke beregnet avkastning på varige konsumgoder utenom bolig som inntekt i nasjonalregnskapets inntektsregnskap. Husholdningene er derimot eiere av produksjonssektoren for boligtjenester, og den beregnede avkastningen på boligkapitalen legges til inntekten.

Beregninger av *disponibel realinntekt* krever en omregning til faste priser, dvs. en må dividere den løpende inntekten med en *prisindeks*. Valget av prisindeks er ikke opplagt. Det vanlige er å deflatere husholdningenes inntekter med en felles prisindeks – enten konsumprisindeksen eller nasjonalregnskapets prisindeks for husholdningers totale forbruk. I beregningene i kapittel 5.3 er den sistnevnte prisindeksen benyttet.

Et grunnleggende prinsipp i nasjonalregnskapet er at inntekter og utgifter skal føres påløpt. Det innebærer at enkelte inntektskomponenter som inntektsføres i nasjonalregnskapet, ikke nødvendigvis utbetales til husholdningene det aktuelle året. Et eksempel på dette er avkastning på husholdningenes *forsikringskrav* som føres som inntekt og betraktes dermed som sparing og finansinvestering. Husholdningenes forsikringskrav er i hovedsak verdien av beholdningene i livsforsikring og pensjonsfond.

Omvurdering av aktiva og lignende ikke realiserte aksjegevinster/tap, endringer i verdien av boligkapitalen og lignende, inngår ikke i begrepet disponibel inntekt. Slike omvurderinger av aktiva vil påvirke forbruksmulighetene over tid, men hører begrepsmessig hjemme i et kapitalregnskap for husholdningene.

Indirekte målte bank- og finanstjenester defineres som tjenester produsert av finansielle foretak som de ikke tar betalt for ved hjelp av gebyrer, men gjennom rentemarginer. Med det menes at finansinstitusjonene har lavere rente på innskudd/innlån enn på utlån. Siden det er knyttet administrasjon og ressursbruk til disse indirekte betalte bank- og finanstjenestene, betraktes de som produksjon i finansinstitusjonene og kalles indirekte målte bank- og finanstjenester. Husholdningenes del av rentemarginene inkluderes i husholdningenes konsum samt i produktinnsatsen, for eksempel i husholdningenes boligproduksjon. Rentemarginen, som er en teknisk størrelse, skal ikke påvirke husholdningenes sparing. Derfor legges et beløp, som er like stort som summen av husholdningenes konsum av rentemarginen og det som er «betalt» via produktinnsats, til den disponible inntekten. Denne tekniske korreksjonen sørger altså for at effekten av rentemarginen ikke påvirker husholdningenes sparing.

Kapittel 6
Inntektsutviklingen for utvalgte inntektstakergrupper

- Lønnstakere med en årslønn og en lønnsvekst som gjennomsnittet for alle lønnstakere, har fått en økning i reallønn etter skatt på 0,9 prosent fra 2014 til 2015. Reallønnsveksten etter skatt var noe lavere for industriarbeidere og industrifunksjonærer i NHO-bedrifter, og noe høyere for ansatte i Virke-bedrifter i varehandel, ansatte i finanstjenester, statsansatte og kommuneansatte.
- Inntektsulikheten for samlet inntekt etter skatt i yrkesbefolkningen økte fra 2013 til 2014. Ulikheten økte også når en ser bort fra utbytte. Sett over en lengre periode er fordelingen av samlet inntekt i yrkesbefolkningen sterkt preget av svingningene i utbyttene. Inntektsforskjellene i Norge er mindre enn i de fleste andre land.

6.1 Vekst i reallønn etter skatt for utvalgte lønnstakerhusholdninger

I kapittel 5.3 er husholdningenes samlede disponible realinntekt, hvor alle typer inntekter inngår (jf. boks 5.2), omtalt. I dette avsnittet er det utviklingen i reallønn etter skatt for ulike grupper som studeres. Utviklingen i reallønn etter skatt bestemmes av forløpene til lønn, skatt og prisstigning.

6.1.1 Reallønn etter skatt fra 2013 til 2015

Skattesatsen for alminnelig inntekt var 28 prosent fra 1992 til og med 2013. Fra 2014 ble denne skattesatsen redusert til 27 prosent kombinert med at trygdeavgiften ble økt fra 7,8 prosent til 8,2 prosent. Fra 2016 er skattesatsen redusert ytterligere til 25 prosent kombinert med innføringen av en ny trinnskatt til erstatning for toppskatten. Se nærmere omtale av skatteendringer i avsnitt 6.1.2. Maksimal marginalskatt på lønn fra 1992 er gjengitt i tabell 6.1. Inntektsgrenser mv. for inntektsårene fra 2009 til 2016 framgår i tabell 4.1 i vedlegg 4.

I tabell 6.2 legger utvalget fram beregninger av utviklingen i reallønn etter skatt for de viktigste forhandlingsområdene fra 2013 til 2015. Det er tatt utgangspunkt i gjennomsnittlig nivå og vekst i årslønn som vist i tabellene 1.1 og 1.2. Det er videre sett bort fra endringer i skattemessige fradrag den enkelte måtte ha hatt utover standard fradrag.

Tabell 6.2 viser at lønnstakere som har hatt en årslønn og en lønnsvekst som tilsvarer gjennom-

Tabell 6.1 Maksimal skatt på alminnelig inntekt og lønn. 1992–2016

År	Maksimal skatt på alminnelig inntekt. prosent	Maksimal marginalskatt på lønnsinntekt. prosent
1992	28	48,8
1993–1998	28	49,5
1999	28	49,3
2000–2004	28	55,3
2005	28	51,3
2006–2013	28	47,8
2014–2015	27	47,2
2016	25	46,9

Kilde: Finansdepartementet.

Tabell 6.2 Gjennomsnittlig årslønn, lønnsvekst, og reallønnsvekst etter skatt for utvalgte forhandlingsområder. Lønnstakere i klasse 1 med gjennomsnittlig årslønn og med standardfradrag. Vekst i prosent

		2014		2015	
Grupper	Årslønn i 2015[1], kr	Lønnsvekst	Vekst i reallønn etter skatt	Lønnsvekst	Vekst i reallønn etter skatt
Industriarbeidere[2]	442 400	3,0	1,4	2,5	0,7
Industrifunksjonærer[3]	697 000	3,2	1,8	2,5	0,8
Ansatte i Virke-bedrifter i varehandel[4]	472 900	3,5	1,9	3,3	1,3
Ansatte i finanstjenester[5]	686 900	2,9[6]	1,6	4,2[6]	2,1
Statsansatte[7]	548 500	3,4	1,9	2,8	1,0
Kommuneansatte[8]	477 500	3,2	1,6	3,3	1,3
Alle[9]	519 700	3,1	1,6	2,8	0,9

1 Tallene for årslønn i tabellen er konsistente med tallene for årslønn i tabell 1.1 og tabell 1.2.
2 Gjelder for industriarbeidere i NHO-bedrifter med gjennomsnittlig avtalefestet normalarbeidstid, for dagarbeidere betyr dette 37,5 t/uke.
3 Industrifunksjonærer i NHO-bedrifter.
4 Tall for Virke-bedrifter i varehandel er for heltidsansatte.
5 Dekker noen flere grupper enn forhandlingsområdet bank og forsikring. Heltidsansatte.
6 Bonusutbetalinger trakk lønnsveksten ned i 2014 og opp i 2015.
7 Eksklusiv de statlig eide helseforetakene. Anslag for årslønnsveksten baserer seg på opplysninger fra A-ordningen.
8 Inklusive skoleverket.
9 Gjennomsnittet gjelder alle grupper, også de som ikke inngår i tabellen. Tallene er basert på lønnsveksten i nasjonalregnskapet.
Kilder: Statistisk sentralbyrå og Beregningsutvalget.

snittet for alle grupper, har fått en økning i reallønn etter skatt på 0,9 prosent fra 2014 til 2015. Dette er noe lavere enn veksten i reallønn etter skatt fra 2013 til 2014, noe som dels skyldes en lavere lønnsvekst før skatt, dels at det ble gitt større lettelser i skatt på lønn i 2014 enn i 2015. Lavere skatt på lønn bidrar til å dempe virkningen av lavere lønnsvekst i både 2014 og 2015. Reallønnsveksten etter skatt var noe lavere enn snittet for industriarbeidere og industrifunksjonærer i NHO-bedrifter, og noe høyere for ansatte i Virke-bedrifter i varehandel, ansatte i finanstjenester, statsansatte og kommuneansatte.

Beregningsutvalget har også sett på kjøpekraftsutviklingen for ulike husholdningstyper. I tabell 6.3 har en beregnet utvikling i reallønn etter skatt for lønnstakere med en lønnsinntekt i 2015 på henholdsvis 300 000 kroner, 550 000 kroner og 750 000 kroner. Beregningene er utført for enslige lønnstakere hhv. uten barn og med ett barn, for lønnstakere som forsørger ektefelle og to barn, og for ektepar med to barn der begge ektefeller er sysselsatt.

De generelle forutsetningene for beregningene er nærmere omtalt i boks 6.1. Utvalget har i beregningene i tabell 6.3 lagt til grunn en lønnsvekst på 3,1 prosent fra 2013 til 2014 og 2,8 prosent fra 2014 til 2015.

Tabell 6.3 illustrerer hvordan kjøpekraften for noen utvalgte husholdningstyper, med og uten barn, påvirkes av skatteendringene de to siste årene. Med de forutsetningene som er valgt, varierer økningen i reallønnen etter skatt fra 2014 til 2015 for de utvalgte husholdningstyper fra 0,6 prosent til 1,1 prosent. Veksten i reallønn etter skatt var lavest for husholdningstyper med barn. Det skyldes at barnetrygden var nominelt uendret fra 2014 til 2015.

6.1.2 Endringer i skatteregler for lønnstakere fra 2015 til 2016

I 2016 ble skattesatsen på alminnelig inntekt redusert fra 27 til 25 prosent. Det ble innført en ny skatt på personinntekt (trinnskatten) som erstatning for den tidligere toppskatten. Trinnskatten ble innført med 4 trinn. Trinn 1 gjelder for personinntekt fra 159 800 kroner med en sats på 0,44 prosent. Trinn 2 gjelder for personinntekt fra 224 900 kroner med en sats på 1,7 prosent. Trinn 3 gjelder for personinntekt fra 565 400 kroner med en sats på 10,7 prosent. (8,7 prosent i Finnmark

Boks 6.1 Beregninger av endringer i reallønn etter skatt

Beregningene av endringer i reallønn etter skatt i dette avsnittet bygger på følgende forutsetninger:

- Inntektstakeren mottar bare én inntektsart (lønn).
- Det er bare tatt hensyn til skatteregler som berører alle eller de fleste lønnstakere. Det vil bl.a. si at det kun gis standardfradrag i inntekt (personfradrag og minstefradrag).
- Barnetrygd er regnet som negativ skatt. Det er ikke tatt hensyn til andre overføringer fra offentlige budsjetter, herunder kontantstøtten som ble innført fom. 1. august 1998.

Det er brukt samme prisindeks (konsumprisindeksen) for alle husholdningstyper ved omregning til reallønn. Konsumprisindeksen økte med 2,0 prosent fra 2013 til 2014 og med 2,1 prosent fra 2014 til 2015.

Beregninger basert på så enkle forutsetninger som her må brukes med forsiktighet. Beregningsutvalget mener likevel av flere grunner at denne type beregninger kan ha interesse:

- Resultatene indikerer i hvilken retning endringer i sentrale skatteregler isolert sett trekker.
- Siden det bare forhandles om lønn, kan beregninger der en kun endrer lønnsinntekten være av særlig interesse.

Den nominelle lønnsinntekten etter skatt beregnes ved å trekke inntektsskatter og avgifter til folketrygden fra lønnsinntekten. For barnefamilier tas det også hensyn til barnetrygden. Lønnsinntekt etter skatt beregnet på denne måten gir uttrykk for hva lønnstakeren har til disposisjon av lønnsinntekten (og eventuelt barnetrygden) til betaling av gjeldsrenter og til kjøp av varer og tjenester etter at samlede skatter er betalt. Reallønn etter skatt beregnes ved å deflatere den nominelle lønnsinntekten etter skatt med endringen i konsumprisindeksen. Endringen i reallønn etter skatt blir da den prosentvise forskjellen mellom årets og fjorårets reallønn etter skatt.

og Nord-Troms). Trinn 4 gjelder for personinntekt fra 909 500 kroner med en sats på 13,7 prosent. Innslagspunktene i trinn 3 og 4 tilsvarer innslagspunktene i den tidligere toppskatten justert for anslått lønnsvekst (2,7 prosent). For lønnstakere med personinntekt over 224 900 kroner tilsvarer denne en netto satsreduksjon på lønn på 0,3 prosentpoeng.

Øvre grense i minstefradraget for lønn og trygd og personfradraget ble oppjustert i tråd med anslått lønnsvekst på 2,7 prosent fra 2015 til 2016. Nedre grense i fradraget for reiser mellom hjem og arbeid ble økt fra 16 000 kroner til 22 000 kroner. Særskilt fradrag for enslige forsørgere ble økt fra 48 804 til 51 804 kroner. Grensen for skattefri kilometergodtgjørelse ved yrkeskjøring med privatbil ble redusert fra 4,10 til 3,80 kroner per km. Videre ble skattefritaket for sluttvederlag fjernet. Enkelte beløpsgrenser holdes nominelt uendret. Det gjelder blant annet fradraget for fagforeningskontingent, det særskilte fradraget i lønnsinntekt, det særskilte fradraget i Finnmark og Nord-Troms mv. Også barnetrygden holdes nominelt uendret fra 2015 til 2016.

I formuesskatten økes ligningsverdiene av sekundærbolig og næringseiendom fra 70 prosent til 80 prosent av beregnet markedsverdi. Bunnfradraget økes fra 1 200 000 kroner til 1 400 000 kroner (fra 2,4 mill. kroner til 2,8 mill. kroner for ektepar).

Det vises til tabell 4.1 i vedlegg 4 for en oversikt over satser, grenser og fradrag for 2010–2016.

6.2 Inntektsutviklingen for pensjonister og trygdede

I dette avsnittet redegjøres det nærmere for inntektsutviklingen for pensjonister og trygdede før og etter skatt med hovedvekt på utviklingen i pensjon. Samlede pensjons- og trygdeytelser består av pensjon og trygd fra folketrygden, ytelser fra tjenestepensjonsordninger, AFP og individuelle pensjonsordninger.

Pensjonsreformen og utviklingen ellers på pensjonsområdet med blant annet tiltakende kombinasjon av pensjon og lønn tilsier en bredere beskrivelse av slike inntekter. Utvalget gir i denne rapporten typeeksempler og redegjør for noen av de tilgjengelige dataene på dette området. Utvalget vil vurdere å presentere mer stoff i senere rap-

Tabell 6.3 Beregnet vekst i reallønn etter skatt for utvalgte husholdningstyper. Vekst i prosent

	2014[1]		2015	
Lønnsinntekt i 2015	Nominell lønnsvekst	Vekst i reallønn etter skatt	Nominell lønnsvekst	Vekst i reallønn etter skatt
300 000 kroner				
Enslig lønnstaker uten barn[2]	3,1	1,3	2,8	1,0
Ektepar med én inntekt og 2 barn mellom 3 og 16 år[3]	3,1	-1,8	2,8	0,7
Enslig lønnstaker med 1 barn[3]	3,1	0,8	2,8	0,6
550 000 kroner				
Enslig lønnstaker uten barn[2]	3,1	1,7	2,8	1,1
Ektepar med én inntekt og 2 barn mellom 3 og 16 år[3]	3,1	-0,3	2,8	0,9
Enslig lønnstaker med 1 barn[4]	3,1	1,3	2,8	0,8
Ektepar med 2 barn mellom 3 og 16 år, hvor den ene ektefellen tjener 350 000 kroner og den andre 200 000 kroner[5]	3,1	1,5	2,8	0,7
750 000 kroner				
Enslig lønnstaker uten barn[2]	3,1	1,8	2,8	1,0
Ektepar med én inntekt og 2 barn mellom 3 og 16 år[3]	3,1	0,2	2,8	0,8
Enslig lønnstaker med 1 barn[4]	3,1	1,5	2,8	0,8
Ektepar med 2 barn mellom 3 og 16 år, hvor den ene ektefellen tjener 500 000 kroner og den andre 250 000 kroner[5]	3,1	1,3	2,8	0,8

1 Korrigert sammenlignet med rapporten for 2015 (NOU 2015:6).
2 Enslige lønnstakere blir liknet i klasse 1.
3 Ektepar med én inntekt blir liknet i klasse 2.
4 Enslige forsørgere får barnetrygd for ett barn mer enn de forsørger og særfradrag for enslige forsørgere.
5 Ektefellene i denne husholdningstypen blir liknet særskilt i klasse 1.
Kilde: Beregningsutvalget.

porter som gir en større grad av parallellitet med de samlede tall som gis for lønnsutviklingen.

Pensjonsytelsene fra folketrygden er alderspensjon og etterlattepensjon. I tillegg kommer en rekke trygder, herunder uføretrygd. Hovedkomponentene i etterlattepensjon er grunnpensjon, særtillegg og tilleggspensjon. Alderspensjonen til personer som tok ut pensjon før 2011 består av de samme komponentene. For alle som har tatt ut alderspensjon etter 1. januar 2011 er særtillegget erstattet med et pensjonstillegg. Fra 2016 vil den nye alderspensjonen bestående av inntektspensjon og garantipensjon bli faset gradvis inn for personer født fra og med 1954.

Fra 2015 erstatter ny uføretrygd den tidligere uførepensjonen fra folketrygden. Den nye uføretrygden utgjør 66 prosent av et beregningsgrunnlaget som består av et gjennomsnitt av årsinntekten opp til 6G for de tre beste av de fem siste årene før uførhet. Uføretrygden justeres i forhold til uføregraden.

Ved lavt eller intet beregningsgrunnlag mottas en garantert minsteytelse eller minste pensjonsnivå fra folketrygden. Størrelsen på minsteytelsen eller minste pensjonsnivå avhenger av om mottakeren er enslig eller bor sammen med ektefelle eller samboer.

Som en følge av nye reguleringsregler for alderspensjon fra 2011 er satsene for minste pensjonsnivå for alderspensjonister ikke lenger koblet til grunnbeløpet, men fastsatt i forskrift med et kronebeløp. Alderspensjon under utbetaling blir regulert med lønnsveksten og deretter fratrukket 0,75 prosent, mens satsene for min-

Tabell 6.4 Utvikling i overføringer[1] for trygdede og pensjonister[2] fra 2004 til 2014 målt som andel av samlet inntekt før skatt, i prosentvise årlige vekstrater og nivå (overføringene justert til 2014-kroner). Prosent

	Andel av samlet inntekt før skatt	Årlig nominell vekst i overføringer	Årlig realvekst i overføringer	Overføringer i 2014-kroner
2004	88,6	6,0	5,5	206 800
2005	85,7	4,3	2,7	212 400
2006	88,9	4,5	2,2	217 000
2007	86,4	6,3	5,5	229 000
2008	86,8	6,4	2,5	234 800
2009	89,8	5,4	3,2	242 200
2010	89,2	4,2	1,7	246 200
2011	88,3	4,6	3,3	254 400
2012	88,0	4,0	3,2	262 600
2013	87,6	3,9	1,7	267 000
2014	87,2	3,7	1,7	271 500

1 Inkluderer både offentlig og privat tjenestepensjon.

2 Omfatter trygdede og pensjonister hvor trygdeytelsene (alderspensjon, uføretrygd, arbeidsavklaringspenger, tjenestepensjon mv.) overstiger eventuell yrkesinntekt og er minst lik minstepensjon for enslige. Dette var en gruppe på 1 198 366 personer i 2014.

Kilder: Statistisk sentralbyrå og Beregningsutvalget.

stenivåene blir regulert med lønnsveksten justert for effekten av levealdersjusteringen for 67-åringer i reguleringsåret. Satsene for minste pensjonsnivå for alderspensjon utgjør p.t. 139 728 kroner for lav sats (gift med alderspensjonist med høy tilleggspensjon), 162 566 kroner for ordinær sats (gift med minstepensjonist) og 175 739 kroner for høy sats (enslig). Ulik regulering og uførereformen fra 2015 gjør at minsteytelsen til hhv. uføre, etterlattepensjonister og alderspensjonister ikke lenger utgjør samme beløp. Reguleringen skjer med virkning fra 1. mai hvert år.

Minstepensjonen for uførepensjonister (før 2015) og etterlattepensjonister består av grunnpensjon og særtillegg. Grunnpensjonen utgjør 1 G for enslige og 0,85 G for gifte/samboende. Særtillegg gis til pensjonister som ikke har opptjent tilleggspensjon, eller som har tilleggspensjon lavere enn særtillegget. Særtilleggets ordinære sats er 1 G. Dersom ektefellen har tilleggspensjon, kan særtillegget bli redusert og ligger mellom 0,74 og 1 G. Satsene utgjør en fast andel av grunnbeløpet, som årlig reguleres med lønnsveksten.[1] Fra og med 2015 er minsteytelsen for uføretrygdede fastsatt til 2,48 G for enslige og 2,28 G for ektefeller/samboere. Personer som er født uføre eller blir uføre i ung alder har en høyere minsteytelse.[2] Uføre som forsørger barn mottar barnetillegg. Ny uføretrygd skattlegges som lønn.

Utviklingen i grunnbeløpet i folketrygden, minstepensjonene for enslige og ektepar og i pensjonene til enslige unge uføre i perioden 1.5.1995 til 30.4.2016 framgår av tabell 4.2 i vedlegg 4.

Utover pensjon fra folketrygden mottar mange også ytelser fra tjenestepensjonsordninger, AFP i privat og offentlig sektor og ytelser fra eventuell individuell pensjonsordning.

6.2.1 Utviklingen i pensjons- og trygdeytelser

Tabell 6.4 viser den nominelle og den reelle veksten i samlede overføringer fra 2004 til 2014 for personer som har hovedinntekt fra pensjon eller trygd. Overføringer inkluderer både ytelser fra folketrygden (alderspensjon, uføretrygd, arbeids-

1 Reguleringen av G tar utgangspunkt i forventet lønnsutvikling i reguleringsåret, justert for eventuelt avvik mellom forventet og faktisk lønnsutvikling siste to år. Forventet lønnsutvikling i reguleringsåret settes lik regjeringens anslag for gjennomsnittlig årslønnsvekst for alle sektorer slik det framkommer i revidert nasjonalbudsjett. Faktisk lønnsutvikling for siste to år settes til gjennomsnittlig årslønnsvekst for lønnstakere under ett fastsatt i rapporten «Grunnlaget for inntektsoppgjørene» fra Det tekniske beregningsutvalget for inntektsoppgjørene. Faktisk lønnsutvikling er slik den framkommer av kolonnen «Nasjonalregnskapet» i tabell 1.2.

2 For unge uføre utgjør minsteytelsen 2,91 G for enslige og 2,66 G for ektefeller/samboere.

Tabell 6.5 Sammensetning av inntekt og gjennomsnittlig inntekt blant bosatte personer som mottok alderspensjon.[1] Samlet inntekt i kroner og andeler i prosent av samlet inntekt

	2003	2010	2011	2012	2013
70–74 år					
Samlet inntekt	203 900	293 500	315 200	331 400	350 600
Herav andeler i prosent:					
Alderspensjon	65	67	66	66	65
Tjenestepensjon	18	18	18	17	17
Andre overføringer[2]	1	1	1	1	1
Yrkesinntekt	5	7	7	8	8
Kapitalinntekter	11	6	8	8	9
Nominell vekst i gjennomsnittlig pensjon mv.[3]	6,7	5,3	4,9	4,3	4,5
67 år og eldre					
Samlet inntekt	189 200	278 300	298 400	314 700	332 000
Herav andeler i prosent:					
Alderspensjon	65	66	65	64	63
Tjenestepensjon	17	17	17	17	17
Andre overføringer[2]	3	3	3	3	3
Yrkesinntekt	4	7	8	8	9
Kapitalinntekter	11	7	7	8	8
Nominell vekst i gjennomsnittlig pensjon mv.[3]	6,8	5,3	5,4	4,6	4,2
62–66 år					
Samlet inntekt			641 000	696 400	715 700
Herav andeler i prosent:					
Alderspensjon			20	24	24
Tjenestepensjon			6	6	7
Andre overføringer[2]			4	5	5
Yrkesinntekt			61	57	56
Kapitalinntekter			9	9	8
Nominell vekst i gjennomsnittlig pensjon mv.[3]				25,7	7,3
Memo: Samlet årslønnsvekst[4]	4,5	3,7	4,2	4,0	3,9

1 I 2013 var det 690 200 bosatte personer 67 år og eldre, 182 800 bosatte personer 70–74 år og 69 900 bosatte personer 62–66 år som mottok alderspensjon fra folketrygden (definert som minst en måned med alderspensjon).
2 Inkluderer AFP i offentlig og privat sektor.
3 Pensjon er her sum alderspensjon, tjenestepensjon og andre overføringer.
4 Faktisk lønnsutvikling slik den framkommer av kolonnen «Nasjonalregnskapet» i tabell 1.2.
Kilde: Statistisk sentralbyrå og Beregningsutvalget.

Tabell 6.6 Utvikling i gjennomsnittlig årlig alderspensjon fra NAV før skatt per 31.12[1] fra 2004 til 2015 i prosentvise årlige nominelle vekstrater og nivå (justert til 2014-kroner)

	Alle mottakere		62–66 år		67 år og eldre		70–74 år	
	Alders-pensjon	Årlig nominell vekst	Alders-pensjon	Årlig nominell vekst	Alders-pensjon	Årlig nominell vekst	Alders-pensjon	Årlig nominell vekst
2004	132 850	4,9			132 850	4,9	139 115	4,8
2005	139 033	4,7			139 032	4,7	145 314	4,5
2006	145 572	4,7			145 572	4,7	151 888	4,5
2007	156 368	7,4			156 368	7,4	162 857	7,2
2008	168 218	7,6			168 218	7,6	173 965	6,8
2009	177 671	5,6			177 670	5,6	183 137	5,3
2010	186 996	5,2			186 996	5,2	192 933	5,3
2011	196 805	5,2	196 770		196 807	5,2	203 098	5,3
2012	204 621	4,0	200 280	1,8	204 972	4,1	212 153	4,5
2013	212 431	3,8	202 405	1,1	213 394	4,1	221 738	4,5
2014	220 042	3,6	205 505	1,5	221 607	3,8	231 449	4,4
2015	223 683	1,7	205 460	0,0	225 758	1,9	236 698	2,3

[1] Personer som mottok alderspensjon fra folketrygden per 31.12. Gjennomsnittlig alderspensjon er beregnet som gjennomsnittlig månedsutbetaling i desember multiplisert med 12.

Kilder: NAV og Beregningsutvalget.

avklaringspenger mv.) og andre ytelser, herunder fra tjenestepensjonsordninger og AFP. Overføringer utgjør 87,2 prosent av gruppens samlede inntekt i 2014. Overføringenes andel av samlet inntekt er noe lavere i 2014 sammenlignet med 2004.

Tabell 6.5 viser sammensetningen av inntekt for alle bosatte personer som mottar alderspensjon i aldersgruppene 62–66 år, 67 år og over og 70–74 år. I motsetning til i tabell 6.4, inkluderer disse tallene alle som mottar alderspensjon fra folketrygden, men ikke personer som kun mottar trygd, herunder uføretrygd, arbeidsavklaringspenger mv. Tabellen viser at for alderspensjonister 67 år og eldre og 70–74 år utgjør alders- og tjenestepensjon hoveddelen av inntekten over perioden. Det er imidlertid en viss tendens til at andelen yrkesinntekt øker i begge grupper. I 2003 utgjorde yrkesinntekt 4 prosent av inntekten for pensjonister 67 år og eldre og 5 prosent for pensjonister 70–74 år. I 2013 var andelen økt til 9 prosent for pensjonister 67 år og eldre og 8 prosent for pensjonister 70–74 år. Den nominelle veksten i pensjon mv. fra 2012 til 2013 var 4,2 prosent for personer 67 år og eldre og 4,5 prosent for personer 70–74 år. Denne veksten ligger over lønnsveksten for disse årene, noe som henger sammen med økt opptjening for nye pensjonister i gruppene.

Fra 2011 ble det mulig å ta ut alderspensjon fra folketrygden for personer i aldersgruppen 62–66 år. For mottakere av alderspensjon i denne aldersgruppen utgjør yrkesinntekt en betydelig større andel av inntekten enn for de som er eldre. Dette gjenspeiler at mange i denne gruppen kombinerer uttak av alderspensjon med at de fortsetter i arbeid. Veksttallene for denne gruppen er særlig preget av at det har vært en stor tilstrømming av alderspensjonister i denne gruppen i de første årene av reformen. En stor andel består derfor av personer som kun har tatt ut pensjon deler av det aktuelle året. Dette trekker ned årsgjennomsnittet og øker veksttakten i de første årene etter reformen ble iverksatt.

Tabell 6.6 viser gjennomsnittlig nivå og nominell vekst i alderspensjon fra folketrygden per 31.12 i perioden 2004 til 2015. I motsetning til tabellene 6.4 og 6.5 inkluderer disse tallene ikke tjenestepensjon og andre overføringer (bl.a. AFP). Definisjonen av årlig gjennomsnittsinntekt er også forskjellig. Mens tabellene 6.4 og 6.5 beregner gjennomsnitt over faktiske rapporterte inntekter til skattemyndighetene, tar gjennomsnittlig årlig alderspensjon i tabell 6.6 utgangspunkt i gjennomsnittlig månedsutbetaling i desember og multipliserer med 12. Dette gjør at man unngår at den store tilstrømningen til grup-

pen etter reformen øker den beregnede veksttakten i gjennomsnittlig pensjon, jf. tabell 6.5.

Tabellen viser at etter pensjonsreformen 2011 er den årlige nominelle veksten i årlig gjennomsnittlig alderspensjon lavere når en inkluderer de yngre pensjonistkullene (62–66 år). Den svake utviklingen i gjennomsnittlig pensjon for de yngre årskullene kan tilskrives en betydelig økning i antall personer som tar ut pensjon tidlig og dermed får relativt lavere årlige pensjonsytelser. Dette bidrar til å trekke ned den beregnede veksten i gjennomsnittlig alderspensjon. Som vist i tabell 6.5 har imidlertid de yngre årskullene med mottakere av alderspensjon betydelige yrkesinntekter. Mange fortsetter altså å arbeide samtidig som de tar ut alderspensjon fra folketrygden. Ifølge tall fra NAV er det per desember 2015 64 prosent av alderspensjonistene under 67 år som samtidig er registrert i arbeid. Gjennomsnittlig samlet inntekt i gruppen er derfor relativt høy.

6.2.2 Realvekst etter skatt

Pensjonistenes disponible inntekt påvirkes også av skattesystemet. Husholdninger med eldre personer har hatt en sterk samlet realvekst i inntekt etter skatt de siste tiårene.

Figur 6.1 viser at at den reelle medianinntekten etter skatt økte mer for husholdninger med personer over 65 år enn for noen annen gruppe i perioden 1990–2014. Endringer i sammensetningen av gruppen er en viktig forklaring på dette. Stadig flere alderspensjonister har opptjent rettigheter til tilleggspensjon. Tall fra NAV viser at andelen med tilleggspensjon har økt fra 91,6 prosent ved utgangen av 2006 til 96,3 prosent ved utgangen av 2015. Det er særlig blant kvinnene at andelen med tilleggspensjon øker. I tillegg er det etter pensjonsreformen blitt mer vanlig med yrkesinntekt blant mottakere av alderspensjon.

Tabell 6.7 viser beregnet vekst i utbetalt pensjon og realvekst etter skatt i minstepensjon for enslige og ektepar og enkelte utvalgte husholdningstyper for de siste tre årene. For 2015 sett under ett økte minste pensjonsnivå med 2,0 prosent til 174 917 kroner for enslige og 323 611 kroner for minstepensjonistektepar. Fra 2014 til 2015 falt realveksten i pensjon etter skatt fra om lag 1,2 til -0,1 prosent for både enslige minstepensjonister og minstepensjonistektepar. Det kan i hovedsak forklares ved fallet i den nominelle veksten i minste pensjonsnivå (fra 3,2 til 2,0 prosent).

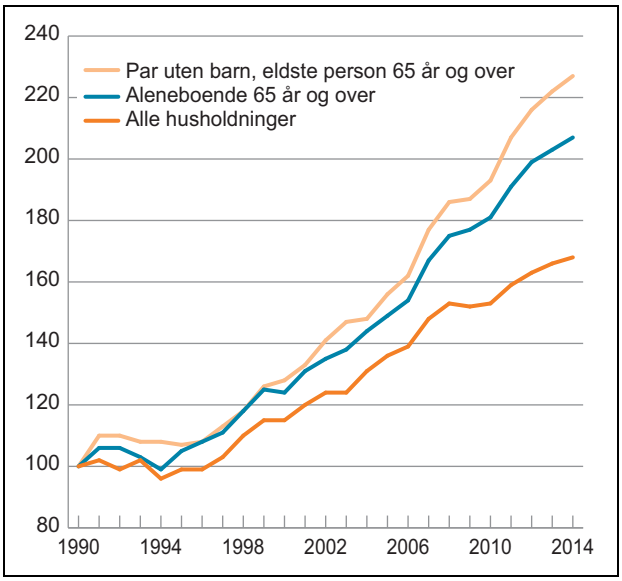

Figur 6.1 Median inntekt etter skatt for husholdningstyper med personer 65 år og eldre. Indeks i faste priser (1990=100)

Kilde: Statistisk sentralbyrås inntekts- og formuesstatistikk (1990–2014).

Pensjonistenes inntektsforhold bestemmes også av tilleggspensjon (inntektspensjon i ny alderspensjon) fra folketrygden, andre pensjonsordninger og andre inntekts- og formuesforhold. Tabellen inneholder derfor også beregninger for enslige alderspensjonister med pensjon på henholdsvis 250 000 kroner og 550 000 kroner og for pensjonistektepar med en samlet inntekt på 550 000 kroner og 750 000 kroner. Det er forutsatt at de kun har alderspensjon som inntekt (inkl. tjenestepensjon) og ikke betaler skatt på formue. Dette er tilsvarende forutsetninger som ligger til grunn for tabell 6.3, jf. boks 6.1. Det er lagt til grunn to ulike nominelle vekstrater i beregningene. Den første beregningen er basert på den nominelle veksten i grunnbeløpet korrigert for fratrekket på 0,75 prosent. Dette svarer til den årlige reguleringen av alderspensjon fra folketrygden. Den andre beregningen tar utgangspunkt i den gjennomsnittlige veksten for mottakere av alderspensjon fra folketrygden i alderen 70–74 år, jf. tabell 6.6, dvs. inkluderer blant annet effekter av endringer av sammensetningen av gruppen. Beregningene viser at realveksten etter skatt endret seg med inntil +/- 0,3 prosentpoeng fra 2013 til 2014 for de ulike gruppene, mens den nominelle veksten i utbetalt alderspensjon falt med 0,1 prosentpoeng. Variasjonen skyldes endringer i skatt på pensjon i 2014 som slo ulikt ut på ulike inntektsnivå. Fra 2014 til 2015 falt den nominelle veksten i utbetalt alderspensjon fra fol-

Tabell 6.7 Beregnet realvekst i pensjon og trygd etter skatt for utvalgte husholdningstyper. Vekst i prosent fra året før

	2013		2014		2015		
Pensjon/trygd i 2015	Nominell vekst	Realvekst etter skatt	Nominell vekst	Realvekst etter skatt	Nominell vekst	Realvekst før skatt	Realvekst etter skatt
Enslig ufør, minsteytelse (221 965 kroner)	3,8	1,6	3,7	1,7	27,1[1]	24,5	1,8
Ektepar ufør, begge har minsteytelse (408 129 kroner)	3,8	1,6	3,7	1,7	26,3[1]	23,7	2,8
Enslig minstepensjonist (174 917 kroner)	3,2	1,1	3,2	1,2	2,0	-0,1	-0,1
Ektepar, begge har minstepensjon (323 611 kroner)	3,2	1,1	3,2	1,2	2,0	-0,1	-0,1
250 000 kroner							
Enslig[2]	3,0	1,0	2,9	0,9	1,7	-0,4	0,5
Enslig[3]	4,5	2,0	4,4	1,8	2,3	0,2	0,9
550 000 kroner							
Enslig[2]	3,0	1,1	2,9	1,4	1,7	-0,4	0,0
Enslig[3]	4,5	2,2	4,4	2,3	2,3	0,2	0,5
Ektepar hvor den ene har 350 000 kroner og den andre 200 000 kroner[2]	3,0	1,1	2,9	0,8	1,7	-0,4	0,2
Ektepar hvor den ene har 350 000 kroner og den andre 200 000 kroner[3]	4,5	2,1	4,4	1,8	2,3	0,2	0,6
750 000 kroner							
Ektepar hvor den ene har 500 000 kroner og den andre 250 000 kroner[2]	3,0	1,0	2,9	1,0	1,7	-0,4	0,1
Ektepar hvor den ene har 500 000 kroner og den andre 250 000 kroner[3]	4,5	2,2	4,4	2,1	2,3	0,2	0,5

1 Den høye nominelle veksten før skatt skyldes uførereformen fra 2015. Innføring av lønnsbeskatning av ny uføretrygd ble kompensert med en økning i brutto uføreytelse.
2 Nominell beregnet vekst i gjennomsnittlig grunnbeløp fratrukket 0,75 prosent er lagt til grunn i beregningen.
3 Nominell vekst i gjennomsnittlig alderspensjon fra folketrygden per 31.12 for aldersgruppen 70–74 år er lagt til grunn, jf. tabell 6.6. Det forutsettes at ev. tjenestepensjon øker i samme takt som veksten i alderspensjon fra folketrygden.
Kilde: Beregningsutvalget.

ketrygden til henholdsvis 1,7 og 2,3 prosent. Blant annet økt sats i minstefradraget for pensjonsinntekt bidro imidlertid til å dempe fallet i realveksten i pensjon etter skatt fra 2014 til 2015 slik at realveksten etter skatt falt med mindre enn den nominelle veksten.

Uføre med minsteytelse hadde en realvekst etter skatt på 1,6 prosent fra 2012 til 2013 og 1,7 prosent fra 2013 til 2014. Fra 2014 til 2015 var realveksten etter skatt henholdsvis 1,8 prosent for enslige uføre og 2,8 prosent for uføre ektefeller. Den relativt høye realveksten etter skatt kan forklares med at man tok utgangspunkt i skattereglene for 2011 når man økte satsene for minste uføreytelse ved overgangen til ny skattepliktig uføretrygd. Etter 2011 har imidlertid skattenivået på inntekter på nivå med minsteytelsene for uføre blitt redusert, spesielt gjennom økninger i minstefradraget for lønn og trygd. Ved overgangen i 2015 var derfor realveksten etter skatt relativt høy.

6.2.3 Endringer i de særskilte skattereglene for pensjonister fra 2013 til 2016

AFP- og alderspensjonister har rett til et skattefradrag i pensjonsinntekt som sikrer at de som kun lever av minstepensjon ikke betaler inntektsskatt. I 2016 utgjør skattefradraget maksimalt 29 880 kroner. Skattefradraget nedtrappes mot pensjonsinntekt. Første innslagspunkt for nedtrapping er ved pensjonsinntekt lik 184 800 kroner. Skattefradraget nedtrappes med en sats på 15,3 prosent av pensjonsinntekt over dette nivået opp til 278 950 kroner. For inntekt over dette nivået nedtrappes skattefradraget med en sats på 6,0 prosent. Skattefradraget fases ut ved en pensjonsinntekt på 536 868 kroner. Skattefradraget fastsettes uavhengig av ektefellens inntekt.

Trygdeavgiften på pensjon økte fra 4,7 til 5,1 prosent i 2014. Dette må ses i sammenheng med at skattesatsen på alminnelig inntekt samtidig ble redusert. Satsen i minstefradraget i pensjonsinntekt ble økt fra 26 til 27 prosent i 2014 og fra 27 til 29 prosent i 2015.

Skattereglene for pensjonister innebærer at en enslig pensjonist i 2016 vil begynne å betale skatt når pensjonsinntekten overstiger 186 050 kroner. Tilsvarende vil et pensjonistektepar med lik pensjon begynne å betale skatt på en samlet inntekt over 372 090 kroner. I disse beregningene er det lagt til grunn at pensjonistene kun har pensjonsinntekt og standard fradrag.

Fra og med 2015 er det innført nye skatteregler for ny uføretrygd fra folketrygden og uføreytelser fra andre ordninger, herunder tjenestepensjonsordninger. Uføreytelser skal skattlegges som lønnsinntekt. Det innebærer at skattebegrensningsregelen for uføre og særfradraget for uførhet ble avviklet fra 1.1.2015. Uføreytelsene ilegges nå en trygdeavgift på 8,2 pst. og gir rett til høyere minstefradrag.

6.3 Fordeling av inntekt

Beregningsutvalget legger i dette avsnittet fram statistikk som kaster lys over fordelingen av inntekt for individer. Det er spesielt lagt vekt på å redegjøre for enkelte trekk ved fordelingen av lønns-, nærings- og kapitalinntekt. Det er gjort nærmere rede for inntektsbegrepet som er lagt til grunn i boks 6.4.

6.3.1 Fordelingen av samlet inntekt etter skatt for yrkestilknyttede

I dette avsnittet ses det på sammensetningen og fordelingen av samlet inntekt for individer som er yrkestilknyttet. For å få en best mulig oversikt over utviklingen og sammensetningen av samlet inntekt for de personene som antas å være yrkestilknyttet på «fulltid», er det nødvendig skille ut de personene som har reduserte stillingsbrøker (blant annet jobber mange studenter ved siden av studiene). Utvalget har valgt å definere yrkestilknyttede som de personene som har en sum av lønnsinntekt og næringsinntekt som minst utgjør 60 prosent av gjennomsnittlig industriarbeiderlønn. Samlet sett utgjør denne gruppen knapt 2,1 mill. personer i 2014. Til sammenligning var det samlet sett om lag 2,65 mill. sysselsatte personer i 2014.

Tabell 6.8 viser sammensetningen av de ulike inntektskomponentene for yrkestilknyttede i 2004 og 2014 etter at individene er sortert etter stigende inntekt etter skatt (desiler), jf. boks 6.3. Tabellen viser at lønnsinntekt er den viktigste inntektskilden i alle desiler, og at lønnsandelen har økt for alle desiler unntatt desil 8 og 9 fra 2004 til 2014. Også innad i desil 10 er lønn den viktigste inntektskilden for de fleste, men andelen faller markant med inntekten jo høyere opp i fordelingen man kommer. I 2004 var kapitalandelen høyere enn lønnsandelen for den øverste persentilen, noe som henger sammen med særskilt høye utbytteutbetalinger i årene før skattereformen 2006, jf. tabell 6.12 og boks 6.5. I 2014 er lønnsandelen størst også for denne gruppen.

Andelen næringsinntekt for alle yrkestilknyttede sett under ett falt fra 7,5 prosent i 2004 til 5,6 prosent i 2014. Andelen er relativt høy for desil 1 og faller så til og med desil 4. Deretter stiger næringsinntektsandelen og er høyest for desil 10.

For desil 10 betyr kapital- og næringsinntekt mye mer enn i de øvrige inntektsgruppene, noe som reduserer betydningen av lønn kraftig. Det har vært store svingninger i både lønnsandelen og andelen kapitalinntekter for desil 10 i de senere år. Blant annet falt alle kapitalinntekter unntatt utbytte for desil 10 fra 2008 til 2009. Det må ses i sammenheng med finanskrisen. Det har også vært svingninger i kapitalinntekter det siste tiåret som følge av tilpasninger til endringer av beskatning av utbytte. Tabell 6.8 viser at andelen kapitalinntekt falt fra 66,9 prosent i 2004 til 37,3 prosent i 2014 for den øverste persentilen.

Tabell 6.9 viser hvordan de samlede inntektene fra de ulike inntektskomponentene fordeler

Boks 6.2 Enkelte pensjonsspørsmål

Innledning

Pensjonssystemet i Norge er i endring. Fra 2011 ble alderpensjonen i folketrygden lagt om: det ble blant annet innført fleksibelt uttak av pensjon fra 62 år, levealdersjustering og nye regler for årlig regulering av pensjon. Samtidig ble AFP i privat sektor tilpasset den nye folketrygden ved at den ble omgjort fra en tidligpensjonsordning for alderen 62–66 år til et livsvarig tillegg til alderspensjonen fra folketrygden.

Også tjenestepensjonene er i endring. Økte kostnader og arbeidsgivernes ønske om mer forutsigbare pensjonskostnader har ført til sterk vekst i antall arbeidstakere i privat sektor som omfattes av innskuddsordninger. Ytelsesordningene, som tidligere dominerte det private tjenestepensjonsmarkedet, har i økende grad blitt avviklet eller lukket. Innføringen av obligatorisk tjenestepensjon (OTP) i 2006 medførte at antall innskuddsordninger økte kraftig, særlig blant bedrifter som ikke hadde pensjonsordning tidligere. Fra 2014 trådte den nye tjenestepensjonsloven i kraft med regler for en ny type tjenestepensjon i privat sektor, ofte kalt «hybrid» fordi den kombinerer elementer fra innskudds- og ytelsespensjon. Det er foreløpig etablert få pensjonsordninger basert på det nye regelverket for hybridpensjon.

Det er også startet en prosess med sikte på å finne en ny pensjonsløsning for offentlig ansatte. Den 17. desember 2015 la en arbeidsgruppe i Arbeids- og sosialdepartementet fram en rapport om nye pensjonsordninger for ansatte i offentlig sektor, samt overgangsordninger.

Nye uføreregler

Fra 2015 er uføreordningen i folketrygden lagt om; uførepensjonen er erstattet av en ny uføretrygd. Uføretrygden beregnes med utgangspunkt i inntekten de siste årene før uførheten oppstår, og uføreytelsen er frikoplet fra alderspensjonssystemet. Samtidig ble skattleggingen av uføreytelsene lagt om ved at uføretrygden nå skattlegges som lønnsinntekt og ikke lenger som en pensjon. Det ble i 2011 anslått at gjennomsnittlig uføretrygd etter skatt ville være om lag tre prosent høyere for nye mottakere i 2015 enn det en videreføring av de gamle reglene ville være.

Omleggingen av uføreytelsen i folketrygden gjorde det nødvendig å tilpasse uføreytelsene fra tjenestepensjonsordningene. Ny uførepensjon fra de offentlige tjenestepensjonsordningene beregnes fra 2015 som et direkte tillegg til uføretrygden fra folketrygden og er uavhengig av størrelsen på uføretrygden. Uførepensjonen fra tjenestepensjonsordningen er summen av et kronebeløp på ¼ grunnbeløp og et beløp regnet i prosent av pensjonsgrunnlaget[1] i tjenestepensjonsordningen. Økt dekning fra folketrygdytelsen og lavere marginalskatt gjør at samlet uføreytelse etter skatt for offentlig ansatte kan opprettholdes med et lavere påslag fra tjenestepensjonsordningene enn tidligere. Dette gir lavere kostnader for tjenestepensjonsordningene isolert sett, men ikke for det offentlige samlet sett.

Rammer og regler for en ny uførepensjonsordning i privat sektor trådte i kraft i 2016, med en overgangsordning på ett år for å avvikle de eksisterende ordningene. Det nye uførepensjonsproduktet i privat sektor er relativt likt den nye uførepensjonsordningen i offentlig sektor. Rammene for uføredekning innebærer at det i hovedsak vil være mulig å gi uføredekning på linje med den nye uføreordningen i offentlig sektor. Det er imidlertid fortsatt frivillig for foretak i privat sektor om de vil knytte uførepensjon til tjenestepensjonsordningen og i hvilken grad de vil utnytte rammene i loven.

Omleggingen av skattereglene for uføreytelser omfattet også personer som har fått innvilget uføreytelser etter de gamle reglene. De viktigste skatteskjerpende effektene ble kompensert gjennom en økning av folketrygdytelsen, mens uførepensjon fra tjenestepensjonsordningene ble betalt ut med samme nivå som før 2015. Uføre som hadde spesielle fradrag eller inntekter utover folketrygdytelsen fikk endret inntekt etter skatt som følge av at marginalskatten ble endret. Inntekten etter skatt for uføre som ble overført til nytt system anslås å øke i gjennomsnitt, noe som innebærer en merutgift for det offentlige.

Boks 6.2 forts.

Selv om inntekt etter skatt øker i gjennomsnitt, er det anslått at om lag 20 prosent får redusert inntekten etter skatt med 4000 kroner i året eller mer. I hovedsak skyldes dette at nye skatteregler reduserte skatteverdien av fradrag for renteutgifter. Som følge av dette er det innført overgangsregler for uføre som er overført til nytt system og som har negativ netto kapitalinntekt. Overgangsreglene kompenser for nedgang i inntekt etter skatt over 4000 kroner gjennom et fradrag i skatt. Skattefradraget fases gradvis ut over tre år.

Pensjonskostnader

Omleggingen av uføreordningen i folketrygden innebærer at flertallet får en høyere uføreytelse fra folketrygden etter skatt enn de ville fått med de gamle uforereglene. I tillegg får mange lavere marginalskatt på uførepensjonen fra tjenestepensjonsordningen. De nye uføreordningene i tjenestepensjonsordningene er tilpasset dette. I privat sektor vil kostnadene knyttet til uførepensjon gradvis bli redusert etter hvert som den nye uføreordningen fases inn.

I offentlig sektor er den nye uførepensjonsordningen obligatorisk. I Prop. 202 anslås det at de løpende (årlige) utbetalingene på sikt vil reduseres med anslagsvis 1,35 mrd. kroner i SPK og 900 millioner kroner i KLP. Omlegging av uføreytelser i offentlig tjenestepensjon medfører at folketrygden tar en større del av samlet uføreytelse og offentlig tjenestepensjon en mindre del for nye uføre fra 2015. Reserver avsatt for fremtidige uførepensjoner i KLP reduseres i tråd med dette. Reduksjonen utgjør drøyt 10 milliarder kroner i KLPs ordninger for kommuner, fylkeskommuner, statlige helseforetak og andre virksomheter. KLPs uføretariffer er endret på grunn av gunstig uføreforløp gjennom 5–6 år både i kommunal sektor og i helseforetakene. Dette gir reservereduksjon på vel 5 milliarder i KLPs ordninger til sammen. Samlet er det reduksjon i uforereserver på 15,4 milliarder kroner i 2015, som må disponeres i forbindelse med pensjonsinnretningenes årsoppgjørsdisposisjoner.

De kommunale tjenestepensjonsordningene er forhåndsfinansierte (fonderte). Fordi premiefastsettingen og pensjonskostnadene i fonderte ordninger er framoverskuende, blir de økonomiske virkningene av uforereformen større på kort sikt enn når uføreordningen er løpende finansiert som i staten.

Kommunenes regnskapsmessige pensjonskostnader er i 2015 i tillegg til nye uforeregler også påvirket av flere andre faktorer, bl.a. implementering av levealdersjustering og antagelser om lengre levetid. Når disse tre faktorene «nettes» mot hverandre, gir det samlet en svak nedgang i pensjonskostnadene i kommunal sektor. Reservereduksjonene er da holdt utenom.

I vedlegg 2 vises tabeller med statistikk over utviklingen i lønnskostnader og pensjonskostnader de senere årene i enkelte næringer.

[1] 3 prosent av pensjonsgrunnlaget opp til 6 G og 69 prosent fra pensjonsgrunnlaget fra 6 G til 12 G.

seg på inntektsdesilene (etter skatt) i 2004 og 2014. Desilenes andeler av de ulike inntektskomponentene er nokså like i 2004 og 2014, med unntak av siste desil. Desil 10 har en høyere andel av samlede overføringer i 2014 enn i 2004, noe som trolig har sammenheng med en økning i pensjonsuttak samtidig med full lønn. Desilens andel av samlede kapitalinntekter er derimot betydelig lavere i 2014 enn i 2004, noe som i all hovedsak skyldes sammensetningen av den øverste persentilen som følge av særskilt høye utbytteutbetalinger i 2004. Det er ellers en svak tendens til at de med høyest samlet inntekt mottar en økende andel av den samlede lønnsinntekten, men lavere andel av inntekt etter skatt. Den øverste persentilen sin andel av samlet inntekt etter skatt er redusert fra 39,2 prosent i 2004 til 25,3 prosent i 2014. Samlet sett har inntekt etter skatt for yrkestilknyttede økt med 23,6 prosent fra 2004 til 2014.

I vedleggstabell 4.14 er det gitt en nærmere oversikt over fordelingen av ulike kategorier kapitalinntekter for yrkestilknyttede.

6.3.2 Fordelingen av samlet inntekt etter skatt for pensjonister og trygdede

Tabell 6.10 viser desilenes andel av de ulike inntektskomponentene for pensjonister og trygdede. Samlet inntekt etter skatt har økt mer enn gjen-

Tabell 6.8 Sammensetning av inntekt innenfor de ulike desilene for yrkestilknyttede.[1] Andel i prosent av gruppens samlede inntekt før skatt der ikke annet framgår. Desilfordelt etter inntekt etter skatt. Nivå i 2014-kroner. 2004 og 2014.

					Gjennomsnittlig samlet inntekt før skatt			
2004 Desil	Lønns-inntekt[2]	Nærings-inntekt	Kapital-inntekt[3]	Over-føringer[4]	Andel	Nivå	Utlignet skatt[5]	Inntekt etter skatt
1	92,2	10,1	-4,2	1,8	100,0	253 300	27,5	72,5
2	91,4	5,2	0,4	3,1	100,0	305 200	25,8	74,2
3	91,9	4,3	0,5	3,3	100,0	337 200	26,1	73,9
4	91,7	4,3	0,5	3,6	100,0	365 400	26,3	73,7
5	91,4	4,4	0,6	3,6	100,0	394 300	26,6	73,4
6	91,6	4,4	0,7	3,4	100,0	426 700	27,3	72,7
7	91,0	4,7	0,9	3,4	100,0	463 300	28,1	71,9
8	89,7	5,8	1,2	3,4	100,0	515 000	29,3	70,7
9	87,2	7,8	2,1	2,9	100,0	613 900	31,7	68,3
10	57,5	12,8	28,5	1,2	100,0	1 295 000	29,7	70,3
Herav desil 10 delt opp i persentilene:								
91/92	85,2	9,4	3,3	2,1	100,0	718 000	34,0	66,0
93/94	83,8	10,0	4,4	1,8	100,0	787 000	34,8	65,2
95/96	80,3	12,1	6,0	1,5	100,0	890 800	35,7	64,3
97/98	73,8	14,8	10,0	1,4	100,0	1 085 200	36,3	63,7
99	59,4	18,7	20,5	1,3	100,0	1 422 400	34,7	65,3
100	20,5	12,2	66,9	0,5	100,0	4 310 600	18,8	81,2
Alle	82,0	7,5	7,9	2,7	100,0	487 100	28,4	71,6
2014 Desil								
1	94,2	6,1	-2,1	1,8	100,0	310 400	25,3	74,7
2	93,5	3,3	0,7	2,5	100,0	372 400	23,7	76,3
3	93,4	2,9	0,9	2,8	100,0	415 200	24,3	75,7
4	93,2	2,9	1,0	3,0	100,0	453 900	24,7	75,3
5	92,7	3,1	1,1	3,0	100,0	493 200	25,2	74,8
6	92,4	3,4	1,3	3,0	100,0	537 100	25,9	74,1
7	91,4	3,9	1,6	3,2	100,0	591 600	26,9	73,1
8	89,4	4,8	2,1	3,7	100,0	673 400	28,5	71,5
9	86,8	6,0	3,0	4,2	100,0	819 600	30,8	69,2
10	71,4	10,0	15,6	3,0	100,0	1 497 300	34,9	65,1
Herav desil 10 delt opp i persentilene:								
91/92	85,0	6,9	4,2	3,9	100,0	974 000	32,7	67,3
93/94	84,1	7,2	5,0	3,7	100,0	1 062 400	33,6	66,4
95/96	81,5	8,2	6,6	3,7	100,0	1 190 900	34,6	65,4
97/98	77,2	9,7	9,7	3,4	100,0	1 430 000	35,8	64,2
99	69,4	11,8	15,9	3,0	100,0	1 836 500	36,4	63,6
100	47,7	13,5	37,3	1,5	100,0	3 822 300	35,4	64,6
Alle	86,4	5,6	4,9	3,2	100,0	616 400	28,7	71,3

1 Yrkestilknyttede er definert som lønnstakere og selvstendig næringsdrivende med yrkesinntekt inkl. dagpenger på minst 60 prosent av gjennomsnittlig industriarbeiderlønn. Disse utgjorde 1 769 247 personer i 2004 og 2 066 240 personer i 2014.

2 Lønnsinntekt er definert som kontantlønn, naturalytelser, sykepenger og dagpenger ved arbeidsledighet.

3 Kapitalinntekter er her definert som brutto renteinntekter, netto realisasjonsgevinster og inntekt ved utleie.

4 Inkluderer både offentlig og privat tjenestepensjon. Negative overføringer omfatter pensjonspremie i arbeidsforhold og betalt barnebidrag gjennom offentlige ordinger.

5 Inkluderer negative overføringer. Negative overføringer omfatter pensjonspremie i arbeidsforhold og betalt barnebidrag gjennom offentlige ordninger.

Kilder: Inntektsstatistikk for personer (2004) og inntektsstatistikk for husholdninger (2014), Statistisk sentralbyrå.

Tabell 6.9 Fordelingen av ulike inntektskomponenter for yrkestilknyttede.[1] Desilfordelt etter inntekt etter skatt. Andeler i prosent og nivå i 2014-priser. 2004 og 2014.

						Inntekt etter skatt		
2004 Desil	Lønns-inntekt[2]	Nærings-inntekt	Kapital-inntekt[3]	Over-føringer[4]	Skatt mm.[5]	Andel	Nivå	Vekst 04–14
1	5,7	6,9	-2,7	3,5	4,9	5,2	183 700	
2	6,9	4,3	0,3	7,0	5,6	6,4	226 600	
3	7,6	3,9	0,4	8,4	6,2	7,0	249 400	
4	8,2	4,2	0,5	9,7	6,8	7,6	269 400	
5	8,9	4,6	0,6	10,7	7,4	8,1	289 400	
6	9,6	5,0	0,8	10,8	8,2	8,7	310 100	
7	10,4	5,9	1,0	11,8	9,2	9,4	332 900	
8	11,3	8,0	1,6	13,0	10,7	10,2	363 900	
9	13,1	12,9	3,3	13,2	13,7	11,8	419 500	
10	18,3	44,5	94,2	11,9	27,2	25,6	910 900	
Herav desil 10 delt opp i persentilene:								
91/92	16,8	8,3	1,3	19,4	13,0	10,6	483 600	
93/94	18,1	9,7	1,9	18,2	14,6	11,5	523 100	
95/96	19,6	13,4	3,0	17,6	16,9	12,8	584 300	
97/98	21,9	19,8	6,0	19,3	20,9	15,5	704 900	
99	11,6	16,4	8,1	11,8	13,1	10,4	947 600	
100	12,1	32,4	79,7	13,7	21,5	39,2	3 570 000	
Alle	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	355 600	
2014 Desil								
1	5,5	5,5	-2,2	2,8	4,4	5,3	231 900	26,2
2	6,5	3,5	0,9	4,8	5,0	6,5	284 100	25,4
3	7,3	3,5	1,2	6,0	5,7	7,2	314 500	26,1
4	7,9	3,8	1,5	6,9	6,3	7,8	341 600	26,8
5	8,6	4,5	1,9	7,6	7,0	8,4	368 700	27,4
6	9,3	5,3	2,3	8,2	7,9	9,1	397 800	28,3
7	10,1	6,6	3,1	9,7	9,0	9,8	432 500	29,9
8	11,3	9,4	4,7	12,9	10,8	11,0	481 800	32,4
9	13,3	14,3	8,3	17,6	14,3	12,9	567 100	35,2
10	20,1	43,4	78,1	23,3	29,5	22,2	975 000	7,0
Herav desil 10 delt opp i persentilene:								
91/92	15,5	9,0	3,5	16,8	12,2	13,4	655 300	35,5
93/94	16,7	10,2	4,6	17,5	13,7	14,5	704 900	34,8
95/96	18,2	13,1	6,7	19,5	15,8	16,0	778 700	33,3
97/98	20,6	18,6	11,8	21,6	19,6	18,8	917 900	30,2
99	11,9	14,5	12,5	12,0	12,8	12,0	1 167 700	23,2
100	17,1	34,6	60,9	12,6	25,9	25,3	2 469 100	-30,8
Alle	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	382 800	23,6

1 Yrkestilknyttede er definert som lønnstakere og selvstendig næringsdrivende med yrkesinntekt inkl. dagpenger på minst 60 prosent av gjennomsnittlig industriarbeiderlønn. Disse utgjorde 1 769 247 personer i 2004 og 2 066 240 personer i 2014.

2 Lønnsinntekt er definert som kontantlønn, naturalytelser, sykepenger og dagpenger ved arbeidsledighet.

3 Kapitalinntekter er her definert som brutto renteinntekter, utbytte, netto realisasjonsgevinster og inntekt ved utleie.

4 Inkluderer både offentlig og privat tjenestepensjon.

5 Inkluderer negative overføringer. Negative overføringer omfatter pensjonspremie i arbeidsforhold og betalt barnebidrag gjennom offentlige ordninger.

Kilder: Inntektsstatistikk for personer (2004) og inntektsstatistikk for husholdninger (2014), Statistisk sentralbyrå.

Tabell 6.10 Fordelingen av ulike inntektskomponenter for pensjonister og trygdede[1]. Desilfordelt etter inntekt etter skatt. Andeler i prosent og nivå i 2014-priser. 2004 og 2014.

						Inntekt etter skatt		
2004 Desil	Lønns-inntekt[2]	Nærings-inntekt	Kapital-inntekt[3]	Over-føringer[4]	Skatt mm.[5]	Andel	Nivå	Vekst 04–14
1	2,7	-12,6	-2,2	4,9	3,3	4,5	87 100	
2	3,2	1,3	1,9	6,2	3,3	6,2	121 300	
3	3,9	3,7	2,1	7,1	4,0	7,1	138 600	
4	4,4	4,0	2,1	8,0	5,2	7,9	154 500	
5	5,2	4,7	2,2	8,9	6,6	8,6	168 800	
6	7,0	5,9	2,5	9,9	8,5	9,4	184 200	
7	8,9	7,3	3,1	11,0	10,5	10,3	201 500	
8	11,9	10,6	3,9	12,2	12,9	11,4	222 700	
9	18,2	18,6	5,7	13,8	15,8	13,0	254 400	
10	34,5	56,6	78,5	18,0	29,8	21,5	420 600	
Alle	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	195 400	
2014 Desil								
1	3,5	-3,2	-3,0	5,0	2,0	4,7	123 500	41,8
2	3,1	0,1	2,2	6,5	1,8	6,8	176 000	45,1
3	3,5	0,9	2,7	7,3	2,8	7,6	196 600	41,8
4	4,3	1,4	3,1	8,2	4,4	8,2	214 100	38,6
5	5,4	2,2	3,5	9,0	6,1	8,9	231 000	36,8
6	6,5	3,2	4,2	9,9	7,9	9,6	248 600	35,0
7	7,8	5,0	5,1	10,9	10,1	10,3	268 700	33,3
8	10,2	8,7	6,6	12,0	12,6	11,3	294 100	32,1
9	15,9	16,1	9,6	13,5	16,4	12,8	333 300	31,0
10	39,7	65,7	65,9	17,7	35,8	19,8	514 700	22,4
Alle	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	260 100	33,1

1 Omfatter trygdede og pensjonister hvor trygdeytelsene overstiger eventuell yrkesinntekt og er minst lik minstepensjon for enslige. Dette var en gruppe på 1 037 343 personer i 2004 og 1 198 366 personer i 2014.
2 Lønnsinntekt er definert som kontantlønn, naturalytelser, sykepenger og dagpenger ved arbeidsledighet.
3 Kapitalinntekter er her definert som brutto renteinntekter, utbytte, netto realisasjonsgevinster og inntekt ved utleie.
4 Inkluderer både offentlig og privat tjenestepensjon.
5 Inkluderer negative overføringer. Negative overføringer omfatter pensjonspremie i arbeidsforhold og betalt barnebidrag gjennom offentlige ordninger.
Kilder: Inntektsstatistikk for personer (2004) og inntektsstatistikk for husholdninger (2014), Statistisk sentralbyrå.

nomsnittet for desil 1 til 7 fra 2004 til 2014, mens de øvrige desilene har hatt en noe lavere vekst. Det skyldes blant annet at desil 1 til 5 har fått økt andel overføringer og lavere andel utlignet skatt. En mulig forklaring på det første er at grunnpensjonen for gifte har økt i perioden, og at denne endringen utgjør en større andel av overføringene i de lavere desilene. Veksten i overføringene i de lavere desilene må også ses i sammenheng med trygdeoppgjøret i 2008, som ga en gradvis økning i særtilleggene for minstepensjonister. Lavere andel utlignet skatt for de lavere desilene kan blant annet ses i sammenheng med omleggingen av skattereglene for pensjonister fra 2011. Lavere andel kapitalinntekter i desil 10 har også hatt betydning. Samlet sett har inntekt etter skatt for pensjonister og trygdede økt med 33,1 prosent fra 2004 til 2014. Dette er vesentlig høyere enn vek-

Tabell 6.11 Utvikling i overføringer[1] for pensjonister og trygdede[2] fra 2004 til 2014 målt i 2014-kroner og som prosentandel av samlet inntekt. Desilfordelt etter inntekt etter skatt.

	I 2014- kroner					Andel av samlet inntekt for skatt					Vekst 04–14.
Desil	2004	2011	2012	2013	2014	2004	2011	2012	2013	2014	Prosent
1	101 531	129 233	131 918	133 778	134 902	101,8	103,5	100,1	99,6	100,7	32,9
2	127 606	165 629	170 851	173 467	175 467	95,2	94,8	94,6	94,8	94,6	37,5
3	146 237	187 889	193 126	196 022	199 277	95,0	94,2	94,2	94,2	94,4	36,3
4	166 223	208 637	215 000	218 794	222 752	95,3	94,2	93,9	93,9	94,0	34,0
5	184 598	229 394	236 793	240 598	245 300	95,2	93,5	93,4	93,3	93,5	32,9
6	204 873	251 545	259 466	263 862	268 676	94,6	93,0	92,8	92,8	92,9	31,1
7	227 190	275 983	285 512	290 448	295 513	94,0	92,2	92,2	92,1	92,2	30,1
8	252 492	303 911	314 385	319 972	326 195	92,9	90,9	90,8	90,7	90,9	29,2
9	285 309	342 146	353 643	360 525	367 577	90,7	88,5	88,2	88,0	88,0	28,8
10	371 866	449 181	464 883	472 741	479 408	69,6	71,9	71,8	70,5	68,6	28,9
Alle	206 791	254 354	262 557	267 019	271 507	88,5	88,3	88,0	87,6	87,2	31,3

1 Inkluderer både offentlig og privat tjenestepensjon.

2 Omfatter trygdede og pensjonister hvor trygdeytelsene overstiger eventuell yrkesinntekt og er minst lik minstepensjon for enslige. Dette var en gruppe på 1 037 343 personer i 2004 og 1 198 366 personer i 2014.

Kilder: Inntektsstatistikk for personer (2004) og inntektsstatistikk for husholdninger (2011–2014), Statistisk sentralbyrå.

sten i inntekt etter skatt for yrkestilknyttede på 23,6 prosent, jf. tabell 6.9. Sammensetningen av inntekten innenfor de ulike inntektsgruppene for pensjonister framgår av vedleggstabell 4.15.

I gjennomsnitt utgjør overføringer 87,2 prosent av pensjonistenes samlede inntekt i 2014, jf. tabell 6.11. Tabell 6.11 viser utviklingen i gjennomsnittlige overføringer for pensjonister fra 2004 til 2014 for de ulike inntektsdesilene. Det har vært en reell vekst i gjennomsnittlige overføringer for alle desilene. For desil 2 har veksten vært størst (37,5 prosent), mens desil 9 har hatt den laveste veksten (28,8 prosent). Veksten i overføringer skyldes først og fremst økningen i grunnbeløpet og at nye pensjonister har opptjent høyere tilleggspensjon. I tillegg har særtillegget blitt økt flere ganger i perioden. Spesielt ble særtillegget økt mye i 2008. Det har også vært en opptrapping av grunnpensjonen for gifte i denne perioden.

Overføringenes andel av samlet inntekt har falt siden 2004 for alle desilene med unntak av desil 10. Utviklingen for desil 10 kan forklares ved det betydelige fallet i andelen kapitalinntekt.

6.3.3 Utviklingen i inntektsfordelingen

Når en skal sammenligne inntektsfordelingen i et land over tid eller inntektsfordelingen mellom land, er det vanlig å benytte Gini-koeffisienter. Se

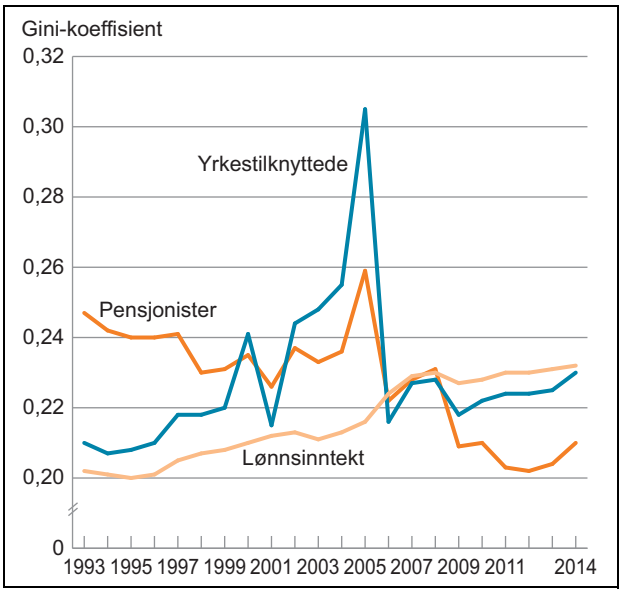

Figur 6.2 Utviklingen i fordelingen av samlet inntekt etter skatt for yrkestilknyttede[1] og pensjonister samt utviklingen i fordelingen av lønnsinntekt før skatt for lønnstakere[2] i perioden 1993 til 2014. Målt ved Gini-koeffisienten per person

1 Yrkestilknyttede omfatter personer med yrkesinntekt over 60 prosent av gjennomsnittlig industriarbeiderlønn.

2 Lønnstakere omfatter personer med lønnsinntekt over 60 prosent av gjennomsnittlig industriarbeiderlønn. Lønnsinntekt er her definert som kontant lønn, naturalytelser og sykepenger.

Kilde: Inntektsstatistikk for husholdninger (1993–2014), Statistisk sentralbyrå.

Tabell 6.12 Utvikling i fordeling av samlet inntekt etter skatt hhv. med og uten utbytte og med og uten barnetrygd i perioden 2002 til 2014 for yrkestilknyttede[1] målt ved Gini-koeffisienter.

År	Inntektsulikhet med utbytte og barnetrygd i inntektsbegrepet	Inntektsulikhet uten utbytte i inntektsbegrepet[2]	Inntektsulikhet uten barnetrygd i inntektsbegrepet[3]
2002	0,244	0,202	0,249
2003	0,248	0,195	0,253
2004	0,255	0,199	0,262
2005	0,305	0,223	0,311
2006	0,216	0,212	0,221
2007	0,227	0,219	0,233
2008	0,228	0,218	0,233
2009	0,218	0,208	0,224
2010	0,222	0,211	0,226
2011	0,224	0,213	0,228
2012	0,224	0,213	0,228
2013	0,225	0,213	0,228
2014	0,230	0,217	0,234

1 Lønnstakere og selvstendig næringsdrivende med yrkesinntekt på minst 60 prosent av gjennomsnittlig industriarbeiderlønn det enkelte år.
2 Barnetrygd er med i inntektsbegrepet.
3 Utbytte er med i inntektsbegrepet.
Kilde: Inntektsstatistikk for husholdninger, Statistisk sentralbyrå.

boks 6.3 for definisjon. En Gini-koeffisient på 0 innebærer at inntekten er helt likt fordelt, mens en Gini-koeffisient lik 1 betyr at én person mottar all inntekt.

Figur 6.2 viser utviklingen i Gini-koeffisienten i perioden 1993–2014 for yrkestilknyttede og pensjonister. I tillegg viser figuren fordelingen av lønnsinntekt for lønnstakere, jf. vedleggstabell 4.16. For yrkestilknyttede og pensjonister ser vi på inntekt etter skatt, mens fordelingen av lønnsinntekt er før skatt. Figuren viser at fordelingen av samlet inntekt både for yrkestilknyttede og pensjonister er sterkt preget av store svingninger i perioden 2000–2006, jf. boks 6.5. Dette kan i hovedsak forklares av tilpasninger til den midlertidige utbytteskatten i 2001 og innføringen av utbytteskatt på avkastning utover normalavkastning i 2006 (skjermingsmetoden for aksjonærer). Over tid er det imidlertid en tendens til at fordelingen blant yrkestilknyttede har blitt noe skjevere, mens fordelingen blant pensjonister har blitt jevnere.

Figuren viser også at fordelingen av lønnsinntekt før skatt har blitt noe skjevere siden midten av 1990-tallet.

Tabell 6.12 viser utviklingen i Gini-koeffisienten (for fordelingen av inntekt etter skatt for yrkestilknyttede) hhv. med og uten utbytte i inntektsbegrepet. Når utbytte holdes utenfor, var inntektsulikheten om lag uendret i perioden 2002 til 2004. Men selv når utbytte holdes utenfor inntektsbegrepet, var det likevel en viss økning i Gini-koeffisienten fra 2004 til 2005. En viktig forklaring på dette er at det fra 2004 til 2005 også var en betydelig økning i aksjegevinster, som er inkludert i inntektsbegrepet. Gevinstene var også betydelige i 2006 og 2007, og dette bidro til en noe større ulikhet enn i årene før 2005. Ulikheten har i påfølgende år falt noe. Fallet var spesielt stort i 2009. Dette må ses i sammenheng med reduserte kapitalinntekter under finanskrisen. Ulikheten målt uten utbytte er høyere i 2014 enn i 2002.

Tabell 6.12 viser også hvilket bidrag barnetrygden har hatt på utviklingen i fordelingen av samlet inntekt etter skatt for yrkestilknyttede. Når en tar ut barnetrygden i beregningen av Gini-koeffisienten, blir fordelingen av inntekt mer ulik. Barnetrygdens bidrag til utjevning, målt i endring av Gini-koeffisienten, har falt fra 0,005 i 2002 til 0,004 i 2014. Tall for hele populasjonen (regnet ut fra inntekt etter skatt pr. forbruksenhet) viser også at barnetrygden over tid har hatt et fallende bidrag til utjevning, bl.a. som følge av nominell videreføring siden 1996. Den nominelle videreføringen bør ses i lys av at foreldrebetalingen i barnehager har blitt redusert og at fradraget for pass og stell av barn har blitt økt.

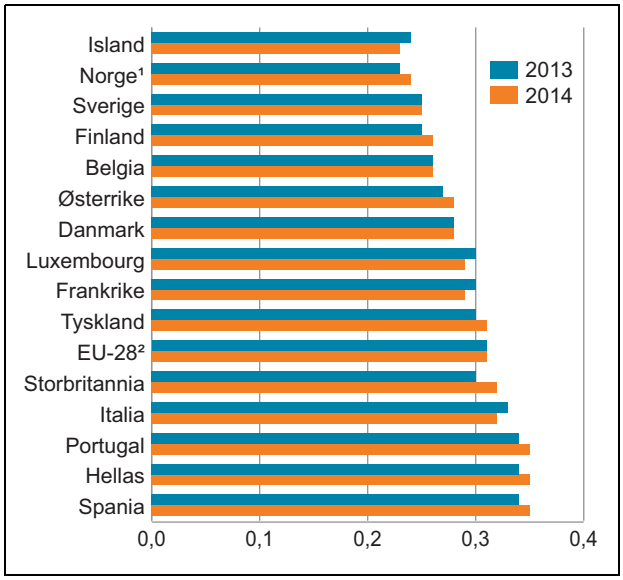

Figur 6.3 Fordelingen av husholdningenes disponible inntekt i 2013 og 2014 per forbruksenhet i EU-28[2] og for enkelte land i Europa i 2013 og 2014. Målt ved Gini-koeffisienten.

1 Inntektsbegrepet til Eurostat er forsøkt harmonisert så langt det lar seg gjøre for å kunne foreta direkte sammenligninger mellom land. Blant annet utelater Eurostat realisasjonsgevinster/-tap i sitt inntektsbegrep, mens dette er inkludert i den norske nasjonale inntektsstatistikken. Personer i studenthusholdninger inngår i tallene fra Eurostat.

2 Gini-koeffisienten for EU-28 er beregnet av Eurostat.

Kilde: Eurostat.

Ulikheter i fordelingen av inntekt målt ved Gini-koeffisienter varierer mellom europeiske land. Figur 6.3 viser Gini-koeffisienten i EU-28 og for enkelte land i Europa for årene 2013 og 2014. Telleenheten i utregningene av Gini-koeffisientene i figuren er den enkelte person, og hver person (også barn) har blitt tilordnet sin husholdnings disponible inntekt per forbruksenhet. Gini-koeffisientene for yrkestilknyttede og pensjonister mv. som presenteres i tabellene og figurene for øvrig i avsnitt 6.3, er derimot kun basert på inntekt per person.

Figur 6.3 viser at inntektsulikheten er målt til å være noe lavere i Norge enn i de andre skandinaviske landene og betydelig lavere enn i EU-28. Figuren viser en Gini-koeffisient for Norge på 0,235 i 2014, som er litt høyere enn nivået i 2013. Eurostat har estimert Gini-koeffisienten for EU-28 til 0,309 i 2014.

6.3.4 Fordelingen av kapitalinntekter mellom kvinner og menn

Som vist i tabell 6.8 er kapitalinntekter relativt skjevt fordelt mellom de ulike inntektsgruppene, men fordelingen av kapitalinntekter er også skjevt fordelt mellom kvinner og menn. Figur 6.4 viser at denne forskjellen økte fra 2001 til 2005[3]. Fra 2005 til 2008 har kvinners andel av kapitalinntektene økt igjen med om lag 11 prosentpoeng. En betydelig økning i tap ved salg av aksjer i 2008 bidrar til en noe jevnere fordeling av kapitalinntektene i 2008. Kvinners andel av kapitalinntektene økte fra 28 prosent i 2007 til 32 prosent i 2008. Mellom 2008 og 2010 ble kvinners andel redusert noe igjen. Andelen er 29 prosent i 2014.

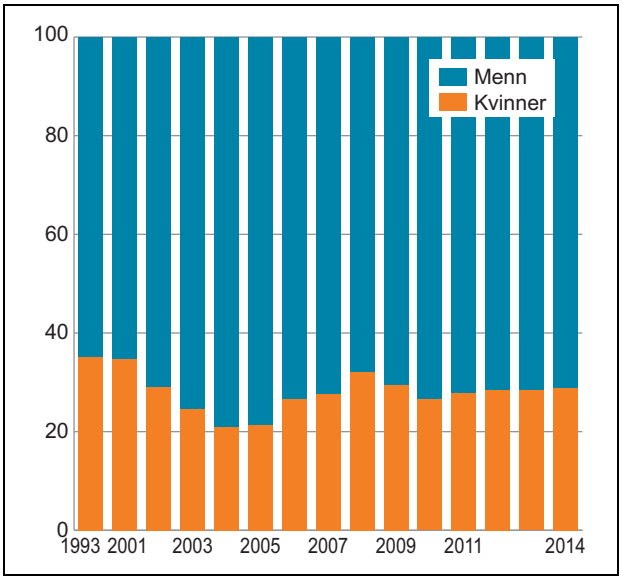

Figur 6.4 Prosentvis fordeling av brutto kapitalinntekter[1] mellom kvinner og menn. 1993–2014. Populasjonen er definert som bosatte kvinner og menn 17 år og eldre.

1 Kapitalinntekter er her definert som brutto renteinntekter, utbytter og netto gevinster ved salg av aksjer.

Kilde: Skattestatistikk for personer, Statistisk sentralbyrå.

3 Kapitalinntekter er her definert som brutto renteinntekter, utbytter og netto gevinster ved salg av aksjer. Renteutgifter er ikke tatt med. Det siste må ses i sammenheng med at heller ikke verdien av boligkonsum er tatt med. I den grad det er vesentlige forskjeller mellom kjønnene i hvem som eier bolig og har renteutgifter, vil dette ikke vises i figur 6.3.

Boks 6.3 Begreper i fordelingsanalyser

Desil- og persentiltabeller

I fordelingsanalyser rangeres ofte individene etter inntekt etter skatt og grupperes deretter i like store grupper. En vanlig type gruppering er å dele antallet individer i 10 like store deler. Disse gruppene kalles ofte for desiler, hvor de 10 prosent med lavest inntekt kalles desil 1, de neste 10 prosent for desil 2 osv. til de 10 prosent med høyest inntekt, som kalles desil 10.

Individene kan også grupperes i mindre grupper. En inndeling i 100 like store grupper kalles ofte for persentiler. Den prosenten med lavest inntekt kalles persentil 1, og prosenten med høyest inntekt kalles persentil 100.

Gini-koeffisienten

I analyser av inntektsfordelinger er det behov for et summarisk mål på ulikhet som kan benyttes ved sammenlikning av inntektsfordelinger i ulike situasjoner. For eksempel kan virkninger på inntektsulikheten av endringer i skatte- og overføringsordninger belyses ved hjelp av endring i Gini-koeffisienten. Gini-koeffisienten (G) varierer mellom 0 og 1, og ulikheten er større jo større G er. Dersom G=0 er inntekten likt fordelt mellom alle individer i gruppen som studeres, mens G=1 betyr at det er en person som mottar all inntekt. Gini-koeffisienten representerer bare en av flere mulige metoder for å kvantifisere ulikhet mellom fordelinger. Det viser seg at Gini-koeffisienten vektlegger sterkest endringer som skjer i den sentrale delen av fordelingen og i mindre grad endringer som skjer i toppen og bunnen av fordelingen.

Boks 6.4 Inntektsbegrep

Inntektsbegrepet som blir lagt til grunn i hoveddelen av avsnitt 6.3, er inntekt etter skatt. Dette begrepet kommer fram på følgende måte:

Yrkesinntekt

- Lønn (inkl. sykepenger og dagpenger)
- Netto næringsinntekt

\+ *Kapitalinntekter*

- Renteinntekter
- Aksjeutbytte
- Netto realisasjonsgevinster
- Andre kapitalgevinster

\+ *Skattepliktige overføringer*

- Pensjoner fra folketrygden
- Tjenestepensjon mv.

\+ *Skattefrie overføringer*

- Barnetrygd
- Bostøtte
- Stipend
- Sosialhjelp
- Kontantstøtte
- Barnebidrag

= *Samlet inntekt*

– *Utliknet skatt og negative overføringer*

- Utliknet skatt
- Negative overføringer (tvungen pensjonspremie i arbeidsforhold og betalt barnebidrag administrert av det offentlige)

= *Inntekt etter skatt*

Nærmere om begrepet inntekt etter skatt i forhold til velferd

Inntektsstatistikken omfatter alle kontante inntekter som husholdningene mottar. Det er likevel andre forhold som også påvirker den enkeltes forbruksmuligheter og som ikke inngår i statistikken. Dette gjelder for eksempel for noen typer av naturalytelser og ikke-realiserte gevinster, verdien av alle offentlige tjenester, familieoverføringer (arv og gaver), verdien av boligtjenester og andre varige forbruksgoder mv. Flere av disse komponentene er beheftet med betydelige måleproblemer og er derfor ikke inkludert i statistikken. Heller ikke renteutgifter er inkludert i inntektsbegrepet som er lagt til grunn i denne analysen.

Boks 6.5 Gini og utbytte

I figur 6.2 vises utviklingen i fordelingen av inntekt etter skatt for yrkestilknyttede målt med Gini-koeffisienten. Utviklingen viser en betydelig variasjon i årene rundt den midlertidige utbytteskatten i 2001 og innføringen av ny utbytteskatt fra 2006. Særlig i årene før 2006 steg Gini-koeffisienten kraftig, mens den falt kraftig fra 2006. Disse endringene henger i stor grad sammen med tilpasninger knyttet til endringer i skattereglene som synliggjør inntekter i skattestatistikken. Særlig i forkant av innføringen av utbytteskatten fra 2006 var det gunstig å ta ut kapital fra bedriftene som utbytte og tilbakeføre dette som innskutt kapital. Innskutt kapital kan senere tas ut uten å bli skattlagt på personens hånd. Slike transaksjoner vil i liten grad gi endringer i den reelle fordelingen, men har stor betydning for den målte fordelingen.

Figur 6.5 viser utviklingen i Gini-koeffisienten for yrkestilknyttede med og uten utbytte. Utviklingen med utbytte er den samme som vises i figur 6.2. Figuren viser følgende: For det første er utbytte mer ujevnt fordelt enn annen inntekt (Gini-koeffisienten med utbytte ligger over Gini-koeffisienten uten utbytte). For det andre indikerer den at Gini-koeffisienten gir et godt bilde på fordelingen etter 2006, men ikke for årene 2000– 2006.

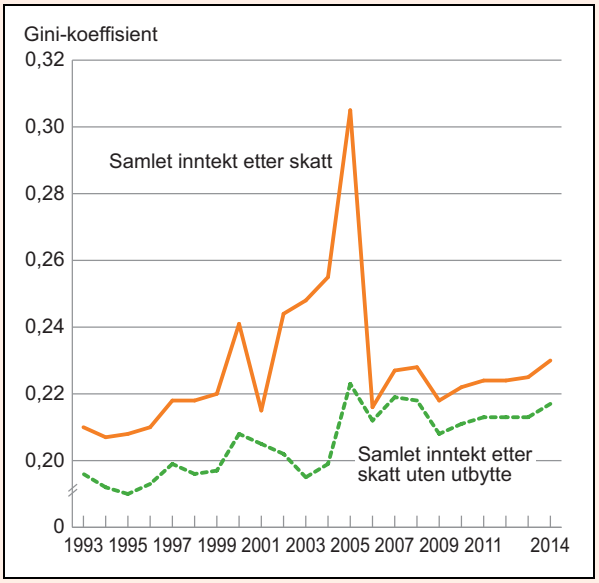

Figur 6.5 Utviklingen i fordelingen av samlet inntekt etter skatt med og uten utbytte for yrkestilknyttede[1] i perioden 1993 til 2014. Målt ved Gini-koeffisienten per person

[1] Yrkestilknyttede omfatter personer med yrkesinntekt over 60 prosent av gjennomsnittlig industriarbeiderlønn.

Kilde: Inntektsstatistikk for husholdninger (1993–2014), Statistisk sentralbyrå.

Vedlegg 1

Lønnsoppgjør i 2015

For de fleste tariffområder ble det i 2014 inngått toårige avtaler med bestemmelser som ga adgang til forhandlinger om eventuelle lønnsreguleringer ved vanlig revisjonstidspunkt i 2015. I dette vedlegget gis en oversikt over avtalte lønnstillegg i en del store forhandlingsområder. For oversikt over lønnsoppgjør i 2014 vises det til vedlegg 1 i NOU 2015: 6.

1.1 Vedtak foran mellomoppgjørene i 2015

Representantskapet i LO behandlet kravene foran mellomoppgjøret 17. februar 2015. I vedtaket het det bl.a.:

> […..]
>
> « De økonomiske utsikter for de nærmeste år fremstår som svært usikre. Vekstutsiktene internasjonalt er lavere enn det normale, og norsk økonomi vil bli sterkt preget av betydelig nedgang i oljeinvesteringene. Samtidig bedres konkurransesituasjonen for øvrig industri og annen konkurranseutsatt virksomhet dersom den gunstigere kronekursen varer ved. Usikkerhet er særlig knyttet til varigheten av disse trekkene og faren for nye tendenser til krise i eurosonen.
>
> En hovedoppgave for LO er å medvirke til at det legges grunnlag for langsiktig holdbar jobbvekst, samtidig som arbeidstakerne sikres en rimelig del av verdiskapingen og at lønn og annen inntekt fordeles rettferdig.
>
> [….]
>
> Økonomisk styring gjennom frontfagsmodellen er viktig for å sikre sysselsetting og langsiktig økonomisk bærekraft. Det er et problem om en økende del av arbeidstakerne unngår denne styringen. Næringer utsatt for internasjonal konkurranse må bestemme rammene for lønnsutviklingen. Men for å være bærekraftig må den også bidra til en rimelig fordeling. Det er etablert som prinsipp at alle grupper inngår i beregningene for lønnsveksten i frontfaget. Det skal gi rammer for hele arbeidslivet, men ikke være til hinder for at det kan gis kompensasjon til grupper som systematisk over tid er blitt hengende etter i lønnsutviklingen. […]
>
> Utjevningen mellom menn og kvinners gjennomsnittlige lønnsnivå går for langsomt, særlig som følge av et fortsatt svært kjønnsdelt arbeidsliv, der kvinner og menn jobber i ulike næringer, yrker og stillinger og der kvinner jobber langt oftere deltid enn menn. I tillegg til at lavlønnsproblemet i stor grad samtidig er et likelønnsspørsmål, er det klart at mange kvinnedominerte yrker gir lav uttelling for god kompetanse. Dette gjelder både offentlig og privat sektor.
>
> Likelønnsprofil på sentral og lokalt avtalte tillegg må videreføres og understøttes av strukturelle tiltak mot kjønnsdelingen og for mer likestilling blant annet gjennom trepartssamarbeid rettet inn mot mekanismer i arbeidslivet. For enkelte grupper med høyere utdanning er det viktig at lønnsforskjellene mellom privat og offentlig sektor reduseres.
>
> I partenes og myndighetens arbeid for en samfunnsmessig fornuftig lønnsdannelse der hensynet til sysselsetting prioriteres, er det viktig at ikke enkeltgrupper profiterer på at flertallet viser kollektiv fornuft. I en tid der høyinntektsgrupper blir særlig tilgodesett i statsbudsjettet av stortingsflertallet er det viktig at lønnsdannelsen bidrar til å motvirke ytterligere skeivheter i inntektsfordelingen.
>
> [….]
>
> Kravet ved hovedoppgjøret som skal følges opp for annet avtaleår lød:«…å sikre medlemmenes kjøpekraft ved:
>
> – En kombinasjon av egne sentrale tillegg, bedring av minstelønnssatser og garantiordninger som fremmer likelønn og motvirker lavlønn.
> – Prioritering av kvinnedominerte grupper innenfor sentralt avtalte rammer i offentlig sektor.
> – Prioritering av likelønn i relevante bransjer i privat sektor.»
>
> Det foreløpige tallmaterialet fra TBU synes å bekrefte at kjøpekraften ble mer enn opprett-

holdt for LOs forhandlingsområder i 2014. Vi har ikke grunnlag ennå for å si at siktemålene for lavlønn og likelønn er like godt ivaretatt. Utsikt til svekket grunnlag for særnorsk reallønnsvekst, som hittil på 2000-tallet, innebærer dempet lønnsvekst. Tiltak for lavlønte og likelønnsutvikling er det som i videreføringen av hovedoppgjørets føringer bør gis prioritet».

Representantskapet ga sekretariatet/forhandlingsutvalgene fullmakt til å utforme de endelige kravene på basis av de ovennevnte retningslinjene.

Representantskapet i NHO vedtok 24.–25. februar 2015 forhandlingsfullmakten for mellomoppgjøret i 2015. I vedtaket het det bl.a.:

[…..]

«Fallet i oljeprisen er en viktig årsak til svakere vekst i norsk økonomi. Oljeprisutsiktene er betydelig lavere enn det vi har vært vant med. Som respons reduserte Norges Bank styringsrenten 11. desember i fjor, og varsler lav rente også fremover. De begrunner dette slik: «*En lavere rente kan isolert sett bidra til at boligpriser og gjeld fortsetter å vokse raskere enn husholdningenes inntekter. På den andre siden har oljeprisen falt kraftig, og utsiktene for norsk økonomi er svekket. Hovedstyret legger vekt på å motvirke faren for en markert nedgang i norsk økonomi.*»

Investeringene i industrien ligger fortsatt om lag 20 prosent under nivået før finanskrisen. I 2015 vil den økonomiske veksten i Norge være markant svakere enn tidligere, og veksten vil være mer på linje med våre konkurrentland. BNP-veksten i Fastlands-Norge er anslått til en prosent, som er lik veksten i Eurosonen. I tillegg til nedgangen i petroleumsinvesteringene, vil lavere konsumvekst være en medvirkende årsak til at vekstbildet er svakere.

Også arbeidsmarkedet er svakere. Sysselsettingsveksten har nesten stoppet opp og ledigheten vil øke i 2015. At ledigheten også øker innen ingeniør- og ikt-fag, bidrar til mindre lønnspress i økonomien.

Det er uro i valutamarkedene. Erfaringer fra tidligere viser at utviklingen fort kan snu. Dagens kronekurs bør derfor ikke ha betydning for lønnsfastsettelsen. Bedre priser fra eksportmarkedene må brukes til å bedre virksomhetenes konkurransekraft og omstillingsevne.

NHO mener konkurranseutsatt sektor skal stimuleres, da må kostnadsveksten ned. Det langt høyere lønnskostnadsnivået vi har hatt sammenlignet med våre konkurrenter, har vi kunnet tåle fordi bytteforholdet har gjort det mulig. Utsiktene for bytteforholdet er negativt og gir ikke drahjelp for videre lønnsvekst. I Eurosonen er forventet lønnsvekst per ansatt 1,9 prosent og for OECD-området 2,5 prosent i 2015.

NHO mener at lønnsoppgjøret i 2015 må bli ytterst moderat og bidra til at omstillingsevnen og konkurransekraften i norsk næringsliv bedres. Lønnsdifferensiering etter den enkelte bedrifts økonomiske situasjon skal ivaretas gjennom lokale forhandlinger. Det skal utvises stor forsiktighet med særskilte lavlønnstillegg i det sentrale oppgjøret.»

Styret i Unio vedtok 18. mars 2015 en inntektspolitisk uttalelse foran mellomoppgjøret i 2015 der det bl.a. het:

«Det kraftige oljeprisfallet stiller oss overfor store utfordringer. Oljevirksomheten vil ikke lenger gi norsk økonomi store vekstbidrag. Tradisjonell næringsvirksomhet og annen ressursbasert virksomhet må erstatte deler av aktivitetsbortfallet fra den oljerelaterte virksomheten. Dette stiller også politikken overfor nye krav. Forskning og næringspolitikk må gi økte bidrag til de nødvendige omstillingene. Arbeidsmarkedspolitikken og offentlige budsjetter må brukes aktivt for å holde arbeidsledigheten lav. Vi går inn i en periode hvor det vil være ekstra synlig at verdiskapingen i offentlig sektor er avgjørende for den samlede verdiskapingen i samfunnet.

[….]

Offentlig sektor må tilby konkurransedyktige lønns- og arbeidsvilkår og gode tjenestepensjonsordninger. Stat, kommune og helseforetak må i større grad verdsette utdanning, kompetanse og ansvar og kompensere for ulempe, belastning og risiko. Det er store rekrutteringsutfordringer i offentlig sektor, særlig innen helse, utdanning og forskning. Offentlige arbeidsgivere har et stort ansvar for å bekjempe verdsettingsdiskriminering. Det trengs også tiltak på tvers av sektorer i arbeidslivet med tanke på å sikre likelønn mellom kvinner og menn. Dette er ikke minst et politisk ansvar.

[….]

Det ble lagt følgende føringer for oppgjøret:

– Krav utformes med det inntektspolitiske dokumentet som felles grunnlag.

- Forhandlingene om økonomi skal ta utgangspunkt i et troverdig anslag på samlet lønnsvekst i industrien og kompensasjon for eventuelt etterslep.
- I hvert enkelt tariffområde forhandles det om rammer og innretning, med sikte på bedret reallønn for medlemmene. Grupper som systematisk over tid er blitt hengende etter i lønnsutvikling og lønnsnivå, kan kreves kompensert særskilt.
- De enkelte forhandlingsutvalg har ansvaret for fordeling og prioritering innenfor den økonomiske ramma i eget tariffområde.
- Utdanning, kompetanse, ansvar og risiko, legges til grunn ved utforming av krav, der likelønn skal ivaretas og verdsettingsdiskriminering motvirkes. Det kreves målrettede sentrale tiltak i 2016.»

Yrkesorganisasjonenes Sentralforbunds (YS) vedtok i februar 2014 inntektspolitiske retningslinjer for tariffperioden 2014–2016. Ved mellomoppgjøret 2015 gjaldt fortsatt disse retningslinjene, men ble supplert med noen forutsetninger for mellomoppgjøret 2015. Det het bl.a.:

[….]

«YS har lenge støttet opp om prinsippene bak frontfagsmodellen. Det må være lønnsveksten i industrien for arbeidere og funksjonærer samlet som skal være normgivende for resten av økonomien. Modellen må være en norm og praktiseres på en måte som sikrer fortsatt legitimitet blant arbeidstakerne, slik Holden-III-utvalget også understreket.

Videre er det viktig at lønnsdannelsen er fleksibel nok til å gi rom for nødvendige strukturelle endringer. For eksempel anslår SSB gjennom Helsemod at Norge vil kunne mangle 58 000 helsefagarbeidere i 2035. Norge står overfor store utfordringer knyttet til det fremtidige arbeidskraftbehov, og det må vilje og ressurser til for å løse dette. YS mener frontfaget er viktig for en sunn utvikling i norsk økonomi, men at det ikke må hindre omstilling og rekruttering av rett kompetanse til samfunnsoppgaver vi vet vil øke i omfang fremover.

YS vil gjennomføre årets lønnsoppgjør samordnet. Det er sentralt at medlemmene får sin rettmessige andel av verdiskapningen, og YS legger til grunn at det er rom for reallønnsvekst i 2015. Det må sikres særskilte tillegg til lavtlønte.»

Vedtakene i representantskapsmøtene i LO og YS gjaldt også for offentlig sektor.

Akademikerne la til grunn:

- «Inntektspolitikken skal være et fleksibelt virkemiddel som kan styrke konkurranseutsatt sektor og omstillingsevnen i norsk økonomi. I tillegg skal inntektspolitikken legge til rette for at den enkeltes kunnskap, kompetanse og ansvar lønnes på en riktig måte.
- Akademikerne vil arbeide for en inntektspolitikk som sikrer nødvendig fleksibilitet og omstilling. I tillegg skal politikken bidra til at verdiskapingen blir høy og arbeidskraften utnyttes godt. Samtidig må politikken ivareta det offentliges evne til å rekruttere nødvendig arbeidskraft.
- Akademikerne mener det inntektspolitiske samarbeidet skal bidra til at partene gjennom lønnsoppgjørene etablerer lønns- og forhandlingssystemer tilpasset en samfunnsutvikling som setter store krav til omstillinger og kompetanseoppbygging under skiftende rammebetingelser. Det inntektspolitiske samarbeidet må ikke munne ut i avtalemessige forpliktelser. Dette vil ikke være forenlig med en lang tradisjon om avtalefrihet og vil vanskeliggjøre nødvendige lokale tilpasninger».

Hovedstyret i KS vedtok 9. april 2015 mandatet for mellomoppgjøret i 2015:

«Administrasjonen gis fullmakt til å forhandle ved mellomoppgjøret pr. 1.5.2015 etter følgende hovedlinjer: Mellomoppgjøret i 2015 gjennomføres innenfor en økonomisk ramme som i tariffperioden gir en lønnsvekst på linje med sammenlignbare tariffområder.»

Virkes tariffpolitiske dokument for perioden 2014–2015 la rammene for Virkes materielle forhandlingsposisjon i hovedoppgjøret i 2014 og mellomoppgjøret i 2015. Virke legger følgende til grunn i sin tariffpolitikk:

[……]

- «Frontfagsmodellen er basert på at lønnsveksten i økonomien som helhet må være tilpasset hva konkurranseutsatt sektor kan tåle. Etter dagens forhandlingssystem betyr det utekonkurrerende industri som forhandler først. Den økonomiske rammen som settes innen dette området, danner normen for øvrige forhandlingsområder.

- Virke støtter det inntektspolitiske samarbeidet og ser behovet for at nivået på lønnsveksten i ulike sektorer og områder koordineres. Virke vil arbeide for en mer forpliktende koordinering på arbeidsgiversiden.
- Profilen på – og fordelingen mellom de ulike elementene i – lønnsdannelsen må bygge på de utfordringer den enkelte bransje/virksomhet står ovenfor. Sosiale reformer bør ikke implementeres gjennom forhandlinger om overenskomsters innhold. Sosiale reformer bør implementeres lovveien.
- Kostnader som følge av materielle endringer i overenskomster, skal beregnes inn i rammen for et oppgjør.

[……]

Virke mener at lokal fastsettelse av lønn er en ønskelig forutsetning for at partene lokalt også skal kunne samhandle godt om andre spørsmål. Lønnsveksten og fordelingen av lønnsmidler må tilpasses virksomhetenes økonomiske og konkurransemessige og driftsmessige forutsetninger. Virke mener at lokale oppgjør gir de beste forutsetningene for å kunne ivareta partenes interesser. Det bør gjennomføres lokale lønnsforhandlinger og – vurderinger.

Størrelsen på de lokale tilleggene bør fastsettes med utgangspunkt i virksomhetenes økonomi, produktivitet, konkurranseevne, framtidsutsikter og den aktuelle arbeidskraftsituasjonen. Fastsettelsen av lokale tillegg bør videre ta hensyn til hvilke tillegg som er gitt sentralt. Prinsippet om lokale forhandlinger forutsetter at den sentrale rammen, herunder avsetningen til forventet lønnsglidning, er på et slikt nivå at det er rom for lokale tillegg. Dette vil sikre en koordinering av lønnsveksten. Hensynet til frontfagsmodellen krever at lokale lønnstillegg gis innenfor en forsvarlig økonomisk ramme, og dette krever disiplin hos arbeidsgivere med god lønnsevne».

1.2 Oppgjørene i privat sektor

1.2.1 LO-NHO-området

Som alltid i et mellomoppgjør ble forhandlingene ført mellom LO og NHO. Forhandlingene startet opp 16. mars. Den 26. mars kom partene fram til en forhandlingsløsning som senere ble vedtatt av partene.

Det ble ikke gitt generelle tillegg. Fra 1. april 2015 ble det gitt et lønnstillegg på kr 1,75 per time til arbeidstakere på overenskomster med gjennomsnittslønn under 90 prosent av gjennomsnittlig industriarbeiderlønn i 2014 (388 013 kroner).

Om lokale forhandlinger heter det at de skal være reelle og føres på basis av de enkelte overenskomster og slik at tillegg gis på grunnlag av den enkelte bedrifts økonomiske virkelighet, dvs. bedriftens økonomi, produktivitet, framtidsutsikter og konkurranseevne.

Det heter også at partene forutsetter at den samlede lønnsveksten som avtales sentralt og lokalt skal være normgivende både for ledere og andre grupper av arbeidstakere i bedriftene, og for hele arbeidsmarkedet for øvrig.

Partene ble videre enige om en felles henvendelse til Regjeringen vedrørende lov om lønnsplikt under permittering. Brevet fra partene og statsministerens svarbrev er gjengitt i undervedlegg 1.

På bakgrunn av vurderinger gjort av NHO, i forståelse med LO, ble årslønnsveksten i industrien samlet i NHO-området anslått til 2,7 prosent i 2015, jf. boks 1.1.

1.2.2 Oppgjørene i privat sektor utenom LO-NHO-området

Den 26. mars ble det også en forhandlingsløsning mellom *YS og NHO* som senere ble vedtatt av partene. Det ble gitt samme lønnstillegg som i oppgjøret mellom LO og NHO. YS og NHO har i fellesskap over 50 overenskomster. De fleste av disse er likelydende med større avtaler som LO har for tilsvarende områder og fikk samme forhandlingsresultat. De øvrige avtalene fikk et resultat innenfor rammen av frontfaget.

Mellom *Virke og LO* og mellom *Virke og YS* ble det vedtatt forhandlingsresultater som blant annet omfattet varehandel, transport, reiseliv, renhold, IT og begravelsesbyråer med flere. Mellom LO og Virke ble det ikke gitt generelle tillegg, men til arbeidstakere på overenskomster med gjennomsnittslønn under 90 prosent av gjennomsnittlig industriarbeiderlønn i 2014 (388 013 kroner) ble det gitt et lønnstillegg på kr 1,75 per time fra 1. april. Dette gjaldt bl.a. Landsoverenskomsten med bransjeavtaler (Handel og Kontor). Ut over dette ble de laveste minstelønnssatsene på denne overenskomsten, trinn 1–5, økt med kr 2,50 per time og den høyeste (trinn 6) med kr 0,50 per time. For Grossistoverenskomsten (NTF) ble det ikke gitt tillegg fra 1. april. Også andre avtaler fulgte i stor grad modellen fra LO-NHO-oppgjøret.

Boks 1.1 Vurderinger rundt rammen, mellomoppgjøret 2015

Totalt sett peker forholdene i realøkonomien og behovet for omstilling i retning av at det blir lavere lønnsvekst i 2015 enn i 2014. NHO har, i forståelse med LO, lagt vekt på følgende utviklingstrekk i økonomien:

- Summen av det som nå skjer innen oljesektoren gir negative ringvirkninger for norsk økonomi i 2015. Tilbakemeldingene fra Norges Banks regionale nettverk gjenspeiler også dette.
  - Nedgangen i oljeprisen har ført til svakere kontantstrøm i oljeselskapene. Dette innebærer at vedlikeholdsmarkedet ventes å bli halvert fra 2013 til 2015. Store nedbemanninger har funnet sted og nye er under oppseiling.
  - Dessuten faller investeringene i petroleumssektoren. Norges Bank anslår 15 prosent i år, ytterligere 10 prosent neste år og ytterligere 5 prosent i 2017. Også dette fører til nedbemanninger gjennom året og inn i neste år.
  - Leverandørindustrien til olje- og gassvirksomheten har de siste ti årene blitt en av våre store eksportnæringer. Med omfattende kanselleringer av riggprosjekter og utbygginger også internasjonalt, forverres eksportmulighetene for mange bedrifter, hvorav mange allerede er i gang med nedbemanning.
- Kronekursen er svekket og bidrar til å styrke konkurranseevnen. Eksportbedrifter og bedrifter som konkurrerer på hjemmemarkedet får bedret inntjening. Dagens svake krone kan være av midlertidig karakter.
- Norsk økonomi har hatt store bytteforholdsgevinster på 2000-tallet. NHO og LO er som Holden-utvalget pekte på, bevisste på at de bytteforholdsgevinstene vi har hatt ikke er det normale. Utviklingen har snudd, og bytteforholdstapet økte gjennom fjoråret og inn i 2015.
- Svakere valuta gjennom fjoråret bidro til en bedring på 6 prosent i den relative timelønnskostnadsveksten i industrien i Norge sammenliknet med handelspartnerne. Fortsatt er kronen svakere enn snittet i fjor. Holden III-utvalget vektla at *«For å redusere risikoen for en sterk nedbygging av konkurranseutsatt sektor, bør den kostnadsmessige konkurranseevnen ikke svekkes. På lengre sikt er det trolig nødvendig med en forbedring, særlig dersom oljeprisen skulle falle markert. En moderat lønnsvekst vil bidra til bedre konkurranseevne både direkte, og indirekte gjennom lavere rente og svakere kronekurs. Det vil gi tryggere grunnlag for høy sysselsetting og lav arbeidsledighet framover.»* NHO og LO har i mellomoppgjøret lagt vekt på disse sammenhengene.
- Anslag for veksten i BNP Fastlands-Norge for 2015 er gjennomgående lavere enn hva den var i 2014. SSB anslår en vekst i BNP Fastlands-Norge på 1,1 prosent mot 2,3 prosent i fjor. Ifølge Norges Banks regionale nettverk vurderes kapasitetsutnyttingen nå å være lavere enn det som kan anses å være et normalt nivå, og den forventes å avta fremover.
- Også arbeidsmarkedet er svakere. Veksten i sysselsettingen ventes å nærmest stoppe opp i 2015 ifølge SSB. Arbeidsledigheten vil øke. Arbeidsmarkedet er mindre stramt enn tidligere, også for funksjonærgrupper som for eksempel ingeniører. Fortsatt redusert sysselsetting i oljerelatert virksomhet vil nå bidra til å dempe lønnsveksten.
- Lønnstendensen i industrien har vært avtakende for både arbeidere og funksjonærer etter 2011 ifølge lønnsstatistikken per 1. oktober. Det er viktig at alle grupper tilpasser de rammer som det er enighet om i frontfaget. Overhenget inn i 2015 er beregnet til 1 prosentpoeng for industriarbeidere og 1,3 prosentpoeng for industrifunksjonærer. Pågående nedbemanning av ingeniører og sivilingeniører i leverandørindustrien, samt nedskjæringer av frittstående konsulenter og innleide funksjonærer, vil bidra til å dempe lønnsveksten lokalt.

Ramme

På bakgrunn av vurderinger gjort av NHO, i forståelse med LO, anslås årslønnsveksten i industrien samlet i NHO-området til 2,7 prosent i 2015. Rammen er basert på 1 prosentpoeng overheng i LO-NHO-området, 0,3 prosentpoeng bidrag fra tarifftillegg i LO-NHO-området og 1,3 prosentpoeng overheng for industrifunksjonærer. Partene har i utarbeidelsen av anslaget for lønnsrammen forsøkt å ta tilstrekkelig hensyn til de økonomiske utsiktene og behovet for omstilling.

Mellom *YS og Virke* ble det på Funksjonæravtalene og på Kontoroverenskomsten ikke gitt generelle tillegg, men til arbeidstakere på overenskomster med gjennomsnittslønn under 90 prosent av gjennomsnittlig industriarbeiderlønn i 2014 (388 013 kroner) ble det gitt et lønnstillegg på kr 1,75 per time fra 1. april. Ut over dette ble de laveste minstelønnssatsene, trinn 1–5, økt med 2,50 kroner per time og den høyeste (trinn 6) med kr 0,50 per time. For Grossistoverenskomsten (Parat/YTF) ble det ikke gitt tillegg fra 1. april. Også andre avtaler fulgte i stor grad modellen fra YS-NHO-oppgjøret.

Tillegget etter *garantiordningen* på Landsoverenskomsten mellom HK og Virke ble benyttet til å øke minstelønnssatsen for trinn 6 med kr 404,- per måned eller kr 2,49 per time med virkning fra 1. februar 2015.

Også innen YS-Virke-området ble det gitt samme tillegg fra 1. februar etter garantiordningen som i HK-Virke-området.

På Grossistoverenskomsten ble partene LO/NTF og Virke i 2010 enige om å gjøre endringer i de tekniske beregninger av *lønnsgarantien*. Endringene skulle implementeres over fire år. Det nye beregningsgrunnlaget medførte at tariffavtalens minstelønn for arbeidstakere over 18 år, ble hevet med kr 8,72 til kr 195,26 per time fra 1. februar 2015. Tilsvarende endringer ble også gjennomført mellom Virke og YS.

I mellomoppgjøret i 2015 innenfor *Virke-HUK*[1] *-området* kom partene til enighet etter forhandlinger. Oppgjøret omfattet forhandlinger om sju tariffavtaler med mellom 35 000 og 40 000 arbeidstakere innen helse, utdanning og kultur med over 30 arbeidstakerorganisasjoner. Virke forhandlet parallelt med LO, YS, Unio og Akademikerne. Forhandlingsresultatet innebærer økonomiske tillegg i form av generelle tillegg og justering av minstelønn/innføring av garantilønnsbestemmelser. Tilleggene på de ulike overenskomstene fulgte resultatet i korresponderende områder. Forhandlingsresultatet ble godkjent av partene.

Mellom LO og Samfo (kooperasjonen) ble det også en forhandlingsløsning som senere ble godtatt av partene. For Landsoverenskomsten (HK) ble det avtalt samme tillegg som for Landsoverenskomsten (HK) med Virke. Tillegget etter garantiordningen fra 1. februar 2015 var også det samme.

[1] Omfatter virksomheter som eies og drives av private organisasjoner og/eller stiftelser innen helse, undervisning og kultur.

For ansatte i *forretnings- og sparebanker og forsikringsvirksomhet* ble det vedtatt forhandlingsresultat mellom Finansforbundet og Finans Norge og mellom LO/HK/Postkom og Finans Norge. Fra 1. mai 2015 ble det på alle lønnstrinn på lønnsregulativet gitt et generelt tillegg på kr 3 100 per år.

1.3 Oppgjørene i offentlig sektor

I det *statlige tariffområdet* startet forhandlingene 20. april. Den 30. april kom staten v/Kommunal- og moderniseringsdepartementet og LO Stat, YS Stat, Unio og Akademikerne til enighet i forhandlinger. Det ble enighet om et generelt tillegg fra 1. mai på 0,19 prosent på hovedlønnstabellen. Fra og med lønnstrinn 19 til og med lønnstrinn 39 var tillegget kr 700 per år. Det ble ikke avsatt penger til lokale forhandlinger. Det kunne imidlertid føres lokale forhandlinger dersom arbeidsgiver lokalt avsatte økonomiske midler fra virksomheten iht. Hovedtariffavtalens pkt. 2.3.3, første ledd pkt. b. Med mindre partene lokalt ikke avtalte et annet tidspunkt, skulle eventuelle lokale tillegg gis med virkning fra 1. august 2015.

I det *kommunale tariffområdet* startet forhandlingene i KS-området 23. april. Den 30. april kom KS og LO Kommune, Unio, YS Kommune og Akademikerne til enighet om at det ikke gis sentrale tillegg i 2015 utover de som ble avtalt i oppgjøret i 2014. I KS-området ble det for stillinger med hovedsakelig sentral lønnsdannelse i oppgjøret i 2014 avtalt lønnstillegg fra 1. mai 2015 på 1,4 prosent. Tilleggene varierte med ansiennitets- og kompetansekrav, jf. tabell 1.1. Videre skulle arbeidstakere med minimum 20 års ansiennitet ikke ha lavere grunnlønn per 1. mai 2015 enn kr 377 400 i 100 prosent stilling. Dette utgjorde 0,2 prosent per 1. mai. Det ble i 2014 avtalt å innføre et nytt lønnssystem fra 1. mai 2015, se boks 1.2.

Videre er partene enige om behovet for en god og felles offentlig tjenestepensjon og at nødvendige endringer må utredes nærmere. Blant annet er regelverket for yngre årskull ikke ferdig. Partene er på denne bakgrunn enige om å starte opp et arbeid med å avklare relevante pensjonsspørsmål i KS-området for å legge premisser for den varslede prosessen fra myndighetene.

I *Oslo kommune* kom partene 30. april til enighet om et forhandlingsresultat som ga et lønnstillegg fra 1. mai 2015 på 1,7 prosent eller minst kr 6 500 per år.

Boks 1.2 Nytt lønnssystem i KS-området fra 1. mai 2015

I hovedoppgjøret 2014 ble det blitt avtalt et nytt lønnssystem med virkning fra 1. mai 2015. Dette skal være et garantilønnssystem som skal forhindre at lokale lønnstillegg blir utlignet ved ansiennitetsopprykk. Det ble også lagt inn to nye ansiennitetstrinn ved 2 og 6 år.

Prinsipper i nytt lønnssystem

I HTA kapittel 4 innføres pr. 1.5.2015 garantilønn og sentrale lønnstillegg ved hhv. 2, 4, 6, 8 og 10/16 års ansiennitet.

Garantilønn (0 år) og lønnstillegg for ansiennitet forhandles sentralt. Tilleggene fastsettes i prosent av garantilønn (0 år) og utregnes i kronebeløp. Laveste årslønn på hvert ansiennitetstrinn utregnes i kronebeløp.

Ansiennitetstillegget legges i sin helhet til den enkeltes årslønn.

Laveste årslønn er lik garantilønn (0 år) pluss sum av prosentvise ansiennitetstillegg.

Dersom de sentrale parter i senere sentrale oppgjør endrer ansiennitetstillegg på et gitt ansiennitetstrinn, er arbeidstakere på dette ansiennitetstrinnet omfattet av endringen.

Innføring av nytt lønnssystem

Ved iverksetting av sentrale lønnstillegg pr. 1.5.2015, jf. II pkt. 1, er arbeidstakere som er omfattet av lønnssystemet innfaset i det nye systemet.

I ny årslønn pr. 1.5.2015 er ansiennitetstillegg i henhold til fastsatt ansiennitet på hhv. 2, 4, 6, 8 eller 10/16 år inkludert.

3. Virkninger ved fremtidige endringer i nytt lønnssystem

Endret ansiennitetstillegg innebærer at utregnet laveste årslønn endres tilsvarende kun på dette ansiennitetstrinnet.

Tabell 1.1 Sentrale lønnstillegg per 1.5.2015 etter nytt lønnssystem i KS-området

	0 år	2 år	4 år	6 år	8 år	10 år	
Stillingsgruppe							
Stillinger uten særskilt krav om utdanning	1 000	6 500	4 200	7 200	300	500	
Fagarbeiderstillinger/ tilsvarende fagarbeiderstillinger	2 700	9 100	10 000	13 500	16 000	6 800	
Stillinger med krav om høyskoleutdanning	3 000	10 400	9 400	13 100	16 100	6 900	
Stillinger med krav om høyskoleutdanning med ytterligere spesialutdanning	2 500	10 300	9 600	13 900	16 300	12 400	
Stillinger med krav om mastergrad	4 500	12 900	6 800	15 200	8 400	8 700	
	0 år	2 år	4 år	6 år	8 år	10 år	16 år
Lærer	4 000	11 500	6 500	11 500	9 400	8 100	5 300
Adjunkt	5 000	13 400	7 500	13 100	10 200	10 000	6 700
Adjunkt (med tilleggsutdanning)	5 700	14 700	8 700	12 800	9 400	10 700	7 400
Lektor	6 200	15 600	11 400	16 100	13 600	10 400	8 500
Lektor (med tilleggsutdanning)	6 500	16 200	9 600	14 200	8 400	10 700	9 100

Tabell 1.2 Minstelønnssatser i KS-området per 1. mai 2014 og garantilønn og lønnstillegg etter ansiennitet per 1. mai 2015. Ingen ansiennitet (0 år) og maksimal ansiennitet (10 år eller 16 år).

	Ansiennitet 0 år				Ansiennitet 10 år			
	Minstelønnssats 1. mai 2014	Garantilønn inkl. tillegg 1. mai 2015	Tillegg 1. mai 2015	Andel[2] kvinner, prosent	Minstelønnssats 1. mai 2014	Garantilønn inkl. tillegg 1. mai 2015	Tillegg 1. mai 2015	Andel[2] kvinner, prosent
Stillingsgrupper								
Stillinger uten særskilt krav om utdanning[1]	273 700	274 700	1 000	69	339 900	340 400	500	79
Fagarbeiderstillinger/ tilsvarende fagarbeiderstillinger	316 300	319 000	2 700	71	375 100	381 900	6 800	83
Stillinger med krav om høyskoleutdanning	364 500	367 500	3 000	86	419 500	426 400	6 900	89
Stillinger med krav om høyskoleutdanning med ytterligere spesialutdanning	383 100	385 600	2 500	90	447 600	460 000	12 400	93
Stillinger med krav om mastergrad	411 800	416 300	4 500	92	491 500	500 200	8 700	86
	Ansiennitet 0 år				Ansiennitet 16 år			
	Minstelønnssats 1. mai 2014	Garantilønn inkl. tillegg 1. mai 2015	Tillegg 1. mai 2015	Andel[2] kvinner, prosent	Minstelønnssats 1. mai 2014	Garantilønn inkl. tillegg 1. mai 2015	Tillegg 1. mai 2015	Andel[2] kvinner, prosent
Lærer	369 700	373 700	4 000	60	451 200	456 500	5 300	69
Adjunkt	410 800	415 800	5 000	72	480 300	487 000	6 700	71
Adjunkt (med tilleggsutdanning)	440 500	446 200	5 700	69	517 800	525 200	7 400	68
Lektor	462 600	462 600	6 200	66	558 300	566 800	8 500	53
Lektor (med tilleggsutdanning)	477 700	484 200	6 500	63	583 100	592 200	9 100	56

1 Per 1. mai 2015 skal arbeidstakere med minimum 20 års lønnsansiennitet ikke ha lavere grunnlønn enn kr 377 400 i 100 prosent stilling. Kvinner utgjør 80 prosent av disse arbeidstakerne.

2 Per 1. desember 2014.

For ansatte med stilling i hovedtariffavtalen (HTA) kapittel 4 ble sentrale lønnstillegg per 1.5.2015 gitt slik som vist i tabell 1.1 og tabell 1.2.

1.4 Oppgjørene i Spekter-området

Forhandlingsordningen er hjemlet i fem hovedavtaler som er inngått mellom Spekter og hhv. hovedorganisasjonene LO, YS, Unio, Akademikerne og mellom Spekter og Sammenslutningen av akademikerorganisasjoner i Spekter, SAN.

I tråd med forhandlingsmodellen i Spekter forhandles det først på nasjonalt nivå (A-nivå) om overenskomstens generelle del mellom Spekter og den enkelte hovedorganisasjon. Denne delen er felles for alle virksomheter innenfor et overenskomstområde og forplikter arbeidsgiver og den aktuelle hovedorganisasjonens medlemmer. Deretter forhandles overenskomstens spesielle del (B-delen) mellom den enkelte virksomhet på den ene siden og på den andre siden hovedorganisasjonenes forbund eller forhandlingsgrupper. Det kan avtales avvikende ordninger.

Tabell 1.3 Minstelønnssatser for stillingsgrupper i Spekter-området for LO- og YS-forbundene. Ingen ansiennitet (0 år) og maksimal ansiennitet (10 år)

	Ansiennitet 0 år			Ansiennitet 10 år		
	1. juli 2014	1. august 2015	Endring	1. juli 2014	1. august 2015	Endring
Stillinger hvor det ikke kreves særskilt utdanning[1]	283 000	285 000	2 000	344 000	346 000	2 000
Fagarbeiderstillinger/3 års videregående utdanning m.m.	319 000	321 000	2 000	376 000	378 000	2 000
Stillinger med krav om høyskoleutdanning	369 000	371 000	2 000	425 000	427 000	2 000
Stillinger med krav om høyskoleutdanning med spesialutdanning	396 000	400 000	4 000	465 000	469 000	4 000

[1] Etter 20 års ansiennitet var minstelønnssatsen fra 1. juli 2014 kr 364 000. Fra 1. august 2015 er den økt til kr 366 000 og til kr 373 000 fra 1. januar 2016.

På A-nivå ble det mellom Spekter og LO Stat og mellom Spekter og YS Spekter enighet om et generelt tillegg fra 1. april 2015 på kr 3 413 per år til arbeidstakere (unntatt lærlinger og unge arbeidstakere) med årslønn på kr 388 013 eller lavere. For helseforetakene ble det avtalt at lønnstillegg skulle avtales i de videre forhandlinger. Nettbuss var ikke omfattet av lønnsreguleringen avtalt på A-nivå, da lønnsreguleringer her følger lønnsreguleringene i bussbransjen i NHO.

Det ble ført forhandlinger i de enkelte virksomheter (B-nivå) om ytterligere lønnstillegg. I disse forhandlingene ble det gitt noe varierende tillegg.

For akademikergruppene i Spekter (ekskl. Legeforeningen) gis det ikke sentrale generelle tillegg. Lønnstilleggene for disse gruppene avtales lokalt.

I *helseforetakene* kom Spekter og forbundene i LO og YS til enighet i de sentrale forbundsvise forhandlingene (A2). Det ble enighet om et generelt tillegg fra 1. august 2015 på kr 2 000 per år i stillingsgruppene 1–4 og kr 4 000 i stillingsgruppe 5 og til ledere som leder ansatte i stillingsgruppe 5. Øvrige medlemmer i LO- og YS-forbundene fikk et tillegg på kr 2 000 per år fra 1. august 2015. Minstelønnssatsene ble hevet tilsvarende fra samme dato, se tabell 1.3. Avtalen innebar også at minstelønnen i stillingsgruppe 1 for ansatte med 20 års ansiennitet (stillinger hvor det ikke kreves særskilt utdanning), ble økt ytterligere med kr 7 000 til kr 373 000 fra 1. januar 2016. Det ble ikke gjennomført lokale forhandlinger på B-nivå i 2015.

For helseforetakene kom Spekter og forbundene i Unio med sentral forbundsvis avtaledel (Norsk Sykepleierforbund, Norsk Fysioterapeutforbund, Norsk Ergoterapeutforbund og Utdanningsforbundet) til enighet i de sentrale forbundsvise forhandlingene (A2). Sykepleiere, fysioterapeuter, ergoterapeuter og førskolelærere fikk et generelt tillegg på kr 2 000 per år med virkning fra 1. mai 2015, mens spesialsykepleiere, jordmødre, spesialfysioterapeuter, spesialergoterapeuter, pedagoger med spesialkompetanse og ledere fikk kr 4 000 fra samme dato. Minstelønnssatsene ble hevet tilsvarende, se tabell 1.4. Det ble ikke gjennomført lokale forhandlinger på B-nivå i 2015. For medlemmer av Unio som ikke er omfattet av sentrale forbundsvise forhandlinger, ble det gjennomført lokale forhandlinger.

Tabell 1.4 Minstelønnssatser for stillingsgrupper i Spekter-området for Unios medlemsforbund. Ingen ansiennitet (0 år) og maksimal ansiennitet (10 år)

	Ansiennitet 0 år			Ansiennitet 10 år		
	1. juli 2014	1. mai 2015	Endring	1. juli 2014	1. mai 2015	Endring
Grunnstillinger	369 000	371 000	2 000	425 000	427 000	2 000
Stillinger med spesialkompetanse	396 000	400 000	4 000	465 000	469 000	4 000

I oppgjøret mellom Spekter-Helse og Den norske legeforening kom partene til enighet i de sentrale forbundsvise forhandlingene (A2) for helseforetakene. I helseforetakene fikk turnusleger et tillegg på kr 12 000 per år og leger i spesialisering et tillegg fra kr 14 500 til kr 17 500. Tilleggene ble gitt med virkning fra 1. januar 2015. Det ble gjennomføres lokale forhandlinger på B-nivå for medlemmer av Den norske legeforening som ikke fikk generelle tillegg i A2-forhandlingene. For øvrige forbund i Akademikerne ble det gjennomført lokale forhandlinger.

1.5 Konflikter i 2015-oppgjøret

Meklingen mellom *Norsk Cockpitforbund og NHO Luftfart om opprettelse av avtale for piloter i SAS* førte ikke til enighet. Seks piloter ble tatt ut i streik fra 21. mai, deretter seks nye den 22. mai, og ytterligere syv fra den 24. mai. Den 27. mai ble meklingen gjenopptatt og den 28. mai la Riksmekleren fram forslag til løsning. Arbeidsgiversiden aksepterte forslaget og det ble senere også godkjent av arbeidstakersiden.

Undervedlegg 1

Brev fra LO og NHO til statsminister Erna Solberg

Statsminister Erna Solberg
Statsministerens kontor
Postboks 8001 Dep
0030 Oslo

Oslo, 26. mars 2015

LO og NHO har ved mellomoppgjøret lagt vekt på å tilpasse lønnsutviklingen til en ny makroøkonomisk situasjon for Norge. Gjennom dette gir partene et viktig bidrag til å sikre arbeidsplasser og bedriftenes økonomi. Det øker myndighetenes spillerom for egen tiltaksinnsats som fremmer kompetanse og bærekraft i næringslivet.

Lav oljepris har ført til at utsiktene er særlig svake for oljerelaterte deler av næringslivet. Men det drar med seg svakere vekst også i andre næringer. Perioden med svakere aktivitetsvekst bør brukes til kompetanseheving, for å gjøre arbeidstakere og bedrifter bedre rustet til omstillinger og styrke deres posisjon i det framtidige arbeids- og næringsliv. Det bør legges til rette for økt bruk av bedriftsintern opplæring (BIO), jfr. gode erfaringer med det i forbindelse med finanskrisen. Målgruppen og innholdet i arbeidsmarkedspolitikkens utdanningstiltak bør også utvides.

Permittering er en mulighet for å hjelpe bedrifter og ansatte i en kritisk fase ved markedssvikt. Målet er ikke å sementere en næringsstruktur som ikke har livets rett, men å hindre at en kortvarig svikt fører til unødvendige nedleggelser og oppsigelser.

NHO og LO erkjenner at et regelverk som åpner for omfattende og langvarig permitteringer vil kunne gi negative effekter. Partene mener dog at dagens regelverk er langt unna det nivået.

For stort omfang av oppsigelser og større utskiftning av arbeidskraft kan medføre lavere produktivitetsvekst. Hensynet til at bedriftene kan miste nødvendig kompetanse som vanskelig lar seg erstatte når produksjonen igjen tar seg opp er viktig. For de ansatte vil det bety inntektssikring og tryggere rammer, særlig dersom alternativet er oppsigelse.

LO og NHO ber om at Regjeringen endrer loven om dagpenger under permittering gjennom at bedriftene får redusert antall dager med lønnsplikt og at dagpengeperioden økes. Permitteringsperioden bør så langt som mulig brukes til kompetanseheving.

Vennlig hilsen
Kristin Skogen Lund Gerd Kristiansen

Svarbrev fra statsminister Erna Solberg til LO og NHO

LO
v/leder Gerd Kristiansen
NHO
v/leder Kristin Skogen Lund

Oslo, 27. mars 2015

Jeg viser til felles brev fra leder i LO og leder i NHO, datert 26. mars 2015.

Jeg er glad for at LO og NHO har kommet fram til et lønnsoppgjør som er godt tilpasset de utfordringer som norsk økonomi nå står overfor.

I årene framover må vi være forberedt på lavere etterspørsel fra oljevirksomheten. Fallet I oljeprisen siden i fjor sommer kan framskynde og forsterke denne utviklingen. Mange bedrifter må vende seg mot nye markeder. En fortsatt høy sysselsetting og verdiskaping krever dermed omstillinger og strukturelle endringer i norsk økonomi. Disse utfordringene sto sentralt også i rapporten fra det partssammensatte Holden III– utvalget, som ble lagt frem i desember 2013. En moderat lønnsvekst og økt produktivitet, sammen med

svekkelsen vi har sett i kronekursen de siste par årene, er den beste hjelpen vi kan få i møte med disse utfordringene. Regjeringen legger for sin del stor vekt på politikktiltak som støtter opp under en produktiv og vekstkraftig økonomi.Det er ingen krise i arbeidsmarkedet, selv om det gradvis har blitt mindre stramt i løpet av de siste to årene. Sysselsettingen har fortsatt å vokse i et mer avdempet tempo enn tidligere. Den registrerte arbeidsledigheten har så langt i år holdt seg på om lag samme nivå som i fjor. Det er likevel store strukturelle forskjeller i utviklingen. Ledigheten har økt mye særlig i Rogaland og for yrkesgrupper som kan knyttes til oljenæringen, som IKT- og ingeniørfag. Samtidig er dette etterspurte yrkesgrupper med høy kompetanse. Så langt synes det som mange har funnet nytt arbeid. Regjeringen vil følge utviklingen i arbeidsmarkedet nøye og vurdere behovet for tilpasninger fram mot Revidert nasjonalbudsjett.

Jeg har samtidig merket meg de innspillene LO og NHO har når det gjelder permitteringsordningen. Regjeringen vektlegger partenes syn. Det kan være behov for å være føre var i dagens situasjon. Regjeringen vil derfor foreslå enkelte endringer i permitteringsregelverket for Stortinget i forbindelse med Revidert nasjonalbudsjett som legges fram 12. mai. Konkret vil vi foreslå å øke den maksimale dagpengeperioden under permittering fra 26 til 30 uker, samt å redusere bedriftenes lønnsplikt under permittering fra 20 til 10 dager med virkning fra 1. juli 2015.

Med vennlig hilsen
Erna Solberg

Vedlegg 2

Definisjoner av en del lønnsbegreper m.m.

I dette vedlegget defineres en del sentrale begreper som bl.a. brukes i kapitlet om lønnsutviklingen.

2.1 Statistikkbegreper

Årslønn, lønnsstatistikken

Årslønnsnivå er beregnet på bakgrunn av månedslønn eksklusive overtidstillegg[1], men inklusive andre typer tillegg. Beregningene inneholder de samme lønnskomponentene for alle grupper. Beregningene tar utgangspunkt i gjennomsnittlig lønn for lønnstakere som er i arbeid på tellingstidspunktet. En lønnstaker vil normalt ha en del fravær i løpet av året. Ved beregning av årslønn forutsettes det at det gis full lønn under ferie, sykefravær, permisjoner med mer. Dette betyr at endringer i sykefraværet ikke vil påvirke årslønnsveksten slik den beregnes av utvalget.

Utvalget har beregnet lønnsnivå både for heltidsansatte, dvs. for lønnstakere som har utført et fullt normalt årsverk, og per beregnet årsverk. Begrepet «per beregnet årsverk» omfatter både heltids- og deltidsansatte der deltidsansatte er regnet om til heltidsekvivalenter. Et fullt normalt årsverk svarer ikke til det samme antall arbeidstimer for alle lønnstakergrupper.

I vedleggsavsnitt 2.2 gis det en mer utdypende beskrivelse av grunnlag og metoder for årslønnsberegningene.

Årslønn benyttes bl.a. i avsnittene 1.1–1.3.

Påløpt årslønn, nasjonalregnskapet

Påløpt årslønn i nasjonalregnskapet er definert som lønnen en lønnstaker normalt vil motta i løpet av kalenderåret dersom vedkommende jobber full tid, ikke har fravær og ikke har betalt overtid. Årslønnen omfatter fastlønn inklusive etterbetalinger, feriepengetillegg, bonus og uregelmessige tillegg knyttet til arbeidets art. Naturallønn, overtidslønn og sluttvederlag er ikke inkludert.

Populasjonen er alle lønnstakere i bedriftene som inngår i produksjonsavgrensningen for Norge, det vil si alle lønnstakere som bidrar til norsk verdiskaping. Populasjonen omfatter dermed også ansatte i norske bedrifter som ikke er registrert bosatte i Norge (utenlandsk arbeidskraft på korttidsopphold), ansatte på skip og båter i utenriks sjøfart og vernepliktige i forsvar.

Påløpt årslønn benyttes i første kolonne i tabell 1.2 i kapitel 1, og i vedlegg 2, tabellene 2.1, 2.2 og 2.3.

Lønn per utførte timeverk

Lønn per utførte timeverk er definert som forholdet mellom de samlede lønnsutgifter ekskl. arbeidsgivers trygde- og pensjonspremier og antall utførte timeverk for lønnstakere. I utførte timeverk inngår overtidstimer, mens fravær på grunn av ferie, sykdom eller permisjon ikke inngår. Mer overtidsarbeid bidrar til å øke antall utførte timeverk, mens høyere fravær trekker utførte timeverk ned. Antall utførte timeverk er også påvirket av kalendermessige forhold (bevegelige helligdager og skuddår). Antall arbeidsdager kan variere med inntil 3 dager fra ett år til et annet.

Sammenhengen mellom timelønnskostnader og årslønn er beskrevet i dette vedlegget.

Arbeidstid

Den lovbestemte alminnelige arbeidstid er 40 t/uke. Avtalefestet normalarbeidstid er den arbeidstid per uke som gjelder for vedkommende lønnstakergruppe ifølge tariffavtaler. Den er vanligvis 37,5 t/uke. Ved arbeidstidsordninger som skift-, turnus- og nattarbeid, er både lovfestet og avtalt arbeidstid lavere enn dette. Mellom LO og NHO er for eksempel avtalefestet arbeidstid 36,5 t/uke for vanlig 2-skiftarbeid, 35,5 t/uke for døgnkontinuerlig skift- og sammenliknbart turnusarbeid og 33,6 t/uke for helkontinuerlig skift- og sammenliknbart turnusarbeid.

For arbeidere i *NHO-bedrifter* baseres beskrivelsen av lønnsutviklingen på timefortjenesten

[1] Med overtidstillegg menes her all lønn som mottas for overtidsperioden.

omregnet til 37,5 t/uke. I en del bransjer/tariffområder hvor det forekommer skiftarbeid, er timelønnssatsen for dette arbeidet fastsatt slik at fortjenesten per uke er den samme uansett hvilken arbeidstidsordning som gjelder. For å kunne sammenlikne lønnstall bransjer imellom, omregnes timefortjenestene slik at de tilsvarer en ukentlig arbeidstid på 37,5 timer. Med utgangspunkt i faktisk timelønn medfører omregning til 37,5 t/uke at bransjer med mye skiftarbeid vil få et relativt lavere lønnsnivå enn før omregningen i forhold til bransjer hvor det er lite skiftarbeid.

I den offisielle lønnsstatistikken fra SSB blir heltid som hovedregel definert som stillingsprosent på 100 eller mer. SSB kan sette andre grenser etter ønske fra oppdragsgivere, for eksempel i forbindelse med utarbeiding av statistikk for tariffområder.

I lønnsstatistikken ble det til og med 2014 innhentet opplysninger om avtalt arbeidstid, som ble benyttet som basis for å definere om en arbeidstaker er heltidsansatt eller deltidsansatt. Fra og med 2015 innhentes ikke lenger opplysninger om avtalt arbeidstid, men i stedet om stillingsprosent[2] og antall arbeidstimer for heltidsstilling. For NHO-bedrifter er det ingen endring fra tidligere, fordi innrapporteringen også i tidligere utvalgsstatistikk (frem til 2014) omfattet arbeidstidsordninger og dermed arbeidstimer pr. uke for heltidsstilling for alle innenfor området. En deltidsansatt er som hovedregel fra og med 2015 definert som en arbeidstaker med under 100 prosent stilling.

I a-meldingen rapporteres stillingsprosent hver måned. Dette gjelder også for arbeidstakere som har en varierende arbeidstid fra uke til uke. Det innhentes også opplysninger om ulike arbeidstidsordninger, for eksempel døgnkontinuerlig/helkontinuerlig skift eller turnusarbeid.

For å kunne sammenlikne lønn mellom heltids- og deltidsansatte omregnes lønnen til de deltidsansatte til hva den ville vært hvis de jobbet heltid.

Kjennemerker

Arbeidsgivere opplyser om alder, kjønn og stilling for den enkelte ansatte. Fra 2015 skal arbeidsgiver rapportere 7-sifret yrkeskode. De fire første siffrene er sammenlignbare med tidligere. I lønnsstatistikken nyttes i størst mulig grad standard for yrkesklassifisering (Standard for yrkeskoding C 521 STYRK) som er den norske versjonen av den internasjonale yrkesstandarden ISCO-88. Kompetansenivå og spesialisering er de to hovedprinsippene standarden bygger på for å klassifisere yrkesutøvere etter yrke.

SSB kopler også til datamaterialet opplysninger om høyeste fullførte utdanning fra utdannelsesregisteret. Her gjenstår det fortsatt en god del arbeid for å få til en stillingskoding som har nok detaljert informasjon for sentrale brukere av statistikken.

Kvartalsvis lønnsindeks for ansatte i privat sektor

SSB utarbeider en kvartalsvis lønnsindeks for ansatte i privat sektor. Et hovedformål med denne indeksen er måling av lønnsendring gjennom året til bruk i konjunkturovervåkingen.

Til og med 2014 ble data innhentet elektronisk fra virksomheter som omfattes av utvalget til kvartalsvis lønnsstatistikk (strukturstatistikken). Det ble innhentet informasjon om blant annet avtalt lønn, bonus, uregelmessige tillegg og arbeidstid til den enkelte ansatte i virksomheten. Indeksene ble utarbeidet på grunnlag av innrapportering fra et representativt utvalg av foretak som var gruppert etter sysselsetting og næring. Fra og med 2015 er datagrunnlaget for statistikken opplysninger fra a-meldingen. Se avsnitt 2.2 i dette vedlegget for omtale av datafangsten.

Indeksene for *avtalt månedslønn* måler endring i avtalt lønn hvert kvartal. Lønnsindeksene tar ikke hensyn til når forhandlingsresultater ved lønnsoppgjør faktisk gjelder fra, men måler endringen i lønn slik den har kommet til faktisk utbetaling på tidspunktet for rapportering. Resultater fra lønnsoppgjørene kommer gjerne til utbetaling litt senere enn tidspunktet tarifftilleggene skal gjelde fra.

Indeks for *gjennomsnittlig månedslønn* består av gjennomsnittlig avtalt månedslønn, uregelmessige tillegg og bonuser, der tillegg og bonuser er beregnet som et gjennomsnitt for gjeldende kvartal. Det betyr at indeksen påvirkes av når på året utbetalingene for tillegg og bonuser finner sted.

Den kvartalsvise lønnsindeksen er nært knyttet til den årlige strukturstatistikken for lønn (lønnsstatistikken). Lønnsbegrepene (utbetalt avtalt lønn og månedslønn i alt) er identiske med lønnsbegrepene som benyttes i strukturstatistikken for lønn. Utviklingen i utbetalt avtalt lønn, som er hovedkomponenten i månedslønnen i alt, er direkte sammenliknbar mellom den kvartalsvise lønnsindeksen og strukturstatistikken. Utviklingen i månedslønnen er derimot ikke direkte sammenliknbar mellom de to statistikkene. Årsa-

[2] Med stillingsprosent menes hvor stor andel arbeidsforholdet utgjør av full stilling.

ken til dette er at uregelmessige tillegg og bonuser mv. beregnes som et snitt over året i strukturstatistikken, mens i den kvartalsvise lønnsindeksen beregnes gjennomsnittet for størrelsene kun for det gjeldende kvartalet.

De kvartalsvise lønnsindeksene blir publisert om lag to måneder etter statistikkvartalets utløp.

Kvartalsvis lønnsindeks inngår blant annet i beregningene av vekst i gjennomsnittlig årslønn i tabell 1.2.

Lønnsstatistikk

Lønnsstatistikken bygger på opplysninger fra a-meldingen for både privat og offentlig sektor. Statistikken er grunnlaget for SSBs årslønnsberegninger og for tariffstatistikk og beregninger i forhandlingsområdene.

Lønnsbegrepet i lønnsstatistikken er basert på kontantlønnsbegrepet, gjennomsnittlig månedslønn. I månedslønnen inngår fast avtalt lønn inkl. faste tillegg, uregelmessige tillegg[3] og bonuser. Lønnsbegrepet omfatter ikke overtidsgodtgjørelse og naturalytelser, men det innhentes opplysninger om overtidsgodtgjørelse og det gis tall for gjennomsnittlig overtidsgodtgjørelse per måned som en tilleggsopplysning. Den faste avtalte lønnen er gitt for tellingsmåneden, mens de andre lønnskomponentene er et gjennomsnitt per måned for perioden «hittil i år», dvs. fra 1. januar til tellingstidspunktet for statistikken. Eventuelle etterbetalinger av lønn (avtalt lønn) i tellingsmåneden blir justert for.

Lønnsoverheng

Lønnsoverhenget beskriver hvor mye lønnsnivået ved utløpet av ett år ligger over gjennomsnittsnivået for året. Det forteller dermed hvor stor lønnsveksten fra ett år til det neste vil bli dersom det ikke gis lønnstillegg eller foregår strukturendringer i det andre året.

Dersom alle lønnsoppgjør foregikk samtidig og ved begynnelsen av året og lønnsnivået ikke endret seg gjennom året, ville lønnsoverhenget per definisjon være null og slike beregninger dermed overflødige. Tarifftillegg og lønnsøkninger ellers blir imidlertid gitt på ulike tidspunkter for ulike lønnstakergrupper og spredt utover hele året. Beregninger av overheng og årslønnsvekst er derfor nødvendig hvis det skal være mulig å sammenlikne lønnsutviklingen mellom to år for ulike lønnstakergrupper.

I praksis vil størrelsen på overhenget ofte være et tolkingsspørsmål, bl.a. knyttet til tidspunktene for når lønnsøkningen skjer. Det kan også variere betydelig mellom områdene. Lønnstillegg som gis sent i året, fører til større overheng til neste år enn tilsvarende tillegg som gis tidlig i året.

Det kan argumenteres for å holde bonuser og provisjoner mv. (kort: bonus) utenom lønnsbegrepet ved beregning av overheng. Bonus er en lønnsutbetaling som ofte skyldes spesielle forhold i ett år, og som ikke kommer igjen til neste år. Motargumenter er bl.a. at bonus også kan være knyttet til den vanlige aktiviteten gjennom hele året, og som derfor kan forventes utbetalt i ett eller annet omfang hvert år. I beregningene er det forutsatt en jevn fordeling av bonus over året, dvs. et fast påslag per måned/tidsenhet. Dermed får det liten betydning om bonus inkluderes eller holdes utenfor ved beregning av overheng.

Grunnlaget for beregningene av lønnsoverheng er informasjon både fra strukturstatistikken (lønnsstatistikken) per september og fra den kvartalsvise lønnsindeksen (som måler lønnsendring gjennom året, se omtale av kvartalsindeksen senere i vedlegget) samt fra lønnsforhandlingene.

Utvalgets beregninger av lønnsoverheng for tariffområder er derimot ikke fullt ut i samsvar med den prinsipielle definisjonen av overheng. Under forutsetning av at det ikke gis sentrale tillegg på slutten av året, eller det foreligger andre opplysninger om lønnsutviklingen, legger utvalget til grunn at lønnsnivået på tellingspunktet for lønnsstatistikken (september[4]) holder seg på samme nivå ut året. Det betyr at overhenget for tariffområder beregnes på grunnlag av lønnsnivået på tellingspunktet i forhold til gjennomsnittet for året. Dette er en praktisk tilpasning fordi vi før a-meldingen hadde lite informasjon om lønnsveksten mot slutten av året og at overhengsberegningene for forhandlingsområder må være ferdige i god tid før forhandlingene starter opp. Denne beregningsmetoden gjelder bl.a. for funksjonærer og arbeidere i NHO-bedrifter, ansatte i Virke-bedrifter i varehandel, finanstjenester, staten, undervisningssektoren og Spekter-bedrifter. Denne metoden påvirker ikke størrelsen på samlet lønnsvekst sett over flere år, men påvirker fordelingen av lønnsveksten mellom år og kan gi en annen fordeling mellom overheng og bidrag fra

[3] Uregelmessige tillegg omfatter bl.a. tillegg for ubekvem arbeidstid, utkallingstillegg, skifttillegg, smusstillegg, offshoretillegg og andre tillegg som følge av arbeidets art. Uregelmessige tillegg er som regel knyttet til spesielle arbeidsoppgaver eller arbeidstider.

[4] For kommuneansatte er tellingspunktet 1. desember.

lønnsglidning i det enkelte år enn om en hadde lagt til grunn et beregnet lønnsnivå ved utløpet av året i forhold til gjennomsnittsnivået for året.

Tariffmessig lønnsøkning

Tariffmessig lønnsøkning er lønnsøkning fastsatt i tariffavtaler. Tariffmessig lønnsøkning kan være generelle tillegg, lavlønnstillegg, garantitillegg, tillegg på minstelønnssatser etc. som følge av sentrale eller forbundsvise forhandlinger.

Lønnsglidning

Lønnsglidning framkommer beregningsmessig som forskjellen mellom total lønnsøkning i en bestemt periode og tariffmessig lønnsøkning i den samme perioden. Lønnsglidningen blir dermed en restpost. Det er et sammensatt lønnsbegrep som bl.a. kan omfatte lønnstillegg som er gitt på de enkelte arbeidsplasser, økt fortjeneste pga. økt akkord eller strukturelle endringer i sysselsettingen, for eksempel gjennom forskyvninger i timeverkene mellom bransjer med ulikt lønnsnivå eller ved endret bruk av skiftarbeid. Tillegg ved lokale forhandlinger i privat sektor og for stillinger med bare lokal lønnsdannelse i kommunene regnes som lønnsglidning. I noen tariffområder er forhandlingsmodellen slik at partene også regner de lokale forhandlingene som en del av den avtalte lønnsøkningen. For ansatte i staten og i kommunene med sentral lønnsdannelse, er tillegg ved lokale forhandlinger normalt en del av rammen fastsatt sentralt. I staten f. eks. kan etatene/virksomhetene overføre penger fra driftsbudsjettet til lønnsmidler. I tillegg kan partene lokalt føre forhandlinger på særlig grunnlag.

I utvalgets rapporter presenteres tall for bidraget fra lønnsglidningen til årslønnsveksten i de store tariffområdene, jf. tabell 1.3 i kapittel 1. Denne tabellen viser dekomponering av årslønnsveksten i bidrag fra overheng fra året før og bidrag fra tarifftillegg og lønnsglidning i beregningsåret. Normalt betyr lønnsglidningen og tarifftilleggene mer for årslønnsveksten enn det som framgår av tabell 1.3 for alle forhandlingsområdene. Dette skyldes at lønnsendringer etter 1. januar i beregningsåret påvirker overhenget til neste år. Endringer med virkning fra 1. januar har derimot ingen overhengsvirkning.

2.2 Grunnlag og metoder for beregning av lønnsnivå og lønnsvekst

A-meldingen nytt datagrunnlag fra 2015

Det er knyttet særlige utfordringer til beregning av lønnsveksten fra 2014 til 2015. Dette skyldes at det i 2015 var overgang til et nytt elektronisk system for bedrifters rapportering av lønn (A-ordningen). Datagrunnlaget fra denne innrapporteringen skal sammenlignes med utvalgsbasert tradisjonell lønnsstatistikk for 2014.

Fra og med 2015 er datagrunnlaget til lønnsstatistikken basert på opplysninger fra A-ordningen som omfatter alle arbeidsgivere både for privat og offentlig sektor. A-ordningen er en samordnet rapportering av lønns- og ansettelsesopplysninger til Skatteetaten, NAV og Statistisk sentralbyrå regulert av a-opplysningsloven. Data blir innhentet elektronisk fra Skatteetaten ved Etatenes fellesforvaltning (EFF).

Alle arbeidsgivere som har betalt ut lønn, kontantytelser eller naturalytelser må levere a-melding. Datamaterialet omfatter dermed alle ansatte i alle foretak med rapporteringsplikt til de nevnte forvaltningsorganene. A-meldingen rapporteres månedlig og omfatter alle kontant- og naturalytelser samt utgiftsgodtgjørelser.

For å sikre god sammenheng til tidligere statistikk, er innholdet i avtalt månedslønn og månedslønn det samme som tidligere.

Det tilstrebes å utarbeide en sammenlignbar lønnsstatistikk fra 2014 til 2015. Dette gjelder blant annet med tanke på tellingstidspunkt, lønnsbegrep, arbeidstid og yrkeskoder. I tillegg tilpasses statistikken utvalgsstørrelser i 2014 innen hver næring.

For NHO-bedrifter og for Virke-bedrifter er sammenligning mellom 2014 og 2015 basert på at metoden brukt i 2014 i hovedsak er kopiert i 2015, med basis i lønnsnivå for «avtalt lønn» fra a-meldingen pr. 1. oktober (septemberlønn med justeringer av ev. etterbetalinger) og reguleringstidspunkter innenfor de enkelte tariffområder, samt bonuser og uregelmessige tillegg over en 9 måneders periode. Lønnsnivå pr. 1. oktober holdes ut året både i 2014 og 2015 i beregningene. I helseforetakene i Spekter-området er årslønnsvekstberegningen basert på lønnsnivået i oktober 2014 justert med utviklingen i den kvartalsvise lønnsindeksen fra 3. kvartal 2014 til 3. kvartal 2015. For øvrige bedrifter har Spekter gjennomført en egen datainnhenting per 1. oktober 2015.

KS samler fortsatt inn data for ansatte i kommuner, fylkeskommuner og ansatte som arbeider i virksomheter som følger tariffavtaler hvor KS/Oslo kommune er part. KS har derfor ingen nye utfordringer i datainnsamlingen. KS har også egen undersøkelse av virkningstidspunkter brukt for lønnstillegg ved lokale forhandlinger.

En utfordring er at bedriftenes klassifisering av lønnskomponenter i 2015, ikke er helt lik som i 2014.

Veksten i bonusutbetalinger er basert på gjennomsnittlig bonus i 9 måneder av 2015 omregnet til 12 måneder, og sammenlignet med tilsvarende fra utvalgsstatistikken i 2014. I tidligere utvalgsstatistikker har man målt bonuser over 12 måneder (hvor man tok med seg bonus fra siste kvartal året før), for å justere for sesong. Bonus for 4. kvartal 2014 er ikke tilgjengelig i datamaterialet fra A-ordningen for 2015 eller fra utvalgsstatistikken i 2014. Tidligere grunnmateriale hadde likevel bonuser for 9 måneder spesifisert, slik at lønnskomponenten er sammenlignbar med 2015. Det som lønnsstatistikken registrerer som utbetalt bonus for ett år, kan være opptjent året før.

Uregelmessige tillegg er knyttet til lønn etter arbeidets art slik som skifttillegg, offshoretillegg etc. I a-meldingen er slike tillegg innberettet på en langt mere detaljert og omfangsrik måte. Elementer i «uregelmessige tillegg» for 2015, er summert og sammenholdt med 2014-materiale. Uregelmessige tillegg er basert på gjennomsnittet av de 9 første månedene av 2015, sammenlignet med tilsvarende for 2014 fra utvalgsstatistikken.

Statistisk sentralbyrå ser for seg en full gjennomgang av lønnsstatistikken når det er kommet inn et datagrunnlag for både 2015 og 2016. Dette for å kunne utnytte materialet fra A-ordningen fullt ut, og ikke være bundet opp av den utvalgsbaserte lønnsstatistikken.

Nærmere omtale av beregninger av årslønn i tabell 1.1

Beregningene av årslønn og lønnsvekst for forhandlingsområdene i tabell 1.1 i kapittel 1 bygger på lønnsstatistikk for de enkelte gruppene, og på opplysninger om lønnstillegg og reguleringstidspunkter i de enkelte år. Beregningene er basert på opplysninger om time- eller månedslønn eksklusive overtidstillegg, men inklusive andre typer tillegg. Månedslønnen består av avtalt lønn, uregelmessige tillegg[5] og bonuser. Derimot inngår ikke fordel ved opsjoner og fordel ved aksjer til underkurs.

Beregningene inneholder de samme lønnskomponentene for alle grupper. Noen av lønnskomponentene som inngår, kan være bransjespesifikke tillegg, slik som f.eks. skifttillegg og ulempetillegg.

For gruppene/tariffområdene i tabell 1.1 beregnes årslønn for alle grupper ved å ta utgangspunkt i lønnsstatistikken for samme periode inneværende år og året før. Økningen i månedslønnen over denne 12-månedersperioden deles i tariffmessig lønnsøkning og lønnsglidning. Tariffmessig lønnsøkning anslås på grunnlag av tariffavtaler og kan fordeles på bestemte tidspunkter i 12-månedersperioden. Lønnsglidningen, som beregnes som en restpost, blir fordelt på ett eller flere tidspunkter for de ulike gruppene, bl.a. ut fra kunnskap om virkningstidspunkt for lokalt avtalte tillegg. Under forutsetning av at det ikke gis sentrale tillegg på slutten av året eller det foreligger andre opplysninger om lønnsutviklingen, legger utvalget til grunn at lønnsnivået på tellingspunktet for lønnsstatistikken holder seg på samme nivå ut året. Deretter kan en beregne et gjennomsnittlig lønnsnivå for det aktuelle året.

Tabell 1.1 i rapporten viser årslønnsberegninger for *forhandlingsområder*. Disse beregningene bruker litt andre prinsipper enn SSBs årslønnsberegninger for *næringsområder* i privat sektor med utgangspunkt i lønnsstatistikken (som for varehandel i alt i vedleggstabell 4.10). Innholdet i lønnsbegrepet er imidlertid det samme og i begge beregningene tas det utgangspunkt i flere årganger av lønnsstatistikken. I SSBs beregninger for næringsområder i privat sektor er det utviklingen i den kvartalsvise lønnsindeksen for avtalt lønn som gir fordelingen av lønnsøkningen gjennom året. De faktiske utbetalingene uavhengig av virkningsdato legges til grunn. I områder der det ikke finnes informasjon fra kvartalsindeksen, benyttes informasjon fra lønnsoppgjørene på samme måte som i forhandlingsområdene i tabell 1.1. Dette gjelder bl.a. for offentlig sektor unntatt helseforetakene og for finansnæringen.

I noen av forhandlingsområdene i tabell 1.1 gjelder beregningen av årslønnsnivå og årslønnsvekst for heltidsansatte. I beregningene før 2015 inngikk som hovedregel de som hadde en avtalt arbeidstid på 33 timer eller mer i uken. I 2015 er som hovedregel heltidsansatte ansatte med stillingsprosent på minst 100. Dette er i sam-

[5] Uregelmessige tillegg omfatter bl.a. tillegg for ubekvem arbeidstid, utkallingstillegg, skifttillegg, smusstillegg, offshoretillegg og andre tillegg som følge av arbeidets art. Uregelmessige tillegg er som regel knyttet til spesielle arbeidsoppgaver eller arbeidstider.

svar med definisjonen av heltid i offisiell lønnsstatistikk. Det skilles ikke der mellom arbeid på skift/turnus og på dagtid. I forbindelse med utarbeiding av tariffstatistikk kan SSB sette andre grenser. For ansatte i staten og kommunene inkl. undervisningssektoren er heltid definert som dellønnsprosent/stillingsandel på 100 prosent. For de statlig eide helseforetakene har en også mulighet for å sette grenser mellom heltid og deltid som i privat sektor.

For å kunne sammenlikne lønn mellom heltids- og deltidsansatte omregnes lønnen til de deltidsansatte til hva den ville vært hvis de jobbet heltid. Lønn per heltidsekvivalent for de deltidsansatte kan da slås sammen med lønnen for de heltidsansatte slik at man kan beregne gjennomsnittlig lønn for alle ansatte. I de fleste tariffområdene og i SSB årslønnsberegninger for ulike næringer, gjøres årslønnsberegningene for heltidsekvivalenter der både heltids- og deltidsansatte inngår.

I noen områder står deltidsansatte for en stor del av årsverkene. I det kommunale og fylkeskommunale tariffområdet arbeider om lag 50 prosent av de ansatte deltid mens andelen er om lag 44 prosent i varehandelen (utfører om lag 1/3 av årsverkene) og om lag 40 prosent blant undervisningspersonale (utfører om lag 1/3 av årsverkene). For de andre gruppene/næringene i tabell 1.1 i kapittel 1 ligger deltidsandelen rundt 20 prosent eller lavere unntatt for helseforetakene hvor andelen ligger rundt 45 prosent.

2.3 Lønn og lønnskostnader

Sammenheng mellom timelønnskostnader og årslønn

Timelønnskostnadene som omtales i kapittel 4.1 utgjør i hovedsak samlede lønnskostnader regnet per utførte timeverk. Lønnskostnadene inkluderer i prinsippet direkte lønnskostnader (alle lønnsutbetalinger inklusive overtidsgodtgjørelse og lønn under sykdom, fødselspermisjoner mv. som betales av arbeidsgiver) og indirekte lønnskostnader (som arbeidsgiveravgift, faktiske og beregnede pensjonsutgifter betalt av arbeidsgiver). Antall utførte timeverk regnes eksklusive fravær, som for eksempel ferie, permisjon og sykefravær, men inklusive overtid.

Det følger av definisjonene ovenfor at bl.a. følgende forhold kan bidra til ulik utvikling i timelønnskostnader og årslønn:

- endringer i overtid
- endringer i sykefravær
- endringer i antall virkedager, f.eks. pga. endringer i bevegelige helligdager og skuddår
- endringer i arbeidsgiveravgift og pensjonspremier
- endret sats for feriepenger

I tillegg til faktorene som er nevnt i strekpunktene ovenfor, vil forskyvninger i sysselsettingen mellom ulike regioner med forskjellig arbeidsgiveravgift bidra til at de samlede timelønnskostnadene for en lønnstakergruppe utvikler seg forskjellig fra årslønnen.

Tabell 2.1 gir en illustrasjon på hvordan ulike faktorer har bidratt til avvik mellom påløpt årslønn og lønnskostnader per utførte timeverk i Norge. I 2013 var veksten i timelønnskostnadene for alle grupper 1,1 prosentpoeng høyere enn veksten i påløpt årslønn. Ifølge foreløpige beregninger for 2014 var veksten i timelønnskostnadene 0,1 prosentpoeng lavere enn veksten i påløpt årslønn, mens veksten var lik i 2015. Det var en virkedag mer i 2015 enn i 2014. Dette trekker timelønnskostnadene ned relativt til påløpt årslønn. I 2015 trakk andre faktorer i motsatt retning. Tallene for 2014 og 2015 er beheftet med usikkerhet som følge av at anslagene for utvikling i overtid, skiftarbeid og trygde- og pensjonspremier (dvs. «Andre arbeidskraftkostnader» i tabell 2.1) bygger på et foreløpig kildemateriale.

Sammenheng mellom lønn per årsverk og årslønn

Tabell 2.2 gir en sammenligning av nivået på påløpt årslønn og lønn per årsverk (tidligere kalt lønn per normalårsverk) for industri, varehandel og offentlig forvaltning slik disse størrelsene er beregnet i nasjonalregnskapet. Også lønnskostnader per årsverk er angitt. Tabell 2.3 viser den prosentvis veksten fra året før for de samme størrelsene.

Som omtalt ovenfor omfatter påløpt årslønn i nasjonalregnskapet fastlønn inklusive etterbetalinger, feriepengetillegg, bonus og uregelmessige tillegg knyttet til arbeidets art, mens naturallønn, overtidslønn og sluttvederlag ikke er inkludert. Lønn per årsverk omfatter alle lønnsutbetalinger til en arbeidstaker, også naturallønn, overtid og sluttvederlag knyttet til individuelle avtaler. Feriepenger føres til året de er påløpt. Lønnskostnadene inkluderer i tillegg til lønnen indirekte kostnader som arbeidsgiveravgift og pensjonskostnader (i tråd med generell regnskapsføring). Når det gjelder lønn og lønnskostnader, er det viktig å være klar over at virksomhetene i staten, helseforetakene og i kommuneforvaltningen benytter litt forskjellige regnskapsprinsipper i regnskapsføringen. Dette slår tydeligst ut i føringen av pen-

Tabell 2.1 Ulike faktorers bidrag til avvik mellom påløpt årslønn og lønnskostnader per utførte timeverk for alle grupper. Bidrag i prosentpoeng.

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014*	2015*
Lønnskostnader pr. time, prosent	5,7	5,5	5,9	4,9	2,6	4,3	4,7	5,0	3,0	2,8
Årslønn, påløpt, prosent	4,1	5,4	6,3	4,2	3,7	4,2	4,0	3,9	3,1	2,8
Avvik i prosentpoeng[1]	1,6	0,1	-0,4	0,7	-1,1	0,1	0,7	1,1	-0,1	0,0
Anslag på bidrag til avvik i prosentpoeng. Endring i[2]:										
– Antall virkedager	0,8	0,0	-0,7	0,4	-0,4	0,0	0,4	0,8	-0,4	-0,4
– Sykefravær	0,2	0,0	0,0	0,2	-0,2	-0,1	-0,1	0,0	0,0	0,0
– Overtid	0,1	-0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
– Naturallønn	0,2	0,0	0,1	0,1	-0,1	0,0	-0,1	0,0	0,0	0,0
– Andre arbeidskraftkostnader (inkl. strukturendringer)	0,3	0,2	0,2	0,0	-0,4	0,2	0,5	0,3	0,3	0,4

* Foreløpige tall

1 Positivt avvik innebærer at timelønnskostnadene øker mer enn påløpt årslønn.

2 Flere virkedager bidrar til lavere timelønnskostnader sammenliknet med årslønn. Økt overtid og naturallønn bidrar motsatt. Økt sykefravær bidrar normalt også til å øke timelønnen relativt til årslønn.

Kilder: Statistisk sentralbyrå og Beregningsutvalget

sjonskostnader. Nasjonalregnskapet utnytter regnskapsinformasjonen slik den kommer til uttrykk gjennom Statistisk sentralbyrås regnskaper for offentlig forvaltning. Flere virksomheter innenfor statsforvaltningen betaler ikke premie for sine ansatte til Statens pensjonskasse (SPK). For disse virksomhetene benyttes pensjonskostnader beregnet av SPK med utgangspunkt i karakteristika ved de ansatte og deres arbeidsforhold (alder, kjønn, ansiennitet, lønnsnivå mv). Frem til hovedrevisjonen av nasjonalregnskapet i 2014 ble underskuddet i SPK inkludert i pensjonskostnadene.

Lønnskostnadene per årsverk i gjennomsnitt for alle grupper lå i overkant av 22 prosent over lønn per årsverk i årene 2006–2011, og avstanden har deretter økt til 23,8 prosent i 2015, jf. tabell 2.2.

Tabellen viser ellers at lønn per årsverk er lavere enn årslønn i offentlig forvaltning. Dette skyldes at summen av overtidslønn og naturallønn ikke er tilstrekkelig til å dekke opp for tapet av lønn knyttet til sykefravær (utover arbeidsgiverperioden). Det er særlig det lave nivået på naturallønn i forvaltning som gir dette resultatet. I de øvrige næringene er lønn per årsverk høyere enn årslønn. Avviket er størst i finansierings- og forsikringsvirksomhet, der lønn per årsverk var 8,5 prosent høyere enn årslønnen i 2015, mens avviket er lavest i varehandel og overnattings- og serveringsvirksomhet med i overkant av 1 prosent. I gjennomsnitt for alle næringer var lønn per årsverk bortimot 2 prosent høyere enn årslønnen.

I tabell 2.4 er lønnskostnadene per årsverk fordelt på lønn, arbeidsgiveravgift og pensjonskostnader mv. I gjennomsnitt utgjør lønnen i overkant av 81 prosent, arbeidsgiveravgiften vel 11 prosent og pensjonskostnader mv. resten. I markedsrettet virksomhet for Fastlands-Norge og industrien utgjør lønnen rundt 84 prosent og pensjonskostnadene mv. rundt 5 prosent, mens for offentlig forvaltning utgjør pensjonskostnader og arbeidsgiveravgift hver vel 11 prosent og lønnen 77–78 prosent av samlede lønnskostnader.

I figur 2.1 sammenlignes lønn per årsverk i offentlig forvaltning med tilsvarende i industrien. Det er forskjell i antall utførte timer bak årsverkene i ulike næringer. Derfor viser figuren også det relative forholdet mellom lønn i offentlig forvaltning og i industrien når man regner per utførte timeverk. Det framgår at lønn per årsverk i offentlig forvaltning utgjorde om lag 88 prosent av lønn per årsverk i industrien i årene 2006–2014, men økte til i overkant av 89 prosent i 2015. Til sammenligning utgjorde lønn per utførte timeverk i forvaltningen bortimot 97 prosent av tilsvarende timelønn i industrien i 2006. Etter å ha kommet opp i 98 prosent i årene 2007 og 2008 har forholdstallet stabilisert seg på rundt 97 prosent.

En tilsvarende sammenligning av lønnskostnader per årsverk og per timeverk for offentlig forvaltning og industri er vist i figur 2.2. Over den

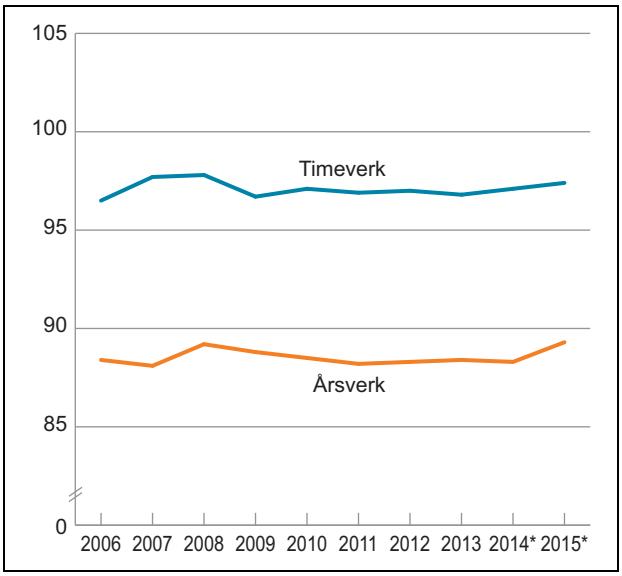

Figur 2.1 Lønn per årsverk og timeverk i offentlig forvaltning sammenlignet med lønn per årsverk og timeverk i industrien. Lønn per årsverk/timeverk i industrien =100.

* Foreløpige tall.
Kilde: Nasjonalregnskapet. Statistisk sentralbyrå

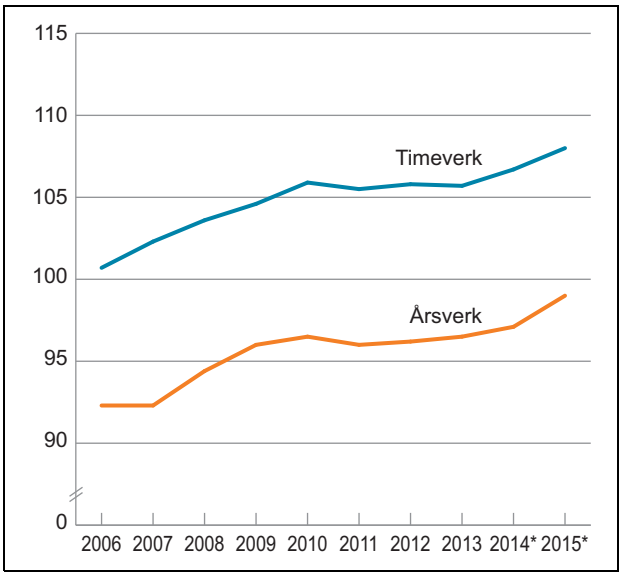

Figur 2.2 Lønnskostnad per årsverk og timeverk i offentlig forvaltning sammenlignet med lønnskostnad per årsverk og timeverk i industrien. Lønnskostnad per årsverk/timeverk i industrien =100.

* Foreløpige tall.
Kilde: Nasjonalregnskapet. Statistisk sentralbyrå

tiårsperioden som figuren viser, har lønnskostnadene per årsverk i forvaltningen nærmet seg industriens noe fra å utgjøre vel 92 prosent av lønnskostnadene i industrien i 2006 til 99 prosent i 2015. Tabell 2.3 viser en relativt sterk vekst i lønnskostnadene per årsverk i offentlig forvaltning i 2015. Det kan i sin helhet henføres til kraftig vekst i pensjonskostnadene i helseforetakene på grunn av en betydelig reduksjon i anvendt diskonteringsrente fra 2014 til 2015.

Når det gjelder lønnskostnader per timeverk er disse høyere i offentlig forvaltning enn i industrien. Det relative forholdstallet økte over perioden som måles her, fra 1 prosent høyere i 2006 til 8 prosent høyere i 2015.

Tabell 2.2 Lønnsnivå og lønnskostnader per årsverk. 1000 kroner.

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014*	2015*
Totalt										
Årslønn, påløpt	359,7	379,1	403,2	420,2	435,7	453,9	472,0	490,6	505,6	519,7
Lønn per årsverk[1]	370,3	389,0	410,4	425,3	442,3	461,4	480,8	500,6	515,1	528,2
Lønnskostnader per årsverk	452,6	476,7	503,8	521,3	540,1	564,5	591,2	616,7	636,0	654,1
Industri										
Årslønn, påløpt			407,1	425,1	441,6	458,8	478,4	497,1	513,0	527,5
Lønn per årsverk[1]	389,3	407,9	425,5	445,4	466,3	486,5	507,4	525,8	543,3	554,2
Lønnskostnader per årsverk	473,7	496,2	514,6	527,8	548,1	574,1	601,6	625,2	645,9	659,2
Varehandel og reparasjon av motorvogner										
Årslønn, påløpt			372,6	384,7	397,1	411,4	425,2	440,0	452,3	464,7
Lønn per årsverk[1]	347,8	361,4	377,1	386,3	401,9	417,5	431,5	449,3	459,1	468,8
Lønnskostnader per årsverk	414,1	433,3	452,6	463,5	481,1	497,9	517,0	538,2	549,8	561,5
Bygge- og anleggsvirksomhet										
Årslønn, påløpt			395,3	414,4	424,2	439,2	453,6	469,4	483,1	496,0
Lønn per årsverk[1]	374,4	393,3	416,3	428,8	440,5	458,7	475,0	493,2	507,4	520,6
Lønnskostnader per årsverk	436,8	459,6	492,6	505,4	523,1	545,1	566,7	587,0	604,0	619,7
Overnattings- og serverings-virksomhet										
Årslønn, påløpt			297,1	307,8	319,3	328,7	337,9	348,5	356,3	363,4
Lønn per årsverk[1]	286,2	290,1	298,9	306,7	320,3	330,6	341,0	352,9	361,2	368,7
Lønnskostnader per årsverk	327,5	335,5	346,2	356,7	373,5	386,4	399,5	413,1	422,8	431,6
Finansierings- og forsikrings-virksomhet										
Årslønn, påløpt			575,4	572,4	610,8	651,2	656,0	692,7	727,5	753,2
Lønn per årsverk[1]	529,3	565,5	607,7	605,0	644,0	687,1	712,6	751,3	789,3	816,8
Lønnskostnader per årsverk	662,4	725,3	769,4	771,5	803	842,7	885,9	930,1	982,0	1021,3
Offentlig forvaltning										
Årslønn, påløpt			390,1	407,8	424,0	441,4	460,6	477,8	493,6	508,9
Lønn per årsverk[1]	344,2	359,3	379,5	395,3	412,5	429,2	447,8	464,7	479,6	494,9
Lønnskostnader per årsverk	437,0	457,9	485,9	506,9	528,7	551,3	578,9	603,2	627,0	652,6
Lønnskostnader per årsverk inkludert premieavvik[2]	440,1	462,0	492,1	510,7	533,9	551,8	585,4	602,6	632,2	-

* Foreløpige tall.
1 Tidligere kalt lønn per normalårsverk.
2 Omfatter såkalte premieavvik i kommunene. Dette er definert som avvik mellom netto pensjonskostnad og betalt pensjonspremie.
Kilde: Nasjonalregnskapet, Statistisk sentralbyrå

Tabell 2.3 Gjennomsnittlig vekst i årslønn, lønn per årsverk og lønnskostnader per årsverk. Prosentvis vekst fra året før.

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014*	2015*
Totalt										
Årslønn, påløpt	4,1	5,4	6,3	4,2	3,7	4,2	4,0	3,9	3,1	2,8
Lønn per årsverk[1]	4,1	5,1	5,5	3,6	4,0	4,3	4,2	4,1	2,9	2,5
Lønnskostnader per årsverk	4,2	5,3	5,7	3,5	3,6	4,5	4,7	4,3	3,1	2,8
Industri										
Årslønn, påløpt				4,4	3,9	3,9	4,3	3,9	3,2	2,8
Lønn per årsverk[1]	5,2	4,8	4,3	4,7	4,7	4,3	4,3	3,6	3,3	2,0
Lønnskostnader per årsverk	5,7	4,7	3,7	2,6	3,9	4,7	4,8	3,9	3,3	2,1
Varehandel og reparasjon av motorvogner										
Årslønn, påløpt				3,2	3,2	3,6	3,4	3,5	2,8	2,7
Lønn per årsverk[1]	3,6	3,9	4,3	2,4	4,1	3,9	3,4	4,1	2,2	2,1
Lønnskostnader per årsverk	4,4	4,6	4,5	2,4	3,8	3,5	3,8	4,1	2,2	2,1
Bygge- og anleggsvirksomhet										
Årslønn, påløpt				4,8	2,4	3,5	3,3	3,5	2,9	2,7
Lønn per årsverk[1]	3,1	5,1	5,8	3,0	2,7	4,1	3,6	3,8	2,9	2,6
Lønnskostnader per årsverk	3,7	5,2	7,2	2,6	3,5	4,2	4,0	3,6	2,9	2,6
Overnattings- og serveringsvirksomhet										
Årslønn, påløpt				3,6	3,7	3,0	2,8	3,1	2,2	2,0
Lønn per årsverk[1]	0,1	1,4	3,0	2,6	4,4	3,2	3,1	3,5	2,3	2,1
Lønnskostnader per årsverk	0,9	2,4	3,2	3,0	4,7	3,4	3,4	3,4	2,3	2,1
Finansierings- og forsikrings-virksomhet										
Årslønn, påløpt				-0,5	6,7	6,6	0,7	5,6	5,0	3,5
Lønn per årsverk1	8,0	6,8	7,5	-0,4	6,4	6,7	3,7	5,4	5,1	3,5
Lønnskostnader per årsverk	6,5	9,5	6,1	0,3	4,1	4,9	5,1	5,0	5,6	4,0
Offentlig forvaltning										
Årslønn, påløpt				4,5	4,0	4,1	4,3	3,7	3,3	3,1
Lønn per årsverk[1]	3,4	4,4	5,6	4,2	4,4	4,1	4,3	3,8	3,2	3,2
Lønnskostnader per årsverk	3,0	4,8	6,1	4,3	4,3	4,3	5,0	4,2	3,9	4,1
Lønnskostnader per årsverk, inkludert premieavvik[2]	3,8	5,0	6,5	3,8	4,5	3,3	6,1	2,9	4,9	–

* Foreløpige tall.
1 Tidligere kalt lønn per normalårsverk
2 Omfatter såkalte premieavvik i kommunene. Dette er definert som avvik mellom netto pensjonskostnad og betalt pensjonspremie.
Kilde: Nasjonalregnskapet, Statistisk sentralbyrå

Tabell 2.4 Lønnskostnader per årsverk i 1000 kroner, og fordeling på kostnadstype i prosent

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014*	2015*
Totalt										
Lønnskostnader per årsverk	452,6	476,7	503,8	521,3	540,1	564,5	591,2	616,7	636,0	654,1
– Lønn	81,8	81,6	81,5	81,6	81,9	81,7	81,3	81,2	81,0	80,7
– Arbeidsgiveravgift	11,5	11,3	11,4	11,4	11,5	11,4	11,5	11,4	–	–
– Pensjonskostnader mv.	6,7	7,1	7,2	7	6,6	6,9	7,2	7,4	–	–
Markedsrettet virksomhet Fastlands-Norge										
Lønnskostnader per årsverk	455,9	480,3	504,4	519,4	537,0	561,0	586,4	611,2	628,7	644,5
– Lønn	83,3	83,0	83,2	83,5	84,0	83,8	83,4	83,4	83,4	83,3
– Arbeidsgiveravgift	11,7	11,5	11,4	11,1	11,5	11,5	11,5	11,5	–	–
– Pensjonskostnader mv.	5,1	5,5	5,5	5,4	4,5	4,7	5,0	5,1	–	–
Herav industri										
Lønnskostnader per årsverk	473,7	496,2	514,6	527,8	548,1	574,1	601,6	625,2	645,9	659,2
– Lønn	82,2	82,2	82,7	84,4	85,1	84,7	84,4	84,1	84,1	84,1
– Arbeidsgiveravgift	11,2	11,1	11,2	11,0	10,9	11,0	11,1	11,1	–	–
– Pensjonskostnader mv.	6,6	6,7	6,2	4,6	4,0	4,2	4,5	4,8	–	–
Offentlig forvaltning										
Lønnskostnader per årsverk	437,0	457,9	485,9	506,9	528,7	551,3	578,9	603,2	627,0	652,6
– Lønn	78,8	78,5	78,1	78,0	78,0	77,9	77,4	77,0	76,5	75,8
– Arbeidsgiveravgift	11,2	11,1	11,5	11,9	11,4	11,2	11,3	11,2	–	–
– Pensjonskostnader mv.	10,0	10,4	10,4	10,1	10,6	11,0	11,4	11,8	–	–
Offentlig forvaltning, inkludert premieavvik[1]										
Lønnskostnader per årsverk	440,1	462,0	492,1	510,7	533,9	551,8	585,4	602,6	632,2	–
– Lønn	78,8	78,5	78,1	78,0	78,0	77,9	77,4	77,0	76,5	–
– Arbeidsgiveravgift	11,2	11,1	11,5	11,9	11,4	11,2	11,3	11,2	–	–
– Pensjonskostnader mv.	10,7	11,3	11,7	10,8	11,6	11,1	12,5	11,7	–	–

* Foreløpige tall.

[1] Omfatter såkalte premieavvik i kommunene, fratrukket årets amortiserte premieavvik. Dette er definert som avvik mellom netto pensjonskostnad og betalt pensjonspremie.

Kilde: Nasjonalregnskapet, Statistisk sentralbyrå

Vedlegg 3

Kursutviklingen for norske kroner

Dette vedlegget gir en omtale av utviklingen i kronekursen de siste ti årene. En omtale av valutakursutviklingen lenger tilbake i tid gis i NOU-rapport 2003:10.

Kronekursindekser

Industriens effektive valutakurs er en nominell effektiv kronekurs beregnet på grunnlag av kursene på den norske kronen mot valutaene for Norges 25 viktigste handelspartnere (geometrisk gjennomsnitt veid med OECDs løpende konkurransevekter, beregnet som en kjedet indeks). Indeksen er satt lik 100 i 1990. Fallende indeksverdi betyr en styrking av kronekursen.

Den importveide valutakursindeksen (I44) er et geometrisk gjennomsnitt av 44 valutakurser. Vektene er beregnet på grunnlag av Norges vareimport fra 44 land. Indeksen er satt lik 100 i 1995. Fallende indeksverdi betyr en styrking av kronekursen. Indeksen er beregnet etter samme prinsipp som konkurransekursindeksen.

Utviklingen i de to valutakursindeksene de siste ti årene er illustrert i figur 3.1 og tabell 3.1 nedenfor.

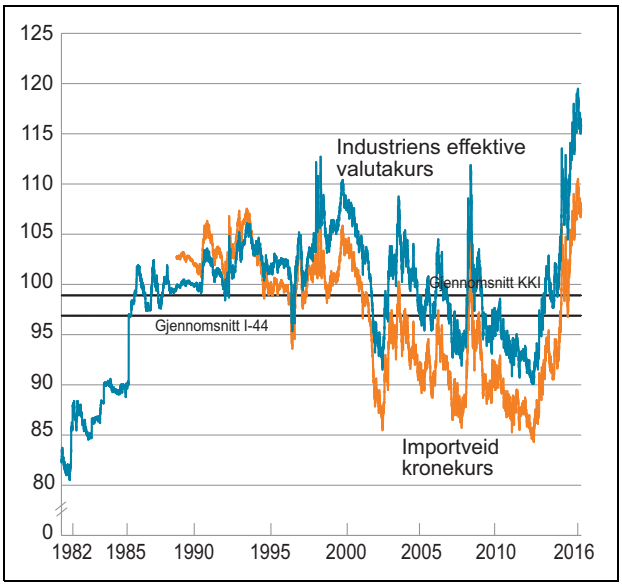

Figur 3.1 Industriens effektive valutakurs og importveid kronekurs. Fallende kurve angir sterkere kronekurs

Kilde: Macrobond

Utviklingen i kronekursen

Kronen styrket seg fra starten av 2006 til sommeren 2008, perioden sett under ett, jf. figur 3.1. Høsten 2008 bidro den internasjonale finanskrisen til store svingninger i både rente- og valutamarkedene. I andre halvår av 2008 svekket kronen seg med drøyt 18 prosent. Gjennom 2009 ble imidlertid mye av denne svekkelsen reversert, og ved utgangen av 2009 var kronen i overkant av 13 prosent sterkere enn ved starten av året.

I perioden 2010–2012 styrket kronen seg med i gjennomsnitt vel 2½ prosent per år. Kronestyrkingen må ses i sammenheng med at økonomien i Norge utviklet seg sterkere enn hos våre handelspartnere, og at rentenivået i Norge var høyere, jf. figur 3.4.

Siden starten av 2013 har kronen svekket seg markert. Målt ved konkurransekursindeksen var kronen i midten av mars 2016 om lag 28 prosent svakere enn ved inngangen til 2013 og 17 prosent svakere enn gjennomsnittet for de siste 10 årene.

Tabell 3.1 Kronekursen. Prosentvis endring fra året før[1]

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Industriens effektive valutakurs (KKI)	0,5	-1,7	-0,5	2,9	-4,2	-1,9	-1,6	3,0	6,1	10,7
Importveid valutakurs (I-44)	0,7	-1,8	0,0	3,3	-3,7	-2,4	-1,1	2,2	5,3	10,5

[1] Et positivt endringstall innebærer en effektiv svekkelse av norske kroner målt ved hhv. industriens effektive valutakurs og den importveide valutakursen.

Kilder: Statistisk sentralbyrå, OECD, Eurostat og Beregningsutvalget

Det har aldri hendt tidligere at kronen målt ved konkurransekursindeksen har svekket seg så mye i løpet av en tilsvarende tidsperiode, jf. figur 3.1[1]. Den kraftige svekkelsen av kronen har inntruffet samtidig som oljeprisen har falt markert, jf. omtale i kapittel 3. Som årsgjennomsnitt var kronesvekkelsen 6 prosent i 2014 og nesten 11 prosent i 2015, målt ved konkurransekursindeksen.

Figur 3.2 viser utviklingen i norske kroner per euro og dollar de siste ti årene. Målt mot euro var kronen i midten av mars 2016 nesten 16 prosent svakere enn gjennomsnittet de siste ti årene. Målt mot dollar var kronen hele 37 prosent svakere. Det har vært betydelige svingninger i perioden.

Den norske kronen har svekket seg markert mot den svenske kronen de siste årene, jf. figur 3.3. I midten av mars 2016 var den norske kronen 15 prosent svakere enn gjennomsnittet for de siste ti årene. Det har vært store svingninger gjennom perioden.

Utviklingen i renten

I perioden 2004–2007 var det høy vekst i norsk økonomi, og Norges Bank satte opp styringsrenten gradvis. Pengemarkedsrenten med tremåneders løpetid nådde sitt høyeste nivå i begynnelsen av oktober 2008, da den var på nesten 8 prosent, jf. figur 3.4. Utover høsten 2008 eskalerte uroen i finansmarkedene, og Norges Bank reduserte der-

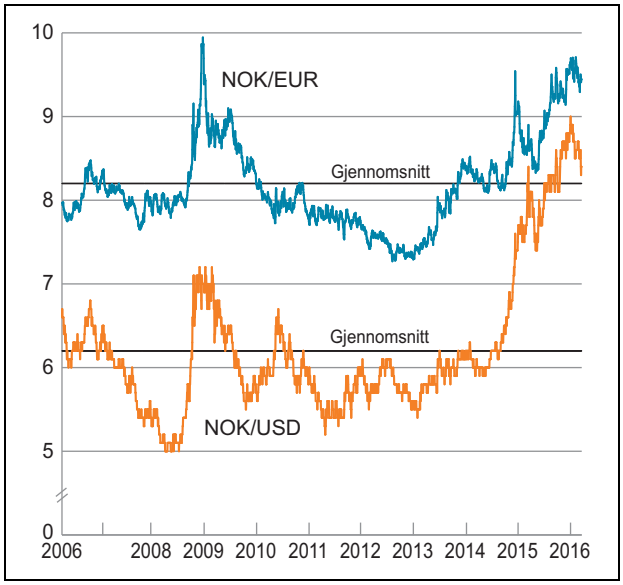

Figur 3.2 Utviklingen i norske kroner per euro og dollar. Fallende kurve angir sterkere kronekurs

Kilde: Macrobond

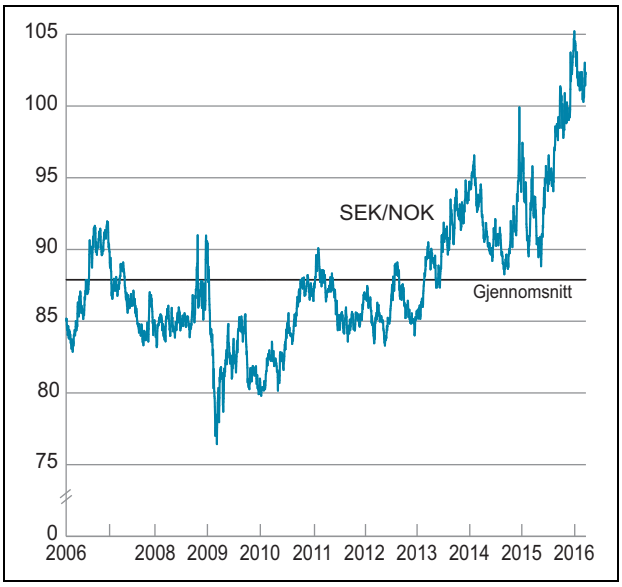

Figur 3.3 Utviklingen i norske kroner per svenske kroner. Fallende kurve angir sterkere kronekurs

Kilde: Macrobond

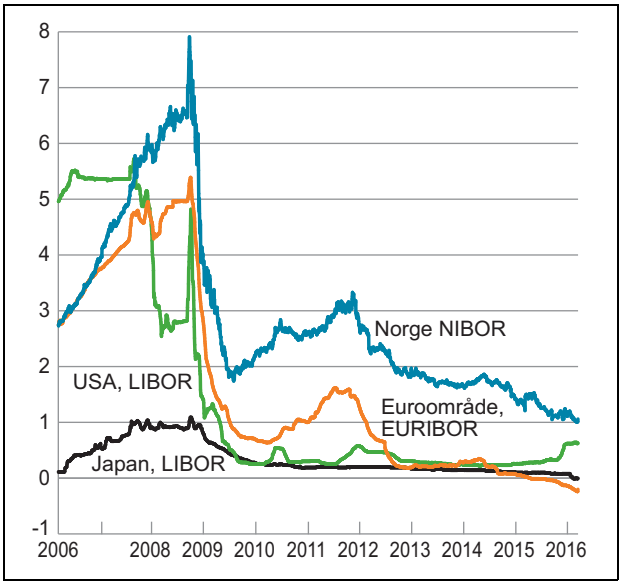

Figur 3.4 Tremåneders pengemarkedsrente i Norge og hos noen av handelspartnerne. Prosent.

Kilde: Macrobond

for styringsrenten markert. Sommeren 2009 var pengemarkedsrenten med tremåneders løpetid kommet ned i rundt 1¾ prosent. Som følge av at veksten tok seg opp i norsk økonomi valgte Norges Bank å øke styringsrenten gradvis i perioden 2009–2011 og pengemarkedsrenten tok seg derfor litt opp igjen. Svekkede utsikter for norsk økonomi, blant annet som følge av svakere utsikter for petroleumsinvesteringene og fall i oljeprisen

[1] Tallene for konkurransekursindeksen strekker seg tilbake til desember 1981.

har bidratt til ny rentenedgang. Pengemarkedsrenten med tre måneders løpetid er nå på 1¼ prosent, og prisene i terminmarkedet indikerer forventninger om videre nedgang framover. Renteutviklingen i Norge de siste ti årene har i stor grad hatt samme forløp som hos våre handelspartnere, men renten i Norge har gjennomgående vært høyere.

Vedlegg 4

Tabellvedlegg

Tabell 4.1 Skattesatser og beløpsgrenser for inntektsårene 2010–2016

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
a. Trygdeavgift pst.							
Lønnsinntekt, pst.	7,8	7,8	7,8	7,8	8,2	8,2	8,2
Primærnæringsinntekt[1], pst.	7,8	7,8	11,0	11,0	11,4	11,4	11,4
Annen næringsinntekt, pst.	11,0	11,0	11,0	11,0	11,4	11,4	11,4
Pensjonsinntekt	3,0	4,7	4,7	4,7	5,1	5,1	5,1
b. Trinnskatt (toppskatt t.o.m. 2015)							
Trinn 1							
Sats, pst.							0,44
Innslagspunkt							159 800
Trinn 2							
Sats, pst.							1,7
Innslagspunkt							224 900
Trinn 3 (tidl trinn 1 i toppskatten)							
Sats[2], pst.	9,0	9,0	9,0	9,0	9,0	9,0	10,7
Innslagspunkt	456 400	471 200	490 000	509 600	527 400	550 550	565 400
Trinn 4 (tidl trinn 2 i toppskatten)							
Sats, pst.	12,0	12,0	12,0	12,0	12,0	12,0	13,7
Innslagspunkt	741 700	765 800	796 400	828 300	857 300	885 600	909 500
Skatter på alminnelig inntekt							
c. Kommune, fylkes- og fellesskatt							
Finnmark og Nord- Troms, pst.	24,5	24,5	24,5	24,5	23,5	23,5	21,5
Landet ellers, pst.	28,0	28,0	28,0	28,0	27,0	27,0	25,0
d. Maksimale marginale skattesatser							
Lønnsinntekt (ekskl. arbeidsgiveravgift), pst.	47,8	47,8	47,8	47,8	47,2	47,2	46,9
Primærnæringsinntekt[1], pst.	47,8	47,8	51,0	51,0	50,4	50,4	50,1
Annen næringsinntekt, pst.	51,0	51,0	51,0	51,0	50,4	50,4	50,1
Standardfradrag mv.							
e. Personfradrag							
Klasse 1, kr	42 210	43 600	45 350	47 150	48 800	50 400	51 750
Klasse 2, kr[3]	84 420	87 200	90 700	94 300	72 000	74 250	76 250
f. Minstefradrag for lønnsinntekt							
Sats, pst.	36,0	36,0	38,0	40,0	43,0	43,0	43,0
Øvre grense, kr	72 800	75 150	78 150	81 300	84 150	89 050	91 450
Nedre grense, kr	4 000	4 000	4 000	4 000	4 000	4 000	4 000

Tabell 4.1 Skattesatser og beløpsgrenser for inntektsårene 2010–2016

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
g. Minstefradrag for pensjonsinntekt							
Sats, pst.	26,0	26,0	26,0	26,0	27,0	29,0	29,0
Øvre grense, kr	60 950	62 950	65 450	68 050	70 400	72 200	73 600
Nedre grense, kr	4 000	4 000	4 000	4 000	4 000	4 000	4 000
h. Lønnsfradrag[4], kr	31 800	31 800	31 800	31 800	31 800	31 800	31 800
i. Særfradrag for alder, kr	19 368						
j. Særfradrag for uførhet, kr	19 368	32 000	32 000	32 000	32 000		
k. Særskilt skattefradrag for pensjonister							
Maksimalt beløp, kr		28 150	29 300	30 300	30 000	30 800	29 880
Innslagspunkt trinn 1, kr		158 650	165 000	170 750	175 900	180 800	184 800
Nedtrappingssats trinn 1, pst.		15,3	15,3	15,3	15,3	15,3	15,3
Innslagspunkt trinn 2, kr		242 000	251 700	259 800	266 900	273 650	278 950
Nedtrappingssats trinn 2, pst.		6,0	6,0	6,0	6,0	6,0	6,0
j.Skattebegrensningsregelen[5]							
Avtrappingssats, pst.	55,0	55,0	55,0	55,0	55,0	55,0	55,0
Skattefri nettoinntekt							
Enslige, kr	113 700	117 400	122 100	127 000	131 400	135 700	139 400
Ektepar, kr	206 700						
Gifte[6], kr		107 600	112 200	116 700	120 800	124 800	128 150
l. Foreldrefradrag (for barn under 12 år)							
Øvre grense, ett barn, kr	25 000	25 000	25 000	25 000	25 000	25 000	25 000
Øvre grense, to barn, kr	40 000	40 000	40 000	40 000	40 000	40 000	40 000
Øvre grense, tre barn, kr	55 000	55 000	55 000	55 000	55 000	55 000	55 000
Øvre grense, fire barn, kr	70 000	70 000	70 000	70 000	70 000	70 000	70 000
Osv.							
n. Barnetrygd[7]							
Generell sats per barn, kr	11 640	11 640	11 640	11 640	11 640	11 640	11 640
Ekstra barnetrygd i Finnmark og Nord-Troms, kr[8]	3 840	3 840	3 840	3 840			

1 Næringsdrivende innenfor fiske og fangst samt barnepass i eget hjem (barn under 12 år eller med særlig behov for omsorg og pleie) har 8,2 pst. trygdeavgift på næringsinntekten. Lavere trygdeavgiftssats for fiske og fangst har sammenheng med at disse næringene betaler produktavgift som blant annet skal dekke differansen mellom 8,2 pst. og 11,4 pst. trygdeavgift.

2 For skattytere i Nord-Troms og Finnmark er satsen 8,7 pst.

3 Skattytere med forsørgeransvar for ektefelle skattlegges i klasse 2.

4 Skattyter må velge mellom minstefradrag og lønnsfradrag.

5 Fra 2015 gjelder skattebegrensningsregelen kun pensjon eller overgangsstønad til en tidligere familiepleier eller gjenlevende ektefelle.

6 Gifte uføre som mottar ektefelletillegg, har en skattefri nettoinntekt som tilsvarer det dobbelte av den skattefrie nettoinntekten for øvrige gifte, dvs. 241 600 kroner i 2014.

7 Enslige forsørgere får barnetrygd for et barn mer enn det de har. Enslige forsørgere med full overgangsstønad får dessuten 7 920 kroner ekstra for barn 0–3 år.

8 Avviklet fra 1. april 2014.

Kilde: Finansdepartementet.

Tabell 4.2 Utvikling i grunnbeløpet (G), minstepensjonene for enslige og ektepar og pensjonen til enslige unge uføre i perioden 1.1.1995 – 30.4.2016. Kroner og målt i antall G

		Årlig minstepensjon for enslig		Årlig minstepensjon for ektepar		Årlig pensjon til enslige unge uføre[1]	
	Grunnbeløpet	Kroner	Antall G	Kroner	Antall G	Kroner	Antall G
1.01.95–30.04.95[2]	38 080	61 512	1,62	103 992	2,73	90 852	2,39
1.05.95–30.04.96	39 230	63 372	1,62	107 136	2,73	93 600	2,39
1.05.96–30.04.97	41 000	66 240	1,62	111 984	2,73	97 836	2,39
1.05.97–30.04.98[3]	42 500	69 360	1,63	117 456	2,76	101 412	2,39
1.05.98–30.04.99[4]	45 370	81 360	1,79	140 040	3,09	108 252	2,39
1.05.99–30.04.00	46 950	84 204	1,79	144 912	3,09	112 032	2,39
1.05.00–30.04.01	49 090	88 032	1,79	151 512	3,09	117 132	2,39
1.05.01–30.04.02	51 360	92 100	1,79	158 532	3,09	122 544	2,39
1.05.02–30.04.03	54 170	97 140	1,79	167 208	3,09	129 252	2,39
1.05.03–30.04.04	56 861	101 964	1,79	181 200[5]	3,19	135 660	2,39
1.05.04–30.04.05	58 778	105 408	1,79	190 240[6]	3,24	140 244	2,39
1.05.05–30.04.06	60 699	108 852	1,79	199 512[7]	3,29	144 828	2,39
1.05.06–30.04.07	62 892	112 788	1,79	206 712	3,29	150 060	2,39
1.05.07–30.04.08	66 812	119 820	1,79	219 600	3,29	159 420	2,39
1.05.08–30.04.09[8]	70 256	136 296	1,94	251 496	3,58	173 532[9]	2,47
1.05.09–30.04.10[10]	72 881	143 568	1,97	265 272	3,64	180 012	2,47
1.05.10–30.04.11[11]	75 641	151 272	2,00	279 864	3,70	186 828	2,47
1.05.11–30.04.12[12]	79 216	157 639	1,99	291 644	3,68	195 660	2,47
1.05.12–30.04.13	82 122	162 615	1,98	300 850	3,66	202 848	2,47
1.05.13–30.04.14	85 245	167 963	1,97	310 744	3,65	210 564	2,47
1.05.14–31.12.14	88 370	173 274	1,96	320 570	3,63	218 268	2,47
1.01.15–30.04.15	88 370	173 274	1,96	320 570	3,63	257 157[13]	2,91
1.05.15–30.04.16	90 068	175 739	1,95	325 132	3,61	262 098	2,91

1 Personer som er født uføre eller har blitt uføre før fylte 26 år har rett til en garantert minstetilleggspensjon fra folketrygden. Pensjon tidligst fra 1.1.92. Uførepensjonen er beregnet ut i fra 3,3 i sluttpoengtall og en pensjonsprosent på 42 pst.

2 Heving av særtilleggssatsen fra 1.1.95. Ordinær sats utgjør 61,55 pst. av grunnbeløpet.

3 Heving av særtilleggssatsen fra 1.5.97. Ordinær sats utgjør 63,2 pst. av grunnbeløpet.

4 Heving av særtilleggssatsen fra 1.5.98. Ordinær sats utgjør 79,33 pst. av grunnbeløpet.

5 Heving av grunnpensjon for ektepar fra 1.5. 2003. Hver ektefelle mottar en grunnpensjon på 0,8 G.

6 Heving av grunnpensjon for ektepar fra 1.5. 2004. Hver ektefelle mottar en grunnpensjon på 0,825 G.

7 Heving av grunnpensjon for ektepar fra 1.5. 2005. Hver ektefelle mottar en grunnpensjon på 0,85 G

8 Heving av særtilleggssatsen fra 1.5.2008. Ordinær sats utgjør 94 pst. av grunnbeløpet.

9 Antatt framtidig pensjonspoeng hevet fra 3,3 til 3,5 fra 1.5.2008.

10 Heving av særtilleggssatsen fra 1.5.09. Ordinær sats utgjør 97 pst. av grunnbeløpet.

11 Heving av særtilleggssatsen fra 1.5.10. Ordinær sats utgjør 100 pst. av grunnbeløpet.

12 Fra og med 1.5.2011 er satsene for minste pensjonsnivå for alderspensjonister regulert i samsvar med lønnsveksten og deretter justert for effekten av levealdersjusteringen, mens minstepensjon for uførepensjonister er regulert i samsvar med grunnbeløpet (lønnsveksten).

13 Fra 1.01.2015 er uførepensjon endret til uføretrygd og blir skattlagt som lønn. For å føre videre nivået etter skatt, er minstesatsene økt.

Kilde: Arbeids- og sosialdepartementet

Tabell 4.3 Timelønnskostnader i industrien hos Norges handelspartnere i nasjonal valuta. Prosentvis vekst fra året før

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Tyskland	2,7	1,8	0,9	2,6	0,8	2,5	4,8	3,1	2,5	3,1
Sverige	1,6	7,2	1,5	6,6	-1,4	1,4	4,8	2,0	2,7	2,3
Storbritannia	3,3	4,0	4,7	2,2	0,0	1,4	2,1	1,4	2,3	2,2
Nederland	2,6	2,5	4,1	1,6	0,8	0,8	2,3	3,7	3,3	1,2
USA	0,8	5,7	1,6	4,6	1,5	2,2	0,7	2,1		
Kina										
Danmark	1,6	6,3	5,2	4,3	3,4	3,3	1,3	0,6	1,6	1,7
Frankrike	3,5	2,6	2,5	0,0	3,3	4,7	3,0	1,5	1,3	1,3
Belgia	2,6	2,5	5,7	2,3	2,3	3,7	2,1	2,1	1,2	0,2
Polen	5,8	10,2	9,2	5,2	3,1	4,8	5,1	3,8	4,7	4,4
Italia	2,4	2,4	2,3	3,8	3,6	2,8	2,7	2,7	0,5	0,4
Russland										
Spania	4,0	4,7	3,7	6,4	0,7	1,3	2,6	0,6	0,6	-0,6
Sør Korea	8,6	9,2	2,4	3,5	8,0	2,6	8,7	4,2		
Finland	3,2	2,3	3,8	5,8	-2,7	4,2	2,7	2,6	1,9	1,6
Japan	1,0	0,0	1,0	-1,0	-1,0	2,9	-0,9	0,0		
Canada	1,7	3,4	2,4	-2,4	5,7	1,5	1,5	2,2		
Sveits	2,7	1,8	1,7	2,6	-2,5	0,9	6,8	2,4		
Tsjekkia	6,0	7,8	4,6	4,4	0,0	3,6	2,9	2,8	3,2	2,1
Singapore	-0,9	8,3	12,8	-4,5	4,0	9,9	3,5	-0,7		
Brasil	6,5	6,1	12,1	5,1	8,3	10,4	9,0	9,0		
Østerrike	3,7	3,5	4,3	5,7	-1,6	3,1	4,6	2,2	2,8	2,4
Irland	4,4	7,1	6,0	6,3	1,2	0,6	2,9	0,0	2,1	-0,8
Tyrkia										
Taiwan	2,7	2,6	1,7	-6,7	2,7	4,3	1,7	0,0		
Norges handelspartnere	2,7	4,2	3,2	3,2	1,2	2,5	3,2	2,2	2,3	2,0
Memo: Norge	6,2	3,8	5,1	4,1	2,2	4,5	4,9	5,1	2,8	2,6

Kilder: Conference Board, Eurostat, Statistisk sentralbyrå og Beregningsutvalget

Tabell 4.4 Lønnskostnader per ansatt i hele økonomien hos Norges handelspartnere i nasjonal valuta. Prosentvis vekst fra året før

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Tyskland	1,0	0,9	2,1	0,2	2,6	3,0	2,5	1,8	2,6	2,9	2,8
Sverige	3,1	5,3	3,7	2,7	2,2	3,2	3,0	2,0	2,1	3,2	4,1
Storbritannia	6,0	5,4	0,5	2,4	3,2	1,1	1,7	1,5	0,8	2,4	3,4
Nederland	1,6	3,2	3,8	2,4	0,4	1,8	2,1	2,0	2,0	0,2	2,5
USA	4,0	4,2	2,8	0,8	2,9	2,6	2,4	1,0	2,6	1,7	2,4
Kina											
Danmark	3,6	3,8	3,9	2,8	3,2	1,4	1,5	1,3	1,6	2,1	1,8
Frankrike	3,2	2,5	2,6	1,6	2,8	2,3	2,2	1,6	1,3	1,3	2,1
Belgia	3,6	3,5	3,7	1,1	1,4	3,2	3,3	2,5	0,9	0,5	0,6
Polen	2,1	5,1	9,0	3,3	6,6	5,3	3,6	1,7	1,6	3,3	3,5
Italia	2,3	2,1	2,9	0,5	2,3	1,1	-1,1	0,9	0,8	1,0	1,1
Russland											
Spania	3,3	4,6	6,7	4,5	0,2	0,6	-1,8	0,7	-0,8	0,3	1,0
Sør Korea	3,7	4,6	3,9	2,2	3,8	3,7	3,2	2,2	2,3	1,8	2,8
Finland	3,4	3,3	4,3	2,0	2,2	3,6	2,8	1,3	1,4	1,2	1,2
Japan	-0,9	-1,3	0,3	-3,8	-0,1	0,4	0,4	-0,1	0,7	0,7	1,7
Canada	4,8	3,4	3,1	1,8	1,4	3,5	3,2	2,3	2,7	2,1	2,8
Sveits	2,0	3,2	1,9	1,1	0,1	1,5	0,9	0,4	0,0	0,6	0,1
Tsjekkia	5,9	6,2	4,1	-0,6	3,3	2,8	1,7	-0,3	1,5	3,0	3,9
Singapore											
Brasil											
Østerrike	3,0	3,0	3,3	1,6	1,0	2,1	2,7	2,2	1,8	1,6	1,1
Irland	4,3	5,8	4,0	-1,1	-4,5	1,2	0,0	-0,7	1,7	2,0	3,4
Tyrkia											
Taiwan											
Norges handelspartnere	3,1	3,5	2,9	1,6	2,3	2,4	2,1	1,6	1,7	2,0	2,6
Memo:											
Norge	5,5	6,3	6,2	3,4	3,1	4,7	4,6	4,4	3,4	2,8	2,8
Euroområdet	2,5	2,7	3,4	1,5	1,8	1,8	1,0	1,4	1,3	1,5	1,9
OECD	3,1	3,4	3,1	0,9	1,9	2,6	1,9	1,4	1,9	1,7	2,4

Kilder: OECD (Economic Outlook) og Beregningsutvalget

Tabell 4.5 Brutto driftsresultatandel for utvalgte land. Prosent

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Industrien										
Norge	37,7	36,8	35,3	29,9	34,2	32,2	30,7	29,7	32,2	35,5
Sverige	51,8	51,3	46,9	43,8	51,9	50,6	47,2	47,5		
Tyskland	39,1	40,3	36,8	29,6	38,0	39,5	38,3	36,9	37,0	
Danmark	38,9	36,5	34,3	34,6	38,3	38,5	42,4	43,6	42,8	
Nederland	50,1	51,3	47,9	40,2	45,0	46,0	44,4	44,1	45,0	
Finland	53,1	55,3	53,4	44,1	48,5	47,0	40,4	43,3	43,8	
Frankrike	35,3	36,9	35,0	32,5	33,1	34,2	33,9	33,9	33,7	
Polen	54,3	53,3	49,4	55,3	53,0	55,2	55,1	56,9		
Italia	43,2	44,2	42,1	37,8	41,0	40,3	38,6	38,8	38,1	
Hele økonomien										
Fastlands-Norge	40,2	39,6	38,3	37,5	39,0	37,6	37,6	37,5	37,4	37,2
Sverige	44,4	43,7	42,2	40,3	42,8	42,0	40,0	39,6	39,9	
Tyskland	46,5	47,3	46,4	43,9	45,1	45,1	44,0	43,8	43,6	
Storbritannia	41,0	40,6	41,5	40,3	40,4	41,6	41,9	42,7	44,0	
Danmark	40,5	38,7	38,2	35,9	38,3	38,7	39,6	39,4	39,1	
Nederland	47,0	46,9	46,4	44,2	45,5	45,3	44,8	44,8	44,7	
Finland	46,5	48,0	46,8	43,4	44,4	44,0	42,7	42,8	43,4	
Frankrike	41,4	42,0	41,9	40,1	40,5	40,3	39,7	39,5	39,1	
Polen	58,3	58,1	55,8	57,6	57,2	57,9	58,1	58,1	58,2	
Italia	55,8	55,9	55,4	54,3	54,4	54,6	54,0	54,4	54,0	

Kilder: Statistisk sentralbyrå, OECD, Eurostat og Beregningsutvalget

Tabell 4.6 Lønnsomhetsmål i industrien. Prosent

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Driftsmargin										
Norge	5,4	6,1	6,2	5,7	3,8	5,6	4,1	4,6	4,3	5,1
Belgia	5,1	5,2	4,9	3,5	3,3	4,6	3,8	3,3	3,5	4,1
Frankrike	4,1	4,0	4,6	3,2	2,0	3,9	3,0	2,3	2,7	2,5
Italia	3,5	3,9	4,5	3,2	2,2	2,8	2,6	2,1	2,6	3,3
Spania	4,8	4,7	5,4	2,7	1,1	2,8	2,5	1,9	2,1	2,8
Tsjekkia	5,8	6,8	7,2	6,8	6,0	7,4	7,1	7,2	7,4	
Tyskland	3,1	3,4	4,1	2,8	1,7	4,6	4,8	4,1	3,6	
Østerrike	5,1	6,5	6,9	5,4	4,5	5,6	5,6	5,0	4,5	
Totalrentabilitet										
Norge	8,8	9,2	12,3	3,5	5,9	8,1	4,6	5,7	5,5	7,0
Belgia	10,0	7,2	9,3	7,5	8,1	8,0	6,6	6,7	4,9	5,4
Frankrike	6,5	6,8	8,3	5,8	4,3	6,8	5,6	5,1	5,1	6,1
Italia	4,8	5,9	6,7	5,0	2,7	3,5	3,7	3,1	3,4	5,1
Spania	7,8	7,6	7,6	3,8	1,4	4,2	5,8	2,9	3,2	7,5
Tsjekkia	12,0	13,1	14,5	16,2	12,7	14,4	14,2	14,1	13,4	
Tyskland	5,8	6,7	7,8	4,7	3,4	6,7	7,3	6,6	6,0	
Østerrike	9,0	10,6	11,7	7,9	8,0	8,4	8,7	8,6	7,5	
Egenkapitalandel										
Norge	44,2	43,4	42,2	36,2	40,7	43,0	42,9	42,3	44,1	45,0
Belgia	40,5	43,0	45,8	44,7	48,0	47,3	48,9	50,5	51,2	50,7
Frankrike	36,3	37,2	35,9	33,2	33,5	35,8	35,6	37,3	37,5	35,4
Italia	29,0	28,8	28,5	31,3	32,3	32,1	31,8	32,9	34,3	36,0
Spania	38,9	38,2	37,4	39,1	38,2	41,1	41,6	41,4	41,5	41,9
Tsjekkia	48,0	48,5	49,8	48,5	50,0	50,0	48,1	51,1	49,7	
Tyskland	30,1	29,9	30,9	29,7	29,9	31,7	32,0	32,6	33,1	
Østerrike	35,9	36,8	36,5	34,6	35,4	36,4	36,9	37,0	38,5	

Kilder: Statistisk sentralbyrå og Banque de France (BACH-databasen)

Tabell 4.7 Husholdninger. Inntekter og utgifter. 2006 – 2015

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014*	2015*
Inntekter:	1236,7	1368,8	1487,3	1515,5	1581,3	1675,5	1769,5	1864,4	1952,6	2027,0
Lønn	715,7	790,8	864,7	893,0	923,6	982,0	1041,5	1097,5	1143,6	1178,4
Blandet inntekt[1]/ driftsresultat	106,1	110,2	112,2	91,0	103,8	108,2	104,8	106,0	114,8	123,0
Herav: Tjenester fra egen bolig	46,3	45,2	43,6	37,3	40,3	41,0	35,5	35,6	39,0	42,6
Formuesinntekter	49,5	77,8	101,7	79,6	89,4	97,4	106,4	109,3	114,2	113,2
Herav: avkastning på forsikringskrav	26,3	31,1	36,0	32,7	38,0	40,9	42,5	41,9	43,9	51,2
Herav: Mottatt aksje-utbytte	7,5	17,5	25,3	24,9	30,6	32,1	34,5	38,1	41,2	42,8
Offentlige stønader	266,9	278,5	298,5	324,5	341,6	359,6	380,7	397,6	422,0	451,9
Andre inntekter (netto)	98,5	111,6	110,2	127,4	122,9	128,3	136,1	154,0	157,9	160,5
Utgifter:	466,0	536,6	603,3	587,6	608,2	648,9	696,0	733,0	760,3	776,3
Skatt på inntekt og formue	400,9	442,6	474,3	493,9	519,5	551,3	586,7	619,2	644,8	674,6
Formuesutgifter	65,1	94,0	129,0	93,8	88,6	97,6	109,3	113,8	115,5	101,8
Korreksjon for indirekte målte banktjenester	31,9	31,8	35,8	44,3	43,8	42,2	53,7	63,1	63,4	61,7
Disponibel inntekt	802,6	864,0	919,8	972,2	1017,0	1068,8	1127,2	1194,4	1255,7	1312,4

* Foreløpig årgang
[1] Blandet inntekt er den delen av driftsresultatet som tilfaller husholdningssektoren. Dette inkluderer også beregnet avkastning av boligkapitalen.
Kilde: Statistisk sentralbyrå

Tabell 4.8 Nettonasjonalprodukt og faktorinntekt. Milliarder kroner

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014*	2015*
Nettonasjonalprodukt	1917,2	2018,6	2238,8	2033,9	2177,3	2356,3	2506,2	2588,8	2639,9	2595,6
– Netto produksjons-katter	225,2	247,3	242,5	237,1	255,2	266,2	277,1	290,9	301,8	311,9
= Faktorinntekt	1692,1	1771,3	1996,4	1796,8	1922,1	2090,1	2229,1	2297,9	2338,1	2283,6
– Lønnskostnader	889,6	988,5	1087,0	1119,4	1151,1	1225,1	1308,8	1384,6	1447,7	1497,8
= Driftsresultat	802,4	782,8	909,4	677,4	770,9	865,0	920,3	913,4	890,4	785,8
– Driftsresultat i olje- og gassutvinning inkl. rørtransport	440,6	398,3	521,9	318,5	359,9	467,1	491,6	456,7	401,9	288,9
Driftsresultat i øvrige næringer	361,8	384,5	387,5	359,0	411,1	397,9	428,7	456,6	488,5	496,9

* Foreløpige tall.
Kilde: Statistisk sentralbyrå

Tabell 4.9 Lønnskostnader for noen hovedgrupper av næringer. Milliarder kroner

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014*	2015*
Alle næringer	889,6	988,5	1087,0	1119,4	1151,1	1225,1	1308,8	1384,6	1447,7	1497,8
Offentlig forvaltning	260,2	283,4	309,9	331,9	350,0	372,4	395,5	418,1	441,2	463,9
Ideelle organisasjoner, boligtjenester, eget bruk	21,6	23,7	26,0	28,3	28,9	31,4	32,8	34,7	36,2	37,9
Markedsrettet virksomhet[1]	607,8	681,4	751,1	759,2	772,2	821,3	880,5	931,8	970,3	995,9
Olje- og gassutvinning inkl. rørtransport	16,7	19,0	24,2	28,1	29,9	33,9	37,7	41,4	42,3	40,2
Markedsrettet virksomhet[1] Fastlands-Norge	580,0	650,1	715,3	720,6	732,7	777,4	831,3	878,5	915,9	943,0
Industri	115,0	123,6	131,2	125,8	123,5	128,6	136,5	143,5	149,2	148,9
Verkstedindustri og skipsbyggingsindustri mv.	54,2	59,3	64,8	62,6	60,7	63,7	70,4	76,1	80,2	77,4
Råvarebasert industri	26,4	27,4	28,5	26,3	25,9	26,8	26,3	27,0	27,6	28,5
Øvrige industrinæringer	34,4	37,0	37,9	36,9	36,9	38,1	39,8	40,5	41,4	42,9
Øvrig markedsrettet virksomhet i Fastlands-Norge	465,0	526,5	584,0	594,7	609,2	648,8	694,8	735,0	766,7	794,1

* Foreløpige tall.

1 Markedsrettet virksomhet er samlingen av produksjonsenheter som henter mer enn 50 prosent av sine inntekter fra salg i markedet.

Kilde: Statistisk sentralbyrå

Tabell 4.10 Beregnet årslønnsvekst[1] fra året før. Supplement til tabell 1.1 i kapittel 1

	Arbeidere i NHO-bedrifter [2,7]:								
							Bygg- og anleggsvirksomhet		
År	Arbeidere i alt	Industriarbeidere	Nærings- og nytelse	Treindustri	Kjemisk prosessindustri[8]	Verksted- og metallindustri	I alt	Byggevirksomhet	Transport sektoren i alt
2006	4,2	3,6	3,3	3,9	-	3,8	3,9	4,1	3,9
2007	5,4	5,5	5,4	5,8	-	6,4	5,4	5,5	4,4
2008	5,7	5,7	5,7	5,8	-	5,9	5,4	5,5	6,6
2009	4,3	3,9	3,4	3,0	4,2	4,4[10]	3,9	3,9	4,5
2010	3,7	3,6	3,8	4,2	3,0	3,6	3,8	4,0	3,4
2011	4,1	4,4	4,6	4,3	4,3	4,6	4,2	4,3	3,4
2012	3,7	4,1	3,9	3,6	4,0	4,5	2,9	3,0	4,2
2013	4,1	3,5	3,9	2,3	2,8	4,1	3,9	3,6	3,8
2014	3,0	3,0	3,3	2,5	3,3	3,0	3,3	3,4	3,0
2015	2,6	2,5	2,9	1,8	2,4	2,9	3,0	2,5	3,2
2005–2015	49,1	47,7	48,3	44,0	-	52,6	47,6	47,7	48,5
Gj.snitt per år	4,1	4,0	4,0	3,7		4,3	4,0	4,0	4,0
Årslønn 2015	450 000	442 400	421 800	401 500	471 300	459 900	484 400	475 600	424 700

	Arbeidere i NHO-bedrifter [2,7]:		Funksjonærer i NHO-bedrifter				Varehandel[7]	
År	Landtransport	Hotell- og rest.[3]	I alt	Industrifunk.	Industrien i NHO-bedrifter i alt[7]	Finanstjenester[4,7]	I alt	Virkebedrifter[7]
2006	-	3,3	5,1	4,6	4,3	5,6	3,4	4,2
2007	-	4,2	6,3	5,7	5,3	5,2	5,9	5,0
2008	-	4,6	5,8	6,3	6,1	9,2	4,3	4,4
2009	4,7	3,1	4,7	4,5[9]	4,2	0,4	3,0	1,8
2010	3,6	3,1	4,4	4,3	4,1	5,9	2,9	3,6
2011	3,5	3,4	4,9	4,7	4,6	4,9	3,6	3,6
2012	5,7	3,0	4,2	4,1	4,2	3,0	3,2	3,3
2013	5,1	3,3	4,3	4,3	3,9	6,7	3,4	4,0
2014	3,0	3,1	3,3	3,2	3,3	2,9	1,6	3,5
2015	2,9	2,4	2,9	2,5	2,5	4,2	3,2	3,3
2005–2015	-	39,0	56,6	54,0	51,6	59,4	40,3	43,4
Gj.snitt per år		3,3	4,6	4,4	4,2	4,8	3,4	3,7
Årslønn 2015	402 800	341 200	700 800	697 000	558 100	686 900	454 900	472 900

			Kommunene[14]			Spekter-bedrifter	
År	Forretningsm. tjenesteyting[7]	Staten	I alt	Undervisnings-ansatte	Øvrige ansatte	Helsefore-takene[11]	Øvrige bedrifter
2006	3,2	4,5	3,9	2,6	4,5	3,7	4,8[5]
2007	5,0	5,1	4,8	3,6	5,3	4,9	5,3
2008	4,8	6,7	6,7[6]	5,7	7,1	6,5	6,2
2009	2,7	4,4	4,6	4,4	4,7	5,1	4,0
2010	3,3	4,5[12]	3,7	3,6	3,7	3,5	3,5
2011	4,8	4,2	4,3	4,3	4,3	4,0	4,1
2012	3,0	4,1	4,1	4,0	4,1	3,7	4,2
2013	3,6	3,5	3,7	3,2	3,9	3,8	3,6
2014	2,4	3,4	3,2	2,3	3,7	3,4	3,3
2015	2,5	2,8 [13]	3,3	3,9	3,2	2,7	2,7
2005–2015	41,4	52,6	51,3	44,6	54,5	49,8	50,4
Gj.snitt per år	3,5	4,3	4,2	3,8	4,4	4,1	4,2
Årslønn 2015	429 600	548 500	477 500	527 000	462 200	538 300	505 100

1 Veksttallene er per årsverk for arbeidere og funksjonærer i NHO-bedrifter, staten, kommunene og Spekter-bedrifter. For de andre er veksttallene for heltidsansatte med unntak av varehandel og forretningsmessig tjenesteyting fra og med 2010.

2 Gjelder for arbeidere med gjennomsnittlig avtalefestet normalarbeidstid, for dagarbeidere betyr dette 37,5 t/uke.

3 Omfatter månedslønte, prosentlønte og timelønte arbeidstakere. Årslønnsnivået er et gjennomsnitt for fastlønte og prosentlønte.

4 Forretnings- og sparebanker og forsikringsvirksomhet som omfatter noen flere grupper enn forhandlingsområdet bank og forsikring.

5 Ekskl. flygeledere var lønnsveksten 4,4 prosent.

6 En oppjustering av minstelønnssatsene for høyskolegruppene pr 1.1.2008 bidro med 0,2 prosentpoeng til lønnsveksten i 2008.

7 Lønnsveksten fra 2008 til 2009 er etter ny næringsstandard. Sammenlignet med veksten fra 2007 til 2008 og tidligere år, vil det være et brudd i tidsserien.

8 Gruppen samsvarer om lag med summen av tidligere elektrokjemisk industri, kjemisk industri og treforedling (se tabell 4.9 i NOU 2009:7) og en del mindre grupper innenfor kjemisk prosessindustri.

9 Antall årsverk i industrifunksjonærgruppen ble redusert med i overkant av 10 prosent fra 2008 til 2009, i hovedsak fordi forlag nå ble klassifisert utenfor industri, mens de fram til 2008 var innenfor industri.

10 Som følge av ny næringsgruppering ble montasje og reparasjon av heiser flyttet til bygg- og anleggsvirksomhet.

11 Beregnet på Spekters tallmateriale til og med 2009 og for 2013. Fra 2010 beregnet på tallmateriale fra SSB.

12 Årslønnsveksten for det statlige tariffområdet inkluderer virkninger av ny arbeidstidsavtale for politi- og lensmannsetaten med et bidrag på 0,6 prosentpoeng, og 0,3 prosentpoeng som skyldes omlegging av beregningsmetode.

13 Fra og med 2015 er datagrunnlaget basert på A-ordningen. Med bakgrunn i dette er det foretatt korrigeringer i lønnsdataene som er innmeldt for årene 2013 og 2014 for forsvaret. Korrigeringene endrer nivåtallene for 2013 og 2014, men gir et reelt bilde av lønnsutviklingen. Beregnet årslønnsvekst fra 2014 til 2015 for staten eks. forsvaret er 2,7 prosent.

14 For ansatte i konflikt i 2014 ble virkningstidspunkter forskjøvet. Dette trakk årslønnsvekstanslaget i 2014 ned med 0,2 prosentpoeng i hele kommunesektoren og med 0,9 prosentpoeng for undervisningsansatte. Konflikten har trukket opp årslønnsveksten i 2015 for kommuneansatte med 0,2 prosentpoeng og for undervisningsansatte med 0,9 prosentpoeng. For øvrige ansatte er ikke årslønnsveksten påvirket.

Kilder: Statistisk sentralbyrå og Beregningsutvalget.

Tabell 4.11 Kvinners gjennomsnittslønn som andel av menns gjennomsnittslønn etter næring per 1.9/1.10/1.12. Heltids- og deltidsansatte hvor deltid er omgjort til heltidsekvivalenter

												Månedslønn*12 1.9/1.10/1.12	
												Menn	Kvinner
	2006	2007	2008	2008[2]	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2015	2015
Olje- og gassutvinning og bergverksdrift	88,3	90,4	88,8	89,7	91,0	90,1	-	-	93,3	91,7	94,8	804 000	762 000
Industri	88,9	87,9	88,9	87,1	87,6	88,2	88,7	89,4	90,2	90,0	90,5	530 400	480 000
Kraftforsyning	88,7	89,2	89,0	90,3	89,4	90,6	92,2	92,4	93,4	93,3	93,8	640 800	601 200
Bygge- og anleggsvirksomhet	97,6	97,0	98,0	97,9	96,8	99,1	100,8	100,5	101,0	100,8	102,2	484 800	495 600
Varehandel	79,8	78,8	80,5	79,7	80,3	81,5	82,3	82,1	82,7	82,7	82,2	499 200	410 400
Samferdsel	89,2	89,2	88,3	88,8	89,1	88,7	89,3	90,4	89,2	90,7	91,0	517 200	470 400
Hotell- og restaurantvirksomhet	89,4	88,9	90,2	90,1	90,0	89,6	90,2	91,1	91,0	91,8	90,0	382 800	344 400
Informasjon og kommunikasjon	-	-	-	82,6	83,1	83,4	82,9	84,5	85,1	85,3	85,3	692 400	590 400
Finanstjenester	-	-	-	64,2	68,0	68,1	67,4	69,6	70,5	70,2	70,4	847 200	596 400
Omsetning og drift av fast eiendom	-	-	-	80,2	81,1	80,3	84,6	83,4	86,2	82,8	82,6	669 600	553 200
Faglig vitenskapelig og teknisk tjenesteyting	-	-	-	75,9	77,3	77,4	77,1	77,3	77,4	78,7	78,8	720 000	567 600
Forretningsmessig tjenesteyting	-	-	-	90,2	89,8	91,0	91,0	92,6	91,0	92,1	91,2	447 600	408 000
Privat undervisning	87,3	86,9	86,6	86,4	87,4	88,3	88,9	89,2	90,4	90,0	90,7	529 200	480 000
Private helse- og sosialtjenester	84,6	85,2	85,5	84,4	84,7	85,5	85,9	86,3	85,8	86,9	..	..	..
Personlige tjenester	-	-	-	77,9	77,0	76,3	75,4	76,4	74,9	75,6	77,3	543 600	420 000
Staten[3]	89,7	90,2	90,4	90,2	90,1	90,5	90,8	91,5	90,9	89,2	88,6	588 000	520 800
Kommune og fylkeskommune[1]	90,9	90,4	91,3	91,3	91,4	91,8	91,5	92,2	92,5	92,5	92,7	505 000	467 900
Undervisningspersonale i skoleverket[1]	96,4	96,6	96,7	96,7	96,8	96,9	97,0	97,1	97,7	97,8	97,9	534 700	523 400
Helseforetak	78,2	79,5	81,0	80,8	81,7	81,5	82,2	82,2	83,0	83,6	83,6	614 400	513 600
Gjennomsnitt (heltids- og deltidsansatte)	84,6	84,3	85,0	83,9	84,7	85,0	85,3	86,5	85,8	86,2	86,1	554 400	477 600

1 Tallene for kommune/fylkeskommune og skoleverket er basert på tall fra KS.

2 Tallene er beregnet etter ny næringsstandard fra og med 2008.

3 Det er et brudd mellom 2013 og 2014. Fra og med 2015 er datagrunnlaget for staten basert på A-ordningen. For å sikre sammenlignbarhet er det foretatt korrigeringer i lønnsdataene som er innmeldt for 2014 for forsvaret.

Kilder: Statistisk sentralbyrå og KS

Tabell 4.12 Kvinners lønn som andel av menns fordelt på utdanning, herunder fagutdanning og næring. Heltidsansatte. 2006 – 2015

												Månedslønn*12 1.9/1.10/1.12.2015	
	2006	2007	2008	2008[3]	2009	2010	2011	2012[4]	2013	2014	2015	Menn	Kvinner
Utdanning på grunnskolenivå	90,3	90,4	90,7	90,1	89,7	90,6	90,9	90,9	90,9	90,8	90,3	430 800	388 800
Industri i alt	92,5	92,2	91,7	90,9	91,5	92,4	93,0	92,6	92,9	92,5	92,9	421 200	391 200
Bygge- og anleggsvirksomhet i alt	102,8	100,4	102,1	103,6	102,1	101,0	103,4	101,0	103,8	102,1	103,9	396 000	411 600
Varehandel i alt	86,4	86,3	89,3	88,2	87,2	88,9	89,1	87,1	87,0	88,6	87,0	434 400	378 000
Finanstjenester i alt	77,1	74,9	75,4	74,4	80,0	76,4	82,1	82,1	80,1	83,4	86,3	579 600	500 400
Staten i alt[5]	92,6	94,4	93,8	93,7	93,0	92,8	92,5	93,4	92,0	89,3	87,6	504 000	441 600
Kommune og fylkeskommune i alt [1,2]	92,5	92,1	91,2	91,2	91,8	92,0	91,9	91,6	91,6	91,9	92,4	414 800	383 400
Herav skoleverket[1]	96,7	97,3	96,6	96,6	96,6	96,5	96,6	97,0	97,4	97,6	96,5	402 700	388 600
Helseforetak	95,9	94,6	93,8	93,9	93,9	94,7	95,0	95,1	95,9	94,8	96,0	390 000	374 400
Utdanning på videregående skolenivå	85,2	84,1	84,3	83,1	83,1	83,6	83,8	84,7	84,1	83,9	83,4	536 400	447 600
Industri i alt	90,4	88,8	88,9	87,7	88,0	88,7	88,9	89,0	89,1	89,5	89,2	512 400	457 200
Bygge- og anleggsvirksomhet i alt	93,6	91,5	92,6	90,7	92,4	92,9	94,7	94,8	95,5	94,4	93,9	508 800	477 600
Varehandel i alt	83,5	82,5	83,5	82,9	82,3	83,3	82,8	83,1	84,1	83,5	82,8	514 800	426 000
Finanstjenester i alt	76,4	75,5	75,2	74,4	76,7	76,8	76,7	78,0	78,5	78,5	79,1	693 600	548 400
Staten i alt[5]	90,3	91,1	91,0	91,1	88,9	89,9	90,0	90,9	89,3	86,7	85,4	535 200	457 200
Kommune og fylkeskommune i alt[1,2]	94,5	94,1	94,5	94,5	94,5	94,8	94,2	94,1	93,7	93,6	93,2	467 200	435 600
Herav skoleverket[1]	96,3	96,5	96,7	96,7	96,0	95,8	95,4	96,3	96,3	96,2	95,2	447 800	426 100
Helseforetak	88,8	87,8	87,0	86,8	88,5	87,7	88,1	87,4	87,8	88,5	87,7	469 200	411 600
Utdanning på videregående skolenivå, herav fagutdanning													
Industri i alt	90,8	88,0	88,3	86,8	86,9	87,6	88,4	88,1	88,0	88,2	87,3	518 400	452 400
Bygge- og anleggsvirksomhet i alt	88,2	88,3	90,7	89,5	89,2	89,0	89,4	90,0	90,6	90,0	88,4	518 400	458 400
Varehandel i alt	85,1	84,0	84,3	84,0	84,7	86,2	86,2	86,0	86,6	85,2	84,2	501 600	422 400
Finanstjenester i alt	83,7	77,7	77,5	76,9	79,7	80,4	78,1	80,8	81,4	82,1	82,5	616 800	508 800
Staten i alt[5]	90,0	90,3	89,1	89,0	87,7	88,3	87,9	88,7	87,1	84,9	82,8	530 400	439 200
Kommune og fylkeskommune i alt[1,2]	95,8	96,2	95,6	95,6	95,9	96,1	95,9	95,7	95,3	95,0	94,8	420 300	398 200
Herav skoleverket[1]	94,6	95,2	95,3	95,3	94,3	94,3	94,1	94,5	94,2	93,9	92,8	429 600	398 600
Helseforetak	87,1	85,7	85,2	85,1	86,9	86,1	87,6	86,7	88,0	85,9	89,0	469 200	417 600

Tabell 4.12 Kvinners lønn som andel av menns fordelt på utdanning, herunder fagutdanning og næring. Heltidsansatte. 2006–2015

												Månedslønn*12 1.9/1.10/1.12.2015	
	2006	2007	2008	2008[3]	2009	2010	2011	2012[4]	2013	2014	2015	Menn	Kvinner
Universitets- eller høgskoleutdanning, til og med 4 år	79,9	79,5	79,1	78,7	79,5	79,8	79,6	80,5	80,0	80,4	79,4	658 800	523 200
Industri i alt	82,0	81,9	83,4	83,1	82,4	83,2	82,4	83,2	84,2	82,5	83,4	687 600	573 600
Bygge- og anleggsvirksomhet i alt	83,8	86,2	84,5	81,8	82,3	84,5	82,8	86,5	87,5	86,4	85,2	680 400	579 600
Varehandel i alt	79,9	77,0	78,4	77,3	79,5	78,0	80,5	77,9	77,3	79,5	77,1	661 200	510 000
Finanstjenester i alt	71,0	69,5	66,5	65,3	69,8	70,0	67,7	70,2	71,2	70,3	70,5	897 600	632 400
Staten i alt[5]	94,1	94,0	93,8	93,9	92,6	92,3	92,3	92,4	91,3	88,7	87,6	588 000	514 800
Kommune og fylkeskommune i alt[1,2]	94,1	93,9	94,1	94,1	94,2	94,4	94,2	94,6	94,3	94,3	94,3	544 400	513 300
Herav skoleverket[1]	97,4	97,5	97,5	97,5	97,7	97,8	97,8	97,9	97,9	97,8	97,8	539 600	527 400
Helseforetak	93,8	94,3	93,7	93,5	94,2	94,7	94,6	94,8	94,2	94,2	94,0	537 600	505 200
Universitets- eller høgskoleutdanning, lengre enn 4 år	82,5	81,6	80,9	80,8	81,4	81,8	81,4	81,5	81,7	81,4	80,8	788 400	637 200
Industri i alt	81,5	81,6	81,0	83,9	83,4	83,7	82,7	82,1	83,2	82,3	83,8	823 200	690 000
Bygge- og anleggsvirksomhet i alt	92,3	83,1	85,5	86,1	85,3	82,8	84,0	85,1	91,0	85,4	88,8	800 400	710 400
Varehandel i alt	87,3	81,5	82,0	81,3	80,2	83,0	82,2	80,8	81,2	82,9	81,5	772 800	630 000
Finanstjenester i alt	74,7	73,9	69,1	68,0	73,5	73,9	73,7	76,0	77,4	75,9	73,1	1 047 600	765 600
Staten i alt[5]	90,9	90,4	90,3	90,2	89,5	90,0	90,5	90,7	90,6	89,7	88,7	656 400	582 000
Kommune og fylkeskommune ialt[1,2]	94,0	94,0	94,0	94,0	94,0	94,1	93,9	93,9	94,3	94,4	94,4	636 000	600 100
Herav skoleverket[1]	96,0	96,1	96,5	96,5	96,5	96,4	96,3	96,4	96,9	97,0	97,1	603 000	585 400
Helseforetak	78,6	78,5	79,4	79,4	78,8	79,0	79,9	80,7	80,4	80,7	82,3	841 200	692 400

1 Kilde: KS
2 Ansatte i kraftforsyning og vann og avløp er ikke med i statistikkgrunnlaget.
3 Tallene er beregnet etter ny næringsstandard fra og med 2008.
4 Fra og med 2012 inkluderer statistikken nye opplysninger fra Statistisk sentralbyrås spørreundersøkelse om innvandreres utdanningslengde. Det er et brudd i tallserien mellom 2011 og 2012.
5 Se fotnote 3 i tabell 4.11.

Kilder: Statistisk sentralbyrå, KS

Tabell 4.13 Kvinners gjennomsnittslønn per dato[1] i forhold til menns etter lengste utdanning per 1.9/1.10/1.12. Heltids- og deltidsansatte hvor deltid er omgjort til heltidsekvivalenter

												Månedslønn per dato[1]*12	
												Menn	Kvinner
	2006	2007	2008	2008[2]	2009	2010	2011	2012[3]	2013	2014	2015	2015	2015
Utdanning på grunnskolenivå	89,2	88,8	89,3	88,5	88,1	89,4	90,0	90,1	90,1	90,1	89,7	421 200	378 000
Utdanning på videregående skolenivå	83,4	82,3	82,7	81,8	82,0	82,4	82,3	83,0	82,7	82,3	82,1	529 200	434 400
Universitets- eller høgskoleutdanning, tom 4 år	79,6	79,2	79,0	78,8	79,6	79,7	79,6	80,6	79,8	80,2	79,6	646 800	514 800
Universitets- eller høgskoleutdanning lengre enn 4 år	81,9	81,1	80,5	80,4	81,1	81,3	80,9	81,1	81,2	80,9	80,6	781 200	630 000
Gjennomsnitt (heltids- og deltidsansatte)	84,6	84,3	85,0	83,9	84,7	85,0	85,3	86,5	85,8	86,4	86,1	554 400	477 600

1 Per september/oktober/desember.

2 Tallene er beregnet etter ny næringsstandard.

3 Fra og med 2012 inkluderer statistikken nye opplysninger fra Statistisk sentralbyrås spørreundersøkelse om innvandreres utdanningslengde. Det er et brudd i tallserien mellom 2011 og 2012.

Kilder: Statistisk sentralbyrå, KS og Beregningsutvalget.

Tabell 4.14 Gjennomsnittlig kapitalinntekt[1] for yrkestilknyttede[2]. Desilfordelt etter inntekt etter skatt. Andeler i prosent og nivå i 2014-kroner. 2004 og 2014.

					Kapitalinntekter i alt	
2004 Desil	Renteinntekter	Aksjeutbytte[3]	Realisasjons-gevinst/tap	Andre kapital-inntekter	Nivå i 2014-kroner	Andel
1	1 200	800	-11 300	500	-10 600	-2,7
2	1 000	200	-600	400	1 100	0,3
3	1 000	200	-400	400	1 600	0,4
4	1 100	300	-400	600	1 900	0,5
5	1 200	400	-300	700	2 400	0,6
6	1 300	500	-200	900	3 000	0,8
7	1 500	800	-100	1 100	4 000	1,0
8	1 800	1 500	100	1 700	6 200	1,6
9	2 500	4 100	800	3 300	13 000	3,3
10	13 000	231 100	34 100	27 100	368 900	94,2
Herav desil 10 delt opp i persentilene:						
91/92	3 500	9 000	2 000	5 600	24 300	1,3
93/94	4 200	14 500	3 100	7 300	35 200	1,9
95/96	5 500	24 400	5 200	10 300	54 900	3,0
97/98	7 700	55 200	11 600	17 100	110 700	6,0
99	15 100	164 900	31 000	35 700	298 100	8,0
100	40 900	1 057 800	145 200	86 500	1 607 500	79,8
Alle desiler	2 600	24 000	2 200	3 700	39 100	100,0
2014 Desil						
1	3 000	900	-9 700	-800	-6 500	-2,2
2	2 800	300	-500	300	2 800	0,9
3	3 300	300	-400	400	3 700	1,2
4	3 700	500	-200	600	4 500	1,5
5	4 200	600	-100	900	5 600	1,9
6	4 700	900	100	1 200	7 000	2,3
7	5 400	1 600	500	1 800	9 300	3,1
8	6 600	3 200	1 200	3 200	14 200	4,7
9	8 500	8 100	3 200	5 200	25 000	8,3
10	18 400	141 600	55 900	17 900	233 800	78,1
Herav desil 10 delt opp i persentilene:						
91/92	10 500	15 900	6 500	7 700	40 700	3,5
93/94	11 900	22 800	9 300	9 300	53 300	4,6
95/96	13 700	37 700	14 800	12 300	78 600	6,7
97/98	16 600	74 900	29 500	17 200	138 300	11,8
99	22 500	178 700	64 500	25 900	291 600	12,5
100	55 500	934 500	374 300	60 500	1 424 900	60,9
Alle desiler	6 100	15 800	5 000	3 100	29 900	100,0

1 Kapitalinntekter er her definert som brutto renteinntekter, utbytte, netto realisasjonsgevinster og inntekt ved utleie.

2 Lønnstakere og selvstendig næringsdrivende med yrkesinntekt inkl. dagpenger på minst 60 prosent av gjennomsnittlig industriarbeiderlønn. Dette var en gruppe på 1 769 247 personer i 2004 og 2 066 240 personer i 2014.

3 Omfatter skattepliktig utbytte samt skattefritt utbytte og gevinst.

Kilder: Inntektsstatistikk for personer (2004) og inntektsstatistikk for husholdninger (2014), Statistisk sentralbyrå.

Tabell 4.15 Sammensetning av inntekt innenfor de ulike desilene for pensjonister og trygdede[1]. Andel i prosent av samlet inntekt før skatt der ikke annet fremgår. Nivå i 2014-kroner. Desilfordelt etter inntekt etter skatt. 2004 og 2014.

2004 Desil	Lønns-inntekt[2]	Nærings-inntekt	Kapital-inntekt[3]	Over-føringer	Samlet gj.sn inn-tekt før skatt, nivå	Skatt mm.	Inntekt etter skatt
1	2,8	-1,3	-3,4	101,8	99 700	12,6	87,4
2	2,5	0,1	2,2	95,2	134 000	9,5	90,5
3	2,6	0,2	2,2	95,0	154 000	10,0	90,0
4	2,6	0,2	1,9	95,3	174 400	11,4	88,6
5	2,8	0,2	1,8	95,2	193 800	12,9	87,1
6	3,3	0,3	1,8	94,6	216 600	14,9	85,1
7	3,8	0,3	2,0	94,0	241 800	16,6	83,4
8	4,5	0,4	2,2	92,9	271 900	18,1	81,9
9	5,9	0,6	2,8	90,7	314 700	19,1	80,9
10	6,6	1,1	22,7	69,6	534 400	21,3	78,7
Alle	4,4	0,4	6,6	88,5	233 500	16,3	83,7
2014 Desil							
1	4,5	-0,4	-4,8	100,7	133 900	7,8	92,2
2	2,8	0,0	2,5	94,6	185 500	5,1	94,9
3	2,8	0,1	2,8	94,4	211 100	6,9	93,1
4	3,1	0,1	2,8	94,0	236 900	9,6	90,4
5	3,4	0,1	2,9	93,5	262 200	11,9	88,1
6	3,8	0,2	3,1	92,9	289 200	14,0	86,0
7	4,1	0,3	3,4	92,2	320 500	16,2	83,8
8	4,8	0,4	4,0	90,9	359 000	18,1	81,9
9	6,4	0,7	4,9	88,0	417 800	20,2	79,8
10	9,6	1,7	20,1	68,6	698 800	26,3	73,7
Alle	5,4	0,6	6,9	87,2	311 500	16,5	83,5

1 Trygdede og pensjonister hvor pensjonsytelsene er minst lik minstepensjon og overstiger eventuell yrkesinntekt. Dette var en gruppe på 1 037 343 personer i 2004 og 1 198 366 personer i 2014.

2 Lønnsinntekt er definert som kontantlønn, naturalytelser, sykepenger og dagpenger ved arbeidsledighet.

3 Kapitalinntekter er her definert som brutto renteinntekter, utbytte, netto realisasjonsgevinster og inntekt ved utleie.

Kilder: Inntektsstatistikk for personer (2004) og inntektsstatistikk for husholdninger (2014), Statistisk sentralbyrå.

Tabell 4.16 Fordelingen av total lønnsinntekt før skatt[1] for personer med lønn over 60 prosent av gjennomsnittlig industriarbeiderlønn[2]. 1986, 2004 og 2014.

	1986		2004		2014		Reell endring[3]
Desil	Gj.snitt. Kroner	Andel Prosent	Gj.snitt. Kroner	Andel Prosent	Gj.snitt. Kroner	Andel Prosent	1986–2014. Prosent
1	88 700	5,6	198 400	5,5	292 600	5,2	59,8
2	104 100	6,6	234 400	6,5	349 300	6,3	62,5
3	117 800	7,4	262 000	7,3	391 600	7,0	61,0
4	128 700	8,1	286 100	7,9	429 800	7,7	61,7
5	138 400	8,7	309 700	8,6	467 100	8,4	63,4
6	150 200	9,5	335 200	9,3	508 000	9,1	63,8
7	164 300	10,4	364 600	10,1	557 000	10,0	64,2
8	181 700	11,5	403 700	11,2	627 500	11,2	67,3
9	209 200	13,2	472 000	13,1	749 800	13,4	73,6
10	301 700	19,0	737 400	20,5	1 210 200	21,7	94,3
Alle	158 500	100,0	360 300	100,0	558 300	100,0	70,6
Gini-koeffisient		0,199		0,213		0,232	
Antall personer		1 346 000		1 617 879		1 945 584	

1 Lønnsinntekt er definert som kontantlønn, naturalytelser og sykepenger.

2 Alle personer med lønnsinntekt over 60 prosent av gjennomsnittlig industriarbeiderlønn er med. Dette tilsvarer en grense på 80 640 kroner i 1986, 178 320 kroner i 2004 og 258 600 kroner i 2014.

3 Endring i realverdien (målt i 2014-kroner) av gjennomsnittlig lønnsinntekt for den enkelte desil.

Kilder: Inntektsstatistikk for husholdninger (2014), Inntektsstatistikk for personer (2004) og Inntekts- og formuesundersøkelsen (1986), Statistisk sentralbyrå.

Vedlegg 5

Institusjonelle trekk ved lønnsdannelsen i Norge

I dette vedlegget gjennomgås organisasjonsgrader både på arbeidstaker- og arbeidsgiversiden, ulike systemer for tariffavtaler og omfanget av tariffavtaledekning. Det gis også en oversikt over store tariffavtaler etter næring/sektor.

5.1 Organisasjonsgrader på arbeidstakersiden

Organisasjonsgraden[1] på arbeidstakersiden i Norge var 52 prosent i 1972. Den økte til 57 prosent i 1990, falt deretter til 53 prosent i 2000 og har de siste 5–6 årene ligget på om lag 52 prosent. Sammenliknet med andre vestlige land er organisasjonsgraden i Norge på arbeidstakersiden likevel fortsatt relativt høy. De ansatte er organisert i ulike forbund som er tilsluttet de fire hovedorganisasjonene; LO, Unio, YS og Akademikerne, samt en del mindre, frittstående forbund, jf. tabell 5.1. Av de frittstående er Norges Ingeniør- og Teknologiorganisasjon (NITO) den største organisasjonen med om lag 77 500 medlemmer totalt i 2014. Utviklingen i andelen organiserte arbeidstakere totalt og i de ulike arbeidstakerorganisasjonene siden 1972 vises i figur 5.1.

[1] Definert som andelen lønnstakere som er medlem av en arbeidstakerorganisasjon.

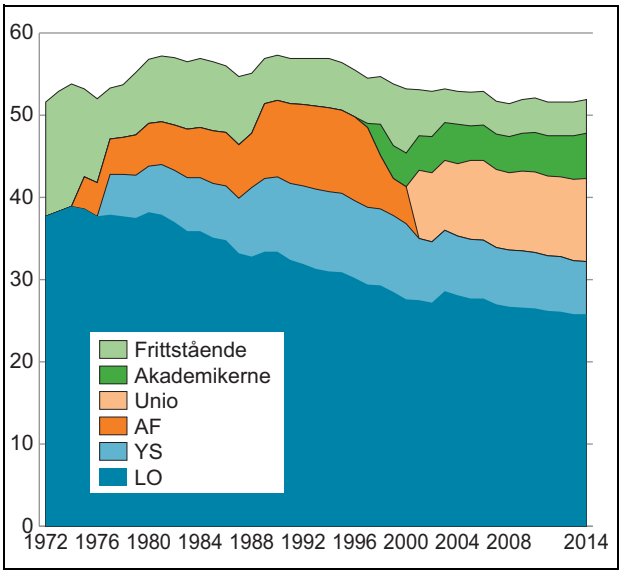

Figur 5.1 Andelen organiserte arbeidstakere totalt og i de ulike arbeidstakerorganisasjonene. 1972–2014. Yrkesaktive medlemmer

Kilde: Fafo

Tabell 5.1 Medlemstall totalt i de fire hovedorganisasjonene og i frittstående forbund per 31.12.2014 og andelen yrkesaktive medlemmer

	Medlemstall totalt	Yrkesaktive medlemmer[1]	Andelen yrkesaktive medlemmer	Yrkesaktive medlemmer som andel av alle sysselsatte lønnstakere. Pst.
Landsorganisasjonen (LO)	909 552	632 000	69,5	25,8
Unio	331 824	246 100	74,2	10,1
YS	222 038	156 700	70,6	6,4
Akademikerne	186 753	134 600	72,1	5,5
Frittstående forbund	128 063	100 000	78,1	4,1
Sum	1 778 230	1 269 400	71,4	51,9

[1] Omfatter bare medlemmer som er yrkesaktive lønnstakere, dvs. selvstendige næringsdrivende er holdt utenom.
Kilder: Statistisk sentralbyrå og Fafo.

5.2 Organisasjonsgrader på arbeidsgiversiden

Arbeidsgiversiden i Norge består av fem store aktører. I privat sektor og offentlig eide selskaper er Næringslivets Hovedorganisasjon (NHO), Arbeidsgiverforeningen Spekter og Hovedorganisasjonen Virke de mest sentrale. I offentlig sektor er KS arbeidsgiverpart i kommunene, fylkeskommunene (utenom Oslo kommune) og kommunale foretak, mens Kommunal- og moderniseringsdepartementet er arbeidsgiverpart i staten. I tillegg har Finans Norges medlemsbedrifter til sammen om lag 39 000 ansatte innen primært bank og forsikring, mens Norges Rederiforbunds medlemsbedrifter sysselsetter om lag 45 000 sjøfolk og offshorearbeidere.

5.3 Tariffavtalene

En tariffavtale er en kollektiv regulering av lønns- og arbeidsvilkår. Tariffavtaler inngås mellom en fagforening og en arbeidsgiver eller arbeidsgiverforening, og er bindende for avtalens parter og deres medlemmer. Tariffavtalene har derfor fundamental betydning for lønnsdannelsen i Norge. I tillegg til lønn, regulerer tariffavtalene også bestemmelser om forhold som sosiale rettigheter, pensjon for de som har dette avtalefestet, arbeidstidsspørsmål, samt oppsigelsesfrister, medbestemmelse og permittering. Hva som inngår, varierer mellom de ulike tariffavtalene. Avtalene inngås på ulike nivåer i de ulike sektorene; mellom arbeidstakernes hovedorganisasjoner og en arbeidsgiverforening, mellom et fagforbund og en arbeidsgiverorganisasjon på bransjenivå, eller mellom bedriftsledelsen og forbundenes tillitsvalgte.

Tariffavtalene har ulike prinsipper for fastsettelse av lønn og lønnsutvikling, der det sentrale skillet er om reguleringen skjer på sentralt eller lokalt nivå, eller i kombinasjoner av disse. Konfliktretten i tradisjonell forstand ligger som hovedregel på sentralt nivå. Det kan i hovedsak skilles mellom tre hovedtyper tariffavtaler:

1. Minstelønnsavtaler

Minstelønnsavtaler er den vanligste lønnsfastsettende mekanismen i tariffavtalene i privat sektor, særlig blant arbeidere. Minstelønnsavtaler fastsetter minimumsavlønning for ulike kategorier av arbeidstakere. I tillegg forhandles det lokalt i

Tabell 5.2 Sysselsatte[1] i staten og i medlemsvirksomheter i arbeidsgiverorganisasjoner. 2003 og 2014

	Antall sysselsatte. 1000 personer						Sysselsatte som andel av alle sysselsatte lønnstakere. Pst.			
	Alle		Virksomheter med tariffavtale		Andel med tariffavtale. Pst.		Alle		Virksomheter med tariffavtale	
	2003	2014	2003	2014	2003	2014	2003	2014	2003	2014
Næringslivets Hovedorganisasjon	503	625	389	467	77	75	24	26	19	19
Kommunesektoren[2]	393	473	393	473	100	100	19	19	19	19
Hovedorganisasjonen Virke	115	220	88	90	77	41	5	9	4	4
Arbeidsgiverforeningen Spekter	165	201	165	200	100	99	8	8	8	8
Staten som arbeidsgiver	125	153	125	153	100	100	6	6	6	6
Øvrige organisasjoner (Norges Rederiforbund, Finans Norge m.fl.)	160	208	126	154	79	74	8	8	6	6
Sum	1 461	1 880	1 286	1 537	88	82	70	77	61	63

1 Andelen deltidsansatte varierer mellom organisasjonene/virksomhetene. Det er mange deltidsansatte i kommunene, Virkeområdet og i helseforetakene. Stillingsandel eller deltidsbrøk kan også variere mellom områdene. Regnet i årsverk kan forholdet mellom sysselsettingen i de ulike områdene endres.

2 Omfatter ansatte i kommunene inklusive Oslo kommune, fylkeskommunene og andre virksomheter som er medlemmer i KS, herunder bedriftsmedlemmer.

Kilder: Statistisk sentralbyrå og Beregningsutvalget.

bedriftene/virksomhetene om tillegg. Den vanligste måten å utforme lokale tillegg på er etter «de fire kriteriene» virksomhetens økonomi, produktivitet, framtidsutsikter og konkurranseevne. I Industrioverenskomsten er det i tillegg et femte kriterium: den aktuelle arbeidskraftsituasjonen.

Det er stor forskjell på minstelønnsavtalene mellom ulike områder. I noen områder har man én eller to minstelønnssatser for unge/nyansatte lønnstakere som dermed gjelder for en liten andel av de ansatte, mens i andre områder avtales det minstelønnsstiger som omfatter rundt halvparten av de ansatte på det aktuelle området. Hvor mye som avtales sentralt og hvor mye lokal lønnsdannelse det er, varierer også mye fra område til område.

Lønnssystemet i kommunesektoren er også et minstelønnssystem eller garantilønnssystem for de fleste arbeidstakergruppene, men i motsetning til i minstelønnsavtaleområder i privat sektor blir rammene for de lokale tilleggene fastsatt i de sentrale forhandlingene.

2. Normallønnsavtaler

Normallønnsavtaler regulerer både nivå og endringer i forbindelse med tariffoppgjør. Lønnsfastsettelsen i slike avtaler er dermed i det alt vesentligste sentralisert. Tariffavtaler med fast lønnsregulativ kalles ofte normallønnsavtaler. Slike avtaler forutsetter i utgangspunktet at det ikke skal avtales tillegg utover normallønnen. Staten og Oslo kommune har normallønnsavtaler, men også deler av privat sektor, som bussbransjen, renhold, hotell- og restaurantvirksomhet (Riksavtalen), elektrofag og vektere har slike avtaler.

3. Avtaler uten sentrale lønnsbestemmelser

I avtaler uten sentrale lønnsbestemmelser foregår lønnsfastsettelsen i sin helhet lokalt, med unntak for enkelte tariffavtaler for funksjonærer i YS-forbund. Avtaler uten sentrale lønnsbestemmelser er dominerende blant annet for funksjonærgrupper med lang utdanning i privat sektor og for YS' funksjonæravtaler med NHO. Det inngås også funksjonæravtaler mellom sentrale parter, men disse er snarere prosedyreregler for hvordan lønns- og arbeidsvilkår kan bestemmes i den enkelte bedrift, både som kollektive og individuelle avtaler.

5.3.1 Fordelingen mellom sentrale og lokale lønnstillegg

I industrien bygger minstelønnsavtalene på at mye av lønnsdannelsen skal foregå i den enkelte virksomhet, jf. de fire kriteriene. For industriarbeidere har i gjennomsnitt de siste tiårene om lag 28 prosent av samlet lønnsvekst kommet gjennom sentralt avtalte tillegg det enkelte år. For industrifunksjonærer i NHO-området følger LO-delen (kan utgjøre om lag 10 prosent) de sentrale tillegg i LO-NHO-området ellers, mens det for øvrig avtales stort sett tillegg lokalt, og ofte gjennom såkalte lokale kollektive lønnsforhandlinger, og her defineres nesten all lønnsvekst som lønnsglidning.

I normallønnsområdene og i avtaler med flere minstelønnssatser, for eksempel i varehandelen, vil forholdet kunne være et annet. For Spekters virksomheter i privat sektorer er forholdet omtrent det samme som i minstelønnsavtalene i industrien i NHO-området. For helseforetakene i Spekter er om lag 64 prosent av tilleggene avtalt sentralt, og 36 prosent lokalt. I det statlige tariffområdet kommer om lag 75 prosent av samlet lønnsvekst fra sentralt avtalte lønnstillegg og resten fra lønnsglidning. Ansiennitetstillegg og forhandlinger på særlig grunnlag bidrar mest til lønnsglidning i staten. I kommunene avtales også om lag 75 prosent av lønnsveksten sentralt.

Økning i gjennomsnittlig lønnsnivå som skyldes endringer i sammensetningen av sysselsettingen bidrar til lønnsglidningen i staten, i kommunene og i andre områder.

5.3.2 Tariffavtalenes varighet

Tariffavtalenes varighet avtales mellom partene og har i Norge i all hovedsak vært toårige, som regel med adgang til å forhandle om egen lønnsjustering for annet avtaleår (mellomoppgjør). De utløper normalt om våren. I NHO, Virke og i Spekter med unntak av helseforetakene, utløper de fleste tariffavtalene 31. mars. I de øvrige tariffområder er utløp gjerne tidligst 30. april. Mekanismene for revisjon av tariffavtaler er nøye regulert i partenes avtaleverk og i lovgivingen. Arbeidstvistloven inneholder bestemmelser om hvem som kan inngå tariffavtaler og hvordan de reforhandles. Arbeidstvistloven dekker hele arbeidslivet, bortsett fra staten. I staten gjelder tjenestetvistloven, som i hovedsak bygger på de samme prinsippene som arbeidstvistloven, men som er tilpasset særlige forhold i staten.

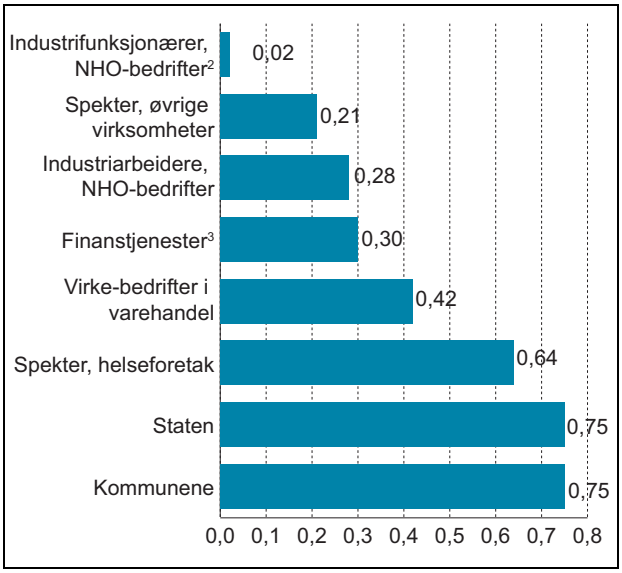

Figur 5.2 Det sentrale bidraget til lønnsveksten fra 2005 til 2014 (gjennomsnitt per år)[1]

[1] Tallene i figur 5.2 er framkommet ved at den totale lønnsveksten mellom de årlige tellingspunktene for lønnsstatistikken er dekomponert i tarifftillegg og lønnsglidning. Det som ikke er fastsatt sentralt, består i hovedsak av lokal lønnsdannelse, men også endringer i gjennomsnittlig lønnsnivå som følge av bl.a. endringer i sammensetningen av sysselsettingen (strukturendringer) er med.

[2] Tallet for industrifunksjonærer er anslaget i NOU 2013:13 Lønnsdannelsen og utfordringer for norsk økonomi.

[3] For finanstjenester medførte langt lavere bonusutbetalinger i 2009 enn året før at lønnsveksten (målt fra 1. september 2008 til 1. september i 2009) ble negativ. Dette året er veksten i avtalt lønn (eksklusive bonus og uregelmessige tillegg) lagt til grunn. I de andre årene er bonus og uregelmessige tillegg med.

Kilder: Beregningsutvalget, Statistisk sentralbyrå og NOU 2013:13 Lønnsdannelsen og utfordringer for norsk økonomi.

5.3.3 Tariffavtaledekning

Tariffavtalene omfatter flere enn de arbeidstakerne som er organisert. Det skyldes bl.a. at arbeidsgivere som er tariffbundet gjennom avtale- og rettspraksis, forpliktes å legge til grunn tariffavtalens vilkår også for ansatte i bedriften som ikke er organisert, hvis de faller inn under tariffavtalens virkeområde. Tariffavtaledekning kan måles ved hjelp av spørreundersøkelser som SSBs Arbeidskraftundersøkelse (AKU). Her spørres arbeidstakere om deres lønns- og arbeidsforhold fastsettes ved tariffavtale, ved individuell avtale eller om de ikke har noen avtale. En kan dermed se hvordan tariffavtaledekningen varierer mellom bransjer og grupper av arbeidstakere. Tariffavtaledekningen i privat sektor var ifølge AKU om lag 57 prosent i 2014, mens det er full avtaledekning i offentlig sektor. Registerdata kan indikere at tariffavtaledekningen i privat sektor er lavere enn 57 prosent som AKU-tallene fra 4. kvartal 2014 viser. I Fafo-notat 2014:14 anslås det at maksimalt 50 prosent av de ansatte i privat sektor befinner seg i en virksomhet som omfattes av tariffavtale. Basert på dette er tariffavtaledekningen for alle arbeidstakere om lag 67 prosent. Det at andelen arbeidstakere som oppgir at deres lønn fastsettes gjennom tariffavtale, er høyere i spørreundersøkelser enn det en kan forvente ut fra registerbaserte kilder, kan forklares ved misforståelser eller manglende kunnskap, men også ved at lønnssatsene i tariffavtalene benyttes i bedrifter som ikke formelt er bundet av disse avtalene (frivillig tilslutning). Det er vanskelig å vite hvor stort omfang dette har, men det antas at det særlig gjelder mindre virksomheter. I tillegg bidrar allmenngjøring i noen bransjer til å gjøre enkelte av tariffavtalens bestemmelser gjeldende for flere.

Tabell 5.3 viser andelen arbeidstakere i ulike bransjer og sektorer som omfattes av tariffavtaler, og at tariffavtaledekningen øker med bedriftsstørrelsen. Det framgår at tariffavtaledekningen er lavest i næringen Faglig, vitenskapelig og teknisk tjenesteyting og i Informasjon og kommunikasjon. Tallene er basert på en utvalgsundersøkelse og de er derfor beheftet med usikkerhet. Det kan dessuten være store forskjeller innenfor enkelte bransjer. I transport er for eksempel tariffavtaledekningen høy innen buss, men lav innen langtransport med gods.

5.4 Allmenngjøring

Lov om allmenngjøring av tariffavtaler mv. (allmenngjøringsloven) trådte i kraft samtidig med EØS-avtalen 1. januar 1994. Lovens formål er å sikre utenlandske arbeidstakere lønns- og arbeidsvilkår som er likeverdige med de vilkår norske arbeidstakere har, og å hindre konkurransevridning til ulempe for det norske arbeidsmarkedet.

Loven åpner for at en uavhengig nemnd med deltakelse fra partene, Tariffnemnda, etter krav fra en arbeidstaker- eller arbeidsgiverorganisasjon kan fastsette at en landsomfattende tariffavtale helt eller delvis skal gjelde alle arbeidstakere i et fag eller et geografisk område, enten de er organiserte eller ikke og både for norske og utenlandske arbeidstakere. Det er i hovedsak overenskomstenes minstelønnssatser som er blitt allmenngjort, men også bl.a. bestemmelser om arbeidstid og overtid, og om kompensasjon for reise, kost og losji. Allmenngjøring innebærer således at det set-

tes et gulv for hvor lavt arbeidstakere i den aktuelle bransjen kan lønnes.

Tariffnemndas vedtak om allmenngjøring fastsettes i forskrift og gjelder for alle arbeidstakere som utfører arbeid av den art forskriften omfatter. Forskriftens lønns- og arbeidsvilkår vil således gjelde som ufravikelige minstevilkår i alle bedrifter med arbeidsforhold som omfattes av den aktuelle allmenngjøringsforskriften. Dersom arbeidstakerne allerede er bundet av en tariffavtale, vil denne avtalens vilkår bare måtte vike i den grad vilkårene som følger av allmenngjøringsforskriften samlet sett er gunstigere for arbeidstakerne. Allmenngjøringen kan dermed ha betydelige virkninger for arbeidstakere som ikke er dekket av en tariffavtale, dvs. om lag halvparten av alle arbeidstakere i privat sektor.

For tiden gjelder følgende forskrifter fra Tariffnemnda[2], jf. boks 5.1:

- Forskrift om allmenngjøring av tariffavtale for jordbruks- og gartnerinæringene
- Forskrift om allmenngjøring av tariffavtale for byggeplasser i Norge
- Forskrift om delvis allmenngjøring av Industrioverenskomsten for skips- og verftsindustrien
- Forskrift allmenngjøring av tariffavtale for renholdsbedrifter
- Forskrift om allmenngjøring tariffavtale for fiskeindustribedrifter
- Forskrift om allmenngjøring av Landsoverenskomsten for elektrofagene
- Forskrift om allmenngjøring av tariffavtaler for godstransport på vei
- Forskrift om allmenngjøring av tariffavtaler for persontransport med turbil

Arbeidstilsynet[3] fører tilsyn med at lønns- og arbeidsvilkår som følger av vedtak om allmenngjøring blir overholdt.

5.5 Arbeidskonflikter

Figur 5.3 viser antall streiker og tapte arbeidsdager som følge av streik i perioden 1992–2014.

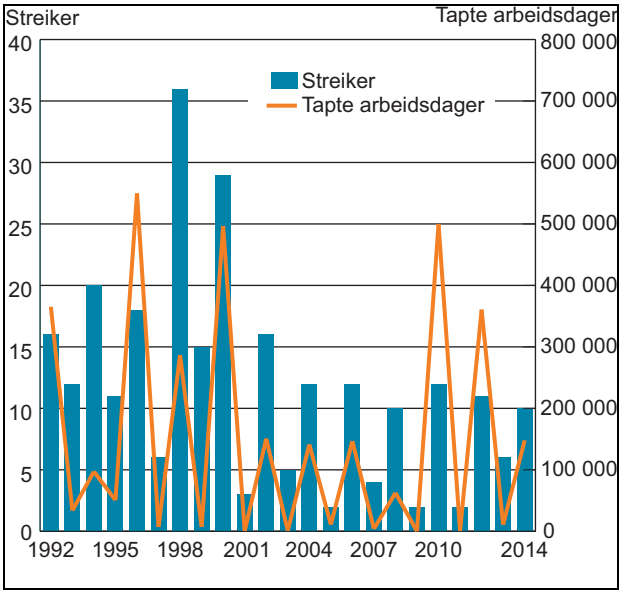

Figur 5.3 Antall streiker og tapte arbeidsdager. 1992–2014.

Kilde: Statistisk sentralbyrå

Arbeidskonflikter i 2015 er omtalt i avsnitt 1.5 i vedlegg 1 i denne rapporten. Arbeidskonflikter i hovedoppgjøret i 2014 er omtalt i vedlegg 1 i NOU 2015:6. Antall tapte dager varierer mye mellom år. I perioden 2000–2009 sto konfliktene i 2000 (bl.a. konflikt mellom LO og NHO der fullføring av den femte ferieuken var ett av elementene) for opp mot halvparten av de tapte arbeidsdagene. Videre på 2000-tallet var det relativt mange tapte dager og involverte arbeidstakere som følge av streiker i 2010 og 2012. I disse to årene var det relativt omfattende streiker i kommunal sektor i 2010 og 2012, og i staten i 2012. Disse streikene involverte alle eller nesten alle organisasjonene. I 2010 var det også omfattende konflikter i byggevirksomheten.

Antall konflikter og tapte arbeidsdager har samlet sett gått ned på 2000-tallet. Antall tapte arbeidsdager er klart høyere i hovedoppgjør enn i mellomoppgjør. Dette har i hovedsak sammenheng med at i hovedoppgjør er det flere konfliktpunkter. Det forhandles om både lønnstillegg og endringer i de øvrige bestemmelsene i tariffavtalene, mens det i mellomoppgjør (andre avtaleår) normalt forhandles kun om lønnstillegg. De senere årene har det vært få arbeidskonflikter i forbindelse med mellomoppgjørene.

[2] Se Tariffnemndas hjemmeside: https://www.regjeringen.no/no/dep/asd/org/nemnder-styrer-rad-og-utvalg/permanente-nemnder-rad-og-utvalg/tariffnemnda/id508679/

[3] Lønnssatsene i de allmenngjorte tariffavtalene framgår på Arbeidstilsynets hjemmeside: http://www.arbeidstilsynet.no/fakta.html?tid=90849

Tabell 5.3 Andelen arbeidstakere med tariffavtale etter bransje/sektor og bedriftsstørrelse. Privat sektor. 4. kvartal 2014. Prosent

Bransje/sektor	*Prosent*
Transport og lagring	71
Privat undervisning, helse og sosial omsorg	74
Industri, olje, bergverk	65
Finansierings- og forsikringsvirksomhet	63
Detaljhandel	63
Overnattings- og serveringsvirksomhet[1]	58
Bygg, anlegg, el. og kraft	58
Kultur og annen tjenesteyting	46
Forretningsmessig tjenesteyting og fast eiendom	50
Informasjon og kommunikasjon	40
Faglig, vitenskapelig og teknisk tjenesteyting	35
Engroshandel	38
Bedriftsstørrelse	
1–5 ansatte	36
6–9 ansatte	47
10–19 ansatte	57
20–49 ansatte	61
50–99 ansatte	61
100–199 ansatte	64
Over 200 ansatte	66

[1] Det er usikkerhet knyttet til dette tallet. I utvalgsundersøkelsen svarer 58 prosent av arbeidstakerne i overnattings- og serveringsvirksomhet at de har tariffavtale, mens registerdata (jf. Fafo-rapport 2010:47) tilsier at tariffavtaledekningen er vesentlig lavere.

Kilde: Fafo-notat 2014:14 med oppdaterte tall for 2014

Boks 5.1 Gjeldende forskrifter om allmenngjøring av tariffavtaler

Forskrift om allmenngjøring av tariffavtale for jordbruks- og gartnerinæringene

Forskriften er fastsatt på grunnlag av overenskomsten for jordbruks- og gartnerinæringene 2014–2016 mellom Næringslivets Hovedorganisasjon og NHO Mat og Landbruk på den ene siden og Landsorganisasjonen i Norge og Fellesforbundet på den annen side. Forskriften omfatter jordbruks- og gartneriarbeid, hagesenter, planteskolearbeid og lager-/terminalarbeid, samt alle fag innenfor området landbruk, naturbruk og naturforvaltning som naturlig utføres innenfor næringen.

For ferie- og innhøstingshjelp er det vedtatt følgende minstelønnssatser per time: for arbeidstakere som er 16–17 år: 89,65 kroner, arbeidstakere som er 17–18 år: 92,65 kroner, for arbeidstakere over 18 år og som er ansatt inntil 12 uker: 111,15 kroner og for de over 18 år som er ansatt mellom 12–24 uker (3–6 måneder): 116,65 kroner. Arbeidstakere over 18 år som er ansatt mer enn 6 måneder skal ha lønn som ufaglært fast ansatt, der satsene er 131,05 kroner for ufaglærte arbeidstakere, 97,65 kroner for arbeidstakere som er 16–17 år, 101,65 kroner for arbeidstakere i aldersgruppen 17–18 år. Fagarbeidere skal gis et tillegg på 10 kroner per time. I tillegg er det allmenngjort hellig- og helgedagstillegg.

Forskrift om allmenngjøring av tariffavtale for byggeplasser i Norge

Denne forskriften er fastsatt på grunnlag av Fellesoverenskomsten for byggfag (FOB) 2014–2016 mellom Næringslivets Hovedorganisasjon og Byggenæringens Landsforening på den ene side og Landsorganisasjonen i Norge og Fellesforbundet på den annen side. Forskriften gjelder for faglærte og ufaglærte arbeidstakere som utfører bygningsarbeid på byggeplasser. Minstelønnssatsene per time er 187,80 kroner for faglærte, 168,80 kroner for ufaglærte uten bransjeerfaring, 176,00 kroner for ufaglærte med minst ett års bransjeerfaring og 113,20 kroner for arbeidstakere under 18 år.

Forskrift om delvis allmenngjøring av Industrioverenskomsten for skips- og verftsindustrien

Forskriften er fastsatt på grunnlag av Industrioverenskomsten (VO-delen) 2014–2016 mellom Næringslivets Hovedorganisasjon og Norsk Industri på den ene siden og Landsorganisasjonen i Norge og Fellesforbundet på den annen side. Forskriften gjelder fagarbeidere, spesialarbeidere og hjelpearbeidere som utfører produksjons-, montasje- og installasjonsarbeid i skips- og verftsindustrien. Minstelønnssatsene per time er 160,15 kroner for fagarbeidere, 152,85 kroner for spesialarbeidere og 145,64 kroner for hjelpearbeidere. Allmenngjorte tillegg for ulike typer skiftarbeid er om lag de samme satsene som gjelder i Industrioverenskomsten.

Forskrift om allmenngjøring av tariffavtale for renholdsbedrifter

Forskriften er fastsatt på grunnlag av Overenskomst for Renholdsbedrifter 2014–2016 mellom Næringslivets Hovedorganisasjon og NHO Service den ene side og Landsorganisasjonen i Norge og Norsk Arbeidsmandsforbund på den annen side. Forskriften gjelder for private bedrifter som driver salg av renholdstjenester, og gjelder for ansatte i slike bedrifter som utfører renhold. Forskriften innebærer at de berørte arbeidstakere skal minst ha en lønn per time på 169,37 kroner og arbeidstakere under 18 år minst 122,76 kroner. For arbeid mellom klokken 2100 og 0600 avtales lønnstillegg i hvert enkelt tilfelle. Lønnstillegget skal være minst 26 kroner per time.

Forskrift om allmenngjøring av tariffavtale for fiskeindustribedrifter

Forskriften, som trådte i kraft 1. februar 2015, er fastsatt på grunnlag av Overenskomst for Fiskeindustribedrifter 2014–2016 mellom Næringslivets Hovedorganisasjon og Fiskeri- og Havbruksnæringens Landsforening på den ene side og Landsorganisasjonen i Norge og Norsk Nærings- og Nytelsesmiddelarbeiderforbund på den annen side. Forskriften gjelder for fagarbeidere og produksjonsarbeidere med dertil hørende arbeidsoperasjoner, lagerarbeidere, transport, vakthold, rengjøring og kantine, håndverkere, reparatører, arbeidsledere, kontrollører, instruktører og kjølemaskinister/kuldemaskinister i fiskeindustribedrifter. Minstelønnssatsene per time er 177,70 kroner for fagarbeidere og 167,70 kroner for produksjonsarbeidere. Arbeidstakere under 18 år skal minst ha en lønn per time på 80 % av minstelønnssatsen. På arbeidsplasser med skiftarbeid er skifttilleggene allmenngjort.

Boks 5.1 forts.

Landsoverenskomsten for elektrofagene

Forskriften, som trådte i kraft fra 1. mai 2015 er fastsatt på grunnlag av Landsoverenskomsten for elektrofagene 2014–2016 mellom Næringslivets Hovedorganisasjon og Norsk Teknologi på den ene siden og Landsorganisasjonen i Norge og EL & IT Forbundet på den annen side. Forskriften gjelder for bedrifter som utfører installasjon, montasje og vedlikehold av elektriske anlegg for automatisering, data, telekommunikasjon o.l. Forskriften gjelder for arbeidstakere som utfører slikt arbeid i slike bedrifter. Forskriften gjelder ikke for petroleumsvirksomheten til havs. Minstelønnssatsene per time er 201,97 kroner for faglærte som utfører fagarbeid og 174,35 kroner for øvrige arbeidstakere. På arbeidsplasser med skiftarbeid er skifttilleggene for to- og treskiftsordninger allmenngjort.

Forskrift om allmenngjøring av tariffavtaler for godstransport på vei

Tariffnemnda fattet 11. mai 2015 vedtak om allmenngjøring av tariffavtaler for godstransport på vei. Forskriften er fastsatt på grunnlag av de to likelydende avtalene Godsbilavtalen av 2014 mellom Norges Lastebileier-Forbund (NLF) og NLFs overenskomstbundne medlemsbedrifter på den ene side og Yrkesorganisasjonenes Sentralforbund og Yrkestrafikkforbundet på den annen side og Overenskomst for godstransport av 2014 mellom Norges Lastebileier-Forbund og NLFs overenskomstbundne medlemsbedrifter på den ene side og Landsorganisasjonen i Norge/ Norsk Transportarbeiderforbund på den annen side. Forskriften gjelder for arbeidstakere som utfører godstransport på vei med kjøretøy med totalvekt over 3,5 tonn. For arbeidstakere i bedrifter som er etablert utenfor Norge gjelder forskriften bare i den utstrekning transporten er en tjenesteytelse etter arbeidsmiljøloven § 1–7 *(utsendt arbeidstaker)*. Forskriften gjelder ikke ved transport av virksomhetens egne varer. Minstelønnssatsen per time er på 158,32 kroner. Ved transportoppdrag med planlagt overnatting, skal diett utbetales i henhold til det norske myndigheter til enhver tid godkjenner som skattefri diett. Det utbetales 1/3 diettsats per påbegynt 8. time. Forskriften trådte i kraft 1. juli 2015. I Tariffnemndas vedtak 12. oktober 2015 ble virkeområdet for forskriften om allmenngjøring av tariffavtaler for godstransport på vei endret. Hovedregelen om at forskriften gjelder for alle arbeidstakere som utfører transport i Norge med kjøretøy over 3,5 tonn totalvekt, dvs. ordinær nasjonal transport, opprettholdes. Det presiseres i bestemmelsen at forskriften i tillegg skal gjelde for kabotasjekjøring og kombinert transport, men ikke for internasjonal transport utover dette.

Forskrift om allmenngjøring av tariffavtaler for persontransport med turbil

Tariffnemnda fattet 27. mai 2015 vedtak om allmenngjøring av tariffavtaler for persontransport med turbil. Forskriften er fastsatt på grunnlag av Bussbransjeavtalen av 2014 mellom Næringslivets Hovedorganisasjon og NHO Transport på den ene side og Yrkesorganisasjonenes Sentralforbund og Yrkestrafikkforbundet på den annen side og Bussbransjeavtalen 2014–2016 mellom Næringslivets Hovedorganisasjon og NHO Transport på den ene side og Landsorganisasjonen i Norge og Norsk Transportarbeiderforbund på den annen side. Forskriften gjelder for arbeidstakere i bedrifter som utfører persontransport med turvogn eller buss når transporten ikke krever tildeling av løyve ved konkurranse etter yrkestransportlova § 8. For arbeidstakere i bedrifter som er etablert utenfor Norge gjelder forskriften bare i den utstrekning transporten er en tjenesteytelse etter arbeidsmiljøloven § 1–7 *(utsendt arbeidstaker)*. Minstelønnssatsen per time er på 150 kroner. Det skal avtales ordninger vedrørende kost og losji. Arbeidsgiver skal som hovedregel sørge for kost og losji, men fast diettsats, betaling etter regning eller liknende kan avtales. Forskriften skulle opprinnelig trådt i kraft 1. august 2015, men ikrafttredelsestidspunktet ble endret etter anmodning fra NHO Reiseliv. I Tariffnemnda ble virkeområdet for turbil endret. Hovedregelen om at forskriften gjelder for alle arbeidstakere som utfører persontransport i Norge med turbil eller buss, når det ikke kreves løyve etter yrkestransportlova, opprettholdes. Det presiseres i bestemmelsen at forskriften i tillegg skal gjelde for kabotasjekjøring. Det presiseres at forskriften ikke gjelder for internasjonal transport utover dette. Forskriften trådte i kraft 1. oktober 2015.

Tabell 5.4 Store tariffavtaler etter næring/sektor

Næring/sektor	Tariffavtale	Forbund/ forening	Arbeidsgiver-organisasjon	Forhand-lingsnivå og omfang	Lønnsdannelse	Antall ansatte som omfattes i 2014
Industrien	Industriover-enskomsten[1]	LO/Fellesfor-bundet	NHO/Norsk Industri	Forbundsvist, arbeidere	Minstelønn	35–40 000
Bygg- og anleggsvirk-somhet	Fellesoverens-komsten for byggfag	LO/Fellesfor-bundet	NHO/Byg-genæringens Landsforening	Forbundsvist, arbeidere	Minstelønn	Om lag 35 000
Varehandel	Landsoverens-komsten med bransjeavtaler	Handel og Kontor	Virke	Forbundsvist, funksjonærer	Minstelønn	Om lag 48 000
Samferdsel	Overens-komst for Pos-ten	LO Stat	Spekter	Sentralt mel-lom LO Stat og Spekter. Lokalt mellom forbun-dene og ledel-sen.	Minstelønn	Om lag 15 000
	Bussbransje-avtalen	LO/NTF og YS/YTF	NHO/NHO Transport	Forbundsvist, arbeidere	Normallønn	Om lag 8000
	Bussbransje-avtalen	LO Stat/YS Spekter	Spekter	Sentralt, for-bundsvist	Normallønn	Om lag 4 500
Hotell- og restaurantvirk-somhet	Riksavtalen for hotell- og restaurant	LO/Fellesfor-bundet	NHO/NHO Reiseliv	Forbundsvist, arbeidere	Normallønn	25–30 000
Finanstje-nester	Sentralavtalen for finansnæ-ringen	Finansforbun-det	Finans Norge	Sentralt, verti-kalt	Minstelønn	Om lag 26 000
Staten	Hovedtariffav-talene i staten	Hovedsam-menslutnin-gene i staten	KMD	Sentralt, verti-kalt	Normallønn	Om lag 150 000
Kommuner og fylkeskommu-ner, ekskl. Oslo kom-mune	Hovedtariffav-talen, kap 4 (stillinger med hovedsakelig sentral lønns-dannelse)	Forhandlings-sammenslut-ninger i KS-området	KS	Sentralt, verti-kalt	Minstelønn	Om lag 376 000
	Hovedtariffav-talen, kap 3 og 5 (stillinger med lokal lønnsdan-nelse)			Lokalt. Ledere og akademi-kere	Uten lønnssat-ser	Om lag 43 000

Tabell 5.4 Store tariffavtaler etter næring/sektor

Næring/sektor	Tariffavtale	Forbund/ forening	Arbeidsgiver-organisasjon	Forhand-lingsnivå og omfang	Lønnsdannelse	Antall ansatte som omfattes i 2014
De statlig eide helseforetakene	Overenskomst for Norsk Sykepleierforbund	Norsk Sykepleierforbund	Spekter	Sentralt, forbundsvist	Minstelønn	Om lag 36 000
	Overenskomst for LO-forbund	Forbundene i LO Stat		Sentralt, forbundsvist	Minstelønn	Om lag 24 000
	Overenskomst for YS-forbund	Forbundene i YS Spekter		Sentralt, forbundsvist	Minstelønn	Om lag 9 500
	Overenskomst Akademikerne – Helse	Foreningene i Akademikerne – Helse		Sentralt, forbundsvist og lokalt	Normallønn/ minstelønn/ uten lønnssatser	Om lag 19 000 i overenskomstområdet Akademikerne – Helse
NHO-området	Hovedavtalen Tekna	Tekna, Akademikerne	NHO/tilsluttede landsforeninger	Lokalt, funksjonærer	Uten lønnssatser	Om lag 18 000 medlemmer
NHO-området	Overenskomst NITO	NITO	NHO/tilsluttede landsforeninger	Lokalt, funksjonærer	Uten lønnssatser	Om lag 18 000 medlemmer

[1] Om lag 2 500 av de som er omfattet av Industrioverenskomsten, er ansatte i byggebedrifterKilde: NOU 2013:13 Lønnsdannelsen og utfordringer for norsk økonomi og Beregningsutvalget.

Boks 5.2 Lønnsutviklingen 1970 – 2015

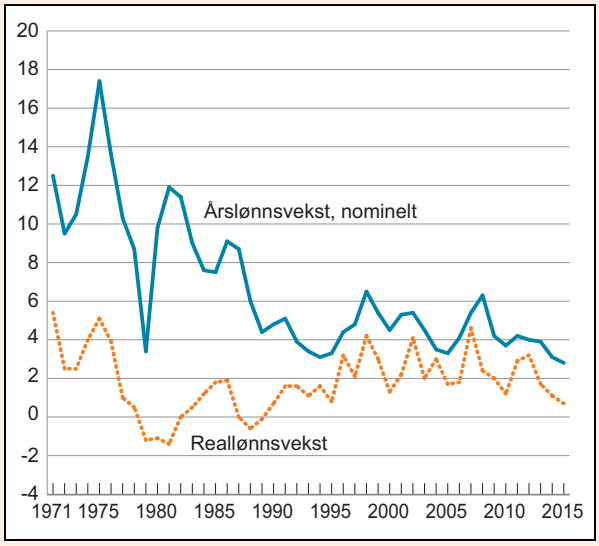

Figur 5.4 Nominell lønnsvekst og reallønnsvekst 1970-2014.

Kilde: Statistisk sentralbyrå

I denne boksen presenteres utviklingen i nominell lønn[1] og reallønn[2] siden 1970. Den nominelle lønnsveksten var høy på midten av 1970-tallet, med over 17 prosent i 1975. Dette ga en reallønnsvekst på over 5 prosent. Reallønnsveksten var også over 5 prosent i 1971. Til tross for sterk prisvekst på 1970-tallet var veksten i reallønn samlet for dette tiåret forholdsvis sterk. Lavere lønnsvekst i 1979 skyldtes i stor grad innføring av lønns- og prisstopp. På 1980-tallet varierte lønnsveksten mellom 11,9 prosent i 1981 og 4,4 prosent i 1989. Lønnsveksten i 1988 og 1989 var påvirket av inntektsreguleringslover. Reallønnsveksten på 1980-tallet sett under ett var lav, og negativ i flere år. Siden begynnelsen av 1990-tallet har både lønns- og prisveksten stort sett vært klart lavere enn på 1970- og 80-tallet, men reallønnsveksten har vært høy.

Figuren viser reallønnsvekst basert på vekst i årslønn. Utviklingen i reallønn per time har i enkelte år økt mer som følge av nedsatt ukentlig arbeidstid med lønnskompensasjon. Slike endringer fant sted både på 1970- og 1980-tallet.

1 Påløpt årslønn i nasjonalregnskapet som omfatter lønnen en lønnstaker normalt vil motta i løpet av kalenderåret dersom vedkommende jobber full tid, ikke har fravær og ikke har betalt overtid. Dette er i overensstemmelse med lønnsbegrepet som brukes i lønnskapitlet. Se definisjoner av lønnsbegreper i vedlegg 2.

2 Nominell lønnsvekst deflatert med veksten i konsumprisindeksen

Vedlegg 6

Fastlandsbaserte konkurranseutsatte næringer

Driftsresultatet for fastlandbaserte konkurranseutsatte næringer[1] samlet var nesten 72 milliarder kroner i 2015, mot 62 milliarder i 2014. Det var høyere driftsresultater i ressursbaserte og ikke-stedbundne næringer som bidro til økningen. *Ressursbaserte næringer* hadde et driftsresultat på 34,2 milliarder kroner i 2015, mot 29 milliarder i 2014. Med unntak av skogbruksnæringen, trelast og trevareindustri samt bergverk hadde alle de ressursbaserte næringene et høyere driftsresultat i 2015 sammenlignet med 2014. Særlig utviklingen i driftsresultatet til nærings-, drikkevare- og tobakksindustri, fiske, fangst og akvakultur og produksjon av metaller bidro til økningen.

Driftsresultatet for *leverandørvirksomhet* falt med 43 prosent i 2015, fra nærmere 14 milliarder i 2014 til nesten 8 milliarder i 2015. Alle næringene i aggregatet hadde negativ utvikling i driftsresultatet. Tjenester tilknyttet utvinning av råolje og naturgass samt verftsindustri og annen transportmiddelindustri hadde kraftig nedgang på henholdsvis 46 og 72 prosent. Driftsresultatet i reparasjon og installasjon falt med 17 prosent.

Ikke-stedbundne næringer hadde et driftsresultat på nesten 30 milliarder i 2015 mot 19 milliarder i 2014. Høy vekst i driftsresultatet i oljeraffinering, kjemisk og farmasøytisk industri og i produksjon av metallvarer, elektrisk utstyr og maskiner bidro til økningen.

Lønnskostnadsandelen i fastlandsbaserte konkurranseutsatte næringer er illustrert i figur 6.1. *Ressursbaserte næringer* hadde en nedgang i lønnskostnadsandelen fra 63 prosent i 2014 til nesten 61 prosent i 2015. Dette er under gjennomsnittet på 68 prosent i fem-årsperioden 2011–2015. Det var økningen i driftsresultatet i fiske, fangst og akvakultur, nærings-, drikkevare- og tobakksindustri og i produksjon av metaller som bidro mest til at lønnskostnadsandelen gikk ned. Generelt trekker lønnskostnadsandelene i primærnæringene ned lønnskostnadsandelen i ressursbaserte næringer siden de i hovedsak omfatter selvstendig næringsdrivende.

Lønnskostnadsandelen i *leverandørvirksomhet* økte fra 84 prosent 2014 til 90 prosent i 2015, som er høyere enn snittet på 87 prosent for perioden 2011–2015. Lønnskostnadsandelen steg særlig mye i tjenester tilknyttet utvinning av råolje og naturgass og i verftsindustri og annen transportmiddelindustri grunnet nedgangen i driftsresultatet i disse næringene.

Lønnskostnadsandelen i *ikke-stedbundne næringer* falt fra 79 prosent i 2014 til 70 prosent i 2015. Gjennomsnittet i femårsperioden 2011–2015 var 77 prosent. I oljeraffinering, kjemisk og farmasøytisk industri falt lønnskostnadsandelen fra 78 prosent 2014 til 49 prosent i 2015, grunnet den store økningen i driftsresultatet. For produksjon av metallvarer falt lønnskostnadsandelen med 2 prosent fra 2014 til 2015. Lønnskostnadsandelene var stabile eller økte noe i de øvrige næringene i aggregatet.

[1] jf. NOU 2013: 13 Lønnsdannelsen og utfordringer for norsk økonomi, se definisjon i boks 6.1.

Tabell 6.1 Driftsresultat fastlandsbaserte konkurranseutsatte næringer. Milliarder kroner

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014*	2015*
Fastlandsbaserte konkurranseutsatte næringer:	58,2	58,3	57,9	42,1	59,3	50,4	40,0	49,1	62,3	71,8
Ressursbaserte næringer	32,4	27,3	22,7	8,8	25,8	21,3	15,3	20,6	29,0	34,2
Leverandør-virksomhet	7,4	6,1	7,4	13,7	13,5	10,2	7,1	11,3	13,8	7,8
Ikke-stedbundne næringer	18,5	24,8	27,8	19,7	20,0	19,0	17,7	17,2	19,4	29,8

* Foreløpige tall
Kilde: Statistisk sentralbyrå

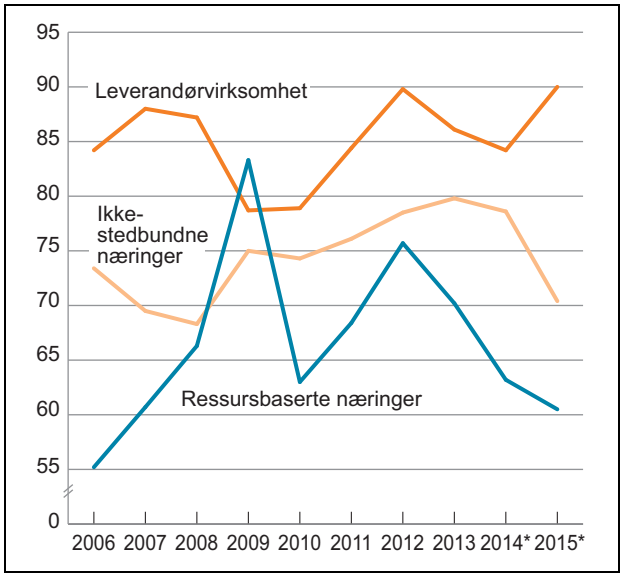

Figur 6.1 Lønnskostnader i prosent av faktorinntekt, fastlandbaserte konkurranseutsatte næringer.

* Foreløpige tall
Kilde: Statistisk sentralbyrå

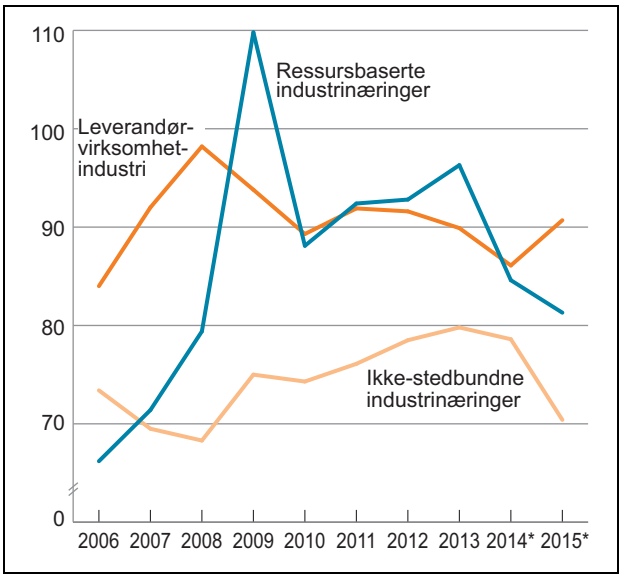

Figur 6.2 Lønnskostnader i prosent av faktorinntekt for fastlandbasert konkurranseutsatt industri

* Foreløpige tall
Kilde: Statistisk sentralbyrå

Industri

Fastlandbasert konkurranseutsatt industri hadde et driftsresultat på nesten 43 milliarder i 2015, mot 32 milliarder i 2014, jf. tabell 6.2. Driftsresultatet i *ressursbaserte industrinæringer* lå i 2015 på nesten 10 milliarder kroner, mot 7 milliarder i 2014. Alle de ressursbaserte industrinæringene hadde et høyere driftsresultat i 2015 sammenlignet med 2014, bortsett fra trelast- og trevareindustri som hadde en svak nedgang. Driftsresultatet i *leverandørindustri* var 3,4 milliarder i 2015, mot 5,6 milliarder i 2014. Nedgangen skyldtes særlig lavere driftsresultat i verftsindustri og annen transportmiddelindustri, men også i reparasjon og installasjon av maskiner og utstyr. *Ikke-stedbunden industri* er det samme aggregatet som *ikke-stedbundne næringer*, da alle næringene innenfor sistnevnte aggregat er klassifisert som industrinæringer. Driftsresultatet for disse næringene samlet var 30 milliarder i 2015 mot 19 milliarder i 2014.

Figur 6.2 viser lønnskostnadsandelen til *fastlandsbasert konkurranseutsatt industri*. Lønnskostnadsandelen i ressursbaserte industrinæringer lå på 81 prosent i 2015, ned fra 85 prosent i 2014. Gjennomsnittet 2011–2015 var 90 prosent. Lønnskostnadsandelen i trelast og trevareindustri steg noe mellom 2014 og 2015, mens andelen falt for resten av næringene.

Industrinæringene i leverandørvirksomhet hadde en lønnskostnadsandel på 91 prosent i 2015, mot 86 prosent i 2014. Gjennomsnittet de 5 siste årene, fra 2011 til 2015, var 90 prosent. Lønnskostnadsandelen økte i både verftsindustri og annen transportmiddelindustri og i reparasjon og installasjon av maskiner og utstyr.

Tabell 6.2 Driftsresultat fastlandsbasert konkurranseutsatt industri.[1] Milliarder kroner

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014*	2015*
Fastlandsbasert konkurranseutsatt industri[1]	41,1	41,7	38,2	18,1	28,0	24,5	23,4	22,4	32,4	42,9
Ressursbaserte industrinæringer	17,6	14,5	9,9	-3,3	5,0	3,1	3,0	1,5	7,3	9,7
Leverandørvirksomhet industri	5,0	2,4	0,5	1,8	3,1	2,4	2,8	3,7	5,6	3,4
Ikke-stedbundne industrinæringer	18,5	24,8	27,8	19,7	20,0	19,0	17,7	17,2	19,4	29,8

* Foreløpige tall
1 Fastlandsbasert konkurranseutsatt industri omfatter alle industrinæringer utenom næringen *Trykking og reproduksjon av innspilte opptak*. For oversikt over næringene i aggregatet, se boks 6.1.
Kilde: Statistisk sentralbyrå

Boks 6.1 Fastlandsbaserte konkurranseutsatte næringer

Konkurranseutsatte næringer er definert som næringer der summen av eksportandel av bruttoproduktet i næringen lagt sammen med importandel av konsum av produkter i næringen overstiger 50 prosent. De konkurranseutsatte næringene er inndelt i ressursbaserte næringer, leverandørvirksomhet og ikke-stedbundne næringer. Ressursbaserte næringer er definert ved at de er avhengige av naturressurser til produksjon, leverandørvirksomhet begrenset ved at de leverer mye til petroleumsvirksomhet innenlands og utenlands, og ikke-stedbundne næringer er konkurranseutsatte næringer som ikke er avhengige av norske naturressurser. Inndelingen består av følgende næringer:

	Fastlandsbaserte konkurranseutsatte næringer	Fastlandsbasert konkurranseutsatt industri
Ressursbaserte næringer:		
Utvinning av råolje og naturgass		
Bergverksdrift	X	
Fiske, fangst og akvakultur,	X	
Skogbruk	X	
Trelast- og trevareindustri, unntatt møbler	X	X
Produksjon av metaller	X	X
Produksjon av papir og papirvarer	X	X
Nærings-, drikkevare- og tobakksindustri	X	X
Leverandørvirksomhet:		
Rørtransport		
Tjenester tilknyttet utvinning av råolje og naturgass	X	
Reparasjon og installasjon av maskiner og utstyr	X	X
Verftsindustri og annen transportmiddelindustri	X	X
Ikke-stedbundne næringer:		
Utenriks sjøfart		
Oljeraffinering, kjemisk og farmasøytisk industri	X	X
Produksjon av metallvarer, elektrisk utstyr og maskiner	X	X
Tekstil-, beklednings- og lærvareindustri	X	X
Gummivare- og plastindustri, mineralproduktindustri	X	X
Produksjon møbler og annen industriproduksjon.	X	X

Kilde: NOU 2013: 13. Lønnsdannelsen og utfordringer for norsk økonomi

Norges offentlige utredninger 2015 og 2016

Statsministeren:

Arbeids- og sosialdepartementet:
NOU 2015: 6 Grunnlaget for inntektsoppgjørene 2015
NOU 2016: 1 Arbeidstidsutvalget
NOU 2016: 6 Grunnlaget for inntektsoppgjørene 2016

Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet:
NOU 2015: 4 Tap av norsk statsborgerskap

Finansdepartementet:
NOU 2015: 1 Produktivitet – grunnlag for vekst og velferd
NOU 2015: 5 Pensjonslovene og folketrygdreformen IV
NOU 2015: 9 Finanspolitikk i en oljeøkonomi
NOU 2015: 10 Lov om regnskapsplikt
NOU 2015: 12 Ny lovgivning om tiltak mot hvitvasking og terrorfinansiering
NOU 2015: 14 Bedre beslutningsgrunnlag, bedre styring
NOU 2015: 15 Sett pris på miljøet
NOU 2016: 2 Endringer i verdipapirhandelloven – flagging og periodisk rapportering
NOU 2016: 3 Ved et vendepunkt: Fra ressursøkonomi til kunnskapsøkonomi
NOU 2016: 5 Omgåelsesregel i skatteretten

Forsvarsdepartementet:

Helse- og omsorgsdepartementet:
NOU 2015: 11 Med åpne kort
NOU 2015: 17 Først og fremst

Justis- og beredskapsdepartementet:
NOU 2015: 3 Advokaten i samfunnet
NOU 2015: 13 Digital sårbarhet – sikkert samfunn

Klima- og miljødepartementet:
NOU 2015: 16 Overvann i byer og tettsteder

Kommunal- og moderniseringsdepartementet:
NOU 2015: 7 Assimilering og motstand
NOU 2016: 4 Ny kommunelov

Kulturdepartementet:

Kunnskapsdepartementet:
NOU 2015: 2 Å høre til
NOU 2015: 8 Fremtidens skole

Landbruks- og matdepartementet:

Nærings- og fiskeridepartementet:

Olje- og energidepartementet:

Samferdselsdepartementet:

Utenriksdepartementet:

Bestilling av publikasjoner

Offentlige institusjoner:
Departementenes sikkerhets- og serviceorganisasjon
Internett: www.publikasjoner.dep.no
E-post: publikasjonsbestilling@dss.dep.no
Telefon: 22 24 00 00

Privat sektor:
Internett: www.fagbokforlaget.no/offpub
E-post: offpub@fagbokforlaget.no
Telefon: 55 38 66 00

Publikasjonene er også tilgjengelige på
www.regjeringen.no

Trykk: 07 Aurskog AS – 04/2016

MILJØMERKET
2411 Trykksak 3179